

Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПРОБЛЕМ ВИХОВАННЯ**

*Присвячено 25-річчю Національної
академії педагогічних наук України
та 20-річчю Інституту проблем
виховання НАПН України*

СУЧАСНИЙ ВИХОВНИЙ ПРОЦЕС: СУТНІСТЬ ТА ІННОВАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ

**Матеріали
звітної науково-практичної конференції
Інституту проблем виховання НАПН України
(за 2016 рік)**

Випуск 5

Івано-Франківськ
«НАІР»

2017

УДК

ББК

С 91

Рекомендовано до друку

*Вченою радою Інституту проблем виховання НАПН України
(протокол № 6 від 29 травня 2017 року)*

Рецензенти

Миропольська Н.Є., доктор педагогічних наук, професор;

Федорченко Т.Є., доктор педагогічних наук, професор;

Назаренко Г.А., доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник.

С 91 Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал: матеріали звіт. наук.-практ. конф. Ін-ту проблем виховання НАПН України за 2016 рік / за ред. І. Д. Беха, Ж. В. Петровича. – Вип. 5. – Івано-Франківськ: НАІР, 2017. – 308 с.

У матеріалах науково-практичної конференції (звітної) представлені теоретико-практичні досягнення та наукові розвідки співробітників, керівників експериментальних майданчиків та аспірантів Інституту проблем виховання НАПН України, здійснені у галузі теорії і методики виховання, соціальної та дошкільної педагогіки впродовж 2016 року.

УДК

ББК

ЗМІСТ

<i>Передмова</i>	8
<i>Бех І.Д.</i> Зростаюча особистість у цінності духовності	12
<i>Білоцерківець І. П.</i> Підготовка старшокласників до захисту Вітчизни в умовах загальноосвітнього навчального закладу.....	19
<i>Богомолова Н. М.</i> Теоретико-методологічні засади формування громадянськості у старшокласників в умовах полікультурного регіону.....	24
<i>Бойко А. Е.</i> Методика формування ціннісних орієнтацій у вихованців в гуртках гуманітарного напрямку позашкільних навчальних закладів.....	31
<i>Брежнєва О. Г.</i> Діагностика математичного розвитку: шляхи реалізації.....	34
<i>Васильєва С. А.</i> Соціально доцільна поведінка дітей старшого дошкільного віку: сутність поняття.....	41
<i>Власова В. Г.</i> Інноваційний потенціал засобів образотворчого мистецтва у формуванні естетичного ставлення молодших школярів до навколишнього світу.....	46
<i>Вороніна Г. Р.</i> Актуальні аспекти професійно орієнтованого навчання старшокласників Англії.....	51
<i>Гончар Л. В.</i> Ретроспектива та сучасне осмислення проблем сімейного виховання.....	56
<i>Гуцан Л. А.</i> Професійна орієнтація учнівської молоді: наукові пошуки в контексті минулого і сьогодення.....	63
<i>Денисюк І. С.</i> Формування мистецьких уподобань учнів основної школи на уроках музики засобами художньої імпровізації.....	76
<i>Дралюк Я. М., Гриненко Л. О.</i> Виховання основ патріотизму у дітей дошкільного віку засобами народознавства.....	80
<i>Єжова О. О.</i> Інформаційно-комунікаційні технології у вихованні і розвитку учнів загальноосвітніх навчальних закладів.....	86
<i>Жданович Ю. М.</i> Соціально-педагогічна підтримка змістовного дозвілля школярів за місцем проживання.....	90

Журба К. О. До актуальності формування національно-культурної ідентичності підлітків.....	93
Заредінова Е. Р. Соціокультурні цінності як предмет міждисциплінарного дослідження.....	98
Коваленко Н. І. Сучасні технології організації виховної роботи закладу освіти у контексті національно-патріотичного виховання.....	105
Колодцько І. М. Формування в учнів середнього ступеня навчання готовності до екологічної діяльності у шведських неформальних організаціях.....	111
Колонькова О. О. Принципи гармонійних відносин школярів з природою	116
Конончук Д. І. Формування безпечної поведінки підлітків засобами педагогічної анімації в оздоровчих таборах.....	118
Копчук-Кашецька М. С. Педагогічні умови виховання основ громадянськості у дітей молодшого шкільного віку в сім'ї.....	121
Корнієнко А. В. Зміст наскрізної навчальної програми для позашкільних навчальних закладів.....	126
Котлярчук Г. Й. Уроки позакласного читання з української літератури як необхідна складова методики виховання в учнів основної і старшої школи дбайливого ставлення до природи.....	129
Коток М. О. Процес формування особистісної ідентичності у дітей старшого дошкільного віку в дошкільному навчальному закладі.....	133
Куниця Т. Ю. Конфлікти в класному колективі: причини виникнення та шляхи подолання.....	137
Литвин І. В. Використання історичних постатей на уроках історії України з метою патріотичного виховання в школі (на прикладі образу Івана Мазепи).....	140
Литовченко О. В. Потенціал соціально-реабілітаційного напрямку у загальному контексті розвитку позашкільної освіти.....	144

<i>Луценко І. О., Прокофієва Т. І.</i> Використання тренінгових занять у роботі з дітьми дошкільного віку із родин учасників АТО і внутрішньо переміщених осіб.....	149
<i>Малиношевський Р. В.</i> Ризикована поведінка і апріорна можливість вибору в комунікативних ситуаціях інтернет-простору.....	153
<i>Мачуський В. В.</i> Науково-методичне забезпечення діяльності позашкільних навчальних закладів.....	157
<i>Морін О. Л.</i> Результати дослідження проблеми забезпечення професійного самовизначення учнівської молоді в умовах освітнього округу.....	163
<i>Нечай С. П.</i> Дослідження вихідного рівня соціального досвіду дітей старшого дошкільного віку в процесі музичної діяльності.....	168
<i>Нечерда В. Б.</i> Особливості театральної технології в роботі з підлітками уразливих категорій.....	174
<i>Окушко Т. К.</i> Дитячий громадський рух України як об'єкт дослідження: хронографія, рефлексія, пошуки.....	178
<i>Орлова Г. В.</i> Особистісно орієнтований підхід у вихованні я-концепції дитини.....	184
<i>Охріменко З. В.</i> Виховання ціннісного ставлення молодших школярів до праці у сім'ї як педагогічна проблема.....	188
<i>Пархоменко О. М.</i> Виховання у молодших школярів ціннісного ставлення до праці у процесі позакласної діяльності.....	193
<i>Пасічна Т. С.</i> Основні шляхи виховання ціннісного ставлення до праці.....	198
<i>Пащенко О. В.</i> Гра як особистісно орієнтована технологія патріотичного виховання учнівської молоді у дитячих об'єднаннях природоохоронного спрямування.....	203
<i>Плівачук К. В.</i> Використання ідей родинного виховання в діяльності ліцею.....	206

<i>Просіна О. В.</i> Підготовка педагогів до формування ціннісних орієнтацій вихованців у школах мистецтва.....	211
<i>Пруцакова О. Л.</i> Лабораторія екологічного виховання: ретроспектива та сучасні тенденції розвитку	215
<i>Рагозіна В. В.</i> Реалізація естетичного розвитку від раннього до старшого дошкільного віку у серії авторських альбомів з художньої творчості дітей «Диво-творчість», «Маленький митець».....	222
<i>Рагозіна В. В.</i> Всеукраїнський науково-методичний журнал «Мистецтво та освіта» – 20-річний ювілей.....	226
<i>Ратинська І. В.</i> Сутність і функції моральної відповідальності студентів.....	230
<i>Рейпольська О. Д.</i> Лабораторія дошкільної освіти і виховання: науково-дослідна діяльність з реформування змісту дошкільної освіти України.....	237
<i>Сафронова Л. Б.</i> Методика набуття соціального досвіду підлітками у ПНЗ: оцінка ефективності формувальних впливів.....	242
<i>Северинчук Л. А.</i> Критерії сформованості культури родинних взаємин старшокласників загальноосвітньої школи в контексті самопізнання.....	246
<i>Сергєєва Н. В.</i> Методи соціально-педагогічної підтримки ціннісно орієнтованої активності молодших підлітків.....	250
<i>Сокол Л. М.</i> Розробка особистісно орієнтованих технологій патріотичного виховання: психологічний аспект.....	254
<i>Тарасюк Г. П.</i> Міжособистісне спілкування школярів щодо природи у сучасному освітньому просторі.....	258
<i>Тихонькова І. С.</i> Виховання самоствердження старших підлітків засобами спортивної діяльності.....	262
<i>Уфимцева С. В.</i> Критерії виховання обдарованої особистості.....	267
<i>Федоренко С. В.</i> Цінності життя сучасної студентської молоді в США.....	271

Харченко Н. В. Дебати як технологія розвитку критичного мислення.....	276
Хоменко Л. В. Емоційно-ціннісний компонент мотивації до музично-викладацької діяльності у студентів педагогічних коледжів.....	280
Чижова Н. В. Формування особистісної мобільності у студентів вищих навчальних закладів.....	284
Шахрай В. М. Теоретичні засади формування цінності життя у підлітків.....	288
Шевчук О. В. Основні детермінанти екологічної поведінки учнів початкової школи.....	291
Шкільна І. М. Формування національно-культурної ідентичності у старших підлітків: теоретичний аспект.....	296
Шкляр Н. А. Проблема формування соціальної обізнаності дошкільників засобами художньої літератури.....	301
Яценко Т. І. Виховання національно-культурної ідентичності на творчості українського генія Тараса Григоровича Шевченка.....	305
Відомості про авторів	310

ПЕРЕДМОВА

Ідея сталого розвитку нашої країни мобілізує діяльність і практичних педагогів, і науковців, що працюють на її реалізацію. Тому слід зробити все, щоб не тільки шкільна освіта відповідала на сучасні виклики, але й педагогічна наука була готовою до них. Звідси необхідність створення високих технологій, зокрема тих, що ведуть зростаючу особистість до вершин духовності, наповнюють її внутрішній світ благодійними цінностями і відповідними вчинками.

Саме такою за цільовим спрямуванням стала звітна наукова конференція Інституту проблем виховання НАПН України “Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал”, яка відбулася 6 квітня 2017 року.

Учасники конференції, усвідомлюючи значущість фундаментальних та прикладних досліджень у сфері виховання для вирішення нагальних проблем освіти України, представили своє бачення їх теоретичного осмислення у філософському, теоретико-методологічному і практичному вимірах, зокрема щодо дослідження стану та визначення перспектив розвитку виховного процесу в різних навчальних закладах України.

Зважаючи на актуальність проблем виховання за нинішніх умов, учасниками звітної наукової конференції:

- схарактеризовано наукове поле та теоретико-методологічні засади сучасного виховання;
- проаналізовано практику, новітні тенденції, потенціал та напрями виховної практики;
- обґрунтовано зміст, технології, форми і методи виховання дітей та учнівської молоді;
- презентовано досягнення і діяльність усіх підрозділів Інституту проблем виховання НАПН України.

У доповідях наукових співробітників Інституту проблем виховання НАПН України на пленарному засіданні актуалізовано стрижневі завдання виховання дітей та молоді, а саме:

- схарактеризовано ключові компетенції, які необхідно розвивати у дітей та підлітків, розкрито їх специфіку;
- обґрунтовано суб'єкт-суб'єктну взаємодію у виховному процесі;
- визначено педагогічні умови створення виховного середовища навчального закладу.

Своє бачення стану і перспектив стосовно вирішення окреслених завдань учасники конференції представили на пленарному засіданні і чотирьох секціях, під час яких обговорювалися також проблеми розвитку української педагогіки, теорії та методики виховання.

Секція 1 «Теоретико-методологічні орієнтири досліджень сучасного виховного процесу» (керівники секції: доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник Комаровська О. А.; кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник Гуцан Л. А.) сфокусувала увагу на новітніх наукових підходах, концептуальних засадах виховання дітей та учнівської молоді за нинішніх умов.

Секція 2 «Науково-теоретичне підґрунтя виховання особистості» (керівники секції: доктор педагогічних наук, професор Федорченко Т. Є.; доктор педагогічних наук, доцент Шахрай В. М.) схарактеризувала перспективні напрями, сучасні інноваційні тенденції та досвід виховання дітей в науковому спектрі вітчизняної і зарубіжної педагогіки.

Секція 3 «Зміст і технології сучасного виховання дітей та учнівської молоді» (керівники секції: кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник Мачуський В. В.; кандидат педагогічних наук, доцент Рейпольська О. Д.) презентувала доповіді, що стосуються нинішніх виховних технологій, змісту, форм і методів виховної роботи з дітьми різних вікових категорій, поєднання традиційних та інноваційних форм роботи з метою формування ключових компетентностей.

Секція 4 «Виховний процес у різних соціальних структурах» (керівники секції: доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник Алексеевко Т. Ф.; кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник Окушко Т. К.) охопила проблематику виховання зростаючої особистості у різних соціальних структурах, громадських організаціях та дитячих об'єднаннях.

Учасники конференції, заслухавши й обговоривши доповіді наукових співробітників Інституту, дійшли таких висновків:

У контексті становлення особистості провідного значення набуває проблема національно-патріотичного виховання в різних соціальних інституціях, громадських об'єднаннях, дитячих організаціях, формування національно-культурної ідентичності школярів, виховання готовності до захисту Вітчизни, що зумовлено необхідністю досягнення й засвоєння національно-культурних цінностей українського народу, історичної пам'яті, збереження національної автентичності та традицій. Водночас, національно-патріотичне виховання та формування національно-культурної ідентичності має здійснюватися на основі рівноправного діалогу з усіма етносами і народами, які проживають на теренах України, і спрямовуватися на згуртування української нації, створення сприятливих умов для її розвитку. Важлива роль у цьому контексті відводиться позакласній діяльності загальноосвітньої школи, яка володіє відповідними виховними можливостями.

Таке виховання неефективне без участі інституту сім'ї та активної взаємодії сім'ї і школи як суб'єктів виховного процесу.

Потребує наукового осмислення необхідність використання потужного виховного потенціалу мистецтва як засобу виховання цілісної особистості – її національної свідомості, патріотизму, громадянської позиції, а також як дієвого педагогічного механізму оволодіння знаннями у різних галузях науки, забезпечення емоційно-духовного складника розвитку дитини, формування її цінностей.

Зростає потреба соціально-педагогічної підтримки дітей груп

соціального ризику, що обумовило пошуки найбільш дієвих способів соціально-педагогічної підтримки старшокласників з ризикованою поведінкою у сфері інтернет-спілкування, ціннісно орієнтованої активності молодших підлітків та організації змістовного дозвілля школярів за місцем проживання.

На часі обґрунтування нових моделей освіти і виховання, з метою вирішення проблем сучасної молоді людини і педагогічної підтримки розвитку її сил, здібностей, особистісних, громадянсько-патріотичних якостей, необхідних для життя у глобальному світі й демократичному суспільстві, задоволення моральних потреб у свободі, честі й гідності, професійній самореалізації.

Процес національно-патріотичного виховання потребує використання партнерства навчальних закладів із сім'єю, соціальними інституціями та інститутами громадянського суспільства, науковими установами щодо якісного вдосконалення найважливішого напрямку виховної роботи.

За результатами звітної конференції підготовлено рекомендації для підвищення рівня ефективності виховання дітей та учнівської молоді у сучасних умовах.

Р. В. Малиношевський

К. О. Журба

ЗРОСТАЮЧА ОСОБИСТІТЬ У ЦІННОСТІ ДУХОВНОСТІ

У статті висвітлено сферу духовності учнів загальноосвітніх шкіл, наголошено на необхідності виховання означеної якості. Автор стверджує, що найбільша методична вада сучасного виховного процесу полягає в тому, що зростаюча особистість у своєму становленні зупиняється лише на знанні духовності, не стаючи її повноцінним носієм і представником.

Надано педагогічні рекомендації стосовно культивування рис і цінностей духовності у підростаючого покоління.

Ключові слова: *духовність, виховання духовності, вихованці, загальноосвітні школи.*

Проблема духовності владно охоплює сферу опіки сучасного виховного процесу. Це вимагає насамперед відповідного теоретичного упорядкування.

Категорія “дух” має тривалу історію. Уявлення про нього усталено пов’язувалося з так званою людиною безпосередньою, прагнення якої обмежувались лише буттєвою сферою. У ракурсі життєвих речей людини дух виступав загальним механізмом надання цим речам відповідної значущості. Якраз у такому розумінні переважно говорять про зайнятість світу духовними проблемами.

Однак у міру того, як змінювалось уявлення про справжній сенс життя особистості, її вище призначення, категорія “дух” набуває цільової функції як привласнення нею високої духовності. І саме у цьому має полягати головний предмет піклування людини “здобувати дух”. Відтак, вибудувалась провідна лінія *дух – духовність – Я (духовне)*, що задала стратегію теоретичного і технологічного осмислення виховного процесу.

При цьому виходитимемо з того, що сучасні реалії життя є такими, за яких справжня духовність, на жаль, падає у ціні. Тому потрібні широко охоплювальні впливи, щоб вона могла набути належного престижу і в результаті цього духовно розвинена особистість стала реальністю.

Відмінність духовності від інших (розумових, художніх) обдарувань полягає у тому, що останні об’єктивно притаманні не всім людям, особливо у

геніальності. Духовними ж цінностями мусять володіти усі люди, хоча і з різним ступенем прояву.

Найбільша методична вада сучасного виховного процесу полягає в тому, що зростаюча особистість у своєму становленні зупиняється лише на знанні духовності, не стаючи її повноцінним носієм і представником.

У вихованні духовності слід виходити з того, що індивід народжується з налаштованістю до розвитку і саме Я-духовного, становлення самого себе як особистості. Було б добрим знаком, якби цей розвиток виявлявся однозначно продуктивним. Однак цього не трапляється: Я-духовне завжди зустрічає перепони як зовнішні, так і внутрішні, які впливають на його якість, гальмуючи чи зміщуючи його у негативний бік.

Вихованець мусить початково максимально усвідомити духовність (цінності, що її складають) як дію-вчинок, поведінку загалом. І це діяльнісне відображення добра попереджатиме пасивність, яка йому притаманна і виникає переважно у навчальному процесі, коли більшість знань об'єктивно не могли бути використані в реальній практиці. З іншого боку, на основі саме такого розуміння духовності мають створюватися відповідні технології її виховання у зростаючої особистості.

Стосовно осягнення особистістю самої себе (своїх розумових, моральних, соціокультурних надбань) введена категорія “Я-концепція”. Однак щодо розуміння особистістю власної внутрішньої духовної картини слід ввести більш логічно строгу – “Я-система”. У ній має фіксуватися ієрархія цінностей за їх смисловою висотою, узагальненістю і підпорядкованістю, а також місце нижчих душевних пристрастей і емоційних переживань, більш чи менш стійких почуттєвих утворень.

Кожний вихованець має стати суб'єктом власної “Я-системи”, використовуючи її у регуляції своєї поведінки, діяльності, спілкування. Щоб вихованець піднявся до такої надздібності, він мусить усвідомити, що духовна самосвідомість, на основі якої формується “Я-система”, не є актом

самоспоглядання, а виступає складною дією, якою слід спеціально оволодіти і надати їй внутрішнього сенсу.

Із самосвідомістю пов'язується й вершинна мета розвитку особистості – набуття власної суб'єктності, під якою розумітимемо її здібність у кожній ситуації і за будь-яких обставин самостійно визначати свої соціальні дії і в кінцевому підсумку свою життєву спрямованість. Здібність, про яку йдеться, є широко узагальненим утворенням, а значить проходить тривалий час становлення, коли конкретні ситуації змушують особистість внутрішньо їх упорядкувати за соціальними способами вирішення і відповідною мотивацією. І лише після цього можливе узагальнення власних дій як показників суб'єктності. Слід наголосити саме на мотиваційному узагальненні, оскільки від їхнього змісту безпосередньо залежатиме й життєва спрямованість особистості.

Інколи висловлюється судження – “це якраз та людина, яка потрібна”, і це вважається за ідеал вихованості. Який же його глибинний сенс? Щоб правильно відповісти на це питання, слід спочатку з'ясувати авторів такого судження. Це здебільшого пересічні особи з переважними утилітарними цілями і прагненнями, з нерозвиненою духовністю. Вони й вважають за досконалу ту особистість, яка потрібна саме їм, яка була б *суголосною їхнім життєвим поглядам і сприяла їх реалізації*.

У дійсності духовно розвинена особистість повинна бути такою для себе і не боятися бути такою перед іншими, не відмовлятися заради них від своїх цінностей з усіма своїми особливостями. Те, що духовно примітивна група може чинити доволі значний тиск на розвинену особистість, є встановленою психологічною закономірністю. Така особистість повинна володіти ще й рішучістю, впевненістю в собі, щоб протистояти груповим зазіханням. Наголосимо, що через перший духовний вчинок у вихованця входить початкова духовність. Звідси розуміння ним істини – “Я духовна особистість” як основний мотив його подальших духовних діянь.

Стосовно цієї розвивальної істини, варто підкреслити, що золотим правилом набуття зростаючою особистістю духовності є усвідомлення нею себе як носія духовності. Це правило вже увійшло – саме у такому формулюванні – у виховний вжиток педагога. Воно реалізується ним як процес розгортання у вихованця духовно-морального самоусвідомлення, ціннісно перетворювальна сила якого досить значна.

При використанні означеного правила все ж слід, по-перше, зважати на те, що вихованець може проявляти два види ставлення до духовності. За першого виду він повністю не усвідомлює духовність як таку. Суттю другого виду є те, що вихованець, не усвідомлюючи духовність, все ж спонтанно повернутий до неї. Свідченням цього є та обставина, що під час спілкування на цю тему він не демонструє повної байдужості чи якихось негативних переживань. Тож внутрішня розгорнутість до духовності – це вже важливий момент оволодіння ним означеною якістю.

По-друге, бажано, щоб вихованець усвідомлював себе носієм духовності, так би мовити, не віч-на-віч з нею як з абстрактним етичним утворенням, а долучаючи до такої зустрічі її творців і зберігачів (певних персоналій, народ, державу). У цьому ракурсі слід спрямувати мислення вихованця на те, щоб у нього судження “я носій духовності” ототожнювалось із судженням “я усвідомлюю себе перед моєю нацією як носій духовності”. За останнього судження вихованець уподібнюватиме себе до нації не на основі своїх конкретних надбань, а актуалізуючи індивідуальне життя, у якому ці надбання формувалися і нині існують. Усе це підвищить рівень готовності вихованця прямувати шляхом духовності.

Зростаюча особистість повинна прокладати *внутрішній* шлях прямування до духовності свого вищого Я. Якщо цього не відбувається, тоді власне Я вона неодмінно обмежуватиме конкретними здібностями, уміннями, меркантильними прагненнями, елементарними життєвими інтересами і цим задовольнятиметься. Це свідчення того, що така особистість повернута

назовні, до того, що називають справжнім активним життям, не розуміючи його істинного сенсу.

Без необхідних планомірних виховних впливів ця особистість набуває стійкого смаку до такого способу життя, і зламати цю настанову стає надзвичайно важко. Річ у тім, що вона може постійно підкріплюватись подібним за спрямованістю оточенням. Воно вважає, що особистість набула життєвої мудрості і живе за її принципами, вчасно віддаючи належне власній персоні.

Особистість, про яку ми ведемо мову, не може глибоко проникнути в основу своєї почуттєвої природи через недостатність етичної рефлексії, тому якраз оточення часто й виступає вирішальним фактором в її особистісній спрямованості. Воно навіює їй, що прямування до вищої духовності – це лише непотрібна витрата часу, яку слід засуджувати і заперечувати. Цим у душі особистості зароджується стан духовної суперечності, неспокій, байдужість до справжніх цінностей життя. Тоді вона обирає шлях подвійних життєвих стандартів: зовнішньо така особистість демонструє (на жаль, лише словесно) свою високу суспільно значущу орієнтацію, внутрішньо ж у неї ціннісна пустота і примітивність, яку їй доводиться приховувати. Все ж може настати час, коли внутрішні поштовхи приведуть цю особу до висновку, що вона не просто жива істота, але також і носій духовності, тоді й відбудеться відмова від наявного існування і прокинеться бажання кардинально інших цінностей.

Щоб духовно розвивальний процес на рівні індивідуальності був продуктивним, він мусить мати сприятливі внутрішні умови. Насамперед емоційного благополуччя, відповідної піднесеності високо почуттєвих надбань вихованця. Але така внутрішня картина у дійсності видається нереальною. Її створенню нерідко заважають певні знегоди глибокої негативної емоційної насиченості, які виникають у результаті різноманітних життєвих обставин.

Є лише один механізм реагування на них – терпіння, до якого зростаюча особистість далеко не завжди готова. Однак, за механізму терпіння забезпечується лише перший етап, призначення якого полягає у тимчасовому знятті стану незгоди. На другому – більш важливому етапі – має відбутися якісно відмінне перетворення цього стану на стан душевної стійкості. Лише він виступає необхідним внутрішнім підґрунтям виховання духовних цінностей.

Особливістю означеного стану є те, що досягти його шляхом самонавіювання чи самонаказу неможливо. Часто особистість, що перебуває у стані знегоди, пасивно віддає себе часові. Усе ж піднятися до душевної стійкості і перебувати в ній зростаюча особистість зможе, якщо набуде досвіду розгляду певної знегоди у силовому полі власних реально діючих високосмислових цінностей. При цьому вона спрямовано зосереджується на них, відтворюючи і саму себе у ситуації певного суспільно значущого діяння, і оточення, в якому воно розгорталося, і ті суспільні оцінювання, які завершували його.

Якраз повторення такого внутрішнього способу й приведе до того, що духовна цінність виступить стабілізуючою силою позитивного душевного стану вихованця. Відтепер така цінність виявиться не лише інструментом утвердження суспільно значущої зовнішньої поведінки, а й засобом наведення психологічного ладу у вихованця.

У Я-центрованому розвивальному вихованні слід враховувати дві психосоціальні орієнтації особистості, які визначають тип її поведінки. Їх умовно можна кваліфікувати орієнтацією-слабкістю та орієнтацією-настійливістю.

Особистість з орієнтацією-слабкістю виразно проявляє цю рису у ситуаціях душевного напруження: прийняття відповідальних рішень, смислоціннісного вибору, тобто у ситуаціях реального складного і неоднозначного життя, як дії, поведінку, спілкування. Спочатку емоційно реагує розпачем, після цього вагається, часто вдається до очікування. У

цьому випадку проблеми, які виникають перед нею, особистість пов'язує з часом, сподівається на нього: час все розставить на свої місця, якимось усе вирішиться.

Загалом її ставлення до проблем характеризується пасивністю у тому сенсі, що такій людині сама зовнішня ситуація диктує свою проблему у сукупності мети та умов, в яких вона задається (наприклад, як поведися щодо вимог ровесників: прийняти їх чи відхилити).

Проблемні ситуації своїм змістом та мотиваційною спрямованістю чинять тиск на особистість з орієнтацією-слабкістю, обмежують таким чином її увагу, перешкоджаючи долучити до певної проблеми власний досвід, набуті здібності та вміння, комунікативні резерви. Тільки поширивши свою увагу за межі актуальної ситуації на власне Я, означений індивід може досягти успіху.

Особистість з орієнтацією-настійливістю активно шукає спосіб вирішення певних проблем. Відтак, кожен з них вона розглядає у контексті власних потенційних можливостей. Тому емоція хвилювання, яка первісно виникає на етапі зародження певної проблеми, не в змозі перешкодити їй розглядати її цілісно. Настійливість такої особистості, яку вона використовує, свідчить саме про це. Адже така риса відображає вищий рівень її особистісного Я, який пов'язаний із самосвідомістю та волею. Якраз із цих складових власного Я така особистість вичерпує необхідну психічну енергію для досягнення прийнятої мети, а не обмежується лише нижчим емоційним підґрунтям.

Я-центроване духовно розвивальне виховання, що ми утверджуємо, передбачає центральну мету – *забезпечити умови, за яких вища духовність була б внутрішньо притаманна Я особистості*. Стратегічний принцип досягнення цієї мети полягає у положенні, згідно з яким вирішальними є не зовнішньо підкріплювальні впливи, за яких вихованець перебуває у пасивній позиції, а ті, що виходять із самого Я, з його суспільно значущого рівня, який, у свою чергу, теж спрямовано формується.

В статье раскрыта сфера духовности учащихся общеобразовательных школ, подчеркнута необходимость воспитания указанного качества. Автор утверждает, что самым существенным недостатком современного воспитательного процесса является то, что личность в своем становлении останавливается только на знании духовности, не становясь ее полноценным носителем и представителем.

Предложены педагогические рекомендации касательно развития черт и ценностей духовности у подрастающего поколения.

Ключевые слова: *духовность, воспитание духовности, воспитанники, общеобразовательная школа.*

The article deals with the spiritual sphere of comprehensive school students; the necessity of educating such a quality is underlined. The author argues that the most essential mistake of the contemporary educational process is the fact that a person in his (her) development does not reach beyond the knowledge of spirituality, does not become its carrier and representative.

Some educational recommendation on cultivating the features and values of spirituality in the young generation are suggested.

Keywords: *spirituality, education of spirituality, students, comprehensive school.*

І. П. Білоцерківець, м. Київ

ПІДГОТОВКА СТАРШОКЛАСНИКІВ ДО ЗАХИСТУ ВІТЧИЗНИ В УМОВАХ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

Автор акцентує на потребі національно-патріотичного виховання молоді за сучасних геополітичних й економічних умов. Зокрема, підкреслено важливість поєднання фізичної й головної – психологічної підготовки старшокласників загальноосвітніх навчальних закладів до захисту Вітчизни (служби у Збройних Силах України). На основі опрацьованих наукових джерел запропоновано деякі методичні рекомендації щодо провадження освітнього процесу в загальноосвітній школі для виховання громадян-патріотів Української держави.

Ключові слова: *патріотизм, виховання громадян-патріотів, захист Вітчизни, готовність, методика, старшокласники.*

Державність України є відносно молодою і несформованою, до того ж на сучасному етапі свого розвитку зазнає руйнівних впливів. Нині існує нагальна потреба забезпечити захист суверенітету країни, й українська освіта та виховання мають зробити власний внесок, сприяючи становленню молодого покоління як громадян-патріотів. В Україні національно-патріотичне виховання дітей та молоді визначено одним із найпріоритетніших напрямів роботи щодо розвитку громадянина держави як високоморальної особистості, яка розділяє українські традиції, духовні

цінності, володіє актуальними знаннями та вміннями, здатна реалізувати свій потенціал в умовах сучасного суспільства, готова до мирного життя і, водночас, захисту Батьківщини [6].

Частиною патріотичного виховання є військово-патріотичне виховання, зорієнтоване на формування у молодій особі готовності до захисту Вітчизни, розвиток бажання здобувати військові професії, проходити службу в Збройних Силах України як особливому виді державної служби. Його зміст визначається національними інтересами України і покликаний забезпечити активну участь громадян у збереженні її безпеки від зовнішньої загрози [5].

Питання військово-патріотичного виховання вивчали В. Фарфоровський, М. Зубалій, О. Остапенко, Д. Сидорук, В. Кушерець, М. Сухушин, В. Палагема, Г. Темко, М. Томчук, В. Шевченко та інші.

Психологічну складову патріотизму досліджують у своїх наукових працях психологи: А. Богуш, М. Боришевський, В. Котирло. Проблеми формування військового патріотизму певною мірою розглянуто в роботах А. Абрамова, В. Баранівського, В. Лутовінова, В. Осьодла, В. Стасюка, Ю. Красильника. У працях сучасних українських дослідників В. Андрущенко, І. Бега, С. Клепка, М. Коноха, В. Корженка, В. Кременя, М. Култаєвої, В. Лугового, В. Лутая, І. Радіонової висвітлюється проблема демократичного та національно-патріотичного виховання з філософсько-антропологічними акцентами.

Учені розглядають також методологічні та психологічні основи військово-патріотичного виховання учнів, ефективність застосування у цьому процесі засобів літератури та мистецтва тощо.

Мета ж представленої статті – окреслити необхідність й сутність військово-патріотичного виховання старшокласників як елементу психологічної підготовки до захисту Вітчизни (служби у Збройних Силах України).

Лише поєднання фізичної і психологічної підготовленості учнівської молоді до захисту Вітчизни здатне забезпечити найкращий результат. При цьому вважаємо першочерговим формування психологічної готовності як провідної. Таким чином, на вчителя предмету «Захист Вітчизни» покладається важливе завдання: сформуванню насамперед патріотичні якості майбутнього воїна, оскільки саме вони, на думку автора, становлять ядро психологічної готовності захищати Батьківщину. Як стверджують науковці, не можна заперечувати й існування «природних» основ патріотизму, які формуються певною мірою незалежно від освіти чи виховання і характеризують певні пласти духовного життя людини: прихильність до рідної землі, любов до рідної мови, свого народу, повагу до традицій і звичаїв і т. д. Крім того, вчителю слід зважати на вікові особливості старшокласників, здійснюючи вибір найбільш доцільних форм і методів роботи. Зокрема, варто широко застосовувати метод бесіди з елементами дискусії, метод проекту, колективні творчі справи.

Нині особливо актуальним є організація серед учнів збирання та поширення інформації про героїчні вчинки українських військовослужбовців, бійців добровольчих батальйонів, волонтерів та інших громадян, які зробили значний внесок у зміцнення обороноздатності України.

Героїчні й водночас трагічні події останнього часу спонукають до оновлення експозицій шкільних музеїв, кімнат бойової слави, наприклад щодо інформації про учасників АТО та волонтерів; доцільно взяти шефство над родинами учасників АТО, які цього потребують. Загалом важливим є формування засобами змісту навчальних предметів якостей особистості, що характеризуються ціннісним ставленням до суспільства, держави, самої себе та інших, природи, праці, мистецтва [7].

В. Сухомлинський розглядав патріотичне виховання як вдосконалення світоглядної свідомості, участь вихованців у суспільно корисній праці, у дієвій формі розвитку обов'язку і відповідальності перед Батьківщиною.

Отже, саму ж сутність патріотичного виховання видатний вчений-педагог трактував як *активну діяльність* особи, спрямовану на утвердження гуманних ідеалів, працю на благо народу, зміцнення могутності, честі й слави Вітчизни, любов до людей, непримиренність до зла в усіх його проявах [2].

Доцільно створювати у школах музеї, етнографічні куточки, відтворюючи у них речі з культури та побуту населення України, археологічні знахідки на території міста чи села. На уроках історії використовувати стенди, які розповідають про історію та матеріальну культуру селища чи регіону [4].

З метою організації патріотичного виховання учнівської молоді в умовах загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів рекомендуємо, зокрема:

- бесіди-диспути «Навіщо бути патріотом?», «Україна – козацька країна», «Хто такі українці?», «Історичне минуле нашого народу»;
- розповіді з елементами дискусії – «Григорій Сковорода – непересічна постать України», «Шевченківське слово», вечір українських легенд;
- історичне краєзнавство – відвідування місць історичних подій, складання історії свого роду, оформлення кімнат народознавства;
- патріотичні клуби, фестивалі патріотичної пісні, святкування Дня Перемоги (Дня Пам'яті), Дня Збройних Сил України, Дня захисника Вітчизни, участь у військово-спортивних іграх на місцевості;
- архівно-пошукова робота, екскурсії до музеїв, зустрічі з ветеранами війни, учасниками АТО, родичами загиблих захисників Вітчизни, випуск плакатів, буклетів, газет за матеріалами пошукової діяльності;
- форми і методи виховання правосвідомості – вивчення Конституції України, зустрічі з депутатами, працівниками правоохоронних органів, проведення дискусій: «Чи можливе мирне співіснування, без збройних конфліктів?», «Що значить бути патріотом?», підготовка рефератів з теми «Імідж України серед інших країн світу» тощо [3].

Запропоновані форми і методи патріотичного виховання покликані формувати в особистості емоційні та поведінкові компоненти, що передбачають вироблення вмій міркувати, аналізувати, ставити питання, шукати власні відповіді, критично розглядати проблему, робити власні висновки, брати участь у громадському житті.

Результативність патріотичного виховання великою мірою залежить від того, наскільки ті чи інші форми й методи виховної діяльності стимулюють розвиток самоорганізації, самовиховання старшокласників.

Робота з військово-патріотичного виховання учнівської молоді має проводитися комплексно, в єдності всіх його складників спільними зусиллями органів державного управління, а також освітніх закладів, сім'ї, громадських організацій та об'єднань, Збройних Сил України, інших силових структур.

Література

1. Виховання патріотизму у дітей та молоді в сучасних соціально-економічних умовах : матеріали наук.-практ. конф. / ред. рада: І. Д. Бех, О. Л. Кононко, О. М. Доукіна та ін. – Київ, 1999. – 127 с.
2. Кіндрат В. Проблема патріотичного виховання підлітків у педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського [Електронний ресурс]. Київ, 1998.
3. Кірішко Л. Патріотичне виховання учнівської молоді в умовах сучасного навчального закладу [Електронний ресурс].
4. Ольхіна Н., Руденко. Виховання патріотизму у дітей та молоді в сучасних умовах [Електронний ресурс].
5. Чупрій Л. Патріотичне виховання в Україні: стан і перспективи [Електронний ресурс].
6. Стратегія національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016–2020 роки [Електронний ресурс].
7. Режим доступу: ocnttum.edukit.cn.ua/nacionaljno-patriotichne_vihovannya.

Автор акцентує на необхідності національно-патриотичного виховання молоді в сучасних геополітичних та економічних умовах. В частині, підкреслена важливість, крім фізичної, переважно психологічної підготовки старшокласників загальноосвітніх навчальних закладів до захисту Вітчизни (служби в Збройних Силах України). На основі наукових джерел запропоновано деякі методичні рекомендації щодо організації освітнього процесу в загальноосвітній школі для виховання громадян-патриотів Українського державного уряду.

Ключові слова: патріотизм, патріотичне виховання, захист Вітчизни, готовність, методика, старшокласники.

The author underlines the necessity of national-patriotic education of youth under contemporary geopolitical and economic conditions. In particular, the importance of the unity of physic and psychological training of senior school students of general educational institutions to defend the Homeland (to serve in the Armed Forces of Ukraine) is stressed. Based on scientific sources, some methodic recommendations on the organization of educational process in comprehensive school for educating citizens-patriots of Ukraine are suggested.

Keywords: patriotism, patriotic education, defence of Homeland, training, methods, senior school students.

Н. М. Богомолова, м. Запоріжжя

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОСТІ У СТАРШОКЛАСНИКІВ В УМОВАХ ПОЛІКУЛЬТУРНОГО РЕГІОНУ

У статті розглядається процес формування громадянськості у старшокласників в умовах полікультурного регіону, звертається увага на важливість теоретико-методологічного підходу до розуміння особливостей становлення свідомого громадянина в сучасному виховному середовищі. Здійснено спробу довести, що громадянськість виникає у суб'єкта хоча і під впливом зовнішніх факторів, але все ж як результат процесу інтеріоризації. Виокремлені змістовні ознаки середовища, в якому відбувається взаємодія зовнішніх впливів та внутрішніх перетворень у центрального суб'єкта – учня старшої школи.

Ключові слова: особистість, виховання, соціалізація, ідентифікація, інтеріоризація, громадянськість.

Сучасні суспільства є результатом еволюції суспільного розвитку, становлять складну систему, яка поєднує людей різних національностей з усією сукупністю їхніх форм взаємодії, взаємозалежності і взаємовпливу. Події та зміни, що відбуваються в Європі і світі протягом останніх років, зокрема, етнічні конфлікти, радикальний націоналізм; глобальні загрози і відсутність безпеки; розвиток нових інформаційних і комунікаційних технологій; екологічні проблеми; міграція населення; недовіра до політичних інститутів, форм правління і політичних лідерів тощо, ставлять під загрозу існування традиційної моделі громадянства та визначають необхідність формування нового типу громадянина: не лише освіченого, але й активного, здатного зробити свій внесок у життя суспільства, країни, всього світу та взяти на себе більше відповідальності.

Відкритість кордонів та інформаційного простору, значні міграційні процеси та зростання ролі національного чинника у державотворенні спрямовують орієнтацію молоді на зближення з представниками інших культур, що стає передумовою формування відкритої суспільної системи демократичного зразка.

Сучасна Україна надзвичайно гостро відчуває потребу підготовки і виховання нової генерації громадян на засадах цінностей демократичного суспільства – верховенстві прав людини, рівності і взаємній відповідальності. А виховання сучасного громадянина можливе лише за умови створення демократичного середовища у навчальному закладі, який має стати для молоді людини осередком становлення особистості, здатної брати на себе відповідальність, самовіддано розбудовувати країну як суверенну, незалежну, демократичну, правову, соціальну державу, забезпечувати її національну безпеку, сприяти єдності нації та встановленню громадянського миру й злагоди в суспільстві.

Тому виникла необхідність реформування системи освіти у напрямі формування творчої особистості, здатної до саморозвитку та самовдосконалення. У свою чергу, умовою самореалізації особистості виступає самовизначення, що є важливим засобом ідентифікації особистості як громадянина.

Так, у Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року наголошується на компетентнісному та особистісно орієнтованому підходах до навчання, необхідності здобуття учнями умінь і навичок, потрібних для успішної самореалізації в професійній діяльності, особистому житті, громадській активності. Отже, соціальні і громадянські компетентності визначені серед ключових [9].

Зважаючи на актуальність, проблема формування громадянськості завжди перебувала в полі зору українських педагогів (Г. Ващенко, М. Грушевський, А. Макаренко, І. Огієнко, С. Русова, В. Сухомлинський, К. Ушинський та ін.). Громадянська освіта і виховання розкриті в працях

сучасних учених І. Беха, П. Вербицької, В. Івашковського, О. Пошетун, О. Сухомлинської, К. Чорної та ін.

У дослідженнях науковців Т. Алексеєнко, І. Зверєвої, А. Капської, Н. Лавриченко, М. Лукашевич, В. Москаленко, А. Мудрика, Ж. Петрочко, С. Савченко та ін., соціокультурний і педагогічний феномен соціалізації розглядається як перехід від пасивного соціалізаційного впливу до активного, що й визначає суб'єктність особистості.

У наукових працях названих вище вчених аналізуються закономірності, принципи, зміст та процес трансформації суспільних і громадянських цінностей, особливості їх інтеріоризації зростаючою особистістю. Проте подальшої розробки потребує визначення ролі теоретико-методологічного підходу до розуміння особливостей формування в учнів старших класів громадянськості.

В контексті формування означеної якості у старшокласників ми маємо використовувати науковий термін «виховання», який дослідниками визначався по-різному. На думку В. Сухомлинського, виховання є цілеспрямованою взаємодією особистості та її оточення в процесі різноманітних видів діяльності, результатом якої є самореалізація та самоствердження суб'єктів виховного процесу [10]. З точки зору А. Макаренка, виховання є реалізацією співробітництва вихователів і вихованців [7].

За сучасних поглядів цей термін постає в різних аспектах: так, С. Гончаренко розглядає виховання як процес цілеспрямованого, систематичного формування особистості, зумовлений законами суспільного розвитку, дією багатьох об'єктивних і суб'єктивних факторів; вплив на психіку людини, спрямований на підготовку її до активної участі у виробничому, громадському й культурному житті суспільства [3; с. 53]. Також виховання визначається: як процес передачі особистості соціального досвіду (І. Огородніков [8], І. Харламов [13]), як система виховних заходів та «формування особистості людини» (С. Гончаренко [4], М. Фіцула [12]), як сукупність послідовних дій із загального розвитку особистості, що сприяє

якісним психічним та психологічним змінам (Ю. Бабанський [1], Г. Костюк [6]), як вплив на розвиток суб'єктів педагогічної взаємодії, який сприяє позитивній реакції вихованців, активності та прагненню до саморозвитку (І. Бех [2]), як свідомий процес розвитку особистості шляхом співпраці із суб'єктами навчально-виховної діяльності, що передбачає отримання та передачу соціального досвіду [5].

Отже, центральна ідея полягає в тому, що вихованець зазнає перетворень завдяки зовнішньому цілеспрямованому впливу, але робить це певною мірою суб'єктно.

Керуючись принципом єдності зовнішньої та внутрішньої діяльності, акцент у векторі активності старшокласника як суб'єкта «формування громадянськості» ставиться на тому, що він (учень) спрямовує процес на себе. Тому для нашого дослідження доцільно розглянути цей процес як «внутрішню діяльність суб'єкта», котра відбувається у такому ж внутрішньому, специфічному середовищі, яке деякі дослідники позначають як «самосвідомість особистості».

Громадянськість постає інтегральною характеристикою суб'єкта, що містить певні складники. З огляду на актуальність набуття громадянськості суб'єктом у теперішніх соціально-політичних умовах потрібно говорити про цілеспрямоване її формування в процесі педагогічного впливу. Це зумовлює необхідність розглядати системне співвідношення суб'єкта з компонентами соціального середовища, яке постає як соціокультурне, а також із спеціально організованим педагогічним середовищем.

Такий розгляд потребує адекватних методологічних засобів, насамперед – системного підходу як загальнонаукової методології, діяльнісного підходу, соціокультурного підходу, деяких психологічних теорій.

Старшокласник, в контексті нашого дослідження, виступає узагальненим носієм тих властивостей, які в ньому виникають та розвиваються. Зрештою, для такої діяльності суб'єкта доцільно розглядати

певну низку «переходу зовнішнього у внутрішнє»: соціалізація → ідентифікація → інтеріоризація.

На наш погляд, у процесі ідентифікації, як засобу формування громадянськості, має враховуватись не тільки взаємозв'язок внутрішнього і зовнішнього, але й те, **що** підлягає інтеріоризації та **як** (яким чином) це відбувається.

Поняття «інтеріоризація» виступає теоретико-методологічним засобом, який сприяє визначенню і розумінню процесу перетворення зовнішнього на внутрішнє, що і стає змістовною ознакою громадянськості особистості старшокласника.

Отже, у сучасному розумінні громадянськість визначається як політична соціально-психологічна якість, властивість поведінки індивіда, що характеризується усвідомленням себе повноправним громадянином країни з політично зрілою свідомістю, розвинутим почуттям патріотизму і не лише співпричетністю до долі своєї країни і свого народу, а й відповідно організованою діяльністю [11, с. 6].

За підсумками вивчення теоретико-методологічного підходу до розуміння особливостей процесу формування громадянськості у старшокласників, можливо окреслити такі особливості набуття громадянськості суб'єктом: 1) він є органічною складовою більш загального процесу соціалізації; 2) набуття громадянськості можна розглядати як «громадянську ідентифікацію», а результат цього процесу позначати зокрема і як «громадянську ідентичність»; 3) така ідентичність може розглядатись не тільки як результат ідентифікації, а також і як мета того, з чим треба ідентифікуватись; 4) феномен громадянської ідентичності «міститься» в соціальному середовищі і тому може поставати цілісним образом або системою складників (якостей, цінностей, рис тощо).

Саме такий підхід уможлиблює подальший розгляд процесу формування громадянськості старшокласників як взаємодії зовнішніх та внутрішніх факторів, а значення виховного середовища – як складової полікультурності освітнього процесу.

Формування ідентичності особистості також обумовлено специфікою регіону, його етнонаціональним складом та соціальним устроєм. Особливості полікультурного середовища вимагають у процесі формування громадянських якостей урахування низки об'єктивних та суб'єктивних чинників: національно-територіального, соціально-економічного, соціального середовища, ідеології, політики, моралі та ін.

Виховання громадянськості, в умовах сформованої політичної нації, все менше залежить від етнокультурної основи, належності суб'єктів до неї. А от цінність толерантності до носіїв інших етнокультурних основ залежить від умов соціалізації, тобто середовища, – істотним чином.

Таким специфічним середовищем, на нашу думку, є полікультурний регіон. Саме проживаючи і навчаючись поруч із представниками інших культур, суб'єкт може й повинен напрацьовувати у себе відповідну толерантність до них – як до узагальненого образу, так і до конкретних індивідів.

Тож полікультурність регіонального соціуму стає окремим питанням, оскільки існують нюанси репрезентації етнокультурних цінностей їх носіями в різних регіонах. Одна справа, коли в масштабі регіону наявні осередки компактного проживання таких носіїв, – тоді можна говорити про, деякою мірою, реального колективного суб'єкта. Інша справа, коли носії унікальних або навіть і поширених у регіоні етнокультурних цінностей розпорошені територіально, інтегруючись у соціокультурний контекст регіону певним чином дифузно. Тоді таким носіям важче зберігати власну культурну ідентичність у цілісній громадянськості, а вплив на них інших культур стає істотнішим.

Полікультурність як внутрішнього, так і зовнішнього суспільного середовища вимагає від кожного громадянина країни навичок міжкультурної комунікації та толерантного ставлення до культурних цінностей інших народів. Тому дедалі гостріше постає необхідність виховання учнівської молоді до життя в культурно мінливому світі. Вирішальна роль має належати

полікультурному вихованню у школі як одній із наймасовіших соціальних інституцій сучасності.

Література

1. Бабанский Ю. К. Интенсификация процесса обучения / Юрий Константинович Бабанский. – М. : Знания, 1987. – 80 с.
2. Бех І. Д. Особистість у просторі духовного розвитку : навч. посіб. / І.Д. Бех. – Київ : Академвидав, 2012. – 256 с. – (Серія «Альма-матер»).
3. Гончаренко С. У. Педагогічні дослідження: методологічні поради молодим науковцям / С. У. Гончаренко. – К.; Вінниця : ДОВ «Вінниця», 2008. – 278 с.
4. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. – К. : Либідь, 1997. – 375 с.
5. Кирпа А. В. Полікультурне виховання старшокласників у діяльності євроклубу загальноосвітнього навчального закладу : дис. ... канд. пед. наук (спеціальність 13.00.07 – теорія і методика виховання). – Київ, 2016.
6. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Г. С. Костюк. – К. : Рад. школа, 1989. – 608 с.
7. Макаренко А. С. Педагогическая поэма / Антон Семенович Макаренко // Собрание сочинений : в 7 т. – М. : Изд-во АПН РСФСР, 1957. – Т. 1. – 783 с.
8. Огородников И. Т. Педагогика : учеб. пособие для студентов пед. ин-тов. – М. : Просвещение, 1968. – 375 с.
9. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.12.2016 р. №988-р «Про затвердження Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=249613934>.
10. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям. Вибрані твори : в 5 т. / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. школа, 1977. – Т. 3. – 670 с.
11. Сухомлинська О. В. Громадянське виховання і сучасна освіта: від здобутого – до нових акцентів і наголосів / О. В. Сухомлинська // Педагогіка і психологія. – 2015.– № 2 (87). – С. 5-13.
12. Фіцула М. М. Педагогіка : навчальний посібник / М. М. Фіцула. – К. : Видавничий центр «Академвидав», 2009. – 560 с.
13. Харламов И. Ф. Педагогика : учебник для студ. пед. спец. высших учеб. заведений / Иван Федорович Харламов. – Минск : Университетское изд-во, 2002. – 7-е изд. – 560 с.

В статтє рассматривается процесс формирования гражданской ответственности у старшеклассников в условиях поликультурного региона, обращается внимание на важность теоретико-методологического подхода к пониманию особенностей становления сознательного гражданина в современной воспитательной среде. Предпринята попытка доказать, что гражданственность возникает у субъекта хотя и под влиянием внешних факторов, но все же преимущественно в результате процесса интериоризации. Выделены содержательные признаки среды, в которой происходит взаимодействие внешних воздействий и внутренних преобразований у центрального субъекта – ученика старшей школы.

Ключевые слова: *личность, воспитание, социализация, идентификация, интериоризация, гражданственность.*

The article deals with the process of civic education among high school students in the conditions of a multicultural region, draws attention to the importance of the theoretical and methodological approach to understanding the features of becoming a conscious citizen in a

modern educational environment. An attempt has been made to prove that citizenship arises in the subject, although under the influence of external factors, but mostly as a result of the process of internalization. Significant features of the environment are highlighted, in which the interaction of external influences and internal transformations takes place in the central subject – a high school student.

Keywords: *personality, education, socialization, identification, interiorization, citizenship.*

А. Е. Бойко, м. Київ

МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ У ВИХОВАНЦІВ В ГУРТКАХ ГУМАНІТАРНОГО НАПРЯМУ ПОЗАШКІЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

Стаття присвячена методиці формування ціннісних орієнтацій, зокрема патріотизму і власної гідності у вихованців в гуртках гуманітарного напрямку позашкільних навчальних закладів.

Ключові слова: *ціннісні орієнтації, патріотизм, гуртки, позашкільні навчальні заклади.*

Становлення нових соціально-політичних відносин в Україні актуалізувало проблему усвідомлення молодим поколінням особистої відповідальності за долю своєї країни. У такому контексті формування ціннісних орієнтацій учнівської молоді стає важливою частиною позашкільної освіти.

У межах розмаїття ціннісних орієнтацій, що можуть застосовуватися в навчально-виховному процесі, за В. Кременем, слід виділити такі пріоритетні цінності, як: гуманізм, гідність, патріотизм, демократизм, соціальна ініціатива та відповідальність, національна самосвідомість [2, с. 187].

Аналіз останніх публікацій свідчить, що вивченню проблеми формування ціннісних орієнтацій особистості присвячено дослідження в різних галузях науки. Психологічні механізми формування цінностей висвітлено в працях І. Беґа, Л. Божович, М. Боришевського, Б. Братуся, І. Гояна, З. Карпенко, Л. Коберник, С. Рубінштейна та ін. Формування ціннісних орієнтацій як педагогічну проблему розкривають у своїх дослідженнях І. Артюхова, В. Дряпіка, І. Зязюна, О. Докукіної, О. Кононко, М. Красовицького, І. Підласого, Р. Скульського, О. Сухомлинської та ін.

Ефективним засобом формування ціннісних орієнтацій вихованців в гуртках гуманітарного напрямку позашкільних навчальних закладів, на нашу думку, є українознавство як галузь гуманітарних знань, орієнтована на вивчення економічної, політичної, соціальної, культурної, історичної проблематики України, а також життя української діаспори за кордоном.

Розширення міжнародних зв'язків, створення умов для входження української освіти у світовий освітній простір робить іноземну мову затребуваною державою, суспільством, особистістю. З одного боку, іноземна мова розглядається як засіб спілкування, взаєморозуміння і взаємодії людей, пізнання інших національних культур, розвитку особистості. З іншого, діалог культур розуміється не тільки як знайомство з культурою всіх англomовних країн, але і як розуміння особливостей життя, побуту й менталітету українців, духовної спадщини України, її внеску у світову культуру.

Саме незнання власної історії, культури і традицій, а не історії країни, мова якої вивчається, викликає значні труднощі при спілкуванні. Тому в гуртках гуманітарного напрямку позашкільних навчальних закладів вихованці набувають досвіду користуватися іноземною мовою як інструментом спілкування на основі українознавчого матеріалу.

Формування ціннісних орієнтацій у вихованців в гуртках гуманітарного напрямку позашкільних навчальних закладів здійснювалося за навчальною програмою «Країнознавство: Україна (англійською мовою)». Метою програми є виховання патріотичних цінностей і активної громадянської позиції, формування емоційно-ціннісного ставлення особистості до Батьківщини як рівноправного партнера інших країн.

Завданнями програми «Країнознавство: Україна (англійською мовою)» визначено такі: вивчення особливостей українського довкілля, етносу, мови, культури, націє- та державотворення, української ментальності, історичного розвитку та історичної долі українського народу; розвиток цілісних уявлень про місце України у світі, її культурної спадщини у скарбниці світової цивілізації; розвиток уміння презентувати свою країну у світі; формування активної громадянської позиції тощо.

На заняттях гуртка формуються навички та вміння вихованців розповідати про своїх друзів, рідне місто, село, країну, національні свята, столицю своєї Батьківщини, надавати інформацію про основні пам'ятки культури, особливості вітчизняної шкільної освіти. Широко застосовуються драматизації, пошуково-ігрові завдання, вікторини, конкурси, квести, творчі проекти, презентації і т. п.

Виховання патріотизму і почуття власної гідності є одним з головних завдань педагога при роботі над темами: «Державна символіка», «Всесвітньовідомі українські вчені», «Українські традиції та символи», «Українці на світовій спортивній арені», «Співоча душа України», «Театральне мистецтво», «Українське кіно світової скарбниці», «Україна у барвах», «Українські свята» та ін.

Почуття національної гідності зміцнюється, коли вихованці вільно можуть розповісти про свою оселю, родину, країну, свій край, його історію, про цікаві географічні маршрути, наукові досягнення, твори мистецтва, традиції і звичаї.

Таким чином, українознавство є основою формування у вихованців ціннісних орієнтацій і повинна бути невід'ємною складовою системи навчально-виховної роботи позашкільної освіти. Практичне застосування українознавчої інформації сприяє вихованню у молоді відчуття себе майбутніми громадянами своєї країни, рівноправними партнерами інших європейських країн, покликаних розвивати свою Батьківщину і збагачувати скарбницю світової цивілізації.

Література

1. Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mon.gov.ua/usi-novivni/novini/2015/06/16/nacjonalno-patriotichne-vixovannya/>
2. Кремень В. Г. Філософія людиноцентризму в стратегіях освітнього простору / В. Г. Кремень. – К. : Педагогічна думка, 2009. – 520 с.
3. Петрова Л. В. Игровые технологии на уроках английского языка / Л. В. Петрова // Английский язык. – № 11. – 2007. – С. 5-6.

Стаття посвящена методике формирования ценностных ориентаций, в частности патриотизма и собственного достоинства, у воспитанников в кружках гуманитарного направления внешкольных учебных заведений.

Ключевые слова: *ценностные ориентации, патриотизм, кружки, внешкольные учебные заведения.*

The article is devoted to methods of formation of value orientations, including patriotism and self-esteem of students in the groups of humanitarian direction in out-of-school educational institutions.

Keywords: *value orientations, patriotism, groups, out-of-school educational institutions.*

О. Г. Брежнева, м. Маріуполь

ДІАГНОСТИКА МАТЕМАТИЧНОГО РОЗВИТКУ: ШЛЯХИ РЕАЛІЗАЦІЇ

Стаття присвячена проблемі діагностики математичного розвитку дітей дошкільного віку. Аналізуються різні аспекти застосування діагностичних методів, наводиться порівняльна характеристика наслідків негативного застосування діагностики як інструменту для визначення індивідуальної траєкторії математичного розвитку дошкільника. З урахуванням масштабності проблеми діагностування, автор аналізує шляхи розвитку різних діагностичних методів і на цій основі визначає найбільш ефективні.

Ключові слова: *діагностичні методи, індивідуальна траєкторія розвитку, математичний розвиток, пізнавальна діяльність.*

Сьогодні математичний розвиток дітей здійснюється за спеціальними програмами, розробленими на основі державних стандартів. Програмний підхід передбачає виконання двох головних вимог: по-перше, програма з математики повинна спиратися на зону актуального розвитку дитини, по-друге, у ній мають бути враховані її найближчі потреби, мотиви поведінки, інтелектуальні здібності й особистісні якості. При цьому не можна не зважати на визначальну функцію вихователя у забезпеченні індивідуальної траєкторії математичного розвитку дитини-дошкільника. Отже, ефективність математичного розвитку безпосередньо залежить від рівня знання педагогом своїх вихованців, його вміння використовувати диференційовані методи навчання з метою активізації пізнавальної діяльності дошкільника. Значний внесок у вирішення проблеми активізації навчання дітей математики, формування пізнавальної самостійності, пізнавального інтересу у дітей дошкільного віку зробили Т. Дуткевич, В. Котирло, С. Ладивір, З. Михайлова, М. Поддяков, О. Проскура, О. Фунтікова, К. Щербакова та інші. Разом із тим, залишаються маловивченими аспекти діагностики,

виявлення індивідуально-типологічних особливостей математичного розвитку дітей дошкільного віку.

Враховуючи такий стан проблеми, *метою* цієї публікації є висвітлення різних аспектів застосування діагностичних методів, як інструменту для виявлення індивідуальних особливостей математичного розвитку дітей, вивчення їхніх пізнавальних інтересів.

Зважаючи на масштабність проблеми діагностики, вважаємо за доцільне проаналізувати шляхи розвитку різних діагностичних методів і на цій основі визначити найбільш ефективні способи оцінювання математичного розвитку дошкільників. Виникнення діагностики пов'язане з іменами зарубіжних психологів А. Біне і Т. Симона. Саме вони обґрунтували один із діагностичних методів – метод тестів для визначення рівня психічного розвитку дитини. Заслуга А. Біне у тому, що він працював над тестами, які досліджували пізнавальні процеси – пам'ять, уяву, логічне мислення. Зміст і специфіка тестів А. Біне змінювалися з часом. При перекладі тестів А. Біне мовами інших народів до них вносилися деякі зміни: окремі терміни підмінялися іншими, змінювалися формулювання завдань. Мета таких модифікацій полягала в тому, щоб встановити критерії розвитку, які відповідатимуть звичайним умовам виховання, властивим певному народу. У першому десятилітті ХХ століття з'являється праця Г. Россолімо, який створив методику вивчення трьох груп психічних процесів: уваги і волі, точності і міцності сприйняття, асоціативної діяльності. Роботи Г. Россолімо з інтересом сприйняли психологи, психіатри. Варто звернути увагу на те, що діагностичні методики не розкривають будь-яких незмінних особливостей психіки, вони періодично оновлюються. Так, наприклад, тести Стенфорд-Біне вперше з'явилися в 1916 році і далі поновлювалися у 1937 році, в 1960 і 1972 роках. Причини поновлення полягають в тому, що діти, які проходять тестування, почали вчитися за іншими програмами й методами, вони живуть у середовищі, насиченому новою інформацією. Будь-яка методика, в тому числі діагностична, за своїм змістом має бути адекватна тим знанням і вмінням, які освоїли сучасні покоління. Науковий прогрес суспільства

висуває нові вимоги, а вони, своєю чергою, втілюються в нових діагностичних методиках. Разом із тим є постійні величини, які посідають важливе місце в діагностуванні і не піддаються суттєвим змінам з часом. За даними психологів, перша група таких величин – формально-динамічні особливості, обумовлені генетично. Друга група – особливості психіки, що різняться за змістом (системи понять, які засвоює дитина, вміння логічно обробляти ці поняття в мисленні, творчо застосовувати їх на практиці) і набуваються упродовж життя. Між ними існує взаємозв'язок. Для вивчення цих особливостей, для наукового аналізу їх взаємозв'язку необхідні діагностичні методики. Сьогодні практично застосовуються декілька тисяч діагностичних методик. У 60–70-ті роки ХХ століття вченими було виділено поняття «педагогічна діагностика» (І. Хартманн, К. Інгенкамп [4]). У наступні роки цей термін уточнювався зарубіжними і вітчизняними дослідниками. Незважаючи на такі уточнення, єдиного визначення досі немає. Так, Маурманн [3] визначає педагогічну діагностику як встановлення зв'язків між успішністю і передумовами у навчанні, оцінку правильності вибору навчальних цілей або навчально-організаційних заходів на основі визначення умов, за яких відбувається навчальний процес. К. Інгенкамп [4] розуміє педагогічну діагностику як процес, під час якого, з використанням діагностичного інструментарію або без нього, педагог спостерігає за учнями, обробляє дані спостережень, повідомляє про отримані результати. Визначення, близьке до тлумачення К. Інгенкампа, дає Л. Винокуров, котрий розуміє під педагогічною діагностикою процес отримання інформації про особистість. Ця інформація під час діагностування уточнюється. Останніми роками проблема педагогічної діагностики загострилася. У центрі уваги вчених – визначення підготовленості дитини до систематичного навчання, зокрема математики (Д. Альтхауз, Е. Дум, Е. Тітце та ін.); вивчення шкільної успішності (Н. Люманн, Фрик, Шотт та ін.). Короткий аналіз теорії та методики показує, що психолого-педагогічна діагностика пережила певні зміни. По-перше, головним призначенням діагностики стала допомога у повноцінному психічному та особистісному розвитку дитини, по-друге,

сучасна діагностика виявила наявний рівень досягнень і визначила потенційні можливості дитини, по-третє, результати діагностики відбилися у змістовних критеріях.

Аналіз проблеми свідчить, що стосовно дітей дошкільного віку педагогічна діагностика розроблена недостатньо. У дослідженнях останніх десятиліть найбільш повно висвітлені питання психолого-педагогічної діагностики дітей дошкільного віку: пізнавальні та емоційні процеси (Л. Венгер, Н. Веракса, О. Дьяченко, О. Запорожець та ін.) [2]; розумовий розвиток дітей (В. Тарасун, С. Забрамна, В. Худик та ін.); взаємовідносини особистості в колективі (Я. Коломінський, Л. Панько та ін.); діагностика мовленнєвого розвитку дошкільників (А. Богуш, Н. Гавриш та ін.). Вимагають подальшої розробки діагностичні методи, які допоможуть практикам правильно визначити фактори індивідуального математичного розвитку дитини-дошкільника, констатувати результат, тобто встановити діагноз, описати й виявити сутність індивідуальних особливостей особистості з метою оцінки актуального стану та прогнозування подальшого математичного розвитку дитини.

Поряд із позитивною практикою застосування діагностичних методів визначаються негативні тенденції. Зокрема, захоплення тестуванням дітей дошкільного віку. Справедливості заради треба сказати, що саме по собі тестування не є шкідливим явищем. Водночас сучасна практика використання методу тестів виявляє його недоліки і проблеми. Проаналізуємо ці негативи (див. табл.).

Таблиця

Характеристика причин непрофесійного застосування діагностичних методів

Негативні особливості використання тестування у практиці роботи ДНЗ	Негативні наслідки
1. Неправомірність застосування тестування при переході дітей з дитячого садка в перший клас початкової школи	Діти фактично поділяються на категорії, так званих, «розумних» і «не розумних»; діагностика перетворюється на формальний відбір дітей за різними показниками. Тестуючи дітей таким способом, педагоги приходять до суперечності з даними психолого-педагогічної науки, котра беззастережно визнає той факт, що реальні здібності дитини можуть
2. Тестування дітей при прийомі у дошкільний навчальний заклад	

	<p>проявитися досить пізно, а «ярлик нездатного» на дитину можна «навісити» вже на етапі такого тестування. Тестування «нав'язує» дитині менш перспективний шлях освіти, не враховує реальних інтересів дитини. У цьому випадку не дитина обирає свою траєкторію розвитку, а ДНЗ вибирає «відповідних» йому вихованців, порушуючи право дітей на вільний розвиток і право на освіту</p>
<p>3. Використання технологій і тестових методик сумнівної якості, не апробованих і тих, які не становлять цінності</p>	<p>Не мають прогностичної значимості, тобто не дають підстав для складання об'єктивної характеристики рівня розвитку і досягнень дитини і не можуть вплинути на якість навчально-виховного процесу</p>
<p>4. Діагностику проводять не підготовлені люди</p>	<p>Недостатня забезпеченість ДНЗ кваліфікованими спеціалістами: практичними психологами, методистами, підготовленими вихователями. Помилкова трактовка результатів, вільна інтерпретація даних діагностики, помилки у визначенні рівня розвитку пізнавальних процесів дитини</p>
<p>5. Проблеми сучасної підготовки і перепідготовки педагогічних кадрів</p>	<p>Випускники – педагоги і практичні психологи володіють знаннями про вікові особливості і закономірності розвитку дітей дошкільного віку, разом з тим, у них недостатньо сформовані вміння виявляти і вимірювати рівень розвитку дитини за допомогою сучасних психодіагностичних методик. Відсутні систематичні знання у сфері психодіагностики</p>
<p>6. Наявність великого обсягу літератури сумнівної якості</p>	<p>Призводить до некомпетентної інтерпретації, грубих помилок і спотворює висновки</p>

Подібна практика використання методів діагностики може дезорієнтувати педагогів і батьків при взаємодії з дітьми. Головна мета діагностики полягає не в тому, щоб відібрати дітей за тими чи іншими критеріями, а в тому, щоб допомогти вихователям і батькам дитини правильно будувати з нею педагогічне спілкування, виявити особливості її психічного розвитку для подальшої розвивальної роботи з математичної підготовки. Вивчаючи особливості математичного розвитку дітей, вихователь повинен добре усвідомлювати специфіку дошкільного віку, враховувати рухливість і пластичність психічних процесів дитини, орієнтуватися на «зону найближчого розвитку» і на цій основі створювати умови для формування математичних знань, вмінь та навичок. Психолого-педагогічна діагностика – специфічний метод, який дозволяє оцінити перспективи інтелектуального розвитку дитини. У той же час неправомірно

вважати результати діагностики стійкими, такими, що визначають долю маленької особистості. Необхідно розуміти, що головна мета дошкільної освіти – забезпечення повноцінного розвитку дитини.

Базова програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» лише умовно поділяється на предметні напрями. Саме це дає можливість сучасному вихователю вийти зі сфери формування математичних знань, умінь і навичок, тренування дітей у сферу пізнавального розвитку і через компоненти життєдіяльності «Природа», «Культура», «Люди», «Я сам» цілісно впливати на математичний розвиток дошкільнят. Разом із тим вчені визнають (Л. Венгер, Н. Гавриш, Н. Гуткіна, М. Єрофєєва, Л. Зайцева, Т. Нежнова, Є. Філіпова та ін.), що такий підхід до розвитку дітей ще більше ускладнює технологію використання методів діагностики для дошкільників. Адже для визначення реального рівня математичного розвитку дитини потрібні не прості «контрольні» питання, а спеціальний психолого-педагогічний інструментарій, філігранно відточений і апробований. Створити такий інструментарій можна і сьогодні, українські фахівці – автори комплексних освітніх програм для дітей дошкільного віку працюють над вирішенням цього завдання (Н. Гавриш, Л. Зайцева, С. Ладивір, М. Машовець, Т. Піроженко, Т. Степанова, О. Фунтікова, К. Щербакова та ін.). Більшість таких програм – державні, вони мають на меті забезпечити індивідуальний підхід до дитини, врахування її інтересів та рівня розвитку, турботу про емоційний комфорт і створення умов для вільного самовираження і самопізнання. Таким чином, використання психолого-педагогічної діагностики на основі спостереження за динамікою психічного і фізичного розвитку дитини з метою здійснення індивідуального підходу в освітньому процесі, забезпечення пізнавального (математичного) розвитку дошкільників не викликає сумніву. Результати такого діагностування повинні використовуватися вихователем як на етапі планування своєї діяльності, так і під час постановки та реалізації педагогічних завдань.

Проблема психолого-педагогічної діагностики продовжує залишатися в центрі уваги вчених і педагогів-практиків сфери дошкільної освіти. Як було зазначено вище, наявні нині практичні методи педагогічної діагностики не завжди дозволяють дати об'єктивну оцінку досягнень дитини, особливо у сфері математичного розвитку. Іноді в практиці спостерігається некритичне, шаблонне поводження з діагностичними методиками. Такий підхід не забезпечує допомоги педагогу щодо визначення рівня успішності дитини, а навпаки – завдає шкоди вихованцям. Тому видаються важливими розробка і продуктивне використання діагностичних засобів, методик індивідуального обстеження дітей дошкільного віку, які дають змогу сконструювати індивідуальну траєкторію математичного розвитку.

Література

1. Блейхер В. М. Психологічна діагностика пізнавальної активності і особистості / В. М. Блейхер, Л. Ф. Бурлачук. – Київ : Вища школа, 2008. – 142 с.
2. Венгер Л. А. Психологические рисуночные тесты / Л. А. Венгер. – М. : Владос ПРЕСС, 2005. – 159 с.
3. Гуревич К. М. Что такое психологическая диагностика / К. М. Гуревич. – М. : Знание, 1995. – 80 с.
4. Ингенкамп К. Педагогическая диагностика / К. Ингекамп. – М. : Педагогика, 1991. – 238 с.
5. Кеэс Г. Я. К разработке диагностических тестов интеллектуального развития шестилетних детей / Г. Я. Кеэс // Вопросы психологии. – 2008. – № 6. – С. 26.
6. Худик В. О. Діагностика дитячого розвитку: методи дослідження / В. О. Худик. – К. : Освіта, 1992. – 220 с.

Статья посвящена проблеме диагностики математического развития детей дошкольного возраста. Анализируются различные аспекты применения диагностических методов, приводится сравнительная характеристика последствий негативного применения диагностики как инструмента для определения индивидуальной траектории математического развития дошкольника. С учетом масштабности проблемы, автор анализирует пути развития различных диагностических методов и на этой основе определяет наиболее эффективные.

Ключевые слова: *диагностические методы, индивидуальная траектория развития, математическое развитие, познавательная деятельность.*

The article is devoted to the preschoolers' mathematical development diagnostics problem. Various aspects of application of diagnostic methods are analyzed, the comparative characteristic of consequences of negative application of diagnostics is provided (diagnostics is considered as a tool for determination of a preschooler's individual trajectory of mathematical development. Taking into account the scale of diagnostics problem, the author analyzes ways of development of various diagnostic methods and determines the most effective among them on this basis.

Keywords: *diagnostic methods, individual development trajectory, mathematical development, cognitive activity.*

С. А. Васильєва, м. Київ

СОЦІАЛЬНО ДОЦІЛЬНА ПОВЕДІНКА ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ: СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ

Уточнено сутність поняття «соціально доцільна поведінка дітей старшого дошкільного віку», сформульованого у контексті наукових поглядів І. Беха, Т. Алексеєнко, Л. Ващенко, С. Гончаренка, В. Лякішевої, І. Соколової. Підкреслено актуальність теми дослідження з огляду на сучасну соціальну ситуацію, яка вимагає від особистості спроможності робити свідомий вибір дії та вчинку в тих чи інших обставинах.

Ключові слова: *соціально доцільна поведінка, діти старшого дошкільного віку, дія, вчинок.*

У сучасних соціально-політичних та соціально-економічних умовах діти потребують орієнтирів для визначення лінії власної поведінки. Процеси виховання свідомого ставлення до соціуму, зокрема гуманного ставлення до довкілля, виховання колективістської спрямованості поведінки, працелюбства перебувають під впливом зниження нормативного регулювання поведінки людей, зовнішнього середовища, яке забезпечує дітей старшого дошкільного віку інформацією різної якості про соціально-доцільну поведінку дітей та дорослих.

У час суспільних оновлень змінюються звичні поведінкові зразки, нормативний спосіб життя людини. Це висуває перед особистістю проблему освоєння конструктивної взаємодії з іншими людьми, новою соціальною дійсністю. Успішність їх розв'язання залежить від індивіда, процесу дотримання соціальної поведінки як цілеспрямованої системи послідовних дій, в основу яких покладаються соціальні пріоритети й ціннісні настанови, зафіксовані в матеріальній та духовній культурі суспільства.

Пріоритетного значення набуває дослідження соціальної поведінки в соціально-педагогічному аспекті, оскільки вона тісно пов'язана із входженням особистості в соціум та самореалізацією в ньому шляхом залучення у соціально значущу діяльність, соціальні відносини. Теоретико-

прикладний аспект соціальної поведінки став предметом ряду дисертаційних досліджень з питань: формування соціально значущих мотивів як регуляторів соціальної поведінки (Т. Алексеєнко); поєднання неусвідомленого і свідомого моделювання власної поведінки (Н. Алендарь); визначення соціально-педагогічних умов формування в особистості мотивації до певного стилю соціальної поведінки (О. Литвиненко); соціально-педагогічні засади профілактики девіантної і формування відповідальної поведінки (Т. Федорченко).

Аналіз наукових праць показав, що питання соціалізації дітей старшого дошкільного віку, зокрема виховання соціальної поведінки в контексті проблеми формування компетентності дітей у межах освітньої лінії «Дитина у соціумі» є актуальним для І. Дичківської, О. Козлюк, Л. Кузьмук, М. Машовець, Т. Поніманської, О. Рейпольської [4].

Сучасна соціальна ситуація вимагає від дітей старшого дошкільного віку соціально доцільної поведінки, яка б надавала змогу робити свідомий вибір дії та вчинку, що є доцільними в тих чи інших обставинах.

Розглянемо поняття «соціально доцільна поведінка», яке уособлює взаємозв'язок трьох складових – соціальної, поведінкової, доцільної. Термін «соціальний» означає суспільний, пов'язаний із життям і відносинами людей у суспільстві. Йдеться про орієнтації людини на соціальні цінності, норми, правила, прийняті у суспільстві. Соціальність виявляється через індивідуальне позитивно-творче ставлення до соціального буття й забезпечує реалізацію індивідуальності об'єкта в умовах різних типів соціуму, систему ціннісних орієнтацій, якостей і поведінки, спрямованих на зміцнення спільності, консолідованості (Т. Алексеєнко, І. Зверева,). Т. Алексеєнко розглядає поведінку як процес взаємодії особистості з довкіллям, зумовлений її індивідуальними особливостями та внутрішньою активністю, що виявляється переважно у вигляді зовнішніх дій і вчинків, сукупності вчинків і дій, реакцією організму на будь-яке подразнення або вплив чогось, форму взаємодії людини і довкілля. Соціальна поведінка є характеристикою

життєдіяльності особистості, що полягає у спрямованості її власних дій на перетворення соціальних умов відповідно до власних інтересів і потреб та потреб соціуму. Саме в соціальній поведінці відображається рівень соціальних потенцій особи, її знань, умінь, навичок, набутий соціальний досвід, а в її основу покладається система цінностей і ціннісних орієнтацій. Для соціальної поведінки характерні зовнішні вияви (дії, вчинки) та внутрішні особливості, зумовлені інтересами, потребами, ідеалами, переконаннями, активністю.

Теоретичним орієнтиром є визначення І. Беха вчинку як розв'язання об'єктом певних завдань, в якому завжди наявні мета, умови і дія. Ставлення до цього завдання, до мети та обставин дії, розуміння і прийняття її становить внутрішній зміст дії. Цілеспрямована послідовність вчинків утворює поведінку в тій чи іншій сфері діяльності, де людина має віддалені цілі, досягнення яких забезпечується системою вчинків [1; 2].

Г. Лякішева визначає поведінку людини як вчинки, які підпадають під зовнішнє спостереження дії індивідів, їх певну послідовність, що зачіпає інтереси інших людей, груп усього суспільства. Людська поведінка набуває соціального змісту, стає особистісною, коли особистість залучена до спілкування з іншими людьми. Цього разу йдеться про свідому поведінку, реалізацію в діях і вчинках таких зв'язків і взаємовідносин, в яких суб'єкт поведінки бере участь як розумна істота, котра свідомо ставиться до своїх дій.

Визначенню поняття «соціальна поведінка» у контексті психолого-педагогічних досліджень приділяли увагу М. Александрова, Ю. Віктюк, Т. Кравченко, Є. Пеньков, В. Штифурак, психологічні механізми зовнішніх та внутрішніх регуляторів соціальної поведінки, настановлень, стереотипізації розглядали М. Александрова, В. Барков, В. Бехтерев, Н. Єрофєєва, В. Колошина, М. Корнев, Г. Лякішева, Н. Мокляк, В. Циба, Д. Узнадзе, В. Ядов.

Варто наголосити що за своєю структурою соціальна поведінка охоплює такі елементи: поведінковий акт, дія, вчинок, діяння. Дія утворюється із низки поведінкових актів (реакцій дитини на актуальну предметну ситуацію, на специфічні та швидкозмінні впливи зовнішнього середовища) (В. Ядов). Специфіка соціальних дій у тому, що вони мають суспільну значущість. Такі дії різняться залежно від завдань, на вирішення яких вони спрямовані. У цьому аспекті соціальні дії є формою і способом розв'язання соціальних проблем та суперечностей, в основі яких зіткнення інтересів і потреб основних сил суспільства.

Для характеристики соціальних дій має значення їх мотивація, ставлення «Я» до джерела і суб'єкта дій, власних мотивів. Специфіка соціальних дій визначається прийняттям соціальної дії найближчого оточення, значенням цього прийняття для мотивації соціальної дії найближчого оточення, значенням цього прийняття для мотивації соціальної дії дитини, усвідомленням дитиною залежності від певної групи як фактору мотивації, роллю референтної групи, механізмом соціального контролю соціальної дії особистості (П. Анохін). Т. Спіріна наголошує, що вчинок є особлива дія, яка є доцільною. Доцільна – відповідна поставленій меті, практично корисна, розумна.

Соціальна поведінка доволі часто розглядається у співвідношенні з поняттям «активність», «діяльність». Видова специфіка полягає в тому, що діяльність (предметна, практична) фіксує суб'єкт-об'єктний зв'язок людини із середовищем, тоді як поведінка – суб'єкт-суб'єктний зв'язок особистості із середовищем. Соціальна поведінка є інтегральною і домінуючою формою поведінки і прояву особистості. Усі інші види активності певним чином зумовлені нею і залежать від неї. Спільна ознака соціальної поведінки – нормативність, тобто всі види соціальної поведінки є різновидами нормативної поведінки (за Г. Лякішевою).

Послугуючись науковими поглядами І. Беха, Т. Алексеєнко, П. Анохіна, В. Лякішевої, В. Ядова, при формуванні поняття зважаємо на

знання про зовнішні прояви соціально доцільної поведінки дітей старшого дошкільного віку – дії, вчинки, та внутрішні особливості соціально доцільної поведінки, зумовлені потребами, інтересами, мотивами, власним досвідом дітей. Крім того, беремо до уваги емоційно-позитивну налаштованість та емпатію старших дошкільників до однолітків та їх соціальних потреб; «суб'єкт-суб'єктний», «суб'єкт-об'єктний» зв'язки, а саме зв'язки «дитина-дитина», «дитина-об'єкти природи» у предметно-перетворювальній діяльності з об'єктами природи в контексті нашого дослідження.

Отже, поняттєво-термінологічний аналіз довідкової літератури, здійснений на основі наукових поглядів Л. Ващенко, С. Гончаренка, І. Соколової, досліджень інших учених, дали змогу уточнити поняття *соціально- доцільна поведінка дітей старшого дошкільного віку* як свідомі, відповідні поставленій меті практично корисні дії та вчинки старших дошкільників.

Література

1. Бех І. Д. Особистість у просторі духовного розвитку : навч. посіб / І. Д. Бех. – К. : Академвидав. 2012. – 14 с. – (Серія «Альма – матер»).
2. Бех І. Д. Виховання особистості: Сходження до духовності : наук. видання. – К. : Либідь, 2006. – С. 27–28.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2004. – 1440 с.
4. Соціалізація та виховання особистості в дошкільному дитинстві: теоретичні аспекти та методичний супровід : монографія / І. П. Рогальська-Яблонська, Л. П. Карнаух, Н. В. Рогальська, С. І. Семчук ; наук. редактор І. П. Рогальська-Яблонська. – Умань : ФОП Жовтий О.О., 2013. – 335 с.
5. Соціальна педагогіка : словник-довідник / за заг. ред. Т. Ф. Алексеєнко. – Вінниця : Планер, 2009. – 542 с.

Уточнена сутність поняття «соціально целесообразное поведение детей старшего дошкольного возраста», сформулированого в контексте научных взглядов И. Бека, Т. Алексеенко, Л. Ващенко, С. Гончаренка, В. Лякишевой, И. Соколовой. Подчеркнута актуальность исследования, принимая во внимание современную социальную ситуацию, которая требует от личности способности делать осознанный выбор действия и поступка в тех или иных обстоятельствах.

Ключевые слова: *социально целесообразное поведение, дети старшего дошкольного возраста, действие, поступок.*

The article clarifies the essence of the concept of "socially-expedient behavior of children of the senior preschool age", formulated in the context of the scientific views of I. Bekh, T. Alekseenko, L. Vashchenko, S. Goncharenka, V. Lyakisheva, I. Sokolova. The relevance of the

problem under research is stressed regarding the contemporary social situation that demands from a person the ability to make a conscious choice of deeds and acts in different conditions.

Keywords: *socially expedient behavior, children of senior preschool age, action, act.*

В. Г. Власова, м. Київ

ІННОВАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЗАСОБІВ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА У ФОРМУВАННІ ЕСТЕТИЧНОГО СТАВЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ДО НАВКОЛИШНЬОГО СВІТУ

У статті розглянуто сутність засобів образотворчого мистецтва, вивчено їх інноваційний потенціал. Визначено особливості впливу цих засобів на процес формування естетичного ставлення до навколишнього світу, з'ясовано їх місце в системі початкової освіти.

Ключові слова: *засоби образотворчого мистецтва, естетичне ставлення до навколишнього світу, молодші школярі.*

Сучасний стан суспільства вимагає нової системи мистецької освіти, якісної перебудови змісту навчання і виховання молодших школярів на заняттях з образотворчого мистецтва. Адже естетичне ставлення до навколишнього світу формується завдяки цілеспрямовано організованому освітньому процесу, зокрема й у початковій школі.

Інновація – процес створення, поширення і використання нововведень, тобто сукупність нових ідей і пропозицій, які потенційно можуть бути здійснені за умови масштабності їх використання; ефективність результатів певної діяльності може стати основою будь-якого нововведення.

Аналіз останніх досліджень свідчить, що дослідники проблем педагогічної інноватики (О. Арламов, М. Бургін, В. Журавльов, Н. Юсуфбекова, А. Ніколс та ін.) намагаються співвіднести поняття нового у педагогіці з такими характеристиками, як корисне, прогресивне, позитивне, сучасне, передове. Інновації стосовно педагогічного процесу О. Комарова розуміє, як уведення нового в цілі, зміст, методи і форми навчання та виховання, організацію спільної діяльності вчителя і учня. Зокрема, В. Загвязинський вважає, що нове у педагогіці – це не лише ідеї, підходи, методи, технології, які у таких поєднаннях ще не висувались або ще не використовувались, а й та група елементів чи окремі елементи педагогічного

процесу, які несуть у собі прогресивне начало, що дає змогу під час зміни умов і ситуацій ефективно розв'язувати завдання виховання та освіти.

Метою написання статті є вивчення інноваційного потенціалу засобів образотворчого мистецтва в системі початкової освіти та визначення особливостей впливу цих засобів на формування у молодших школярів естетичного ставлення до навколишнього світу.

Педагогічна інновація – свідомо якісна зміна в педагогічній практиці, що спрямована на підвищення якості навчання.

Шлях, яким мають пройти учні під час формування естетичного ставлення до навколишнього світу засобами образотворчого мистецтва: від виховання почуттів, засвоєння знань через оволодіння вміннями та навичками до образотворення, тобто від подиву через пізнання до творчості.

Основні види образотворчої діяльності молодших школярів реалізуються з урахуванням вікових особливостей дітей на доступному для них рівні. Зважаючи на це, учнів початкової школи пропонується об'єднати у дві групи за циклами навчання:

- перший, адаптаційно-ігровий (1-2 класи) – виконання завдань з формування естетичного ставлення до навколишнього світу ґрунтоване на ігрових та інтегрованих формах навчання;

- другий, основний (3-4 класи) – реалізація ґрунтується на пізнавальних формах навчання.

До засобів образотворчого мистецтва ми відносимо діяльність у галузі графічного, живописного та скульптурного мистецтва. Використання основних видів зображувальної діяльності молодших школярів (графіка, живопис, ліплення) в контексті обраної теми дає дітям змогу сприйняти, усвідомити, тобто відчувати емоційну та чуттєву радість і відобразити власне естетичне ставлення до об'єктів та явищ навколишнього світу у творчій роботі (у площині зображення, прикрашення, конструювання).

Опановуючи виражальні засоби мистецтва графіки, учні початкової школи мають можливість відтворювати власні емоції, почуття і судження

щодо об'єктів та явищ навколишнього світу поєднанням ароматичних лінійних пропорцій, відтворенням форми об'єктів, передачею освітленості, співвідношень світла та тіні, точністю композиції. При цьому існує певна складність: навколишній світ сприймається в кольорі, а щоб отримати чорно-білі зображення, необхідно мати уявлення про контраст і широкий діапазон тонів. Це уявлення допоможе також уникнути плаского або сірого зображення, заради підтримки інтересу глядачів.

Застосування засобів графічного мистецтва у контексті естетичного ставлення до навколишнього світу дозволяє сформувати в молодших школярів:

- уявлення про графічне мистецтво та різноманітні виразні засоби графіки (точку, лінію, штрих, пляму, форму, контраст, силует); вміння визначати різновиди, характер та можливості ліній за роботами художників-графіків (Г. Нарбута, М. Врубеля, П. Пікассо);

- здатність зробити емоційний відгук на об'єкти та явища навколишнього світу як естетичну цінність; емоційно сприймати твори графіки, виражати власне ставлення до них;

- бажання естетичного перетворення навколишнього середовища засобами графічного мистецтва; потребу виявлення естетичного ставлення до навколишнього світу у графічній діяльності; потребу у визнанні власних досягнень; прагнення до гармонії, внутрішньої та зовнішньої краси;

- вміння порівнювати, відзначати спільні та відмінні ознаки об'єктів навколишнього світу; користуючись графічними техніками та матеріалами, створювати художні образи, застосовувати теоретичні знання у практичній творчій діяльності.

Опануванню естетичних емоцій та естетичних почуттів слугують заняття з живописної діяльності, що допомагають виражати індивідуальне сприйняття, особисте бачення та власне естетичне ставлення до зображуваного об'єкта чи явища. За допомогою кольору дитина має змогу виразити сутність об'єктів навколишнього світу, їхню естетичну цінність,

суспільне призначення, їх відповідність або протилежність навколишньому світу.

Застосування засобів живописного мистецтва дозволяє сформувати у молодших школярів:

- уявлення про живописне мистецтво; засоби художньої виразності (колір, мазок); елементарні закони кольорознавства, кольори, що допомагають розкрити зображуваний образ залежно від емоційного змісту; вплив кольору на настрій людини;

- здатність зробити емоційний відгук на об'єкти та явища навколишнього світу як естетичну цінність; емоційно сприймати твори живопису як частину навколишнього світу; виражати власне ставлення до них; брати участь в обговоренні й оцінюванні робіт однокласників, мотивувати свої судження;

- потребу в естетичному перетворенні навколишнього середовища; потребу у творчій діяльності та визнанні власних досягнень;

- вміння володіти основними живописними засобами, техніками та інструментами образотворчого мистецтва; використовувати виражальні можливості кольору, в царинах колір – відчуття та колір – характер, передавати характерні особливості форми і забарвлення предметів різними живописними засобами; створювати власні художні образи різноманітними живописними засобами та техніками.

Заняття з ліплення допомагають молодшим школярам відобразити естетичне ставлення до об'єктів та явищ навколишнього світу в пластичних образах, об'ємних та рельєфних формах. Ліплення спрямовує учнів на відображення естетичної багатогранності, побутової та психологічної характерності оточення засобами скульптури. Складність такого виду мистецької діяльності полягає в тому, що зобразити можна тільки один момент дії, але з навантаженням минулого та майбутнього. У самій природі скульптурної діяльності закладено широке узагальнення, що дає можливість вираження у пластичних образах духовного життя.

Цей вид діяльності дозволяє сформувати у молодших школярів:

- елементарні уявлення про мову скульптурного мистецтва; сприймання краси форми, її пластику та об'єм, знання про виражальні можливості скульптури (форма, об'ємні та рельєфні елементи, пластика, фактура, гладкий, шорсткий);
- здатність емоційно сприймати твори скульптурного мистецтва;
- цікавість та любов до мистецтва скульптури, потребу в спілкуванні з ним; пізнання перлин скульптурного мистецтва;
- можливість свідомо добирати метод ліплення (конструктивний або пластичний).

Таким чином, використання інноваційного потенціалу засобів образотворчого мистецтва виступає ефективним способом формування у молодших школярів компонентів естетичного ставлення до навколишнього світу. Подальших досліджень вимагає питання розроблення методики формування естетичного ставлення до навколишнього світу засобами образотворчого мистецтва у початковій школі.

Література

1. Бучинський С. Л. Основи грамоти з образотворчого мистецтва. – К. : Мистецтво, 1981. – 178 с.
2. Комарова Е. С. Я руковожу детским садом : пособие для руководителей дошкольных образовательных учреждений. – М. : Просвещение, 2008.
3. Ворона М. О. Особливості вияву естетичних почуттів у дітей // Початкова школа. – 1990. – № 4. – С. 64–66.
4. Лосев П. Н. Управление методической работой в современном ДОУ. – ТЦ Сфера, 2005.
5. Комісаренко Н. Особливості творчої діяльності молодших школярів у позакласній роботі // Поч. школа. – 2002. – № 2. – С. 28–31.

В статтє рассмотрена суцність средств изобразительного искусства, изучен их инновационный потенциал. Определены особенности влияния этих средств на процесс формирования эстетического отношения к окружающему миру, выяснено их место в системе начального образования.

Ключевые слова: *средства изобразительного искусства, эстетическое отношение к окружающему миру, младшие школьники.*

The essence of fine arts means is considered in the article, their innovative potential is studied. Specific features of the influence of these means on the process of forming aesthetic attitude to the world are outlined, their place in the system of primary education is clarified.

Keywords: *means of fine arts, aesthetic attitude to the surrounding world, primary schoolchildren.*

АКТУАЛЬНІ АСПЕКТИ ПРОФЕСІЙНО ОРІЄНТОВАНОГО НАВЧАННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ АНГЛІЇ

У статті проаналізовано особливості організації професійно орієнтованого навчання в Англії. Розглянуто загальні відмінності середніх навчальних закладів, приділено увагу проблемі поєднання академічної освіти з процесом підготовки англійських старшокласників до вибору професії.

Ключові слова: *система освіти Англії, професійно орієнтоване навчання, міський технологічний коледж.*

Сьогодні досить гостро постає питання набуття старшокласниками практичних навичок та вмінь. Традиційний диплом випускника школи з високими балами вже не є гарантом отримання роботи і не повністю відповідає вимогам сучасних роботодавців. Поєднання основ академічної та професійної освіти стає все більш популярною тенденцією у процесі навчання в середній школі.

Освітня система Англії протягом багатьох десятиліть сприймається як зразок до наслідування для багатьох країн. Педагогічні традиції гармонійно збалансовуються вимогами часу та вдосконалюються відповідно до прогресивного розвитку суспільства. Середня та старша школа в Англії представлена навчальними закладами для учнів віком від 11 до 16 (18) років, що охоплює три з п'яти основних етапів навчання: 11-14 років – III етап (Key Stage 3); 14-16 років – IV етап (Key Stage 4); 16-18 років – V етап (Key Stage 5) (згідно з відповідним Законом про освіту 2008 року (Education and Skills Act 2008) з 2013 до 2015 року цей етап поступово став обов'язковим для учнів у системі середньої освіти Англії).

Вивчення нормативної бази та практичних посібників дає підстави стверджувати, що профорієнтаційна робота в школах Англії впроваджується на всіх зазначених етапах навчання з певними властивими кожному етапу особливостями. Мета дослідження полягає у висвітленні актуальних аспектів професійно орієнтованого навчання старшокласників Великобританії.

У педагогічній літературі проблемам профорієнтаційної роботи в школах Англії присвячені дослідження таких науковців, як Е. Барнс, Б. Бессот, Е. Годжсон, Т. Гулі, Д. Ендрюс, К. Спаурз, А. Уотс, Е. Шант та інші.

Сучасна концепція професійно орієнтованого навчання у старших класах побудована за особистісно орієнтованим принципом, що забезпечує високий рівень навчальних досягнень та успішне працевлаштування більшості випускників. На переконання Д. Ендрюса, одним з головних завдань нинішньої школи є удосконалення шляхів підготовки учнів до усвідомленого вибору майбутнього. Дослідник вважає, що збалансоване поєднання базових навчальних дисциплін з профільними предметами за вибором надає можливість підготувати висококваліфікованого спеціаліста [1]. Вивчення мови, математики, фізики, хімії та інших предметів відбувається в контексті обраної спеціалізації. Така технологія організації профільної освіти дозволяє набувати професійні компетентності, що є необхідними для реалізації творчого потенціалу в майбутній роботі. А. Уотс разом із групою фахівців з питань професійної підготовки учнівської молоді досліджує основні практичні аспекти профорієнтаційної роботи у навчальних закладах та підкреслює важливість трудової діяльності, яка розкриває справжні потреби особистості. Англійські вчені вважають, що такий підхід дозволить зрозуміти власну сутність та знайти правильні орієнтири на шляху до розуміння себе та свого призначення, а також впливатиме на успішність і благополуччя в подальшому житті [6].

Усі школи Англії поділяються на дві основні категорії, що підпорядковуються місцевим освітнім органам або не залежать від них. До першої групи належать школи, що існують за рахунок фондів (foundation schools), громади (community schools) чи добровільних внесків (voluntary controlled\aided schools) та школи для дітей з особливими потребами (special schools). До другої групи відносять приватні школи (independent schools), міські технологічні коледжі (city technology colleges), академії (academies) та

центри раннього розвитку (early learning organisations). Зазначені школи різняться не лише за джерелами фінансування, а й за певними важливими факторами, як-от: правила прийому учнів, дотримання Національного навчального плану, наявність спеціалізованих програм, вимоги до викладачів тощо [4].

Більшість шкіл Англії є спеціалізованими, оскільки планування професійного майбутнього вважається надзвичайно важливим і дає змогу завчасно зорієнтуватися у світі професій. Процес підготовки англійських старшокласників до вибору професії має не тільки ґрунтовну теоретичну складову – на практиці кожен отримує належний профорієнтаційний супровід. Все більше установ та закладів долучаються до ініціативи розширення кордонів навчальної аудиторії з метою розвитку талантів та практичних навичок учнів, важливих для успішної реалізації молоді у дорослому житті. Завдяки індивідуальному підходу та новим профорієнтаційним технологіям старшокласники виявляють зацікавлення у виборі майбутньої професії. Однак академічні досягнення учнів також перебувають у центрі уваги вчителів та батьків, оскільки після закінчення середнього навчального закладу випускник повинен володіти достатньо високим рівнем знань для продовження навчання в установах подальшої освіти. Навчальні програми та підручники забезпечують і поглиблюють міжпредметні зв'язки, зосереджуючись на практичному використанні здобутих знань.

З точки зору професійно орієнтованого навчання, окремої уваги заслуговують спеціалізовані навчальні заклади нового типу, а саме міські технологічні коледжі та академії. У період з 1988 по 1993 рік в Англії було відкрито 15 місцевих технологічних коледжів. До них безкоштовно зараховували учнів з метою забезпечення високого рівня базової середньої освіти технічного спрямування. Кожен з цих навчальних закладів має власну профорієнтацію та особливості, хоча усіх об'єднують такі ознаки: вік учнів становить 11-18 років; навчання відбувається у тісному контакті з

університетами та місцевими підприємствами; потенціальні роботодавці безпосередньо залучаються до складання навчальних планів.

Ще однією особливістю англійських технологічних коледжів є поступове впровадження профорієнтації, а саме: учні до 16 років вивчають 60% загальноосвітніх навчальних предметів і 40% уроків мають технічне спрямування, у той час, як наступні два роки ці відсотки змінюються на користь професійно орієнтованих практичних занять і становлять 60%. Усі учні вивчають принаймні одну іноземні мову професійного спрямування, а головним елементом навчання стає виробнича практика. Навчальний рік триває здебільшого п'ять семестрів та передбачає тісне співробітництво з місцевими підприємствами, які в подальшому надають робочі місця успішним випускникам коледжів. Процес навчання відбувається відповідно до Національного навчального плану (National Curriculum), що спрямований на вивчення технологій або природничих наук. Зміст навчання розширюється за рахунок математичних дисциплін та практичної спеціалізації, пропонується також широкий вибір технічних спеціальностей. Серед головних профільних напрямів технологічних коледжів виділяють такі: медицина, інженерія, транспорт, енергетика, ресурсозбереження, захист довкілля та безпечне виробництво.

З 2003 року розпочався процес перетворення міських технологічних коледжів, в результаті чого вони набули статусу академій (з англ. academy – спеціалізована школа). До 2008 року 12 навчальних закладів з 15 отримали назву «академія середньої освіти». Новий статус підкреслює високий рівень академічної освіти, який надають ці школи, що підтверджується щорічними рейтингами середніх навчальних закладів, наявними у відкритому онлайн доступі як для батьків, так і для учнів.

У результаті стислого аналізу сучасних тенденцій професійно орієнтованого навчання старшокласників Англії можна стверджувати, що новітня старша школа має забезпечити умови реалізації такого поняття, як практичне навчання. Тобто, інтегрувати найкращі досягнення

загальноосвітньої та спеціалізованої школи, яка не лише забезпечує високий базовий рівень, але й пропонує великий спектр сучасних напрямів, що допоможе усім представникам молодого покоління знайти власний шлях до реалізації свого творчого і професійного потенціалу.

Література

1. Andrews D. The future of careers work in schools in England: what are the options? A discussion paper / David Andrews. – David Andrews, March 2013. – 36 p.
2. Bassot B. A Practical Guide to Career Learning and Development: Innovation in Careers Education 11-19 / Barbara Bassot, Anthony Barnes, Anne Chant. – London: Routledge, 2013. – 144 p.
3. Careers guidance and inspiration in schools. Departmental advice for governing bodies, school leaders and school staff. – Nottingham : Crown copyright, 2014. – 25 p.
4. Comparison of different types of school. A guide to schools in England. January 2015. – Newschoolsnetwork, 2015. – 10 p.
5. Education and Skills Act 2008. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2008/25/pdfs/ukpga_20080025_en.pdf – Назва з екрана.
6. Hooley T. Teachers and Careers: The role of school teachers in delivering career and employability learning / Tristram Hooley, A.G. Watts, David Andrews. – Derby : University of Derby, 2014. – 56 p.
7. Jenkin M. How can schools best help pupils choose the right career path? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.theguardian.com/teachernetnetwork/teacherblog/2013/mar/03/careers-advice-schools-teaching>. – Назва з екрана.
8. Types of schools. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.citizensadvice.org.uk/family/education/school-education/types-of-school>

В статье изложены особенности организации профессионально ориентированного обучения в Англии. Рассмотрены основные отличия средних школ, уделено внимание проблеме объединения академического образования с процессом подготовки английских старшеклассников к выбору профессии.

Ключевые слова: *система образования в Англии, профессионально ориентированное обучение, городской технологический колледж.*

The article deals with current issues of vocational education in England. It highlights the general peculiarities of secondary schools and focuses on the problem of proper balance of academic courses and work-related learning for senior students.

Keywords: *system of education in England, careers education, City Technology College.*

РЕТРОСПЕКТИВА ТА СУЧАСНЕ ОСМИСЛЕННЯ ПРОБЛЕМ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ

У статті викладено історію створення й основні аспекти діяльності лабораторії сімейного виховання Інституту проблем виховання НАПН України.

Ключові слова: сімейне виховання, батьки і діти, педагогічна культура батьків, взаємодія сім'ї і школи.

Актуальність звернення до проблем сімейного виховання зумовлюється вимогами сьогодення до зміцнення інституту сім'ї, покращення змісту внутрішньосімейної життєдіяльності, важливістю вибудови сімейних взаємин на засадах культурних норм і цінностей; підкріплюється низкою таких нормативних державних документів, як Закон України «Про освіту», Закон України «Про загальну середню освіту», Національна доктрина розвитку освіти в Україні, Концепція державної сімейної політики, Рекомендації парламентських слухань на тему «Інститут сім'ї в Україні: стан, проблеми та шляхи їх вирішення».

Сектор сімейного виховання й попередження педагогічної занедбаності та правопорушень учнів було організовано у 1983 році на кошти Педагогічного товариства УРСР у складі науково-дослідного Інституту педагогіки. Головна увага науковців новоствореного сектору зосереджувалася на дослідженні питань соціальної зрілості учнів в умовах сімейних і внутрішньокolleктивних відносин, а також причин правопорушень неповнолітніх та шляхів запобігання їм. Від початку створення лабораторії у ній працювали Постовий В. Г. (завідувач лабораторії від її заснування і до 2006 р.), Доукіна О. М. (нині вчений секретар Інституту проблем виховання НАПН України), Зайцева З. Г., Кісарчук З. Г., Кравченко Т. В., Мартиненко В. О., Новікова Л. С., Панок В. Г., Руденко Л. Д., Феоктистова О. Л., Хромова О. Л. Значна увага приділялася розробленню програми-мінімум педагогічних знань для батьків (З. Г. Зайцева, Т. В. Кравченко, В. Г. Постовий, Л. Д. Руденко), робочого плану

позакласного всеобучу батьків (З. Г. Кісарчук, В. Г. Постовий, О. Л. Хромова), обладнанню консультаційних пунктів (В. Г. Панок).

Згодом до числа співробітників приєдналися Т. Ф. Алексеєнко (досліджувала проблеми молоді сім'ї), К. О. Журба (проблеми духовного виховання підлітків), Л. В. Повалій (проблеми виховання у дітей поваги до батьків). У різні роки в лабораторії успішно працювали над актуальними проблемами сімейного виховання В. П. Горпинюк, О. С. Каур, О. А. Кузьмич, І. М. Мачуська, К. М. Павицька, Т. М. Плахотник, М. М. Слюсаревський, Т. Є. Федорченко, П. М. Щербань.

Можна з упевненістю сказати, що в 90-х роках минулого сторіччя науковцями лабораторії сімейного виховання заклались основи для педагогічної просвіти батьків в Україні – шляхом розроблення двох основних компонентів – батьківського всеобучу і школи молодих батьків, які були спрямовані на формування педагогічної культури батьків. Як зазначає Т. Ф. Алексеєнко, цим була заснована Модель батьківського всеобучу [2, с. 85-86]. Грунтовні розробки науковців лабораторії, як-от: «Типова програма батьківського лекторію» (Т. Ф. Алексеєнко, О. М. Докукіна, З. Г. Зайцева, Т. В. Кравченко, В. Г. Панок, В. Г. Постовий, О. Л. Хромова), «Школа молодих батьків» (Т. Ф. Алексеєнко, В. Г. Постовий), були спрямовані на підвищення рівня педагогічних знань батьків дітей шкільного віку з провідних напрямів виховання і впроваджувались через систему Педагогічного товариства України.

Якщо проаналізувати всі наступні НДР лабораторії уже в складі Інституту проблем виховання АПН України (з 1997 року), то переконаємося, що в межах кожної теми ідея формування педагогічної культури батьків залишалась і залишається однією з базових. Звісно, беремо до уваги, що результати наукових пошуків науковців постійно збагачуються новим змістом, з урахуванням нових тенденцій у суспільстві й освіті.

Перша тема дослідження співробітників лабораторії у складі новоствореного Інституту проблем виховання: **«Традиційні та сучасні форми і методи виховання підростаючого покоління» (1996-1998).**

У центрі уваги співробітників було розроблення системи родинно-національного виховання на основі традицій української етнопедагогіки, формування на цьому ґрунті педагогічної культури батьків, поєднання традиційних і сучасних форм та методів виховання дітей в сім'ї. У результаті науково-дослідної роботи співробітниками лабораторії Т. Ф. Алексеєнко, О. М. Докукіною, В. Г. Постовим підготовлено «Програму родинно-національного виховання», «Навчально-тематичний план педагогічної освіти батьків» та методичні рекомендації для роботи з батьками учнів 1-11 класів «Вчимося виховувати» (автори О. Л. Хромова, Т. В. Кравченко).

У рамках наступної планової теми **«Зміст, форми і методи виховної діяльності сім'ї в сучасних умовах» (1999-2001)** науковці лабораторії (В. Г. Постовий, О. Л. Хромова, О. М. Докукіна, Т. Ф. Алексеєнко, Л. В. Повалій, Т. В. Кравченко, К. О. Журба, Т. М. Плахотник) розробляли актуальні питання виховання дітей у сім'ї в нових суспільних і соціальних умовах; вивчали та аналізували проблему традиційних і сучасних форм та методів родинно-національного виховання підростаючого покоління.

Як вагомий результат цього періоду, вперше в межах України на нових концептуальних ідеях була розроблена *Концепція «Сім'я і родинне виховання»* (автори В. Г. Постовий, П. М. Щербань, Т. Ф. Алексеєнко, О. М. Докукіна, Н. М. Стрельнікова). Зокрема, ця концепція ґрунтувалась на визначенні і розкритті чотирьох концептуальних засад сімейного виховання: ідеалів сім'ї, праці, духовності, громадянства; у ній були окреслені такі провідні напрями сімейного виховання, як національно-патріотичний, правовий, моральний, духовний, розумовий, трудовий, екологічний. Практичне втілення концепції здійснювалося у програмах «Сім'я і діти» та «Формування педагогічної культури сім'ї», науково-методичному збірнику «Формування педагогічної культури батьків у сучасних умовах».

У 2002-2005 роках співробітники лабораторії досліджували комплексну проблему *«Дитина в сучасній сім'ї: тенденції і пріоритети виховання»*.

У процесі дослідження було визначено основні тенденції і пріоритети сімейного виховання, встановлено їх залежність від соціальних і духовних процесів, що спостерігалися в українському суспільстві; науково обґрунтовано психолого-педагогічні чинники, які впливають на розвиток дітей і молоді, розроблено педагогічні умови реалізації основних завдань дослідження.

Значна увага приділялась також створенню методичного забезпечення психолого-педагогічної допомоги сім'ї у вихованні дітей за напрямками дослідження, з метою покращення психологічного клімату в родині, демократизації батьківсько-дитячих взаємин на засадах розробленого І. Д. Бехом особистісно орієнтованого підходу.

Результати наукових пошуків за цей період було втілено у розроблених і виданих колективних *«Педагогічному словнику для молодих батьків»*, посібнику для батьків *«Консультування батьків, «Комплексній програмі підвищення педагогічної культури батьків»*; низці одноосібних навчально-методичних посібників, авторами яких є В. Г. Постовий, Т. Ф. Алексеєнко, Т. В. Кравченко, О. Л. Хромова, К. О. Журба, Л. В. Повалій.

Зазначимо, що ці напрацювання, а особливо науково-методичний комплект з підвищення педагогічної культури сім'ї й дотепер має успіх серед вихователів дитячого садка, вчителів школи, працівників соціальних служб, студентів педагогічних університетів та ін.

У 2005-2007 роках лабораторія працювала над проблемою *«Науково-методичне забезпечення роботи загальноосвітнього закладу з сім'ями різного типу»*.

Мета дослідження полягала у науковому обґрунтуванні, розробленні та експериментальній перевірці сучасних форм науково-методичного забезпечення роботи загальноосвітнього закладу з сім'ями різного типу щодо

підвищення готовності батьків до виконання виховної функції та формування їхньої педагогічної культури.

Важливими результатами цього дослідження стало визначення психолого-педагогічних засад підвищення ефективності взаємодії школи, сім'ї і громадськості, які передбачають:

- демократизацію взаємин між учасниками взаємодії як рівноправними її суб'єктами, урахування різних підходів, точок зору, колегіальність у прийнятті певного рішення;

- дотримання системного підходу, що спрямовується на вибудову взаємодії на засадах співробітництва і партнерства основних її підсистем – сім'ї і школи;

- постійність контактів за різними напрямками взаємодії;

- створення ситуацій вибору – розробка декількох варіантів програм, моделей діяльності, технологій, які забезпечують підґрунтя для свідомого вибору способів залучення сім'ї до взаємодії із школою;

- співтворчість – спільну діяльність суб'єктів взаємодії, які прагнуть до нових кількісних і якісних результатів щодо формування та розвитку особистості дитини;

- синергетичність – самоорганізацію, яка визначає динаміку цього процесу, пояснює, як взаємодія підсистем цілісної системи веде до виникнення нових утворень і забезпечує його науково-методичне супроводження.

За результатами НДР підготовлено низку методичних рекомендацій: «Зміст, форми і методи виховання дітей у сім'ях різного типу» (Л. В. Повалій, О. Л. Хромова), «Виховання підлітків у неповній сім'ї» (Л. В. Повалій), «Виховання дітей у неблагополучних сім'ях» (О. Л. Хромова), інші праці.

За період з 2008 по 2010 рік співробітниками лабораторії сімейного виховання (В. Г. Постовим, Л. В. Повалій – завідувачем лабораторії з 2006 р., Т. В. Кравченко, О. Л. Хромовою, І. М. Мачуською, В. Г. Горпинюком,

А. В. Хижняк) здійснювалось дослідження науково-дослідної теми «Соціально-педагогічні засади профілактики насильства в сім'ї».

У межах цієї НДР *розроблено* концептуальні засади профілактики насильства в сім'ях різного типу; *обґрунтовано* модель профілактики насильства в сучасній сім'ї, яка спрямована на оптимізацію запобігання насиллю над дітьми в сім'ї і передбачає визначення й обґрунтування мети, змісту, засад, соціально-педагогічних умов, суб'єктів взаємодії, засобів, форм і методів профілактики насильства над дітьми в різних типах сімей (одnodітних, неповних, багатопоколінних, прийомних, неблагополучних); *обґрунтовано* соціально-педагогічні умови профілактики насильства стосовно дітей у різних типах сімей. За результатами дослідження видано навчально-методичний посібник «Соціально-педагогічні засади профілактики насильства в сучасній сім'ї».

Упродовж 2011-2013 років науковці лабораторії під керівництвом доктора педагогічних наук Т. В. Кравченко працювали над проблемою педагогічної підготовки сімей різного типу до професійного самовизначення старшокласників через взаємодію школи і сім'ї. Завдання цієї взаємодії співробітники вбачали у тому, щоб, з одного боку, забезпечити самореалізацію зростаючої особистості відповідно до її запитів і суспільних вимог, а з іншого – підвищити педагогічну культуру батьків, посилити їхній виховний потенціал шляхом активізації співпраці з учителями, шкільними психологами і соціальними педагогами на засадах партнерської взаємодії.

За цією темою співробітниками лабораторії підготовлена така планова продукція: колективний методичний посібник «Педагогічна підготовка сімей різного типу до професійного самовизначення старшокласників» (В. П. Горпинюк, О. М. Докукіна, Т. В. Кравченко, І. М. Мачуська, К. М. Павицька, Л. В. Повалій, В. Г. Постовий, А. В. Хижняк, О. Л. Хромова; за заг. ред. Т. В. Кравченко); методичні рекомендації: «Педагогічна підготовка батьків до професійного самовизначення дітей старшого шкільного віку» (О. М. Докукіна, Т. В. Кравченко, К. М. Павицька),

«Професійне самовизначення старшокласників» (І. М. Мачуська, Л. В. Повалій).

Як результат дослідження теми *«Формування сімейних цінностей у дітей шкільного віку в сучасних соціокультурних умовах» (2014-2016)*, лабораторією виховання в сім'ї: уточнено сучасні соціокультурні умови, сутність та структуру поняття «сімейні цінності» стосовно їх формування у дітей шкільного віку; розроблено та обґрунтовано педагогічні умови формування сімейних цінностей у школярів; виявлено найбільш ефективні методи роботи з дітьми шкільного віку щодо формування сімейних цінностей. За результатами НДР опубліковано колективну монографію «Формування сімейних цінностей у дітей шкільного віку в сучасних соціокультурних умовах» (Л. В. Гончар, Т. В. Кравченко, І. М. Мачуська, К. М. Павицька, А. В. Хижняк; за заг. ред. Л. В. Гончар) та посібник «Формування сімейних цінностей в учнів загальноосвітніх навчальних закладів» (Л. В. Гончар, І. М. Мачуська, К. М. Павицька, А. В. Хижняк; за заг. ред. Л. В. Гончар).

Зауважимо, що, окрім науково-дослідної роботи за темою дослідження, науковці постійно брали і беруть участь у підготовці Щорічної доповіді про становище дітей в Україні, у щорічних Міжнародних виставках, симпозіумах, методологічних семінарах, конференціях різного рівня та ін. Лабораторія творчо співпрацює з багатьма науковими й освітніми закладами, активно здійснює експериментально-дослідну роботу в школах, бере участь в обговоренні кандидатських та докторських дисерацій. Варто зазначити, що з 1997 року, відколи лабораторія у складі Інституту проблем виховання, під керівництвом В. Г. Постоного, Т. В. Кравченко, Л. В. Гончар (Повалій) близько 20-ти молодих науковців успішно захистили кандидатські та докторські дисертації.

У 2016 році лабораторію виховання в сім'ї перейменовано на лабораторію виховання в сім'ї та закладах інтернатного типу. Нині колектив науковців під керівництвом завідувача лабораторії, доктора педагогічних

наук В. М. Шахрай досліджує дві теми: «Формування у підлітків цінності життя у взаємодії школи і сім'ї» та «Становлення громадянських якостей підлітків в різних умовах розвитку».

Література

1. Повалій Л. В. Актуальні аспекти виховання дитини у сучасній українській родині / Л. В. Повалій, В. Г. Постовий // Становлення особистості. – Кам'янець-Подільський : Видавець ПП Зволейко Д. Г., 2007. – С. 135-141.

2. Алексєєнко Т. Ф. Концептуалізація соціально-педагогічних основ сучасного сімейного виховання : дис. ... доктора пед. наук / Тетяна Федорівна Алексєєнко. – Київ, 2017. – 586 с.

В статтє изложена история создания и основные аспекты деятельности лаборатории семейного воспитания Института проблем воспитания НАПН Украины.

Ключевые слова: семейное воспитание, родители и дети, педагогическая культура родителей, взаимодействие семьи и школы.

The article presents the history and the main aspects of activities of Family Education laboratory of NAPS Institute of Problems of Education of Ukraine.

Keywords: family education, parents and children, parents' pedagogical culture, family and school interaction.

Л. А. Гуцан, м. Київ

ПРОФЕСІЙНА ОРІЄНТАЦІЯ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ: НАУКОВІ ПОШУКИ В КОНТЕКСТІ МИНУЛОГО І СЬОГОДЕННЯ

У статті зроблена спроба узагальнити досвід становлення й діяльності колективу лабораторії трудового виховання ІПВ НАПН України, історія якого розпочиналась у середині 80-х років ХХ століття. Описано окремі етапи науково-дослідної роботи лабораторії та окреслено основні напрями впровадження її програмно-методичного доробку у діяльність загальноосвітніх навчальних закладів за останнє десятиліття.

Ключові слова: лабораторія трудового виховання, кадровий склад, потенціал, наукова діяльність, наукова продукція.

Сучасна нестабільна соціально-економічна ситуація в Україні, зростання безробіття і складні умови формування ринку праці, різка переорієнтація з одних провідних напрямів професійної діяльності на інші вимагають удосконалення підготовки професійно компетентних, мобільних і конкурентоспроможних фахівців, здатних за короткий час оволодіти новими знаннями, уміннями та навичками, а також змінювати вектор своєї діяльності.

Ця проблема взаємопов'язана з професійною орієнтацією та підготовкою учнів до професійного самовизначення, оскільки нинішній ринок праці, а також відсутність надійної соціальної захищеності вимагають від випускників шкіл здатності швидко адаптуватися до навколишнього соціально-економічного середовища. Без такої здатності старшокласники обмежені у виборі професії, продовженні освіти та пошуку роботи.

У шкільні роки виявляються і розвиваються різні інтереси та схильності, закладаються основи загального і професійного розвитку особистості. Необхідність усвідомленого, активного вибору професії саме в підлітковому і юнацькому віці набуває все більшого значення і у зв'язку зі зростанням потреб суспільства в більш кваліфікованих, захоплених своєю справою фахівцях.

Саме тому підготовка учнівської молоді до свідомого вибору професії визначена державними документами та задекларована в низці законодавчих актів: у Національній доктрині розвитку освіти (2002), Державній гарантії зайнятості молоді (1996), Законах України «Про освіту», «Про зайнятість населення» (1991), Положенні про організацію професійної орієнтації населення (1995), Положенні про професійну орієнтацію молоді, яка навчається (1995), Концепції державної системи професійної орієнтації населення (2008), наказі Міністерства освіти і науки України «Про забезпечення реалізації Концепції державної системи професійної орієнтації населення на період до 2011 року», «Плані спільних дій Міністерства праці та соціальної політики України та Міністерства освіти і науки України щодо удосконалення співпраці державної служби зайнятості та органів управління освіти і науки у сфері зайнятості та підготовки кадрів для потреб роботодавців» (2008), а також в інших нормативно-правових документах.

З огляду на вищесказане, для вирішення зазначених проблем ще у середині 80-х рр. ХХ ст. лабораторія трудового виховання і профорієнтації, як окремий підрозділ у структурі АПН України, розпочала свою науково-дослідну і методичну діяльність під керівництвом ст. наук, спів., канд. пед.

наук Миколи Петровича Тименка. Зміни в науково-дослідній і методичній діяльності лабораторії відбулися зі включенням її до складу Інституту проблем виховання АПН України в 1997 р. Така реорганізація була зумовлена об'єктивними соціально-економічними перетвореннями в державі.

У різні періоди лабораторію очолювали: Дмитро Олексійович Закатнов (наук. співробітник, канд. пед. наук), Олександр Васильович Мельник (ст. наук. співробітник, канд. пед. наук), Олег Леонідович Морін (ст. наук. співробітник, канд. пед. наук). У 2016 році лабораторію було реорганізовано в лабораторію трудового виховання Інституту проблем виховання НАПН України, яку нині очолює Леся Андріївна Гуцан (ст. наук. співробітник, канд. пед. наук). Лабораторія налічує п'ять наукових співробітників, серед яких три кандидата педагогічних наук, один науковий співробітник, один молодший науковий співробітник.

Кадровий склад лабораторії:

Морін Олег Леонідович (ст. наук. співробітник, канд. пед. наук);

Охріменко Заріна Володимирівна (наук. співробітник, канд. пед. наук);

Пархоменко Олександр Миколайович (наук. співробітник);

Гриценко Людмила Іванівна (мол. наук. співробітник).

З 2008 по 2016 рік діяльність співробітників лабораторії трудового виховання Інституту проблем виховання НАПН України зосереджувалася передусім на обґрунтуванні змісту та педагогічних засобів професійного самовизначення учнівської молоді в різних типах освітньо-виховних закладів країни в умовах допрофільної підготовки і профільного навчання.

Розглянемо окремі етапи науково-дослідної роботи лабораторії останнього часу та окреслимо основні напрями впровадження її програмно-методичного доробку у діяльність загальноосвітніх навчальних закладів.

На першому етапі (2008-2010) колективом науковців лабораторії (Л. А. Гуцан, О. В. Мельник, О. Л. Морін, З. В. Охріменко, О. М. Пархоменко, І. І. Ткачук) було проведено дослідно-експериментальну

роботу за темою “Науково-методичні засади підготовки учнів 8–9-х класів до вибору напряму профільного навчання у старшій школі”.

Доцільність проведення дослідження зумовлювалася тим, що у старшій профільній школі відбувається певна спеціалізація навчальної діяльності, яка фактично зосереджується навколо визначеної групи професій, і тому підготовка учнів основної школи до вибору профілю навчання є надзвичайно важливим і першим реальним кроком на шляху вибору майбутньої професії.

Сутність поняття «готовність учнів 8–9-х класів до вибору профілю навчання в старшій школі» було визначено як особистісне новоутворення, що формується у процесі цілеспрямованого педагогічного впливу й забезпечує узгодження учнем знань про зміст і структуру профільного навчання та його вимоги до людини зі сформованими й усвідомленими нею в процесі розвитку можливостями та потребами (образ “Я”).

Результати здійсненої у 2008-2010 роках науково-дослідної роботи дали підстави для таких висновків: основою для розв’язання проблеми формування готовності учнів 8–9-х класів до вибору профілю навчання в старшій школі можуть слугувати дослідження процесу формування готовності учнів до вибору професії. Можна стверджувати, що за умови розгортання у загальноосвітніх навчальних закладах профільного навчання, процес формування в учнів основної школи готовності до вибору визначеного профілю навчання є складовою їх підготовки до усвідомленого професійного самовизначення.

Колективом науковців лабораторії було окреслено напрями удосконалення профорієнтаційної роботи зі школярами під час допрофільного навчання, зміст та педагогічні засоби якої спрямовані на допомогу учням 8–9-х класів у свідомому й обґрунтованому виборі профілю навчання в старшій школі. Доведено, що цілеспрямований і систематичний вплив на особистість у процесі урочної та позаурочної навчально-практичної діяльності, за науково обґрунтованого вивчення та врахування інтересів, схильностей, здібностей, інших індивідуальних особливостей учнів,

забезпечує і загалом позитивно впливає на перебіг формування профільного самовизначення учнів основної школи.

За результатами дослідження підготовлено програмно-методичний комплекс забезпечення професійного самовизначення учнів основної школи в умовах допрофільної підготовки, який було схвалено Міністерством освіти і науки України для використання у загальноосвітніх навчальних закладах (листи ПТЗО №14.1/12-Г-948, №14.1/12-Г-949, №14.1/12-Г-950 від 23.06.2014). Комплекс містить програму “Людина і світ професій” для учнів 8–9-х кл. (9, 17, 35, 70 год.) та п’ять посібників “Робочий зошит”. Означена розробка надає учням можливість набути знання про світ професій, напрями профільного навчання, власні індивідуальні особливості, а також передбачає виконання ними практичних, самостійних, дослідницьких і проектних робіт. Все це створює сприятливі умови для свідомого й обґрунтованого вибору учнями основної школи профілю навчання, з урахуванням власних інтересів, можливостей та потреб.

На другому етапі (2011-2013) співробітниками лабораторії трудового виховання Інституту проблем виховання НАПН України (Л. А. Гуцан, Л. І. Гриценко, О. В. Мельником, О. Л. Моріним, З. В. Охріменко, О. М. Пархоменко, І. І. Ткачук) здійснювалася науково-дослідна робота з обґрунтування та експериментальної перевірки змісту та педагогічних засобів підготовки учнів старших класів до професійного самовизначення в умовах профільного навчання. Доцільність проведення дослідження була зумовлена тим, що перед сучасною профільною школою суспільство актуалізує завдання підготувати випускника до професійного самовизначення та життєвої самореалізації. При цьому мають формуватися уміння учнів будувати індивідуальну освітню і професійну траєкторії, навички складання та корегування основного і резервного професійних планів.

У результаті проведеної у 2011-2013 роках науково-дослідної роботи було з’ясовано, що сутність підготовки учнів старших класів до

професійного самовизначення в умовах профільного навчання становлять, передусім, активізація процесу саморозвитку особистості. Саме в межах понять “ставлення” і “самоставлення” розкривається у всій значущості професіоналізм особистості як домінуючий фактор детермінації її професійного самовизначення, що забезпечує не лише проходження самопізнання, самооцінки, самовдосконалення, а й саморозуміння та самоприйняття власної неповторності. Необхідність зважати на ці особливості диктує сучасний динамічний ринок праці.

Визначено, що зміст процесу формування готовності учнів старших класів до професійного самовизначення в умовах профільного навчання має реалізуватися за трьома блоками: знання про світ професій (види професійної діяльності і їх вимоги до людини в умовах сучасного ринку праці); формування образу “Я” (знання про індивідуально-психологічні особливості, можливості і домагання, напрями самовдосконалення до рівня вимог обраної професії); технологія професійного самовизначення (уміння будувати найближчу індивідуальну освітню траєкторію, навички складання та корегування основного і резервного професійного планів).

Встановлено, що провідними педагогічними засобами формування готовності учнів старших класів до професійного самовизначення в умовах профільного навчання є курс профорієнтаційного спрямування “Побудова кар’єри” для учнів 10–11-х класів загальноосвітніх шкіл, комплекс професіографічно-дослідницьких завдань, професійні випробування у формі проектних робіт, а також спеціально організовані практично спрямовані форми роботи: проведення диспутів, вечорів, круглих столів (наприклад, на теми “Моя життєва програма”, “Як досягти професійного успіху?”, “Мої освітні і професійні перспективи” тощо); зустрічі з випускниками навчального закладу, які б ознайомили з обраними професіями; екскурсії на підприємства виробничої і не виробничої сфер, до Державної служби зайнятості населення тощо.

За результатами дослідження підготовлено програмно-методичний комплекс забезпечення професійного самовизначення учнів старшої школи в умовах профільного навчання, який схвалено Міністерством освіти і науки України для використання у загальноосвітніх навчальних закладах (листи ІТЗО №14.1/12-Г-954, №14.1/12-Г-953, №14.1/12-Г-952, №14.1/12-Г-951 від 23.06.2014). Розробка містить навчальні програми “Побудова кар’єри” (9, 17, 35, 70 год.) для учнів 10–11-х класів, навчально-методичний посібник для педагогічних працівників до цієї програми, Робочий зошит “Побудова кар’єри” для учнів старших класів та навчально-методичний посібник до робочого зошиту для педагогічних працівників. Програмно-методичний комплекс забезпечує розвивальний рух учня від уявлення до усвідомлення себе як майбутнього суб’єкта професійної діяльності; від позитивного ставлення до навчального профілю та пов’язаних з ним професій до емоційно-ціннісного ставлення до себе як суб’єкта професійної діяльності.

Зазначені вище програмно-методичні комплекси є удосконаленим і розширеним доповненням до створених співробітниками лабораторії профорієнтаційних курсів, які були впроваджені в 2009-2013 роках. У листах Міністерства освіти і науки України, які містять інструктивно-методичні рекомендації щодо вивчення трудового навчання і технологій у 2009/2010, 2010/2011, 2011/2012, 2012/2013, 2013/2014 2014/2015, 2015/2016, 2016/2017 н. р. профорієнтаційні курси “Людина і світ професій” для учнів 8–9-х кл. і “Побудова кар’єри” для учнів 10–11-х кл. визначено складовими допрофільної підготовки і профільного навчання.

Варто зауважити, що в листі Інституту модернізації змісту освіти від 25.07.2016 № 2.1/10-1828, який містить “Методичні рекомендації з питань організації виховної роботи у навчальних закладах у 2016-2017 н. р.” у розділі 7 (Професійна орієнтація та допрофільна підготовка), профорієнтаційні курси комплексу “Побудова кар’єри” визначені основою для забезпечення професійного самовизначення учнів.

Розроблені лабораторією програми містяться також у переліку навчальних програм, підручників та навчально-методичних посібників, рекомендованих Міністерством освіти і науки України для використання в основній і старшій школі у загальноосвітніх навчальних закладах з навчанням українською мовою у 2014/2015 н. р. (Лист Міністерства освіти і науки України від 26.08.2014 № 1/9- 425, стор. 221), у 2015/2016 н. р. (лист Міністерства освіти і науки України від 04.09.2015 № 1/9-422), у 2016/2017 н. р. (лист Міністерства освіти і науки України від 17.08.2016 №1/9-434 (у розділі Технології)).

Крім того, співробітниками лабораторії у співавторстві з фахівцями Українського науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи НАПН України створено програми профорієнтаційних курсів “Моя майбутня професія: правила вибору” (52 год.) [курс за вибором для учнів 9-х класів загальноосвітніх навчальних закладів (52 год.)] і “Моя майбутня професія: шлях до успіху” [курс за вибором для учнів 10 (11)-х класів загальноосвітніх навчальних закладів (52 год.), які отримали відповідний гриф (лист ПТЗО №14.1/12-Г-165 від 15.05.2013 р.). Реалізація змісту програм курсів надає можливість шкільним психологам та соціальним педагогам забезпечити залучення учнів до профільно орієнтаційної предметно-перетворювальної діяльності, що має підвищити ефективність розв’язання проблеми вибору ними напряму профільного навчання в старшій школі та сформувати готовність до свідомого й обґрунтованого професійного самовизначення в умовах усіх наявних навчальних профілів. Програми означених курсів вже впроваджуються у загальноосвітніх навчальних закладах з 2013/2014 н. р. (лист Міністерства освіти і науки України № 1/9-413 від 06.06.2013 р.).

У листі Міністерства освіти і науки України № 1/9-374 від 25.07.2014 р. про “Стан та особливості діяльності психологічної служби системи освіти у 2014/2015 н. р.”, програми профорієнтаційних курсів “Моя майбутня професія: правила вибору” для учнів 9-х класів і “Моя майбутня професія:

шлях до успіху” для учнів 10 (11)-х класів включено до переліку програм факультативних курсів для застосування в роботі працівників психологічної служби, рекомендованих до використання в основній і старшій школі у загальноосвітніх навчальних закладах.

На третьому етапі (2014-2016) Л. А. Гуцан, Л. І. Гриценко, О. Л. Морінім, З. В. Охріменко, О. М. Пархоменко здійснювалося дослідження проблеми професійного самовизначення учнівської молоді в умовах освітніх округів. Доцільність цієї наукової розвідки була зумовлена потребою модернізації традиційного змісту, форм та методів професійної орієнтації молоді, впровадження сучасних педагогічних технологій для активізації професійного самовизначення особистості, залучення до цього процесу широкого кола зацікавлених осіб та організацій.

На цьому етапі було доведено, що найефективнішим засобом виконання означеного завдання є створення ресурсних центрів професійної орієнтації. В ідеалі функціонування ресурсних центрів професійної орієнтації має забезпечувати методист з профорієнтації у співпраці з психологом та соціальним педагогом. Це дозволить налагодити спільну діяльність із психологічною службою, скоординувати профорієнтаційну роботу педагогічного колективу, батьків та громадськості.

У результаті проведеного дослідження науковцями лабораторії було також доведено, що професійне самовизначення учнівської молоді в умовах освітнього округу є процесом цілеспрямованих і послідовних самозмін особистості, які відбуваються під впливом профорієнтаційної діяльності суб'єктів освітніх округів, скоординованої єдиною визначеною ними структурною одиницею у своєму складі; формування готовності учнівської молоді до професійного самовизначення в умовах освітнього округу має здійснюватися комплексно у процесі урочної, позаурочної і позашкільної предметно-перетворювальної діяльності під час допрофільної підготовки та профільного навчання, яке забезпечено усіма наявними ресурсами суб'єктів освітніх округів.

Тобто, під час формування готовності має відбуватися динамічна взаємодія вихователя та вихованців, спрямована на засвоєння вихованцем у різних видах діяльності цінностей культури, його самореалізацію, самоствердження, особистісний розвиток. Крім того, така взаємодія спонукає учня до свідомого вироблення у себе позитивних рис і подолання негативних. Це сприяє формуванню у суб'єкта вимогливості до себе як постійної риси характеру, без якої неможливо досягти успіху в будь-якій справі.

Отриманий науково-методичний матеріал було систематизовано, узагальнено, інтерпретовано та включено до змісту монографії «Професійне самовизначення учнівської молоді в умовах освітнього округу» та посібника «Професійне самовизначення старшокласників в умовах освітнього округу».

Варто зазначити, що посібник «Професійне самовизначення старшокласників в умовах освітнього округу» отримав гриф «Схвалено для використання у загальноосвітніх навчальних закладах» (рішення Науково-методичної комісії з проблем виховання дітей та учнівської молоді Науково-методичної ради з питань освіти Міністерства освіти і науки України, протокол № 2 від 29 червня 2016 р.), а монографія і посібник (як єдиний комплект) отримали відзнаку на конкурсі наукових розробок VIII Міжнародного форуму «Інноватика в сучасній освіті – 2016» у номінації «Науково-методична розробка для вчителів».

За результатами проведеного дослідження обґрунтовано доцільність впровадження у профорієнтаційну практику визначених та експериментально перевірених змісту і педагогічних засобів забезпечення професійного самовизначення учнівської молоді в умовах освітнього округу. Доведено, що дієвими осередками для їх застосування є створені в освітніх округах ресурсні центри професійної орієнтації.

Також, з метою педагогічного супроводу освітньої і професійної траєкторій випускників навчальних закладів, майбутніх студентів, було запропоновано на базі закладів професійно-технічної та вищої освіти, які

включено до складу освітніх округів, створювати “Центри розвитку кар’єри”, які б, зокрема, надавали студентам ПТНЗ і ВНЗ індивідуальні інформаційно-довідкові консультації, проводили профконсультаційну діагностику з метою визначення їх професійної придатності. Діяльність таких центрів уможливорює сприятливі умови для підготовки до складання усвідомленого й обґрунтованого плану особистої реалізації у професійній сфері, підтримки і допомоги у діях, спрямованих на виконання цього плану, а також забезпечує подальший моніторинг перебігу професійної кар’єри випускників.

Перспективним напрямом упровадження результатів проведеного дослідження є їх застосування в опорних закладах, які з вересня 2016 р. створюються на підставі нової редакції Положення про освітній округ, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 20 січня 2016 р. № 79.

Функціонування освітніх округів і опорних закладів у їх складі, дозволяє побудувати дієву систему освіти практично усіх рівнів, забезпечити доступ учнівської молоді до якісної освіти, ефективно застосовувати досвід педагогічних працівників, фахівців психологічної служби, залучати широке коло зацікавлених осіб і організацій, раціонально використовувати наявну навчально-методичну і матеріально-технічну базу суб’єктів округу.

На базі опорних закладів можуть функціонувати як “Ресурсні центри професійної орієнтації” так і “Центри розвитку кар’єри”.

Важливість формування в учнівської молоді готовності до професійного самовизначення пояснюється тим, що від обґрунтованості й адекватності вибору професії залежить усе подальше життя молодої людини. Це зумовлює актуальність продовження досліджень, спрямованих на модернізацію змісту, пошук нових форм суб’єктів профорієнтаційної діяльності закладів освіти різного рівня, інноваційних виховних технологій забезпечення професійного самовизначення особистості. Вивчення досвіду освітньої і виховної практики свідчить – створені в Україні освітні округи

мають потужний потенціал для розгортання професійної орієнтації учнівської молоді.

Інші види наукової роботи

У лабораторії здавна склалися традиції підготовки наукових кадрів. Протягом 1997-2017 років аспірантами й здобувачами захищено 24 кандидатські дисертації (наук. керівники: І. Д. Бех, М. П. Тименко, Д. О. Закатнов, В. В. Мачуський, О. В. Мельник). Лабораторія трудового виховання співпрацює з багатьма середніми закладами освіти різних типів (загальноосвітні школи, ліцеї, гімназії, міжшкільні навчально-виробничі комбінати) та вищими навчальними закладами. Колективом науковців надаються консультації молодим дослідникам з різних освітніх установ. Л. А. Гуцан та О. Л. Морін систематично виступають як експерти та як опоненти під час захисту дисертацій.

Співробітники лабораторії тісно співпрацюють з відповідними підрозділами МОН України, Інститутом модернізації змісту освіти, виконують обов'язки експертів і членів двох комісій з надання навчальній літературі грифів, а саме у складі науково-методичної комісії з трудового навчання і креслення Науково-методичної ради з питань освіти Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України (О. М. Пархоменко), у складі науково-методичної комісії з проблем виховання дітей та учнівської молоді, Науково-методичної ради з питань освіти Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України (О. Л. Морін); та працюють у складі журі XXXIII Всеукраїнської учнівської олімпіади з трудового навчання у рамках IV етапу Всеукраїнських учнівських олімпіад з навчальних предметів у 2016-2017 н. р. (О. М. Пархоменко).

Лабораторія налагодила творчі зв'язки з Державною науково-педагогічною бібліотекою України імені В. О. Сухомлинського, на базі якої проводяться круглі столи для науковців, семінари для вчителів та практичних психологів з різних куточків України. Особливо плідною є співпраця з лабораторією професійної кар'єри, що функціонує в структурі

Інституту професійно-технічної освіти НАПН України (зав. лаб. Д. О. Закатнов).

Науковці лабораторії (Л. А. Гуцан, Л. І. Гриценко, О. Л. Морін, З. В. Охріменко, О. М. Пархоменко) беруть участь у міжнародних освітніх проектах, публікують свої праці у зарубіжних виданнях. Щороку, за результатами порівняльного аналізу наукових здобутків усіх підрозділів Інституту проблем виховання НАПН України, лабораторія трудового виховання посідає гідне місце в рейтингу.

За довгорічну й ефективну працю та вагомі наукові здобутки співробітники лабораторії нагороджені грамотами МОН України та відзнаками Національної академії педагогічних наук України.

Література

1. Становлення особистості. – Кам'янець-Подільський : Видавець ПП Зволейко Д.Г., 2007. – 212 с.

В статтє предпринята попытка обобщить опыт становления и деятельность коллектива лаборатории трудового воспитания ИПВ НАПН Украины, история которого начиналась в середине 80-х годов XX века. Описаны отдельные этапы научно-исследовательской работы лаборатории и обозначены основные направления внедрения разработанного программно-методического обеспечения в деятельность общеобразовательных учебных заведений за последнее десятилетие.

Ключевые слова: лаборатория трудового воспитания, кадровый состав, потенциал, научная деятельность, научная продукция.

The article attempts to summarize the experience and activities of Labor Education laboratory of the Institute of Problems on Education of the NAES of Ukraine, whose history has begun in the mid 80's of XX century. It describes some stages of research work of the laboratory and outlines the main directions of implementation of the resulting methodological achievements in the activities of general educational institutions for the last decade.

Keywords: Labor Education laboratory, staff, capacity, scientific activity, scientific products.

І. С. Денисюк, м. Київ

ФОРМУВАННЯ МИСТЕЦЬКИХ УПОДОБАНЬ УЧНІВ ОСНОВНОЇ ШКОЛИ НА УРОКАХ МУЗИКИ ЗАСОБАМИ ХУДОЖНЬОЇ ІМПРОВІЗАЦІЇ

У статті досліджено явище мистецьких уподобань учнів ЗНЗ у сфері музичного мистецтва. Обґрунтовано сутність та зміст поняття “музичні уподобання”, виявлено його спільні та відмінні риси від категорій “музичний смак” та “музичний інтерес”. Визначено музичну імпровізацію як засіб формування мистецьких уподобань учнів на уроках музики.

Ключові слова: *художня імпровізація, мистецькі уподобання, музичний смак, музичний інтерес.*

Одним із пріоритетних завдань сучасної мистецької освіти є формування і розвиток у підростаючої особистості художньо-естетичних уподобань. Останні проявляються у різних видах художньої діяльності, і стосуються переважно музики, театру, образотворчого мистецтва.

Так, у сфері музичного мистецтва із зазначеною проблемою ми стикаємось тоді, коли особистість не здатна проявити самостійне ставлення до художнього: виразити творчу свободу у виборі художньо-естетичних ідеалів, звукозображальних образів, а також тоді, коли ця неспроможність негативно позначається на подальшій творчій самореалізації. Таким чином, проблема формування мистецьких уподобань є особливо актуальною у рамках навчання учнів основної школи, адже саме в цей період відбувається становлення свідомості особистості учня, формування його стійких світоглядних позицій, особистісних інтересів та потягів, навичок творчого самоздійснення. У зв'язку із цим постає гостра необхідність пошуку ефективних шляхів та методів формування мистецьких уподобань у сфері музичного навчання учнів основної школи.

Загалом, питання формування мистецьких уподобань не є дослідженою на належному теоретико-методологічному рівні. До загальних проблем естетичного виховання та частково проблем формування музично-естетичних уподобань зверталися філософи (В. Андрущенко, Ю. Борєв, В. Касьян, А. Колесніков), психологи (Л. Виготський, В. Петрушин, В. Ражніков,

Б. Теплов), педагоги в галузі мистецької освіти (Б. Асаф'єв, Ю. Алієв, П. Бурдє, В. Дружинін, А. Луначарський, Г. Падалка, О. Рудницька, О. Семашко, В. Суханцева, Т. Чередніченко).

Вивчаючи естетичні уподобання, науковці тлумачать їх як симпатії або антипатії особистості до визначених об'єктів (Е. Абдулін, Л. Беземчук); потреби особистості (Ю. Алієв); інтереси та художній досвід особистості, що надає можливість індивіду спілкуватися з прекрасним або брати активну участь у його створенні (М. Верб, В. Волинкін, М. Горбунова); сукупність здібностей, знань та особистісного досвіду, які забезпечують розвиток емоційно-почуттєвої сфери особистості в процесі художньо-естетичної діяльності (Д. Кірнарська); зацікавленість людини в художніх цінностях, які необхідні для осягнення мистецьких явищ (О. Рудницька); наявність інтересів особистості, що дають можливість виявити її музично-естетичне ставлення до навколишньої дійсності (Г. Падалка).

Як показує аналіз вищеперелічених досліджень, у вітчизняній та зарубіжній практиці дефініцію “уподобання” часто ототожнюють із близькими за змістом термінами “естетичний смак”, “інтерес”, нерідко “потяг”. Однак спостереження та педагогічна практика свідчать, що відмінність між ними існує.

Науковці в галузі мистецької освіти вважають, що категорії “смак” та “інтерес” є класичними, відносно стійкими формами прояву естетичного ставлення особистості до мистецтва [3]. Щодо уподобань, то вони виступають як *тимчасова* форма естетичного ставлення до почутого. Для більш детального розуміння сутності терміна “уподобання” з'ясуємо його відмінність чи схожість з вищезазначеними синонімічними поняттями.

Аналіз досліджень з проблем виховання музичного смаку (Б. Бечак, Л. Дмитрієва, Н. Черноіваненко, Д. Кабалевський, О. Радинова, В. Шацька) дає змогу тлумачити його як відносно стійке явище, яке виховується на вже готових зразках світової класики, готових звукозображальних формах та художньо-естетичних моделях [4]. Таким чином, особистість має

сформований на певний період арсенал оцінювальних ставлень, на основі яких вона може чітко виразити своє естетичне ставлення до почутого (тобто проявити музичний смак): “така музика мені подобається, а така – не подобається”.

Стосовно інтересу, то кожна особистість (у нашому випадку учень) здатна по-своєму виявляти його як захоплення музичним мистецтвом, надання переваги якомусь музичному жанру, улюбленому композиторові чи окремому твору.

Категорія “музичний інтерес” виражає творчий стимул (імпульс) до сприйняття і занять музикою. Іншими словами, інтерес уособлює такий мотиваційний стан, який спонукає особистість до самостійної творчо-пошукової діяльності. Під впливом інтересу розвиваються музична спостережливість, інтелектуальна активність, загострюється робота уяви, посилюються мимовільна увага, зосередженість [1].

Аналізуючи поняття “музичний смак”, “інтерес” та “уподобання”, їх спільні та відмінні риси, можна визначити, що музичний смак та інтерес найкраще формуються через уміння сприймати і давати оцінку почутому, відторгнення одних і прийняття інших художніх ідеалів, а уподобання – через самостійний творчий пошук.

Щодо музичних уподобань учнів у сфері музичного мистецтва, то ми визначаємо їх як *тимчасову форму активного ставлення учнів до продуктів художньої діяльності, яка виражає їх особистісні надбання, отримані у процесі сприйняття музичних творів*. Їх можливо формувати під час загального естетичного виховання в умовах художньо-естетичної діяльності, у побуті, завдяки опануванню музично-естетичного досвіду. Однак, одним із найефективніших видів діяльності і шляхів формування мистецьких уподобань у сфері музичного мистецтва виступає імпровізація.

Музична імпровізація – це *тимчасова форма музичної діяльності, що реалізується в активній послідовності дій “чую-відчуваю-граю”*. Її засоби сприяють розвитку музичного сприйняття, розширенню творчих кордонів, а

сам процес виховує в учня любов до музики, емоційний відгук на художнє, розвиває інтерес та музичний смак, і що найголовніше – формує художньо-естетичні уподобання [2].

Варто зауважити, що між імпровізацією як видом художньої діяльності та уподобаннями (як тимчасовою формою особистісного ставлення до художнього) можна помітити деяку схожість. Ця схожість дає нам змогу розглядати художню імпровізацію як засіб формування мистецьких уподобань учнів основної школи у сфері музики.

По-перше, спільним між імпровізацією та уподобаннями є ті творчі процеси та механізми, які закладені в їх сутність. Якщо тлумачити уподобання як тимчасову форму естетичного ставлення особистості до художнього, тобто щось динамічне, пластичне, плинне, то необхідно зважити на те, що всі ці перелічені якості містить в собі й імпровізація. Ми розглядаємо імпровізацію як вид активної творчої діяльності, в основі якого лежить творча свобода. Таким чином, процес імпровізації яскраво демонструє вищезгаданий динамізм.

Основним етапом формування музичних уподобань особистості є “вихід за межі” творчого сприйняття, розширення меж художнього пізнання. Імпровізація за своєю сутністю забезпечує “вихід за межі”, здійснює пошук “тут і тепер”, творчість “раптом і напролом”, оскільки в її основі – творчий імпульс і швидка реакція на нього.

По-друге, логіка формування уподобань є близькою процесу формування умінь та навичок імпровізації. В обох випадках учень спочатку набуває певних знань, проявляє інтереси та потяги, завдяки яким надалі має змогу відчувати творчість з “власних рук”. У нього формується самостійність мислення і свобода вибору.

По-третє, імпровізація може виступати тимчасовою формою музичного уподобання на різних етапах музичного розвитку особистості.

Отже, незважаючи на складність окресленої проблематики, наявність розбіжностей у тлумаченні уподобань, художня імпровізація є ефективним

способом творчого розвитку і засобом формування мистецьких уподобань на різних етапах життя. Подальших досліджень вимагає аспект музичного навчання учнів ЗНЗ, використання художньої імпровізації на уроках музичного циклу. Також потребує подальшого розроблення методика формування мистецьких уподобань учнів на уроках музики засобами художньої імпровізації.

Література

1. Гродзенская Н. Школьники слушают музыку / Н. Гродзенская // Музыкальная хрестоматия. – М. : Просвещение, 1969. – 77 с.
2. Козырев Ю. Импровизация – путь к музыке для всех / Юрий Козырев // Музыкальное воспитание в СССР. – 1985. – С. 252. – (Вып. 2).
3. Падалка Г. Педагогіка мистецтва (Теорія і методика викладання мистецьких дисциплін) / Г. Падалка. – К. : Освіта України, 2008. – 274 с.
4. Шацкая В. Музыкально-эстетическое воспитание детей и юношества / В. Шацкая. – М. : Просвещение, 1975. – 200 с.

В статье исследовано явление художественных вкусов учащихся ОУЗ в сфере музыкального искусства. Обоснованы сущность и содержание понятия "музыкальные предпочтения", выявлены его общие и отличительные черты от категорий "музыкальный вкус" и "музыкальный интерес". Раскрыта музыкальная импровизация как средство формирования художественных вкусов учащихся на уроках музыки.

Ключевые слова: художественная импровизация, художественные предпочтения, музыкальный вкус, музыкальный интерес.

The article analyzes the phenomenon of artistic preferences of students of secondary schools in musical art. We have discovered the essence and meaning of the concept "musical preferences", established its common and different features from the categories "musical taste" and "musical interest". Musical improvisation as a means of forming artistic preferences in students at music lessons is described.

Keywords: artistic improvisation, artistic preferences, musical taste, musical interest.

Я. М. Дралюк, Л. О. Гриненко, м. Київ

ВИХОВАННЯ ОСНОВ ПАТРІОТИЗМУ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ НАРОДОЗНАВСТВА

У статті розглянуто виховні можливості засобів народознавства для формування основ патріотизму. Наголошено, що засоби народознавства мають великий вплив на виховання основ патріотизму у дітей дошкільного віку завдяки доступності щодо розуміння, емоційній виразності та простоті подання.

Ключові слова: виховання, основи патріотизму, діти дошкільного віку, засоби народознавства.

Кожне нове покоління людей живе і розвивається у певному

національному середовищі, яке залежить від особливостей державного устрою країни. Дитина від народження перебуває під впливом як соціально-економічних умов, так і національної специфіки: побутового життя, культури, народних звичаїв, традицій. Вона переймає від дорослих багатство рідної мови, відчуття прихильності та симпатії до духовності свого народу, поступово при звичаюється до усталених морально-правових норм. Усе це веде до появи у неї особливих рис національної психології – ментальності, які стають підґрунтям для виховання громадянина-патріота.

Про важливість виховання патріотизму наголошено у нормативно-правових документах. Так, одним із найважливіших педагогічних завдань, визначених Законом України «Про дошкільну освіту», є виховання у дітей любові до України, шанобливого ставлення до родини, поваги до народних традицій і звичаїв, державної та рідної мови, національних цінностей українського народу, а також цінностей інших націй і народів, свідомого ставлення до себе, оточення та довкілля. Концепція дошкільного виховання в Україні (1993), сповідуючи історичний підхід до патріотичного виховання дітей дошкільного віку, актуалізує його народознавчі, українознавчі напрями. На це орієнтують і сучасні програми дошкільного виховання, зокрема Державний стандарт дошкільної освіти – Базовий компонент дошкільної освіти. Його мета – забезпечення життєвої компетентності дітей, до змісту якої входить і формулювання «бути громадянином своєї країни, патріотом свого народу».

Патріотизм, як основа сучасного виховання підростаючого покоління, охоплює: формування національної свідомості та самосвідомості, тобто виховання любові до рідної землі, до свого народу, готовності до праці в ім'я України, освоєння національних цінностей (мови, території, культури), відчуття своєї причетності до розбудови національної державності, плекання почуття гідності й гордості за свою Батьківщину. Формування цих якостей, прищеплення моральних ідеалів та ціннісних орієнтирів починається з раннього дитинства, з перших років життя дитини.

Метою статі є висвітлення виховної системи розвитку особистості майбутнього громадянина-патріота України шляхом ознайомлення дітей з культурою, традиціями та звичаями українського народу, а також формування у них почуття причетності до історії та майбутнього свого краю, пробудження і виховання патріотичних почуттів.

Організуюючи роботу з виховання основ патріотизму у дітей дошкільного віку, ми послуговувались завданнями, регламентованими державним стандартом дошкільної освіти – БКДО, а також вимогами програми виховання і навчання дітей від 2 до 7 років «Дитина».

З метою розв'язання поставлених завдань, у дошкільному навчальному закладі було створено розвивальне середовище – збагачене народознавчим матеріалом. Зокрема, для роботи з дітьми у кожній групі було оформлено український куточок національної та народної символіки (розміщено герб та прапор України, українські рушники, сорочки-вишиванки, український посуд та іграшки, фотографії визначних місць Києва) та вивішено на стенді добірку віршів про Україну, Київ, Харків, рідну природу, Батьківщину; зібрано бібліотечку українського фольклору (народні прикмети, прислів'я, легенди, загадки, заклички, колисанки, народні ігри тощо); підібрано фонотеку українських пісень; розроблено дидактичні ігри на закріплення знань про рідний край та його природу; розміщено ілюстрації, плакати, карту України.

У закладі було створено українську світлицю з інтер'єром української хати, де зібрані предмети народного побуту та національного мистецтва.

Робота проводилася у трьох напрямках: з вихователями, дітьми та сім'єю.

Розуміючи важливість ролі вихователя у процесі виховання основ патріотизму, на педагогічних радах ми наголошували на необхідності повідомлення дітям ґрунтовної інформації про Батьківщину. Особливо підкреслювалася значущість вивчення культури, побуту, звичаїв рідного народу: ми ознайомлювали дітей з культурними і матеріальними цінностями родини і народу, пояснювали зв'язок людини з минулими і майбутніми

поколіннями, формували розуміння сенсу життя, інтерес до родинних і народних традицій.

На спеціально організованих заняттях вихователі розповідали про державні символи (Герб, Прапор, Гімн). Паралельно з цим надавали знання про народні символи та національну символіку, що розвивалися й усталювалися впродовж століть (український віночок, рушник, вишиванка, верба, калина, барвінок та інше).

Як на заняттях, так і в повсякденному житті діти пізнавали народне мистецтво, побут нашого народу. Так, найбільш поширеним мистецтвом в Україні є вишиванка; кожна жінка вкладає в неї частину своєї душі.

Неоціненна роль в ознайомленні дітей з творами національно-прикладного мистецтва належить народній іграшці та національному посуду. На заняттях та поза ними використовуємо національну іграшку і як сюрпризний момент, і як основний об'єкт розгляду, що допомагає дітям збагачувати словник новими назвами та розвиває їх активне мовлення. Різноманітність іграшок викликає почуття гордості за народних талановитих майстрів, які творять в Україні.

Під час демонстрування дітям зразків народної творчості ми звертали їхню увагу на розмаїття форм, композицій, на поєднання кольорів, найбільш характерних для українських розписів на кераміках, що не тільки сприяє прилученню до народної національної спадщини, а й допомагає розширити словниковий запас (наприклад, словами куманець, барило, глечик, макітра, таріль, які від діда-прадіда звучали в українській хаті).

Вагомим результатом у вирішенні проблеми патріотичного виховання дошкільників стала реалізація проектної діяльності «Люблю тебе, мій славний Київ». Проект тривав чотири тижні, кожен з яких відповідав певній тематиці. Завдяки проектній діяльності діти дізналися чимало цікавого про рідний край, своє місто, його історію, традиції. Із задоволенням слухали легенди про історичне минуле нашого краю, самостійно складали свої розповіді, що занотувувались та оформлювались у «Книгу дитячих роздумів». Збагатилися знання дошкільників про пам'ятні місця, архітектурні

споруди, вулиці та парки міста.

У процесі виховання основ патріотизму ми звернули увагу на результати, отримані під час діагностики досягнень дошкільників. Аналіз рівня володіння дітьми українською мовою показав, що немає жодної дитини, яка б мала високий рівень (0 %), достатній рівень мають – 2 % дітей, середній – 15 %, а низький – 83 %. Такі незадовільні результати пояснюються особливостями мовного середовища, адже значна частина населення послуговується російською мовою як засобом спілкування. Відсутність україномовного оточення і можливості безпосереднього спілкування малят з дорослими й однолітками українською зумовлює серйозні труднощі в оволодінні дошкільниками державною мовою. Очевидно, що повернення втраченої духовності, загубленої мови потребує копіткої праці, послідовного виховання інтересу у дітей до української культури.

Застосовуючи диференційований підхід, ми починали розвивати у дітей інтерес до української мови і культури за допомогою усної народної творчості (казки, легенди, загадки, лічилки, приказки й прислів'я, скоромовки, чистомовки, колисанки, забавлянки). Саме через народну творчість дошкільник дістає перші уявлення про культуру та побут свого народу. Прислів'я та приказки приваблювали дітей яскравою грою слів, барвистістю мови, ритмікою. Дошкільники використовували їх у спілкуванні під час сніданку, обіду, виконуючи трудові доручення, на прогулянці, спостерігаючи явища природи, працюючи на ділянці дошкільного закладу.

Окрім того, у всіх видах діяльності дітей з метою їх вправлення у правильний вимові звуків, ми застосовували скоромовки, чистомовки, заклички. На заняттях з народознавства широко використовую – казки, легенди та притчі, які містять у собі значний пізнавальний і виховний потенціал та доступні до сприймання дошкільниками. На їх основі ознайомлювали дітей з історією українського народу, його традиціями.

Разом із проведенням роботи щодо виховання у дітей інтересу до української мови та оволодіння нею, постійно забезпечувались інші аспекти патріотичного виховання: формування патріотичної свідомості, почуття

любіві до України, пошани до видатних вітчизняних діячів, готовності до виконання громадянських обов'язків.

Результати здійсненої роботи на кінець року, порівняно з підсумками цієї роботи на початку, у відсотковому відношенні виявилися набагато позитивнішими: високий рівень знання рідної мови продемонстрували 30% (підвищився на 30%), достатній рівень – 59 % (підвищився на 57 %), середній рівень – 8 % (знизився на 7 %) і низький рівень – 3 % (знизився на 80 %).

Аналіз отриманих даних переконливо свідчить, що запроваджена діяльність щодо виховання основ патріотизму у дітей дошкільного віку дала відчутні позитивні результати. Проте головними є не кількісні, а якісні показники. У дітей сформувалося почуття родини, рідного краю, гордості за свій народ, вони набули стійких моральних звичок. Важливо, що діти добре розуміють українську мову, збагатили словниковий запас словами щоденного вжитку, влучно використовують у спілкуванні прислів'я, приказки, скоромовки, загадки й інші твори народного фольклору. Вони усвідомили розподіл народних свят за порами року, народні традиції і обряди, застосовують їх фрагменти в самостійній ігровій діяльності, із задоволенням переодягаються в український одяг, охоче виконують аплікації, малюнки, оздоблюючи національний посуд, одяг, інші предмети побуту. Добре орієнтуються в державних символах України. Найголовніше досягнення – у дітей виникла потреба не лише пізнавати, а й жити для інших. Переконані, що вони виростуть справжніми патріотами, які любитимуть Україну, пишатимуться нею.

Третім, важливим напрямом роботи стала робота з батьками, яка проводилась у різних формах: збори, засідання батьківського комітету, консультації, бесіди, виставки, свята, розваги, дозвілля. Окрім того, було застосовано й нетрадиційні форми – «українські вечорниці», клуб молодих батьків, дні відкритих дверей, випуск родинної газети «Щасливі миті нашої родини», виставки-конкурси спільних робіт дітей та батьків. Широко використовувалися папки-пересувки. Батьківський куточок постійно поповнювався інформацією з народознавчих питань, а батьки отримували

поради й рекомендації щодо патріотичного виховання.

Література

1. Воропай О. Звичаї нашого народу. – Київ, 1993. – 589 с.
2. Дитина. Програма виховання і навчання дітей від двох до семи років. – Київ, 2013.
3. Духовні витоки українських свят та обрядів. Вікторини / упорядник Н. В. Лемешенко – Запоріжжя, 2006 – 92 с.
4. Довженко Г. В. Український дитячий фольклор. – Київ, 1991. – 73 с.
5. Кисельова О. Ми маленькі українці // Дитячий садок – 2007. – №20. – С. 36-37.
6. Народознавство в дошкільному закладі : методичні рекомендації для вихователів / упорядник О. П. Макаренко – Тернопіль, 1992. – 143 с.
7. Скуратівський В. Т. Дідух: Свята українського народу. – Київ, 1995. – 272 с.
8. Сухомлинська О.В. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності / Дошкільне виховання. – 2003. - №2
9. Тоцька Т. Рід, родина, Україна. – Київ, 2011. – 94 с.
10. Фесюкова Л. Б. Я живу в Україні / Л. Б. Фесюкова, О. В. Макаренко. – Харків, 2008. – 128 с.
11. Цимбалюк В. І. Світлиця / В. І. Цимбалюк, В. В. Жайворонок. – Тернопіль, 2002. – 156 с.

В статье рассмотрены воспитательные возможности средств народоведения для формирования основ патриотизма. Отмечено, что средства народоведения оказывают большое влияние на воспитание основ патриотизма у детей дошкольного возраста благодаря доступности для понимания, эмоциональной выразительности и простоте подачи.

Ключевые слова: воспитание, основы патриотизма, дети дошкольного возраста, средства народоведения.

The article deals with educational opportunities of ethnology means in forming the foundations of patriotism. Means of ethnology are defined to have a great impact on patriotic education of the preschool child due to their easy understanding, emotional expressiveness and simplicity.

Keywords: education, foundations of patriotism, preschool children, ethnology means.

О. О. Єжова, м. Київ

ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ У ВИХОВАННІ І РОЗВИТКУ УЧНІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

Автор окреслює основні проблеми застосування інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) у вихованні учнів: визначення сутності ІКТ як виховних технологій, пошук критеріїв та показників ІКТ у виховному процесі, ризику використання ІКТ, алгоритм їх застосування з виховною метою.

Ключові слова: інформаційно-комунікаційні технології, технології виховання.

Входження такого явища, як всевітня глобальна мережа Інтернет у буденне життя кожної людини, розвиток комп'ютерних технологій, зокрема інформаційно-комунікаційних, спонукає до широкого їх застосування в освіті. Нині можна говорити про незаперечне утвердження інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) у сфері навчання різних вікових груп, починаючи із дошкільного віку. Однак, у виховній царині застосування технологій досі широко обговорюється й активно досліджується. Ми не можемо заборонити підліткам користуватися сучасними засобами комунікацій, зокрема Інтернетом. Тому важливо до процесу виховання молодого покоління долучати різні засоби і методи, які є основою інформаційно-комунікаційних технологій і дозволяють зберігати, передавати, відтворювати та шукати інформацію за допомогою всевітньої мережі.

Психолого-педагогічні засади використання ІКТ у навчально-виховному процесі висвітлювалося багатьма науковцями. На сьогодні існує декілька підходів до визначення ІКТ. Загальним для них є обов'язкове зазначення програмного забезпечення і технологічних засобів. Найчастіше інформаційно-комунікаційні технології розглядають: у педагогіці – як сукупність методів і засобів навчання та виховання, у технічних науках – як сукупність методів, виробничих процесів і засобів для виконання різних операцій з інформацією, або як інформаційні технології на базі персональних комп'ютерів. Для нас важливо, що ІКТ надають можливість збирання, зберігання, обробки інформації, обміну інформацією, є швидким засобом її передачі.

Потенціал інформаційно-комунікаційних технологій у вихованні досліджувався і вивчався рядом дослідників, зокрема: Г. Назаренко, Ю. Зорею, К. Музиченко, О. Хомич, В. Шинкаренко та іншими. У працях цих науковців доведено, що застосування ІКТ пришвидшує передачу соціального досвіду, уможливорює формування системи цінностей, дає змогу самоактуалізуватися та самостверджуватися тощо.

У соціальній педагогіці поряд із соціалізацією особистості досліджують і кіберсоціалізацію. На думку В. Плешакова, результатом

кіберсоціалізації виступають якісні зміни структури самосвідомості особистості під впливом та в результаті використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій [2].

Отже, ІКТ та їх засоби знаходять широке застосування у вихованні дітей, підлітків та молоді. Поділяємо думку А. Денісової, яка стверджує: якщо є дистанційне навчання, то можливе й існування дистанційного виховання у різних формах і стилях [1]. При цьому практика випереджає теоретичне узагальнення, розроблення науково-методичних основ використання ІКТ для виховання молодого покоління.

Висвітлення такої глобальної проблеми, як застосування ІКТ у вихованні потребує роз'яснення багатьох питань. У цій статті ми намагаємося окреслити ці питання та означити проблему.

Виховання розглядаємо як процес залучення молодого покоління до загальнолюдських цінностей, формування у дітей, підлітків і молоді таких соціально значущих рис, якостей та новоутворень, які сприятимуть їх самоствердженню та успішній самореалізації.

ІКТ у вихованні маємо розглядати як технологію освіти. Тому до визначення ІКТ застосуємо визначення виховних технологій. Тоді ІКТ можна трактувати як науково обґрунтовану сукупність методів і засобів виховання, застосування алгоритму яких уможливило досягнення запланованого результату. За такого визначення ІКТ усвідомлюємо дискусійність «запланованого виховного результату».

За аналізом науково-педагогічних джерел можна констатувати, що до переліку ІКТ відносять і засоби, і форми, і програмне та технічне забезпечення тощо. Це свідчить про відсутність точних критеріїв ІКТ як технологій освіти. Пошук таких критеріїв є першочерговим завданням. Серед небагатьох досліджень з цього питання заслуговує на увагу розробка О. Спіріним критеріїв та показників якості ІКТ [3].

Для застосування у вихованні учнів ЗНЗ усього різноманіття ІКТ перспективними вважаємо такі: технологія веб-квесту; соціальні мережні технології; технологія телекомунікаційних проектів.

Необхідно зазначити, що для розроблення теоретичних основ використання ІКТ у вихованні слід звернути увагу на традиційну педагогічну структуру рис, якостей та новоутворень особистості (досліджувані явища), яка відповідає структурі виховного процесу. Як правило, у досліджуваному явищі виокремлюють когнітивний, емоційно-ціннісний та діяльнісно-практичний компоненти. До компонентів добирають відповідні критерії та показники, за якими відбувається вивчення явища. Тому перед остаточним вибором ІКТ педагог має відповісти на такі запитання:

1. Наскільки застосування ІКТ сприятиме розширенню знань та уявлень підлітків про загальнолюдські й особистісні цінності, суспільство, правила тощо?

2. Чи відповідає ІКТ емоційно-ціннісному розвитку особистості? Чи має ІКТ потенціал для формування загальнолюдських цінностей і ставлень? Ці питання стосуються змісту (контенту) ІКТ.

3. Наскільки ІКТ сприятиме виробленню потрібних умінь та навичок?

Наприклад, технологія веб-квесту сприяє розвитку: критичного та логічного мислення, вміння працювати у команді, приймати рішення, презентувати та самопрезентуватися, навичок самостійної роботи, комунікацій, рефлексії тощо.

Крім переваг застосування ІКТ, варто пам'ятати і про їх недоліки. Так, у науковій літературі все частіше розглядаються негативні ефекти ІКТ. Найбільше занепокоєння педагогічної спільноти викликає феномен інтернет-адикції (інтернет-залежність). Не зупиняючись на дискусійних питаннях причин і механізмів її виникнення, констатуємо, що така проблема існує. І одним з наслідків інтернет-залежності є руйнування та порушення соціальних зв'язків у реальному світі.

Зменшення рухової активності учнів ЗНЗ (гіпокінезія) та часу їх перебування на свіжому повітрі – ще один негативний ефект ІКТ, який впливає на фізичне здоров'я людини.

Отже, результатом наукової розвідки з проблеми застосування ІКТ у вихованні і розвитку учнів ЗНЗ є окреслення основних проблем: визначення

сутності ІКТ як виховних технологій, пошук критеріїв та показників ІКТ у вихованому процесі, ризики використання означених технологій, алгоритм застосування конкретних ІКТ у вихованні. Розроблення цих теоретичних основ надасть можливість добрати адекватні інформаційно-комунікаційні технології для формування просоціальної поведінки підлітків.

Література

1. Денисова А. Б. Роль ІКТ в организации воспитательно-коммуникативной среды / А. Б. Денисова // Философские проблемы информационных технологий и киберпространства. – 2012. – № 1. – С. 42–52.
2. Плешаков В. А. Киберсоциализация: социальное развитие и социальное воспитание современного человека / В. А. Плешаков // Вестник КГУ им. Н. А. Некрасова: Педагогика. Психология. Социальная работа. Ювенология. Социокинетика. – 2010. – Т. 16, № 2. – С.15–18.
3. Спірін О. М. Критерії і показники якості інформаційно-комунікаційних технологій навчання [Електронний ресурс] / Спірін О. М. // Інформаційні технології і засоби навчання. – 2013. – №1 (33). – Режим доступу до журналу: <http://journal.iitta.gov.ua>.

В статье представлены основные проблемы применения информационно-коммуникационных технологий (ИКТ) в воспитании учащихся: определение сущности ИКТ как воспитательных технологий, поиск критериев и показателей ИКТ в воспитательном процессе, риски применения ИКТ, алгоритм их использования в воспитательных целях.

Ключевые слова: *информационно-коммуникационные технологии, технологии воспитания.*

The article outlines the main problems of using information and communication technologies (ICT) in the education of students: determination of the essence of ICT as educational technologies, the search for ICT criteria and indicators in education, the risks of using ICT, the algorithm of applying specific ICT in education.

Keywords: *information and communication technologies, technologies of education.*

Ю. М. Жданович, м. Київ

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПІДТРИМКА ЗМІСТОВОГО ДОЗВІЛЛЯ ШКОЛЯРІВ ЗА МІСЦЕМ ПРОЖИВАННЯ

У статті здійснено аналіз соціально-педагогічної підтримки змістовного дозвілля школярів за місцем проживання як важливого чинника процесу їх соціалізації.

Ключові слова: *соціально-педагогічна підтримка, дозвіллева діяльність, змістовне дозвілля за місцем проживання, соціалізація.*

З огляду на соціокультурну ситуацію в Україні надзвичайно важливим є питання зростання соціальної ролі людини, виховання нового типу соціально активної особистості з високим рівнем духовності і культури, спроможної творчо мислити, самостійно приймати нестандартні рішення, здійснювати вільний вибір.

Великі можливості щодо розвитку творчих здібностей та соціальної активності школярів має змістовна дозвіллева діяльність за місцем проживання, оскільки в ній формується творча та громадська активність, комунікативні якості, відбувається активне спілкування, задовольняються індивідуальні потреби та інтереси, стимулюється розвиток нахилів та здібностей.

Змістовне дозвілля ми трактуємо як діяльність школярів у позаурочний час, пов'язану з процесами продуктивного творення, опанування культурних цінностей, задоволення духовних і фізичних потреб, оволодіння навичками й уміннями спілкування з однолітками та дорослими.

Активна участь у різних видах змістовного дозвілля сприяє формуванню ціннісних орієнтацій школярів, їх соціалізації. Якщо при цьому дитина має можливість вільно вибирати бажаний вид діяльності та форму спілкування під час дозвіллевих занять, то така дозвіллева діяльність забезпечує сприятливі умови для виявлення її індивідуальності, реалізації творчого потенціалу. Також організація змістовного дозвілля школярів, залучення їх до активності за інтересами (гуртки, секції, самодіяльність тощо) може служити дієвим способом профілактики негативних явищ в учнівському середовищі, що також створить позитивні умови для соціалізації особистості.

Соціалізація забезпечується шляхом входження індивіда в соціальне оточення, адаптації до соціальних умов життя та індивідуалізації, творчої самореалізації, залучення у систему суспільних відносин, різноманітні види діяльності, виховання життєвої і соціальної компетентності, набуття досвіду стосунків у великих і малих групах, позитивного ставлення до себе та інших.

Умови соціалізації школярів значною мірою залежать від інститутів соціалізації. Дозвіллева діяльність школярів здійснюється переважно у позашкільний час. Але враховуючи той факт, що батьки не завжди можуть супроводжувати дітей на гуртки у позашкільні заклади, які розташовані далеко від дому (це стосується поселень біля великих міст або сіл та селищ поблизу районних центрів), слід створити всі потрібні умови для організації змістовного дозвілля школярів за місцем проживання.

Соціально-педагогічна підтримка змістовного дозвілля школярів за місцем проживання полягає у створенні безпечного, розвивального середовища та сприятливого емоційного фону, забезпеченні систематичного характеру розвиваючого змістовного дозвілля, допомозі дітям через різні форми дозвіллевої діяльності набувати життєвого досвіду, вмінь, навичок, що сприятиме розвитку особистості.

Основними принципами здійснення соціально-педагогічної підтримки змістовного дозвілля школярів є такі: принцип поваги індивідуальності особистості; колективної діяльності; розумної вимогливості; вікового підходу; діалогу; педагогічної підтримки; стимулювання самовиховання; зв'язку з реальним життям; узгодження.

Соціально-педагогічна підтримка має реалізуватися через:

- сприяння розвитку дитячих та підліткових клубів за інтересами при школах, при ЦССМДМ, створенню Центрів роботи з дітьми та молоддю за місцем проживання;
- залучення школярів до різних видів діяльності за інтересами;
- створення доброзичливої атмосфери в групах ровесників, що сприятиме їх орієнтації на позитивні вчинки та дії;
- організацію дозвілля школярів у канікулярний час (проведення літніх таборів);
- підтримку ініціативи школярів щодо планування, організації та проведення дозвіллевих заходів;

- підготовку волонтерів (або спеціалістів) до роботи зі школярами за місцем проживання;
- методичне забезпечення волонтерів та педагогів-аніматорів, які працюють з дітьми;
- заохочення старших школярів до роботи з молодшими (та підтримка їх у цьому) з метою їх самореалізації та самоствердження.

Забезпечення такої соціально-педагогічної підтримки змістовного дозвілля школярів за місцем проживання дозволить покращити умови соціалізації особистості; при цьому дозвіллева діяльність сприятиме самовираженню, самостверженню, розвитку ініціативності, творчості, уяви та фантазії, задоволенню власних інтересів школярів; дасть їм змогу виявити соціальну та творчу активність, завдяки вибору та зміні видів діяльності прискорити пошук свого “Я”.

В статтє проведен анализ социально-педагогической поддержки содержательного досуга школьников по месту жительства как важного фактора процесса их социализации.

Ключевые слова: *социально-педагогическая поддержка, досуговая деятельность, содержательный досуг по месту жительства, социализация.*

The article analyzes the social and educational support for students' leisure activities as an important factor in the process of their socialization.

Keywords: *social and pedagogical support, recreational activities, recreational activities in community, socialization.*

К. О. Журба, м. Київ

ДО АКТУАЛЬНОСТІ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ПІДЛІТКІВ

Статтю присвячено актуальності формування національно-культурної ідентичності підлітків. Зазначено головні нормативні документи з цього питання та проаналізовано основні суперечності, чинники і тенденції формування національно-культурної ідентичності в учнів підліткового віку. Висвітлено сутність ключового поняття та розкрито етапи досліджуваного процесу.

Ключові слова: *національно-культурна ідентичність, діти підліткового віку, етапи формування національно-культурної ідентичності, суперечності.*

Формування у підлітків національно-культурної ідентичності є проблемою державної ваги і національної безпеки з огляду на анексію Криму, військові дії на Донбасі, які стали можливі через маргінальні настрої та національну невизначеність значної частини молоді з півдня і сходу України. Виклики, перед якими стоїть наша країна, як-то: відстоювання власної територіальної цілісності, становлення політичної нації, зростання власної причетності і відповідальності за долю України вимагають уваги до виховання підростаючого покоління та актуалізують формування у підлітків національно-культурної ідентичності. Актуальність формування національно-культурної ідентичності обумовлена необхідністю досягнення й засвоєння національно-культурних цінностей українського народу, історичної пам'яті, збереження національної аутентичності та традицій. Водночас, національно-культурну ідентичність слід формувати на основі рівноправного діалогу з усіма етносами і народами, які проживають на теренах України, і спрямовувати на згуртування української нації, створення сприятливих умов для її розвитку. Важлива роль у цьому аспекті відводиться позакласній діяльності загальноосвітньої школи, яка володіє відповідними виховними можливостями.

Про необхідність активізації уваги до формування у підростаючого покоління національно-культурної ідентичності йдеться в Законах України “Про освіту”, “Про культуру”, “Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті”, постанові Верховної Ради “Про вшанування героїв АТО та вдосконалення національно-патріотичного виховання дітей та молоді”, у Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 р., Концепції українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді в умовах сучасних модернізаційних змін, Стратегії національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016-2020 рр.

У зарубіжних програмах та документах ЮНЕСКО акцентується переважно на культурних здобутках (Конвенція ЮНЕСКО про значення

культурної спадщини для суспільства (2005), Конвенція ЮНЕСКО про охорону та заохочення розмаїття форм культурного самовираження (2010), де зазначені як пріоритетні проблеми ідентифікації та національно-культурної ідентичності молоді у європейських країнах, вивчення культурного ресурсу та міжкультурного діалогу). Широку підтримку на теренах ЄС здобула Програма культурної освіти, розроблена National Advisory Committee on Creative and Cultural Education (NACCCE) in England (2013), в якій основна увага приділяється вивченню традиційної і сучасної культури країни у взаємозв'язках та різних проявах. На пострадянському просторі національно-культурна ідентичність формується зазвичай у системі патріотичного виховання, про що свідчать: Государственная программа патриотического воспитания граждан Российской Федерации на 2016-2020 гг., Стратегическая программа Казахстан – 2030, Республиканская программа патриотического воспитания молодежи в Беларуси (2009).

Важливими чинниками, які впливають на процес формування національно-культурної ідентичності зростаючого покоління є, з одного боку, глобалізаційні процеси, а з іншого – намагання зберегти свою автентичність; відірваність значної частини населення від національного ґрунту та зорієнтованість виключно на радянські чи західні цінності та зразки поведінки, системна криза українського суспільства, невизначеність національної ідеї, відсутність реформ і позитивних соціальних зрушень.

Серед негативних чинників у вихованні національно-культурної ідентичності підлітків варто виокремити інформаційну війну та військову агресію РФ стосовно України; причому особливий акцент був зроблений на:

- російськомовному населенні, відлученому від української мови;
- перекручуванні історичних фактів та запереченні автентичності української мови, культури та самого існування нації;
- боротьбу за утвердження російської мови як другої державної та витісненні української мови з медіа-ринку;
- використанні політтехнологій та передвиборчих кампаній з метою

розмежування регіонів України, зіткнення інтересів на основі різниці та поглиблення суперечностей;

- ностальгії за радянським минулим.

Усі зазначені чинники спрямовані на нівелювання національних цінностей, виключення молоді з національно-культурного контексту, формування меншовартісної свідомості та самосвідомості стосовно до інших культур, які борються за панівне становище на теренах України.

Формування національно-культурної ідентичності має спиратися на:

- історичну правду;
- історичну пам'ять;
- національні ідеали;
- національну гідність;
- національну самосвідомість;
- патріотизм.

Водночас стан виховної роботи у середній школі, зокрема щодо формування національно-культурної ідентичності, засвідчує її відставання від запитів сучасного суспільства. Зберігається традиційний і дещо застарілий підхід до діагностування й формування національно-культурної ідентичності в учнів середньої ланки школи.

Проведений аналіз наукових, методичних джерел і сучасних тенденцій, що склалися в теорії та практиці формування у підлітків національно-культурної ідентичності, виявив низку суперечностей між:

- об'єктивною потребою суспільства у формуванні національно-культурної ідентичності та недостатньою теоретико-методологічною обґрунтованістю її виховання у підлітків;
- значним виховним потенціалом позакласної роботи ЗНЗ та його неефективним використанням у формуванні національно-культурної ідентичності у підлітків;
- потребою формування національно-культурної ідентичності та методичною нерозробленістю проблеми.

Національно-культурна ідентичність підлітка виявляється у суб'єктивному переживанні ним належності до українського народу, нації, свідомому прийнятті моральних цінностей, характеризується ототожненням і формуванням відповідної національної Я-концепції, що виявляється у власній самоповазі, національній гідності, умінні користуватись правами і свободами, справедливості, відповідальності, любові до України та бажанні пов'язати свою долю з долею України.

Формування національно-культурної ідентичності підлітка проходить декілька етапів.

На першому етапі відбувається ідентифікація, в основі якої розмежування «ми – вони».

На другому етапі означеного процесу формуються уявлення про відмінні якості своєї національної культури та усвідомлюються її основні характеристики.

Третій етап пов'язаний з формуванням національної свідомості та самосвідомості, національної гідності та поваги до інших етносів і культур, готовності до діалогічної взаємодії.

Стосовно важливості окресленої проблеми, варто зазначити, що національно-культурна ідентичність є основою націєтворення і суспільного життя будь-якої держави.

Для підлітків пріоритетним є самовизначення, при якому національно-культурна ідентичність спирається на «коріння» родини, країни, народу та зв'язок з історичним минулим, знання міфів, легенд, святинь, використання української мови, вияв поваги до українських символів.

Стаття посвячена актуальності формування національно-культурної ідентичності підлітків. Указані главные нормативные документы по исследуемому вопросу и проанализированы основные противоречия, факторы и тенденции формирования национально-культурной идентичности у учащихся подросткового возраста. Раскрыта сущность ключевого понятия и этапы изучаемого процесса.

Ключевые слова: національно-культурная ідентичність, діти підліткового віку, етапи формування національно-культурної ідентичності, протиріччя.

The article deals with the relevance of the formation of national and cultural identity of adolescents. The key regulatory documents on this issue are presented, and the contradictions, factors and trends in the development of national and cultural identity of teenagers are analyzed. The essence of key concepts and the stages of national and cultural identity formation are revealed.

Keywords: national and cultural identity, teenage children, stages of national and cultural identity formation, contradiction.

Е. Р. Заредінова, м. Сімферополь

СОЦІОКУЛЬТУРНІ ЦІННОСТІ ЯК ПРЕДМЕТ МІЖДИСЦИПЛІНАРНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті здійснено розгляд соціокультурних цінностей у контексті міждисциплінарної методології відповідно до феноменології філософії, соціології, психології, педагогіки. Розглянуто сутність соціокультурного підходу як методологічної основи дослідження соціокультурних цінностей. З'ясовано, що міждисциплінарне розуміння соціокультурних цінностей синтезується саме в його педагогічному трактуванні. Виокремлено певні напрями дослідження феномену соціокультурних цінностей у педагогіці.

Ключові слова: міждисциплінарність, соціокультурний підхід, соціокультурні цінності, соціокультурна компетентність, соціокультурне середовище.

У періоди соціальних трансформацій суспільства особливої значущості набувають цінності особистості як соціального регулятора й мотиватора її поведінки. При цьому найбільш вагомими стають соціокультурні цінності, оскільки саме вони визначають самобутність певної культури, а також притаманну цій культурі ментальність, унікальність її культурно-історичного досвіду. Отже, соціокультурні цінності об'єднують соціокультурні особливості певного суспільства, соціальні аспекти різних соціальних груп та певної особистості. Таким чином, є очевидною синтетична, інтегративна природа феномену соціокультурних цінностей, що має філософське, соціологічне, культурологічне й психологічне коріння. Тобто, постає необхідність зосередити увагу на міждисциплінарній природі досліджуваного феномену. Такий підхід, на нашу думку, є доцільним, оскільки саме міждисциплінарна методологія відбиває сучасні глобалізаційні процеси у суспільстві, а також тенденції нинішньої вищої освіти, пов'язані з її фундаменталізацією.

За сучасного розуміння, соціокультурні цінності є складним міждисциплінарним конструктом, що досліджується у філософії (С. Аваліані, В. Андрущенко, Л. Баєва, А. Здравомислов, А. Похресник, Є. Причепій, В. Тугарінов), соціології (В. Кравченко, В. Лисовський, Л. Сокурянська, П. Сорокін, О. Якуба), психології (М. Боришевський, Н. Дембицька, А. Киричук, І. Кон), педагогіці (І. Бех, Е. Бондаревська, Я. Боренько, В. Долженко, О. Картавих, Т. Равчина). Проблема міждисциплінарної інтеграції в освіті представлена у студіях Н. Амінова, В. Вершиніна, С. Григор'єва, Н. Пака, В. Яценко та ін. Проте при такій зацікавленості різними аспектами соціокультурної проблематики, питання, пов'язані з розглядом міждисциплінарної природи зазначеного феномену, є недостатньо дослідженими.

Поділяючи наукові позиції В. Желанової [2], А. Уйбо [8], ми тлумачимо міждисциплінарність як методологічний принцип сучасного наукового дослідження, що передбачає широке використання наукової інформації незалежно від її дисциплінарної належності, тобто є методологічним оформленням наукових досягнень з різних дисциплін у наукових проектах і дослідженнях.

Інтегративна міждисциплінарна природа соціокультурних цінностей полягає в об'єднанні в них соціального, культурного й особистісного. Тобто людина як частина культури уособлює сукупність основних способів виробництва і взаємодії з природою, які визнаються і продукуються суспільством, зміст діяльності різних соціальних інститутів та інших регуляторів соціальної життєдіяльності, а також охоплює вірування, ієрархію цінностей, мораль, особливості соціальної поведінки і міжособистісного спілкування, мову, способи передачі досвіду від покоління до покоління.

У філософії (С. Аваліані, Є. Борінштейн, Т. Бутківська, А. Кавалеров, М. Підлісний, Є. Причепій та ін.) соціокультурні цінності досліджуються у форматі аксіології. У студіях В. Сластьоніна та Г. Чіжакової на засаді узагальнення філософських досліджень ціннісної проблематики

представлено тлумачення „цінності” як здатності речей або ідей виступати засобом задоволення потреб окремих індивідів і соціальних груп; значущість речей, ідей для життєдіяльності суб’єкта; специфічна форма виявлення ставлення між суб’єктом і об’єктом з метою задоволення потреб суб’єкта; специфічні утворення в структурі індивідуальної і суспільної свідомості, які є орієнтирами особистості та суспільства [5].

Сучасні філософські дослідження соціокультурної проблематики ґрунтуються на гносеології плюралізму як теорії нової культурної свідомості, пов’язаної з моделюванням буття „можливої потенції” за такою теоретичною формулою: 1) ставлення людини до самої себе; 2) ставлення людини до інших людей; 3) ставлення людини до екстра-реалій; 4) ставлення до світу як до єдиного цілого [1, с. 166]. Таким чином, базовою для аксіології є проблема обґрунтування можливості існування цінностей у структурі буття загалом й у зв’язку з реальністю. Ця позиція є ваговою у контексті дослідження проблеми соціокультурних цінностей. Оскільки, виходячи з неї, соціальність є не тільки необхідною й загальною формою буття людини, а й формою існування у цьому бутті, тобто соціальність – це причетність людини до всього, що відбувається з нею.

Російсько-американський соціолог П. Сорокін першим почав розглядати суспільство у вигляді єдиної соціокультурної реальності. До наукового обігу саме він увів такі терміни, як „соціокультурна система”, „соціокультурна динаміка”, „соціокультурні зміни”. Свій підхід до вивчення соціуму як складного соціокультурного комплексу П. Сорокін назвав „інтегральною соціологією” [6].

У сучасній соціології обґрунтовуються та розробляються основні поняття і позиції соціокультурного підходу (М. Підлісний, Д. Салімгареев, Н. Черниш), який є методологічною засадою дослідження соціокультурних цінностей. Так, Н. Черниш, О. Ровенчак доводять, що в межах соціокультурного підходу існування і розвиток людства, всіх спільнот, з яких воно складається, їх взаємодія з природою і одна з одною вивчається крізь

призму співвідношення соціальності і культури. При цьому, на думку науковців, біном „соціокультурне” відображає нерозривне органічне переплетення соціального і культурного – світової спільноти, товариств, спільнот, людини, культури, навколишнього середовища [9, с. 38]. Учені пропонують такі ґрунтовні позиції соціокультурного підходу: а) культура є якістю суспільства, соціального життя і соціальних відносин в його межах; кожне конкретне суспільство є якісно визначеним через його культуру; саме тому і саме цим воно відрізняється від інших товариств; б) культурне та соціальне – це дві базові складові суспільства; їх питома вага і співвідношення в рамках соціуму мають конкретно-історичний характер; в) суспільство є різновидом системи, яка залежно від співвідношення в ній соціальності і культури розвивається від простої до складної надорганічної і далі – до соціокультурної системи, що володіє здатністю до саморозвитку і саморегулювання [9, с. 39].

У психологічній науці відомою в контексті ціннісно-сислової сфери особистості є сислова теорія Б. Леонт'єва. За визначенням відомого психолога, особистісні цінності є вищим утворенням в ієрархії складників сислової сфери особистості й становлять „консервовані” відносини зі світом, узагальнені й перероблені сукупним досвідом соціальної групи. Вони асимілюються в структуру особистості й у подальшому своєму функціонуванні практично не залежать від ситуативних чинників [3, с. 226]. З наведеного трактування особистісних цінностей простежується їхня „консервованість”, тобто стійкість і „відрефлексованість”, пов'язана з інтеріоризацією загальних соціальних цінностей.

Суттєвими для дослідження соціокультурних цінностей є питання їх місця у структурі особистості. Існує наукова думка, що соціокультурні цінності створюють такий універсум, який дозволяє людині орієнтуватися в суспільстві і виробляти когнітивний матеріал, необхідний для побудови його образу. В результаті цього відбувається особистісна диференціація об'єктів за їх значенням, цінністю. Цей вибір детермінується насамперед ціннісними нормами, наявними в

суспільстві. Орієнтуючись на цінність, суб'єкт одночасно орієнтується і на оцінювання „своїї оцінки” з боку суспільства. Тобто, ціннісне ставлення суб'єкта до зовнішнього світу опосередковується його орієнтацією на інших людей, на суспільство загалом, на вироблені й поширені в ньому ідеали, погляди, уявлення і норми [10, с. 67].

У педагогічній науці феномен соціокультурних цінностей розглядається за кількома напрямками.

1. Висвітлення загальних підходів до тлумачення соціокультурних цінностей у форматі педагогічної аксіології (В. Сластьонін, Н. Ткачова, Г. Чижакова), що ґрунтується на позиціях аксіологічного підходу й трактуванні цінностей як специфічних утворень у структурі індивідуальної свідомості, які є ідеальними зразками й орієнтирами діяльності особистості та суспільства [5, с. 100]; як сукупності реальних предметів (знарядь і засобів праці, предметів споживання та ін.) і абстрактних ідей, які мають високу значущість для суспільства або окремої людини і є результатом засвоєння нею провідних цінностей суспільства [7, с. 35].

2. Обґрунтування сутності та структури соціокультурних цінностей (Г. Полякова), що містить: 1) цінності людини як вільної, самодостатньої особистості, що перебуває в постійному діалозі з собою, з іншими людьми; 2) цінності процесів загальнокультурного і соціокультурного виховання, освіти на різних етапах задоволення культурних потреб; 3) цінності культури спілкування, поведінки, взаємин у соціумі; 4) цінності моральної культури; 5) цінності формування загальної культури особистості, діяльності в цьому аспекті різних інститутів соціуму [4].

3. Розгляд соціокультурних цінностей як складника соціокультурної компетентності студента, що тлумачиться як інтегральна характеристика, яка визначає здатність і готовність випускника до освоєння культури і перетворення світу, заснована на знаннях, уміннях, досвіді соціально значущої практичної діяльності і цінностей (І. Левицька).

4. Дослідження соціокультурних цінностей у контексті оптимізації соціокультурного середовища (Т. Райкіна), що є сукупністю соціальних, культурних, психологічних, духовних умов життєдіяльності людини в їх просторово-історичному якісному змісті, які виражені в комплексі предметів і артефактів матеріальної культури, цінностей, норм, традицій, соціальних інститутів і громадських процесів.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що за своєю сутністю цінності – це регулятори життєдіяльності людини, які відображають у своїй структурній організації та змісті особливості об'єктивної дійсності та власне людину в усіх її об'єктивних характеристиках. Це відносно стійке, соціально зумовлене, вибіркоче ставлення людини до сукупності матеріальних і духовних суспільних благ. За своїм характером, цінності мають соціальний зміст і виступають регуляторами стосунків між особистістю і суспільством.

Соціокультурні цінності є складним міждисциплінарним феноменом, що досліджується у філософії, соціології, психології, педагогіці. Соціальний й культурний аспекти соціокультурних цінностей становлять предмет філософського й соціологічного дослідження, особистісний – психологічного. При цьому варто зауважити, що саме у педагогічному розумінні соціокультурних цінностей зазначені аспекти синтезуються. Оскільки педагогіка загалом й, зокрема, освіта є сферою „суб'єкт-суб'єктних відносин”, за яких студент й викладач об'єднуються ціннісним ставленням до навколишньої дійсності.

У дослідженні соціокультурних цінностей суттєвими для нас є позиції філософії в контексті гносеології плюралізму щодо моделюванням буття „можливої потенції”; положення соціології про сутність й основні поняття соціокультурного підходу; відомі постулати психології стосовно „консервованості” і „відрефлексованості” особистісних цінностей, пов'язаних з інтеріоризацією загальних соціальних цінностей; позиції педагогічної аксіології, що стосуються соціокультурної компетентності, соціокультурного середовища. Вивчення культурологічних аспектів

соціокультурних цінностей вбачаємо перспективним напрямом подальших наукових пошуків.

Література

1. Воропаєва В. Г. Формування парадигми особистості в умовах культурної глобалізації / В. Г. Воропаєва // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії : зб. наук. праць. – Запоріжжя : ЗДІА, 2014. – Вип. 58. – С. 157–167.
2. Желанова В. В. Феномен «контекст» у міждисциплінарному вимірі / В. В. Желанова // Педагогіка вищої та середньої школи : зб. наук. пр. / за заг. ред. проф. З. П. Бакум. – Кривий Ріг : КП ДВНЗ «КНУ», 2015. – Вип. 44. – С. 343–348.
3. Леонтьев Д. А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности / Д. А. Леонтьев. – М. : Смысл, 2003. – 487 с.
4. Полякова Г. Б. Нравственная культура в аксиологическом пространстве современной школы : дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Полякова Галина Борисовна. – СПб., 2004. – 152 с.
5. Слостенин В. А. Введение в педагогическую аксиологию : [учеб. помощь для студ. высш. пед. учеб. заведений] / В. А. Слостенин, Г. И. Чижакова. – М. : Издательский центр «Академия», 2003. – 192 с.
6. Сорокин П. А. Человек. Цивилизация. Общество / общ. ред., сост. и предисл. А. Ю. Соколова. – М. : Политиздат, 1992. – С. 200–220.
7. Ткачова Н. О. Аксиологічний підхід до організації педагогічного процесу в загальноосвітньому навчальному закладі : [монографія] / Н. О. Ткачова. – Луганськ : ЛНПУ імені Т. Г. Шевченка. – Х. : Каравелла, 2006. – 300 с.
8. Уйбо А. Реконструкция исторического прошлого как междисциплинарная задача [Электронный ресурс] / А. Уйбо // Учен. зап. Тартусского ун-та. «Смысловые концепты историко-философского знания» : тр. по философии. – 1990. – Т. XXXV. – С. 76–92. – Режим доступа: <http://abuss.narod.ru/Biblio/uibo.htm>.
9. Черныш Н. Основные понятия и положения социокультурного подхода и специфика применения их в социологии / Н. Черныш, О. Ровенчак // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2006. – № 1. – С. 37–53.
10. Шайгородський Ю. Ціннісні орієнтації в психологічній структурі особистості / Юрій Шайгородський // Соціальна психологія. – 2009. – № 4. – С. 65–73.

Автор рассматривает социокультурные ценности в контексте междисциплинарной методологии в соответствии с феноменологией философии, социологии, психологии, педагогики. Раскрыта сущность социокультурного подхода как методологической основы исследования социокультурных ценностей. Выяснено, что междисциплинарное понимание социокультурных ценностей синтезируется в его педагогическом трактовании. Выделены определенные направления исследования феномена социокультурных ценностей в педагогике.

Ключевые слова: *междисциплинарность, социокультурный подход, социокультурные ценности, социокультурная компетентность, социокультурная среда.*

In the article, sociocultural values in the context of interdisciplinary methodology have been investigated in accordance with the phenomenology of philosophy, sociology, psychology, pedagogy. The essence of the sociocultural approach as a methodological basis for the study of sociocultural values has been examined. The author argues that the interdisciplinary understanding of sociocultural values is synthesized in its pedagogical interpretation. Certain trends in the study of the phenomenon of sociocultural values in pedagogy have been outlined.

Keywords: *interdisciplinarity, sociocultural approach, sociocultural values, sociocultural competence, sociocultural environment.*

СУЧАСНІ ТЕХНОЛОГІЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ВИХОВНОЇ РОБОТИ ЗАКЛАДУ ОСВІТИ У КОНТЕКСТІ НАЦІОНАЛЬНО- ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ

У статті розкривається проблема застосування сучасних технологій в навчальних закладах для організації роботи з національно-патріотичного виховання. Особливий акцент зроблено на застосуванні інтерактивних технологій, колективних творчих справ, проектної та пошукової діяльності для розвитку правосвідомості та національної свідомості школярів. Висвітлюється співпраця НВК «Домінанта» з Інститутом проблем виховання НАПН України.

Ключові слова: *виховна робота, інтерактивні технології, національно-патріотичне виховання, національна свідомість, правосвідомість*

Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ столітті проголошує, що головною метою української системи освіти є створення умов для розвитку і самореалізації кожної особистості як громадянина України, формування покоління, здатного навчатися впродовж життя, створювати і розвивати цінності громадянського суспільства. Нові завдання шкільної української освіти спрямовані на гуманізацію та демократизацію навчально-виховного процесу, визначають його сучасні пріоритети – формування особистості, здатної до продуктивної творчої праці.

Реалізація державної програми «Освіта» («Україна ХХІ століття») зумовила інноваційні процеси розвитку системи сучасних навчальних закладів з новою організаційною структурою, яка ґрунтується на засадах інтеграції основних технологій родинного, громадянського, національного, патріотичного, морально-етичного виховання, органічному поєднанні загальнолюдських духовних цінностей із національною історією і культурою, традиційних основ української моралі. Це сприяє духовному розвитку і саморозвиткові особистості, її здатності до креативного мислення та невичерпній спроможності до самоаналізу, самооцінки, саморозвитку, самоосвіти, самовиховання і самореалізації.

Виховний процес в НВК «Домінанта» спрямований на виховання національно свідомого, здатного приймати самостійні рішення громадянина-патріота України, формування правової культури поведінки, активної

життєвої позиції, успадкування духовної спадщини українського народу, досягнення високої культури міжнаціональних відносин.

Завдання сучасного закладу щодо формування творчої, соціально активної, всебічно розвиненої особистості вимагають від педагогів нових підходів до організації виховної роботи. Тому велика увага приділяється науково-методичній роботі з педагогічними кадрами, вивченню сучасних форм і методів виховання, новітніх технологій виховної роботи на засіданнях методичної комісії класних керівників, науково-практичних семінарах, тренінгах, семінарах-практикумах для класних керівників: «Інтерактивні технології творчої взаємодії педагогів та батьків у вихованні підростаючого покоління», зустрічах за «круглим столом»: «Формування громадянської позиції та культури поведінки» тощо. Застосування на практиці інноваційних технологій, новітніх форм і методів сприяють підвищенню потенціалу вчителя, його інтелектуального і професійного рівня, створюють атмосферу взаємодовіри і взаємоповаги між вчителем і учнем.

Тісна співпраця з науковцями та впровадження теоретичних і практичних розробок досліджень лабораторії морального та етичного виховання Інституту проблем виховання НАПН України К. І. Чорної, К. О. Журби, І. М. Шкільної, В. А. Киричок, О. В. Роговець, Г. Г. Маруніної, Г. А. Назаренко за темою: «Виховання моральної та національної самосвідомості дітей та учнівської молоді в позаурочній діяльності загальноосвітніх навчальних закладів» сприяють підвищенню ефективності навчально-виховного процесу.

Як зазначає академік І. Д. Бех: «Виховна технологія – науково обґрунтований засіб, що містить необхідні й достатні умови для розвитку та реалізації особистісного потенціалу вихованця, свідомого залучення його до системи вироблених людством цінностей». Педагогічна практика засвідчує ефективність таких виховних технологій, як технологія колективної творчої діяльності, проектна технологія, ігрова технологія.

Основою виховної системи НВК «Домінанта» залишаються колективні творчі справи, які об'єднують вихователів і вихованців, батьків, вчителів і

учнів для спільного пошуку кращого вирішення проблеми та мають різні форми реалізації у практиці шкільного життя: творчі проекти, творчий вечір, концерти, творчі пошуки та інше.

Національне і громадянське виховання – важливий чинник соціального, економічного й культурного розвитку держави, збереження її національних, громадянських, духовно-моральних, сімейно-родинних цінностей, тому формування високої патріотичної свідомості і національної гідності є провідним у системі виховної роботи закладу. Громадянське виховання спрямоване на формування у дітей і молодого покоління сучасного світогляду, ідей, поглядів; набуття соціального досвіду, формування у молоді особистісних рис громадянина України.

Відродження традицій національної духовності та історичних коренів – головний елемент розвитку правосвідомості та національної самосвідомості особистості. Традиції українського народу, його звичаї, культура в нашій школі не лише теоретично вивчаються, а й практично втілюються через національно-патріотичний проект «Пам’ятаймо, чиї ми сини, пам’ятаймо, що ми – Українці» у таких виховних заходах: «Моя Україна – червона калина», «Політична культура молоді людини», «Я. Родина. Батьківщина», інформаційно-пізнавальна година «Скарбничка українського народу», години спілкування до Дня української писемності «Яка чудова українська мова», «Любов до України починається з мови», «Мова – це серце народу», конкурси шкільних поетів-початківців: «Вишнева моя Україна», «Як тебе не любити, Києве мій!», виставки-конкурси творчих робіт: «Тарасові джерела», «Таланти мої та моєї родини», диспути: «Україна: минуле, сучасне, майбутнє. Погляд старшокласника», «Українська державність: історія і сучасність», «Формування активної життєвої позиції – вимога сучасності», свято до Дня українського козацтва «Козацькому роду нема переводу». До дня української вишиванки батьки підтримали акцію «Усі у вишиванках», відбувся конкурс-презентація «Родинна вишиванка».

До річниці з дня народження великого українського поета та художника Тараса Шевченка учнівський і педагогічний колективи працювали у навчально-пізнавальному проекті «Україна моя – країна Кобзаря», були проведені такі заходи: тематичні виховні години «Рядками «Кобзаря» я лину у майбутнє», години національно-громадянського виховання «Шевченко генієм піднявся над світами», літературно-мистецькі вікторини, літературні вечори, конкурсні програми «Знавці творчості Т. Г. Шевченка» з учнями 1-8 класів; читацька конференція «Постать Т. Г. Шевченка у творчості письменників України та світу».

Під час реалізації загальношкільного навчально-пізнавального проекту «Моя родина – частина України» проводилася спільна робота з дослідження учнями своїх родоводів та створення генеалогічного древа; вивчення історії своїх родин, сімейних доленосних історій та фактів, родинних традицій, родинних реліквій різних поколінь; залучення батьків, дідусів та бабусь до проведення тематичних «Батьківських уроків», різноманітних «майстер-класів» у класних колективах та до активної участі у презентації класу, на якій були представлені узагальнення досліджуваних матеріалів та презентації своїх родин.

У межах загальношкільного навчально-пізнавального проекту «Київ – серце України!» учнівський, педагогічний та батьківські колективи закладу досліджували історію рідного міста, архітектурні пам'ятки, назви вулиць та скверів, проводили еколого-патріотичні акції «Зробимо рідне місто чистим».

Військово-патріотичне виховання покликане забезпечити моральну, політичну й практичну підготовку щодо громадянського обов'язку – захисту незалежності Батьківщини та сприяти збереженню зв'язків поколінь.

Напередодні Дня захисника України колектив НВК «Домінанта» працював у проекті «Сила нескорених»: відбулася низка патріотичних заходів, під час яких учасники вшанували героїчних захисників незалежності і територіальної цілісності країни, усіх, хто зберігає і викарбовує в історії національні військові традиції і звичаї, усіх, хто зміцнює патріотичний дух та підтримує захисників рідної землі.

Учні підготували відеопривітання для воїнів-учасників АТО на сході України, долучилися до Всеукраїнської акції «Напиши листа захиснику», взяли активну участь у фестивалі «З Україною в серці. Мужність і відвага крізь покоління» та благодійній виставці-ярмарку на підтримку захисників України «Допоможемо разом».

У рамках проекту «Герої, за якими майбутнє України» в НВК «Домінанта» проводяться зустрічі старшокласників з відомими політиками, вченими, митцями. В гостях у «Домінанти» побували: Лілія Григорович – перший заступник голови Комітету з питань охорони здоров'я; Богомолець О. В. – народний депутат України, голова комісії Верховної Ради України з питань охорони здоров'я; Каденюк Л. К. – перший космонавт незалежної України, Герой України, народний депутат України 4-го скликання; Ніна Матвієнко – Герой України, народна артистка України; Величкович М. Р. – народний депутат України 8-го скликання, перший заступник Голови Комітету Верховної Ради України з питань сім'ї, молодіжної політики, спорту та туризму; Мамчур Ю. В. – народний депутат України, полковник Повітряних Сил ЗС України; Кінах А. К. – відомий український політик та громадський діяч, народний депутат України багатьох скликань, экс-прем'єр-міністр України; Нищук Є. М. – народний артист України, міністр культури України. Такі зустрічі сприяють вихованню підростаючого покоління на особистому прикладі справжніх патріотів України.

До Дня вшанування учасників бойових дій на території інших держав і річниці виведення військ з Афганістану в НВК «Домінанта» була проведена лінійка «Твої, Батьківщино, сини. Обов'язок. Подвиг. Трагедія» із вшанування пам'яті воїнів-інтернаціоналістів, випускників СШ № 204 Кришеня О. В. та Притулова В. А., які загинули в Афганістані, виконуючи інтернаціональний обов'язок.

До Дня Героїв Небесної Сотні щороку проводиться мітинг-реквієм «СТОголосий янгол молить за Україну», на якому присутні учасники Революції Гідності, свідки буремних подій на Майдані, бійці АТО.

До Дня Соборності та Дня Революції Гідності України в НВК «Домінанта» відбуваються щорічні загальношкільні акції «Жовто-блакитна стрічка – символ єднання українського народу», виховні години в 5-11 класах «Маєш Гідність – маєш Свободу», учнівська конференція старшокласників «День Гідності та Свободи тривалістю у рік». З учнями 5-9 класів проведено творчий флешмоб з виготовлення жовто-блакитних квітів із стрічок та створення спільного панно «Хай квітує Україна Славою Героїв».

До участі у виховних годинах часто долучаються батьки. Зокрема, вони брали участь у таких заходах: «Найвища моральна цінність – людська гідність», «Відповідальність – міра добра і зла»; уроки толерантності «Толерантне ставлення до інвалідів», «Шануйте літніх людей»; спільні благодійні акції «Від серця до серця», «Тиждень добра і милосердя», «Подаруй свято дітям-сиротам».

Виховання в сучасному світі – це цілеспрямоване управління процесом розвитку здібностей та виховання особистості через активну діяльність. Використання інноваційних технологій та різноманітних форм роботи при проведенні виховних заходів сприяє створенню гуманістичної виховної системи, метою, суб'єктом і результатом якої є особистість дитини.

Література

1. Бех І. Д. Виховання особистості : у 2 книгах. Кн. 1: Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. – К. : Либідь, 2003.
2. Виховна система школи / Кириченко В. І., Ковганич Г. Г. // Довідник директора школи. – 2014. – Спецвипуск № 10.
3. Виховні системи у контексті життєтворчості особистості : практико-орієнтований посібник / ред. рада: Терпиловська Г. О., Єрмаков І. Г. – К. : ТОВ «Енергія плюс», 2006.
4. Гавлітіна Т. М. Національно-патріотичне виховання підлітків в умовах позашкільного навчального закладу : навч.-метод. посібник. – Рівне : Волинські обереги, 2007.
5. Кириченко В. І. Технологія моделювання виховної системи / Кириченко В.І., Ковганич Г. Г. // Довідник директора школи. – 20012. – № 8.

В статье раскрывается проблема использования современных технологий в учебных заведениях для организации работы по национально-патриотическому воспитанию. Внимание акцентировано на применении интерактивных технологий, коллективных творческих дел, проектной и поисковой деятельности в развитии правосознания и национального сознания школьников. Представлено сотрудничество УВК «Доминанта» с Институтом проблем воспитания НАПН Украины.

Ключевые слова: *воспитательная работа, интерактивные технологии, национально-патриотическое воспитание, национальное сознание, правосознание.*

The article deals with the problem of using modern technologies in school for organization of work on patriotic education. Particular emphasis is placed on the use of interactive technologies, collective creative affairs, design and search activities in the development of national consciousness of students. The author reveals the collaboration of educational complex "Dominanta" with the Institute of Problems on Education of NAES of Ukraine.

Keywords: *educational work, interactive technology, national-patriotic education, national consciousness.*

I. М. Колодько, м. Київ

ФОРМУВАННЯ В УЧНІВ СЕРЕДНЬОГО СТУПЕНЯ НАВЧАННЯ ГОТОВНОСТІ ДО ЕКОЛОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ШВЕДСЬКИХ НЕФОРМАЛЬНИХ ОРГАНІЗАЦІЯХ

Стаття презентує аналіз інструментів функціонування неформальних організацій у Швеції, які створюють умови для формування в учнів середнього ступеня навчання готовності до екологічної діяльності. У результаті дослідження розкрито методологічну, методичну та організаційну складові таких організацій, як: “Залишимо Швецію чистою”, “Нордтреф”, “Природа та молодь Швеції”, “Польові біологи”, “Школа Зеленого кола” та ін. Здобутий досвід є корисним для застосування на практиці в українській системі неформальної освіти.

Ключові слова: *неформальні екологічні організації, Швеція, учні середнього ступеня навчання, формування готовності, екологічна діяльність, сталий розвиток.*

Процеси надвиробництва та постійний ріст масштабів споживання, що панують у сучасному глобалізованому світі, викликають все більшу стурбованість світової спільноти, оскільки промислове виробництво спричиняє забруднення навколишнього середовища та перевитрату енергії. У зв'язку з цим першочерговим завданням державної ваги є подолання вищезазначених проблем в усіх сферах. Тому підтримка та створення необхідних умов для формування в учнів середнього ступеня навчання готовності до екологічної діяльності є актуальним завданням освітньої політики країни.

У цій статті представлений досвід Швеції з формування в учнів

середнього ступеня навчання готовності до екологічної діяльності через участь неформальних організацій. Варто відмітити, що такий досвід є корисним та цікавим і може бути застосований в умовах українських реалій.

Метою статті є дослідити роль та місце неформальних дитячих громадських організацій Швеції у вирішенні проблеми формування в учнів середнього ступеня навчання готовності до екологічної діяльності.

Питання неформальної освіти як складової неперервної освіти висвітлено у працях зарубіжних учених Р. Дейва, К. Куллена, М. Форесті, П. Девіса, М. Ераута, Д. Філда, П. Фордхема, Х. Коллі, П. Ходкінсона та ін.

Як засвідчує аналіз наукових праць, поняття “екологічна діяльність” розкривається у дослідженнях українських та зарубіжних вчених (В. Вербицький, Е. Гірусов, О. Колонькова, В. Крисаченко, Н. Левчук, І. Ліпич, Г. Пустовіт, Н. Пустовіт, О. Пруцакова, А. Урсул та ін.). Серед шведських науковців, котрі вивчали цю проблему, необхідно виокремити Ф. Арлера, Е. Бекмана, Б. Бернштейна, П. Бордье, П. Бекера, Г. Грімланда, Дж. Лассо, Дж. Омана, Л. Остмена та ін.

Екологічна діяльність є важливим елементом як формальної, так і неформальної освіти Швеції, тому ця країна радо сприймає та охоче фінансує екологічні проекти. Зміст екологічної діяльності в Швеції затверджено на законодавчому рівні, зокрема в Навчальній програмі для обов’язкової школи, дошкільних та позашкільних навчальних закладів.

Функціонування неурядових екологічних організацій, як-то: “Залишимо Швецію чистою” та екологічна школа Skogsmulle забезпечує реалізацію змісту екологічної діяльності для учнів середнього ступеня навчання в неформальній освіті Швеції. Зміст екологічної діяльності школи Skogsmulle полягає в пропаганді життя на відкритому повітрі, яке позитивно впливає на здоров’я та мислення дітей, і, як результат – прищеплює дітям відповідальність за збереження природи.

В основі філософії школи Skogsmulle – простий закон: якщо навчити дітей любити природу, вони будуть піклуватися про неї. Звісно, що однієї любові до природи замало, щоб сформувати в учнів готовність до екологічної

діяльності. Тому організатори шведської школи активно впроваджують нові форми і методи, які допомагають викликати в учнів зацікавленість порушеною проблемою та заохочують їх до самостійного її вирішення. Кожного року відбувається вручення учням нагороди Gösta Frohm Award в номінації «лідер року» у Шведській організації розвитку позашкільного життя [5; 4, 12].

Необхідно відзначити внесок ще однієї екологічної організації, яка діє на території Швеції та відіграє значну роль у формування в учнів середнього ступеня навчання готовності до екологічної діяльності. Це організація “Залишимо Швецію чистою”, головна мета якої полягає в наданні дітям та молоді якнайбільше інструментів, знань та натхнення до праці для забезпечення сталого розвитку світу, в якому існує достатньо ресурсів для кожного сьогодні та в майбутньому [6, с. 2].

З метою поширення знань про сталий розвиток та екологічне виховання серед дітей та молоді, Фонд екологічного навчання запроваджує програму Еко-шкіл. Їх мета – озброїти дітей знаннями про сталий розвиток, формуючи відповідну мотивацію та організовуючи веселе й орієнтоване на позитивну діяльність навчання. Організатори Фонду усвідомлюють, що мають справу з дітьми, тому використовують ігрові методи навчання. Прикладом є гра “ГРО ГАРДЕН”, як спосіб навчання органічного садівництва та заняття сільським господарством [6, с. 26].

Напевно, в кожній країні світу поширена діяльність такого позашкільного закладу, як літній табір. На території Швеції функціонує відомий табір Нордтреф. Цей табір має екологічну спрямованість, оскільки розташований в заповіднику, який охороняється Екологічним законом, та вимагає дотримання певних правил поведінки на його території. Діти у Нордтрефі займаються різними активними видами спорту (наприклад: плавання на каноях та човнах), вчаться добувати вогонь, практикують скелелазіння. Такий спосіб життя загартовує їх, перебування на свіжому повітрі робить здоровішими та сильними духом, а також виховує любов до природи, бережливе ставлення до неї. Крім цього, забезпечується моральна

та фізична готовність до екологічної діяльності, яка стає одним з основних важелів формування дітей як особистостей [4; 5].

“Природа та молодь Швеції” є саме тією організацією, яка розкриває зміст екологічної діяльності Швеції для учнів середнього ступеня навчання. Вона була заснована в 1947 році й орієнтована на вивчення природи та її явищ, відомих як польова біологія. Видання цієї організації використовують у навчальному процесі, що дає змогу поширювати інформацію про навколишнє середовище та про екологічні проекти, формувати позитивне ставлення до екологічної діяльності та залучати до активної участі в ній [2].

Швеція відома в усьому світі створенням Шкіл природи, які сповідують екологічне навчання як головну мету розвитку особистості. Перша Школа природи була відкрита Шведським міністерством з охорони природи в Скараліді (Skärålid) 1982 року. Основними методами навчання, застосованими у школах природи, є активні методи з формування креативності, зацікавленості та впевненості в собі, а також усвідомленості глобальних проблем та необхідності їх розв’язання.

Варто виокремити міжнародний проект зі сталого розвитку – Школу Зеленого Кола. Головним завданням учасників є поширення ідей сталого розвитку серед шкіл природи країни. Після закінчення проекту школи-учасниці нагороджуються Дипломами Зеленого Кола. Для зближення та співпраці учнів організатори проекту впроваджують метод гри (“Переробка та Енергія”). Результати партнерства, а також навчальні та рекреаційні види діяльності висвітлюються у фільмі, який подається на розгляд школам-партнерам [3; 2].

Неможливо обійти увагою ще одну неформальну екологічну організацію, яка діє на території Швеції, – “Польові біологи”. Її переважними видами діяльності є екскурсії в природу, навчальні заняття екологічного спрямування, літні табори та ін. [1].

Отже, необхідно зазначити, що на території Швеції функціонує безліч неформальних екологічних організацій, діяльність яких дуже різноманітна. Досвід Швеції з формування в учнів середнього ступеня навчання готовності

до екологічної діяльності через неформальні екологічні організації може бути використаний в українських реаліях для забезпечення сталого розвитку суспільства.

Література

1. Andrew Jamison and Magnus Ring – Agents of Ecological Transformation: Environmental Organizations in Sweden. – Paper for ECPR workshop on Environmental Organizations Copenhagen, April 2000. – 23 pp.
2. Fältbiologerna – Nature & Youth Sweden. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.faltbiologerna.se/english>.
3. Green Circle Schools Development Project. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.pradinukas.ku.lt/GSC.htm>. – p. 2
4. Nordtreff. Campbook. – Almo, 2011. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.askimspeidergruppe.no/downloads/nordtreff/Campbook%20Nordtreff%202011.pdf>. – p. 5.
5. “Rain or shine” Swedish forest schools. – Creative STAR Learning, 2008. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://creativestarning.co.uk>. – P. 4, 12.
6. The Keep Sweden Tidy Foundation School and pre-school, – 2009 – 2011. – [Electronic resource]. – Access mode: http://ec.europa.eu/environment/life/project/Projects/index.cfm?fuseaction=home.showFile&rep=file&fil=LIFE07%20INF_S%20000901_LAYMAN.pdf. – 28 pp.

В статье проанализированы инструменты функционирования неформальных организаций Швеции, которые создают условия для формирования у учеников среднего звена обучения готовности к экологической деятельности. В ходе исследования раскрыты методологическая, методическая и организационная составляющие таких организаций, как: "Оставим Швецию чистой", "Нордтрефф", "Природа и молодежь Швеции", "Полевые биологи", "Школа Зеленого круга" и др. Полученный опыт является полезным для применения на практике в украинской системе неформального образования.

Ключевые слова: *неформальные экологические организации, Швеция, ученики среднего звена обучения, готовность к экологической деятельности, устойчивое развитие.*

In this article, the instruments of activity of non-formal organizations in Sweden are analyzed that secure conditions for forming in teenagers the readiness to ecological activity. During the research, the methodological, methodical and organizational components of organizations such as: "Leave Sweden clean", "Nordtreff", "Nature and Young People of Sweden", "Field Biologists", "School of the Green Circle" and others have been revealed. The experience obtained can be useful for practice in the Ukrainian system of non-formal education.

Keywords: *non-formal ecological organizations, Sweden, the formation in teenagers the readiness to the ecological activity, sustainable development.*

О. О. Колонькова, м. Київ

ПРИНЦИПИ ГАРМОНІЙНИХ ВІДНОСИН ШКОЛЯРІВ З ПРИРОДОЮ

Автором розкрито сутність гармонійних відносин особистості з природою; представлено принципи гармонійних відносин школярів з природою.

Ключові слова: *відносини з природою, гармонійні відносини з природою, відносини школярів з природою.*

На сьогодні у більшості країн світу актуалізувалася проблема освіти в інтересах сталого розвитку суспільства. Передбачається, що подібне спрямування освіти сприятиме формуванню поколінь, які задовольнятимуть свої потреби з найменшим тиском на природне середовище, гарантуватимуть екологічно виправданий економічний та соціальний розвиток. Така освітня політика має на меті забезпечення злагоджених дій людства для досягнення сталого розвитку, згуртування суспільства у побудові гармонійних відносин з природою [3].

Гармонійні відносини особистості з природою обумовлені внутрішньою та зовнішньою упорядкованістю системи особистих цінностей, сформованістю стійких психологічних установок на необхідність коеволюційного співіснування людини і природи, характером діяльності, що визначається екологічним імперативом [2]. Стрижневим чинником досягнення гармонійних відносин з природою нині є організація такої структури життєдіяльності людей, яка забезпечуватиме повне узгодження будь-яких дій з природним середовищем, його цілісністю, можливістю до самовідтворення та зведення до мінімуму споживання невідновлюваних природних ресурсів.

Гармонізація співіснування людства і природи є провідною умовою цивілізаційної системи природокористування, де в центрі будь-якої діяльності людини має бути безпека для природного середовища. Тому й відносини з природою почали інтегруватися в систему моральних відносин, що передбачає моральне ставлення не тільки до подібних собі, а й до інших форм життя [1].

Таким чином, відносини людини з природою мають ґрунтуватися на принципах екологічної етики, що передбачають не тільки знання норм та правил поведінки у природі, а й наявність гуманістичного, альтруїстичного ставлення до природи, усвідомлення власної ролі у вирішенні екологічних проблем.

Виходячи з результатів теоретичних досліджень, можна зробити висновок, що процес побудови гармонійних відносин школярів із природою має підпорядковуватись таким принципам:

1. *Принцип життєвої смислотворчої самодіяльності* передбачає становлення особистості як творця і проектувальника свого життя, який вміє приймати самостійні рішення у взаємодії з природою і нести за них відповідальність, повноцінно жити й активно діяти у динамічних життєвих умовах, постійно самовдосконалюватися, адекватно і гнучко реагувати на соціальні зміни.

2. *Принцип превентивності* – виховні впливи спрямовані на запобігання деструктивній діяльності та поведінці школярів стосовно природи. Розроблення і впровадження системи заходів з елементами екологічного, економічного, правового, соціального характеру, спрямованих на формування уявлень про причинно-наслідкові зв'язки у взаємодії людини з природою та конструктивне вирішення екологічних проблем.

3. *Принцип результативності* – залучення учнів до конкретної екологічної діяльності, яку реально можна здійснити.

Для забезпечення першого принципу виховні технології варто спрямовувати на усвідомлення школярами сутності гармонійного існування людини у природі, шляхів гармонізації свого внутрішнього світу, актуалізацію внутрішнього конфлікту, переживань стосовно впливу своєї діяльності на природу.

Другий принцип реалізується через оцінку діяльності інших стосовно природи, порівняння та оцінку різних альтернативних дій та проявів

поведінки стосовно природи, усвідомлення конструктивного вирішення проблем взаємодії з природою.

Наступний принцип забезпечується через доступність та зрозумілість для учнів пропонованої екологічної діяльності, можливість школярів свідомо обирати зразки та еталони екологічної поведінки, формування навичок прийняття рішень, вольових якостей та свідому цілеспрямовану роботу над собою з метою збереження природи.

Вочевидь, що всі три принципи забезпечуються внутрішньою роботою над собою, яка інтегрує уявлення про себе, розуміння власного «Я» та бажання самовдосконалюватися.

Література

1. Борейко В. Є. Екологічна етика та гуманне ставлення до тварин і рослин : метод. посіб. для вчителів / В. Є. Борейко, Н. А. Пустовіт. – К. : Логос, 2011. – 79 с.
2. Моисеев Н. Н. Человек и ноосфера / Н. Н. Моисеев. – М. : Мол. гвардия, 1990. – 351 с.
3. Програма дій “Порядок денний на ХХІ століття” : переклад з англійської // ВГО „Україна. Порядок денний на ХХІ століття”. – К. : Інтелсфера, 2000. – 360 с.

Автором раскрыта суцність гармоничных отношений личности с природой; представлены принципы гармоничных отношений школьников с природой.

Ключевые слова: *отношения с природой, гармоничные отношения с природой, отношения школьников с природой.*

The essence of harmonious relations between the individual and nature is revealed; principles of harmonious interaction of schoolchildren with nature are presented.

Keywords: *harmonious relations with nature, interaction of schoolchildren with nature.*

Д. І. Конончук, м. Ніжин

ФОРМУВАННЯ БЕЗПЕЧНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ ЗАСОБАМИ ПЕДАГОГІЧНОЇ АНІМАЦІЇ В ОЗДОРОВЧИХ ТАБОРАХ

У тезах на основі наукової, педагогічної, психологічної та соціально-педагогічної літератури окреслена проблема формування безпечної поведінки старших підлітків засобами педагогічної анімації в оздоровчих таборах.

Ключові слова: *старші підлітки, безпечна поведінка, педагогічна анімація.*

Нині сучасне українське суспільство особливим чином опікується проблемами виховання підростаючого покоління. Все більше наукових робіт

присвячується інноваційним засобам і методам роботи з молоддю: це і нові підходи, і класичні парадигми, адаптовані під українські реалії.

Формування безпечної поведінки та її впровадження через залучення молоді до різноманітних проектів і масових виховних заходів сприяє позитивному життєвому баченню, впевненій соціальній позиції та свідомому прийняттю доленосних рішень у майбутньому. У цьому контексті засоби педагогічної анімації допомагають розкрити потенціал молодої людини та оволодіти в особливій діяльності потрібними знаннями, уміннями і навичками, які можна активно застосовувати для вирішення повсякденних проблем.

Засоби педагогічної анімації уже впродовж багатьох років активно використовуються педагогами в оздоровчих таборах, але спочатку мали більше розважально-анімаційне спрямування, слугуючи інструментом організації змістовного дозвілля, а не виховання (О. Главник).

Дуже вразливою категорією є підлітки. Саме стосовно підліткового віку актуалізується проблема та потреба соціально-педагогічної підтримки безпечної поведінки «як відповідального ставлення підлітків до свого життя і наслідків власних дій та вчинків у різних життєвих ситуаціях і середовищах» (Т. Алексеєнко).

Завданнями дослідження потенціалу педагогічної анімації в оздоровчих таборах були такі: визначити рівень впливу засобів педагогічної анімації на формування безпечної поведінки старших підлітків; виявити найбільш впливові і найменш впливові засоби педагогічної анімації на підлітків, розробити програму соціально-педагогічної підтримки старших підлітків щодо формування безпечної поведінки з використанням засобів педагогічної анімації, визначити сильні і слабкі сторони розробленої програми; створити модель роботи з підлітками в оздоровчих таборах, яка б охопила засоби педагогічної анімації.

Провівши попередню діагностику проблеми формування безпечної поведінки серед підлітків і старших підлітків, ми дійшли таких висновків:

1. Проблема ризикованої поведінки і необхідність формування безпечної є дуже гострою і потребує вирішення.

2. Засоби педагогічної анімації мають великий потенціал щодо формування моделі безпечної поведінки, яка часто відсутня у підлітка в повсякденному житті.

3. Особливо дієвими засобами педагогічної анімації є підготовка творчих номерів, постановка театральних мініатюр на задану соціально-педагогічну тему, програвання небезпечних ситуацій у ролях із подальшою рефлексією кожного учасника.

Таким чином, застосування програми роботи з підлітками, яка передбачає використання засобів педагогічної анімації, буде дієвим інноваційним інструментом формування безпечної поведінки поряд із традиційними засобами і формами, які застосовуються в організації змістовного дозвілля дітей на пришкольніх майданчиках, в оздоровчих таборах та інших виховних установах.

Література

1. Алексєєнко Т. Ф. Ризикова поведінка : посібник / Т. Ф. Алексєєнко, С. В. Кушнар'єв. – Вінниця : ТОВ «Фірма «Планер», 2013. – 172 с.

2. Літо для дитини : в 2 частинах. Частина 1 / уряд. О. Главник – К. : Главник, 2007. – 192 с.

3. Биченко М. М. Ризики життєдіяльності у природно-техногенному середовищі / М. М. Биченко, С. П. Іванюта, Є. О. Яковлев. – К. : Ін-т пробл. нац. безпеки Ради нац. безпеки і оборони України, 2008. – 160 с.

В тезисах на основе научной педагогической, психологической и социально-педагогической литературы рассмотрена проблема формирования безопасного поведения старших подростков средствами педагогической анимации в оздоровительных лагерях.

Ключевые слова: *старшие подростки, безопасное поведение, педагогическая анимация.*

The problem of older teenagers'safe behavior formation by means of educational animation in camps is outlined on the basis of scientific, educational, psychological and socio-pedagogical literature.

Keywords: *older teenagers, safe behavior, educational animation.*

М. С. Кончук-Кашецька, м. Івано-Франківськ

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ВИХОВАННЯ ОСНОВ ГРОМАДЯНСЬКОСТІ У ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ В СІМ'Ї

У статті розкрито сутність громадянськості, особливості формування її основ у дітей молодшого шкільного віку. Особлива увага приділена змісту спілкування та спільної діяльності дітей і батьків, які створюють умови для виховання основ громадянськості у молодших школярів у сім'ї.

Ключові слова: *громадянськість, основи громадянськості, діти молодшого шкільного віку, сім'я, педагогічні умови, виховання громадянськості, спілкування, спільна діяльність.*

Основна мета громадянського виховання полягає у формуванні свідомого громадянина, патріота, тобто людини з притаманними їй особистісними якостями і рисами характеру, світоглядом і способом мислення, почуттями, вчинками та поведінкою, спрямованими на розвиток демократичного громадянського суспільства в Україні. Ці ознаки набувають концентрації у громадянськості як «інтегративній якості особистості, що надає людині можливість відчувати себе морально, соціально, політично, юридично дієздатною та захищеною» [3, с. 4]. Громадянськість – це інтегративна якість особистості, яка «характеризується ціннісним ставленням до держави, народу, себе як громадянина; на основі усвідомлення прав та обов'язків дозволяє відчувати себе юридично, морально і політично дієздатною, спроможною компетентно впливати на розбудову демократичного громадянського суспільства» [2, с. 30].

Громадянськість формується поступово в процесі засвоєння духовних надбань народу, цілеспрямованого виховання як засвоєння системи ідей, поглядів, традицій, звичаїв та інших форм соціальної практики, спрямованої на організацію життєдіяльності підростаючих поколінь у контексті природно-історичного розвитку матеріальної та духовної культури нації.

У молодшому шкільному віці виховуються основи цієї інтегративно-цілісної якості особистості, утворюються її компоненти, виражені відповідними до віку дитини знаннями, почуттями громадянського змісту,

ставленнями і формами поведінки, які поступово перетворюються у громадянсько-спрямовану діяльність.

Особливістю дітей молодшого шкільного віку є те, що вони успішно набувають знань про громадянські цінності, вживають терміни, що позначають певні громадянські якості, хоча розуміють їх сутність лише за умов розкриття вчителем їх змісту. Це свідчить про розрив між знаннями щодо громадянських норм і цінностей та невмінням їх реалізації при виборі відповідної форми поведінки. Цей розрив виступає віковою особливістю дитини, яка «ще тільки вчиться орієнтуватися в розмаїтті життєвих ситуацій, вчиться співвідносити наявні в неї уявлення про життя з реальними вчинками, конкретною поведінкою» [1, с. 138].

Інша особливість молодших школярів полягає в тому, що вони не сприймають логічних доказів, мислять не абстрактними категоріями, а образами, що супроводжується переживаннями. Тільки те, що «знаходить емоційний відгук, емоційне сприйняття, складається в систему потреб, стає мотивами як окремих учинків, так і поведінки загалом» [4, с. 61].

Знання громадянського змісту, емоції й почуття, які виникають при його осягненні, первинна рефлексія допомагають формуванню перших громадянських цінностей й ціннісних орієнтацій, які виступають механізмами внутрішньої регуляції поведінки дітей молодшого шкільного віку, зумовлюють їх певні вчинки і дії.

Специфіка сприймання моральних і соціальних норм громадянського змісту молодшими школярами полягає в тому, що вони уявляються їм як загальний принцип поведінки. Водночас, дослідження свідчать, що навіть міцні знання цих норм, які є підґрунтям для утворення переконань, формування стійких мотивів громадянської поведінки, впевнено не забезпечують ані його, ані відповідного ставлення до оточуючих. Дія громадянських норм на рівні індивідуальної свідомості і поведінки передбачає не тільки накопичення знань громадянського змісту, але й заломлення їх крізь призму власного ставлення до морально-соціальних

зразків як результату емоційного переживання і переведення суспільних вимог у внутрішній план особистості.

Для того щоб дитина відчувала себе частинкою народу, сформувала бажання бути творцем своєї долі у загальнонаціональному контексті, її має оточувати прана духовності національного духу, яка проявляється в культурі народу, способах його мислення і буття.

Чільне місце у вихованні громадянськості дитини посідають її первинні вихователі – батьки, найближчі родичі, які своїми поглядами, установками, традиціями, ставленням до держави і суспільства створюють особливу, притаманну лише цій близькій для дитини спільноті атмосферу її буття.

Батьки для дітей молодшого шкільного віку залишаються референтною групою, а дитяча свідомість уже достатньо підготовлена для сприймання і усвідомлення значного обсягу знань громадянського змісту. Щирі і безпосередні дитячі переживання сприяють перетворенню набутих понять на сталі ставлення, переконання й особисті цінності.

Виховання громадянськості молодших школярів у сім'ї відбувається спонтанно або цілеспрямовано через спілкування та спільну діяльність з дорослими членами родини. Педагогічно доцільне спілкування і спільна діяльність дорослих та дітей мають широкий функціональний спектр, особливо коли їх метою є створення аури для яскравого і глибокого емоційного реагування на різноманітні події громадянського змісту, ситуацій для формування морально-духовних цінностей, адекватних форм поведінки. Тому ми вважаємо, що саме спілкування й організація в сім'ї спільної діяльності є найважливішими умовами виховання основ громадянськості дитини молодшого шкільного віку в сім'ї.

Кожний член родини, виявляючи притаманні йому ціннісні орієнтації, ставлення, отримує у відповідь індивідуальний або груповий відгук, який впливає на внутрішню структуру його особистості. Це відбувається також і з дитиною, бо джерелом виникнення і утворення морально-духовної цінності, психологічного механізму регуляції поведінки є стосунки з дорослими, які

сприяють формуванню у дитини «образу Я» за допомогою співвіднесення її ставлень і форм поведінки з позитивними чи негативними зразками.

Спілкування вимагає від батьків уміння активного слухання і конструктивного діалогу з дитиною. При спілкуванні розширюються і поглиблюються знання дитини про саму себе, про свою країну, її символи, українські народні традиції та звичаї, особливості національного соціального життя, менталітет українського народу, громадянські права та обов'язки. Опановуючи ці знання, дитина починає усвідомлювати себе частинкою певної спільноти (сім'ї, країни), розуміти громадянські цінності.

Для спілкування з дітьми батьки добирають вірші, оповідання, розповіді, казки, приказки, в яких можна знайти громадянський зміст. Зацікавить дитину виконання вправ з проєктивної методики „Незакінчені речення”.

Зміст спілкування дорослих і дітей в сім'ї охоплює не тільки передавання і обмін між ними певних знань, переживань, які мають відповідати нормам людської взаємодії у суспільстві, але й виконання різноманітних предметних дій, що створює сприятливі умови для виникнення і закріплення основ громадянськості у дітей. Адже людину неможливо «виліпити» як річ, але можна зумовити її залучення у певну діяльність, викликати активність, завдяки якій спільно з іншими людьми вона привласнює те, що й становить смисл цієї діяльності.

Спілкування в сім'ї і спільна діяльність дорослих та дітей тісно між собою пов'язані, в їх процесі застосовуються ефективні сучасні форми і методи, які забезпечують єдність формування пізнавальної, емоційної і практичної сфер дитини: 1) різноаспектна суспільно корисна діяльність: підготовка передач для воїнів АТО – листів, малюнків, ручних поробок, смаколиків; виготовлення ляльок-мотанок в українських національних костюмах з різноманітними елементами, які належать до певного регіону України, або їх малювання; ознайомлення з традиційною українською кухнею і приготування національних українських страв; виготовлення

макетів, малювання традиційної української хати, традиційного українського інтер'єру, предметів повсякденного побуду, які залишилися і в сучасному житті українців; екскурсії й подорожі з метою вивчення історії рідного краю, міста; участь в озелененні подвір'я, дотримання порядку у місті чи селі; організація і залучення дітей до національних звичаїв, народних традицій, обрядів, ритуалів; виготовлення оберегів (плетіння віночка, гаптування рушничка, збирання гілочок верби і кетягів калини) та ін.; 2) обговорення гострих питань сучасності – агресія Росії проти незалежної держави Україна; 3) рольові ігри – виконання ролей президента, прем'єр-міністра, головного прокурора, міністра оборони, мера, депутата та ін.; 4) вікторини, присвячені історії держави, різним аспектам українознавства; 5) підготовка стінних газет на актуальні для держави, свого міста, села теми; 6) підготовка програм до святкування загальнодержавних свят; 7) виїзди на природу, піклування про чистоту навколишнього середовища та ін.

Згадані вище форми виховної роботи відомі і широко застосовуються у виховній практиці. Найголовнішим завданням є наповнення їх сучасним змістом. Здійснення «суб'єкт-суб'єктних» відносин між батьками і дітьми в процесі такої різноманітної діяльності створює умови для того, щоб дитина відчула себе діючою особою, суб'єктом конкретної громадянсько спрямованої діяльності, від якої залежать позитивні зміни в суспільстві. Ця ніби незначна діяльність перетворюється на справжнє життя, наповнює дитину відчуттям власної значущості, вірою в те, що вона може позитивно впливати на перебіг подій у суспільстві.

Завдяки дотриманню цих умов виховання основ громадянськості збільшується і поглиблюється коло знань дітей про свою країну і малу Батьківщину, формується усвідомлення самого себе як представника українського народу; виховується повага до державних символів, виникає інтерес до національних звичаїв і традицій, відбувається формування громадянської активності і вміння міжособистісної взаємодії, емоційно-позитивного ціннісного ставлення до громадянських цінностей та вмінь,

необхідних для прояву громадянської активності, громадянської поведінки; потреби в активності на користь своєї сім'ї й українського суспільства, поваги до своїх громадянських прав та обов'язків і розуміння можливості їх реалізувати.

Література

1. Бех І. Д. Виховання особистості : у 2 кн. Кн. 1. Особистісно-орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади : наук. видання / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2003. – 280 с.
2. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / [за заг. ред. проф. І. Д. Зверевої]. – К. : Універсам, 2012. – 536 с.
3. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності // Педагогічна газета. – 2000. – № 6.
4. Олійник В. Ф. Емоційно-вольовий розвиток першокласників / В. Ф. Олійник, С. Д. Максименко // Практична психологія і соціальна робота. – 2001. – № 4. – С. 61–65.

В статтє раскрыта суцність гражданственности, специфика воспитания ее основ у детей младшего школьного возраста. Особенное внимание уделено содержанию общения и совместной деятельности детей и родителей, которые создают условия для воспитания основ гражданской ответственности у младших школьников в семье.

Ключевые слова: *гражданственность, основы гражданской ответственности, дети младшего школьного возраста, семья, педагогические условия воспитания гражданской ответственности, общение, совместная деятельность.*

The article deals with the essence of citizenship, especially education of fundamentals of citizenship of children of primary school age. Particular attention is paid to the content of communication and joint activity of children and parents that create the conditions for the education of fundamentals of citizenship of primary students in family.

Keywords: *citizenship, fundamentals of citizenship, children of primary school age, family, pedagogical conditions, civic education, communication, joint activity.*

А. В. Корнієнко, м. Київ

ЗМІСТ НАСКРІЗНОЇ НАВЧАЛЬНОЇ ПРОГРАМИ ДЛЯ ПОЗАШКІЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

Розкрито основні засади запропонованої виховної технології для гуртківців позашкільних навчальних закладів – наскрізної програми «Виховуємо патріота».

Ключові слова: *патріотизм, патріотичне виховання, позашкільний навчальний заклад, наскрізна навчальна програма.*

Актуальність патріотичного виховання зумовлюється процесом становлення України як єдиної політичної нації. В умовах поліетнічної держави воно покликане сприяти цілісності, соборності України, що є серцевиною української національної ідеї.

Оскільки патріотизм набуває нині особливого значення, виникає гостра потреба у розробленні Програми патріотичного виховання, яка б визначала стратегію цілеспрямованого розвитку суб'єкта громадянського суспільства, громадянина-патріота України.

Тому нами розроблено наскрізну програму «Виховуємо патріота», яка може реалізуватися в гуртках позашкільних та загальноосвітніх навчальних закладів та спрямована на вихованців будь-якого віку.

Мета програми: виховання патріотично свідомої особистості з високим рівнем толерантності до інших культур і народів.

Основні завдання:

- виховання шанобливого ставлення до культури, історії своєї нації, визнання духовної єдності поколінь та спільності культурної спадщини, родини, мови;
- сприяння творчому, інтелектуальному, духовному здоров'ю підлітків; формування толерантного ставлення до інших культур і народів, активне запобігання виявленню деструктивного націоналізму, шовінізму та ін.;
- формування соціальної активності особистості, готовності до участі в процесах державотворення, здатності до самостійного життєвого вибору на основі гуманістичних цінностей.

Наскрізна програма «Виховуємо патріота» розрахована на 36 годин навчання. Згідно з розробленою нами структурою навчального плану, програма передбачає реалізацію виховних завдань за розділами:

Розділ I. Утвердження в свідомості вихованців власної національної гідності, гордості за свій народ, виховання поваги до його історії; формування розуміння потреби етнонаціональної згуртованості, єдності світового українства; вироблення розуміння громадянського обов'язку, героїчних сторінок українського народу, його Збройних Сил.

Розділ II. Виховання толерантного ставлення до своєї та культури та інших народів, історії свого краю; формування почуття гордості за роль свого

міста (села) в історичних і культурних процесах народо- і націєтворення; розуміння того, що ставлення до національної культури є основним критерієм моралі людини.

Розділ III. Формування відчуття відповідальності за природу як національну і загальнолюдську цінність, основу життя на землі; формування прагнення до пізнання навколишньої природи; формування основ естетичного сприймання та емоційного ставлення до прекрасного у навколишній дійсності, природі і стосунках між людьми.

Розділ IV. Формування усвідомлення учнями ролі здорового способу життя у гармонійному розвитку особистості; свідомого ставлення до зміцнення свого здоров'я як однієї з життєвих цінностей; вивчення та усвідомлення українських народних традицій, що передбачають загартування тіла та спонукають до здорового способу життя.

Розділ V. Виховання глибокої поваги і бережливого ставлення до усної народної творчості та мистецтва; поваги до національних надбань, історії українського народу через систему символів; формування відчуття власної гордості за належність до своєї нації, вміння мислити на основі образів національної культури, спрямовувати свої дії та вчинки відповідно до національних інтересів; створення умов для формування власної позиції у ставленні до національних цінностей.

Розділ VI. Виховання на традиціях української родинно-побутової культури, розуміння українцями краси і затишку рідної хати, домівки; формування переконання, що лише через збереження і примноження своєї національної культури можна глибше зрозуміти культури інших народів; виховання почуття гордості за внесок України до світової культури.

Наскрізна навчальна програма для позашкільних навчальних закладів (ПНЗ) „Виховуємо патріота” може бути використана в повному обсязі або за скороченим варіантом. Керівники різних типів творчих об'єднань ПНЗ можуть використовувати представлену розробку як додаткову наскрізну програму або окремі її розділи.

Література

1. Етнокультурне виховання учнів засобами декоративно-ужиткового мистецтва в умовах позашкільного навчального закладу : метод. посіб. / [І. Д. Бровко, А. В. Корнієнко, В. В. Мачуський та інші] ; за ред. А. В. Корнієнко. – Д. : Надруковано ПП Дрига Т.В., 2016. – 236 с. (загальна кіл-ть 11 д. а., з них В. В. Мачуського – 2 д. а., А. В. Корнієнко – 4,5 д. а.)

2. Корнієнко А. В. Методика викладання декоративно-ужиткового мистецтва в позашкільних навчальних закладах / А. В. Корнієнко // Мистецтво та освіта. – 2015. – № 3 (77). – С. 39-42.

3. Маєвська Л. М. Етнокультурне виховання. Нормативно-правове забезпечення: Міжнародний та вітчизняний рівень / Л. М. Маєвська // Метод. реком. до курсу “Основи етнокультурного виховання” – Житомир : ЖДУ, 2007. – 302 с.

4. Позашкільна освіта: додаткові можливості для розвитку особистості учня / автор. кол.: А. В. Корнієнко, В. В. Мачуський, Г. П. Пустовіт, О. В. Литовченко, О. В. Просіна // Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні / Нац. акад. пед. наук України ; [редкол.: В. Г. Кремень (голова), В. І. Луговий (заст. голови), А. М. Гуржій (заст. голови), О. Я. Савченко (заст. голови)] ; за заг. ред. В. Г. Кременя. – К. : Товариство «Знання» України, 2016. – С. 59-67.

Раскрыты основные принципы предложенной воспитательной технологии для кружковцев внешкольных учебных заведений – сквозной программы «Растим патриота».

Ключевые слова: патриотизм, патриотическое воспитание, внешкольное учебное заведение, сквозная учебная программа.

The basic principles of the proposed educational technology for out-of-school educational institutions – through the program "We bring up a patriot" are revealed.

Keywords: patriotism, patriotic education, out-of-school educational institutions.

Г. Й. Котлярчук, м. Київ

УРОКИ ПОЗАКЛАСНОГО ЧИТАННЯ З УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ЯК НЕОБХІДНА СКЛАДОВА МЕТОДИКИ ВИХОВАННЯ В УЧНІВ ОСНОВНОЇ І СТАРШОЇ ШКОЛИ ДБАЙЛИВОГО СТАВЛЕННЯ ДО ПРИРОДИ

У статті досліджено доцільність проведення екологічно орієнтованих уроків позакласного читання у процесі вивчення української літератури в основній і старшій школі з метою виховання в учнів дбайливого ставлення до природи. Обґрунтовано, що глибокий аналіз художніх творів про природу під час проведення уроків такого типу є ефективним для досягнення поставленої мети. Екологічно орієнтовані уроки позакласного читання визначено необхідною складовою методики виховання у школярів бережливого ставлення до природи. Запропоновано перелік художніх творів еколого орієнтованого змісту.

Ключові слова: урок позакласного читання, українська література, учні основної і старшої школи, дбайливе ставлення до природи.

Сучасний катастрофічний стан довкілля, спричинений необдуманною діяльністю людства, спонукає світову спільноту до пошуку ефективних шляхів вирішення цієї проблеми. Тому особливого значення у контексті формування екологічної культури зростаючої особистості, виховання у неї дбайливого ставлення до природи набуває шкільна освіта і виховання. З огляду на вищезазначене виникає необхідність екологізації шкільних предметів гуманітарного циклу, зокрема української літератури.

Проаналізувавши чинні програми з української літератури для учнів 5-11 класів, ми дійшли висновку, що вони містять недостатню кількість художніх текстів екологічно орієнтованого змісту. Тому для досягнення поставленої мети нами проводилися уроки позакласного читання. Такі уроки посідають чільне місце в методиці вивчення української літератури, адже вони забезпечують вільний вибір вчителями-словесниками не лише форм і методів навчання, а й художніх текстів відповідного змісту. У свою чергу, вивчення та дослідження уроків позакласного читання здійснювали Н. Волошина [1], О. Куцевол [2], Є. Пасічник [3], Б. Степанишин [4], Г. Токмань [5]. Відтак, проблема організації і проведення уроків позакласного читання є особливо актуальною у рамках вивчення української літератури в основній і старшій школі, адже саме в цей період відбувається становлення особистості учня, формування його стійких світоглядних позицій, ставлення до навколишнього середовища, пізнавальних інтересів. У зв'язку з цим перед нами і вчителями, які брали участь у нашому дослідженні, виникла необхідність пошуку ефективних підходів до формування читацьких уподобань учнів, зокрема у сфері емоційно-ціннісного сприймання природи та екологічно доцільної взаємодії з нею.

Оскільки уроки позакласного читання передбачають самостійне прочитання школярами художніх творів, рекомендованих чинною програмою з української літератури чи обраних на розсуд учителя-словесника, та їх аналіз, ефективно сприяють формуванню читацької компетентності учнів

основної і старшої школи, ми визначили їх необхідною складовою методики виховання в них дбайливого ставлення до природи.

У контексті зазначеного видається необхідним також доповнити список рекомендованої літератури для позакласного читання художніми творами про природу та взаємодію з нею. Зокрема, ми рекомендували для аналізу на уроках позакласного читання в основній і старшій школі такі художні твори:

5 клас: В. Бровченко «У лісовому кабінеті», «Я з колишнього дикого поля», «Перепілка», «Два хлопчики», Є. Гуцало «Зелена радість конвалій», «Сім'я дикої качки», «Лелеченя», М. Коцюбинський «Ялинка», Легенди і перекази («Легенда про вербу і калину», «Калина», «Чому калина червона?», «Плакуча верба», «Легенда про лелеку», «Легенда про голуба і птахолова»), К. Малицька «Соловей», «Зимова казка», О. Пчілка «Сосонка».

6 клас: І. Андрусак «Кабан дикий, хвіст великий», В. Близнець «Звук павутинки», С. Оксенік «Лісом, небом, землею», Г. Пагутяк «Лялечка і Мацько», Л. Смілянський «Лідер», М. Чабанівський «Вірний», Я. Щоголів «Листопад», «Травень», «Зимовий ранок», «Степ», «Літній ранок», «Вечір».

7 клас: Л. Костенко «Цей ліс живий. У нього добрі очі», «Осінні карнавали», «Ставить осінь на землю золоту жирандоль», «Самі на себе дивляться ліси», «Ті журавлі і їх прощальні сурми», «Марнували літечко, марнували», О. Ольжич «Зима панує над селом», «Полісся», І. Франко «Гріє сонечко» «Веснянії пісні», «Паде додолу листя з деревини», «Мій раю зелений», «Земле моя», Дніпрова Чайка «Чом не співає соловейко?», «Зима», «Весна».

8 клас: В. Підпалый «Сад», «Передзим'я», В. Сосюра «Де небокраї сині й чисті», «Як не любить той край», «Я люблю, коли листя зелене», «Чи знаєш ти світання в полі», «Гей, рум'яні мої небокраї», «Дерев люблю давній спокій», Леся Українка «Конвалія», «Подорож до моря», «Осінь».

9 клас: П. Грабовський «Веснянки», П. Куліш «Любить метелик пишну троянду», «Дніпрова повідь», «Вечір у степу», «Весна й літо в степу», «Степ опівдні», «І настане пора дорога-працьовита», І. Нечуй-Левицький «Вечір на

Володимирській горі», Г. Сковорода «Ой пташино жовтобока», «Вже хмара прийшла...», «В город не піду багатий...».

10 клас: А. Давидов «Рятували Конотоп», О. Кобилянська «Битва», «Природа», П. Мирний «Серед степів».

11 клас: Остап Вишня «Самі собі шкідники», «Каченята плачуть», «Благородна тварина – дика коза», І. Драч «Ода совісті», «Тяжіння землі», «Чорнобильська мадонна», Л. Костенко «Де бджоли носять сонячний пилок», «Хутір Вишневий», «Вечірнє сонце, дякую за день», «Виходжу в сад, він чорний і худий», «Карташинський лиман...», «Затінок, сутінок, день золотий...», «Природа мудра. Все створила мовчки...», «Сосновий ліс перебирає струни...», «Стояла груша, зеленів лісочок...», «Ще назва є, а річки вже немає...», М. Рильський «Сільський сонет», «Розмова з другом», В. Стефаник «Сини», П. Тичина «Квітчастий луг і дощик золотий...», «Що місяцю зіроньки кажуть», «Світає...», «Ой, не крийся, природо, не крийся...».

Отже, екологічно орієнтовані уроки позакласного читання з української літератури, як засвідчили результати нашого дослідження, є необхідною складовою методики виховання в учнів основної і старшої школи дбайливого ставлення до природи. Подальшого дослідження вимагає організація позакласної роботи з навчального предмету у контексті досліджуваної проблеми.

Література

1. Волошина Н. Й. Уроки позакласного читання / Н. Й. Волошина // Українська мова і література в школі. – 1983. – № 2. – С. 17-22.
2. Куцевол О. М. Позакласне читання як творча діяльність учнів / О. М. Куцевол // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2008 – №3 – С. 70-82.
3. Пасічник Є. А. Українська література в школі : навчальний посібник / Є. А. Пасічник. – Київ : Радянська школа. – 1983. – 319 с.
4. Степанишин Б. Викладання української літератури в школі / Б. Степанишин. – К. : Проза, 1995. – 254 с.
5. Токмань Г. Л. Методика навчання української літератури в середній школі: підручник / Г. Л. Токмань. – К. : ВЦ «Академія», 2012. – 312 с.

В статье исследована целесообразность проведения экологически ориентированных уроков внеклассного чтения в процессе изучения украинской литературы в основной и старшей школе с целью воспитания заботливого отношения к природе. Обосновано, что глубокий анализ художественных произведений о природе во время проведения уроков такого типа является эффективным для достижения поставленной цели. Экологически ориентированные уроки внеклассного чтения определены необходимой составляющей методики воспитания у учащихся бережного отношения к природе. Предложен список литературы экологически ориентированного содержания.

Ключевые слова: *урок внеклассного чтения, украинская литература, ученики основной и старшей школы, заботливое отношение к природе.*

The author underlines the topicality of ecologically oriented lessons of extracurricular reading in the process of study of Ukrainian literature at basic and secondary schools aimed at forming in the students careful attitude towards nature. A deep analysis of artistic works about nature during conducting lesson of such a type is ascertained to be effective in the achievement of the main target. The ecologically oriented lessons of extracurricular reading are proved to be the necessary constituent of methodology of education of students' careful attitude towards nature. A list of literature on environmental topics is suggested.

Keywords: *lessons of extracurricular reading, Ukrainian literature, basic and secondary school students, careful attitude towards nature.*

М. О. Коток, м. Київ

ПРОЦЕС ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТІСНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В ДОШКІЛЬНОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ

У статті викладено зміст дослідження щодо виховання особистісної ідентичності дітей дошкільного віку; визначено компоненти особистісної ідентичності та стисло їх проаналізовано. Розкрито чинники формування особистісної ідентичності.

Ключові слова: *ідентичність, особистісна ідентичність, дитина дошкільного віку, гендерна ідентичність.*

Особистісна ідентичність визначається науковцями як внутрішня згода з власною особистісною та соціальною роллю. Розглянуті та проаналізовані теоретичні концепції поняття «особистісної ідентичності» (І. Д. Бех, Е. Еріксон, Дж. Марсія, Дж. Мід, І. Гоффман, Д. Тернер, Х. Теджфел, Л. С. Виготський, С. Л. Рубінштейн, А. Н. Леонтьєв, Л. І. Божович, І. С. Кон та ін.) не суперечать, а взаємодоповнюють одна одну, підкреслюючи складність та багатство змісту ідентичності.

Цей феномен відіграє визначальну роль у формуванні та розвитку особистості і починає формуватись вже на початку життєвого шляху дитини.

Дошкільний вік має вирішальне значення для розвитку особистості, проте педагогічна наука майже не розкриває динаміку розвитку ідентичності дітей цього віку, не задає чітких орієнтирів і стратегії для пошуку нових поглядів щодо формування особистісної ідентичності та не володіє адекватними засобами її виховання у дошкільників.

Проаналізувавши проблему виховання особистісної ідентичності у психолого-педагогічній літературі, ми з'ясували, що зміст особистісної ідентичності у дітей старшого дошкільного віку є результатом багатьох індивідуально-соціальних факторів впливу на особистість.

Під час дослідження нами було виокремлено чотири суттєво важливих чинники формування особистісної ідентичності, які, на нашу думку, потребують виховного впливу, – гендерна ідентичність, самоідентифікування, самооцінка та соціалізація.

Утім, крім зазначених, існують й інші чинники, наприклад особистісні та індивідуальні особливості дітей, що також обумовлюють становлення їх ідентичності, рівень мислення та інше.

На формування особистісної ідентичності можна та потрібно здійснювати виховний вплив, тим самим впливаючи на формування Я-концепції дитини загалом.

Окрім того, процес формування особистісної ідентичності неодмінно зазнає дії батьківсько-родинних відносин, самопозиціонування дитини (її вміння ідентифікувати власні стани, настрої), рівень сформованості гендерної ідентичності, адекватність самооцінки та соціалізація.

За еталон трактування особистісної ідентичності взято положення І. Д. Беха, згідно з яким особистісна ідентичність – особливий соціальний феномен, що постійно існує в житті людини як процес, що стало утверджує, розширює, поглиблює та забезпечує визначення нею себе для себе та для інших.

Так, процес ідентифікації починається від народження і поступово зі спонтанного перетворюється на більш-менш усвідомлений.

Формування особистісної ідентичності бере початок з гендерної ідентифікації. Гендерна ідентичність є одним з основних елементів Я-концепції, базовою характеристикою особистості та закладає основу для становлення і розвитку особистісної, соціальної ідентичності дитини дошкільного віку.

Нами визначено когнітивний, емоційно-ціннісний та поведінковий компоненти особистісної ідентичності.

Когнітивний компонент передбачає усвідомлення дитиною належності до певної статі відповідно до власних анатомо-фізіологічних ознак, власних гендерних характеристик, вміння описати їх за провідними зовнішніми ознаками, поведінковими проявами.

Установлено, що батьків діти наслідують значно частіше, ніж інших дорослих, оскільки перші є для них постійним джерелом як позитивних, так і негативних емоцій.

Гендерна ідентифікація виступає першою категорією, у якій дитина починає усвідомлювати власне Я. Саме з цього починається формування Я-концепції – формується особистісна ідентичність.

Емоційно-ціннісний компонент передбачає оцінку (самооцінку) рис особистості та властивостей рольової поведінки шляхом співвіднесення їх з еталонними моделями).

Емоційний компонент особистісної ідентичності не залежить від віку, більшості дітей властиво прийняття себе, що є необхідною умовою особистісного зростання і успішної соціалізації. Припускаємо, що негативний знак емоційного компоненту особистісної ідентичності зумовлюється особистісними особливостями дітей і їх відносинами з близькими дорослими.

На етапі розвитку емоційно-ціннісного компоненту особистісної ідентичності дитина стає більш здатною схарактеризувати себе, дати собі оцінку стосовно сім'ї та соціуму.

Поведінковий компонент особистісної ідентичності розглядається як сукупність особистісних якостей суб'єкта, що оцінюються загалом з позиції

маскулінності/фемінінності, та конкретні дії, які відображають поведінку суб'єкта впливу та ідентифікування дитини.

Можна зробити висновок, що усвідомлення своєї цілісності, унікальності себе як особистості починається з появи напівусвідомлених параметрів. Вони й дають дітям змогу оцінити саме суб'єктивні особистісні якості, які ще досить нечітко виражені у змісті ідентичності та пов'язані з емоційної невизначеністю.

Ідентифікація – це наслідок потреби спілкування на всіх рівнях (несвідомому та свідомому), безпосереднє переживання суб'єктом тотожності з іншим суб'єктом або об'єктом. Проте ідентичність, як інтегративний феномен, забезпечує цілісність, тотожність, визначеність структури «Я». Сформованість ідентичності є показником соціалізації та рівня особистісного розвитку.

Література

1. Бех І. Д. Ідентифікація у вихованні особистості // Рідна школа. – 2013. – № 4-5. – С. 20-25.
2. Бех І. Д. «Я» як джерело духовного саморозвитку особистості // Педагогіка і психологія. – 2011. – № 3 (72). – С. 5-16.
3. Кончаловская М. М. Особенности становления личностной идентичности в дошкольном и младшем школьном возрасте : автореф. дис. на соиск. степени канд. психол. наук : спец.19.00.01 «Общая психология, история психологии» / М. М. Кончаловская. – М. : МГУ. – 2006. – 21 с.
4. Ericson E. H. Identity, Youth and Crisis. – N.Y., 1968.

В статье изложено содержание исследования по воспитанию личностной идентичности детей дошкольного возраста; определены и кратко проанализированы компоненты личностной идентичности. Раскрыты факторы формирования личностной идентичности.

Ключевые слова: *идентичность, личностная идентичность, ребенок дошкольного возраста, гендерная идентичность.*

The article presents the content of the research on education of personal identity of preschool children; identity components are defined and briefly analyzed. The factors of formation of personal identity are determined.

Keywords: *identity, personal identity, pre-school child, gender identity.*

КОНФЛІКТИ В КЛАСНОМУ КОЛЕКТИВІ: ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ ТА ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ

У статті розкрито основні причини виникнення конфліктів серед підлітків у класному колективі. Зазначено, що вміння конструктивно вирішувати конфліктні ситуації є важливим аспектом на шляху соціалізації особистості. Наголошено на тому, що ефективним методом подолання підліткових конфліктів є медіація, а як профілактичні заходи можуть бути використані тренінгові заняття.

Ключові слова: підлітки, конфлікт, медіація, тренінг.

Входження підростаючого покоління в соціум залежить від того, наскільки людина ще школярем навчиться успішно здійснювати взаємодію з однолітками та дорослими. Насамперед це стосується школярів підліткового віку. Намагання підлітка зайняти нове місце у стосунках з людьми, прагнення до самоствердження й дорослості не завжди набуває адекватних форм.

Підлітковий вік – період переходу від дитинства до дорослості, інтенсивного становлення почуттів і волі, визначення спрямованості, формування готовності жити і діяти так, як живуть і діють дорослі. У цьому віці виникає інтерес не лише до свого внутрішнього світу, а й до внутрішнього світу оточуючих; з'являється бажання зрозуміти їх, їхні якості, принципи побудови взаємовідносин, ставлення до себе. Зовні це виявляється в тому, що підлітки обговорюють між собою вчинки, взаємовідносини, якості й недоліки людей – товаришів, вчителів, рідних, спільних знайомих. У своїх оцінках часто бувають дуже категоричними, непримиренними, готовими до конфронтації, бойкоту тощо.

У результаті оцінки дорослими, власних роздумів та порівняння з ровесниками у підлітка складається ставлення до себе. Але діти цього віку не завжди ще вміють вирізняти суттєві та несуттєві риси характеру, правильно їх узагальнювати. Тому виникають помилки в оцінюванні не тільки чужих, а й своїх вчинків, і, як наслідок, уявлення підлітка про себе та інших може бути дуже нестійким, неадекватним [1]. Це нерідко спричиняє внутрішню

суперечність, коли виникають сумніви з приводу правильності прийняття тих чи інших рішень, перепади настрою, «конфлікт бажань», а також зовнішні конфлікти у взаєминах з людьми.

Для формування особистості підлітка важливого значення набуває колектив та прагнення до самоствердження. Бажання зайняти своє місце в колективі, стати лідером, помітним або малопомітним виконавцем, активним або пасивним, діяти заради колективу або заради себе є виявом внутрішніх, недостатньо усвідомлених позицій дитини.

Прагнення до самоствердження у референтній групі може виявлятися як у лідерських якостях, так й у демонстративно викличній поведінці. Нестійка сформованість моральних цінностей та бажання бути відповідним прийнятому «ідеалу модного хлопця (дівчини)» викликає внутрішній конфлікт між особистісними якостями підлітка та тими якостями, що мають бути притаманні «ідеалу». Глибина конфлікту залежить від:

- рівня соціального розвитку оточення;
- наявності суперечностей між принципами родинного та шкільного виховання;
- ступеня впливу значущих ровесників та ін.

Педагогічна конфліктологія визначає такі чинники, що впливають на специфіку конфліктів між учнями: вікові психологічні особливості; характер діяльності школярів у школі; сучасні соціально-економічні зміни.

Труднощі спілкування та взаємодії в підлітковому віці зумовлені суперечливістю, амбівалентністю прагнень і бажань.

Власлива цьому періоду спонтанність поведінки нерідко ускладнює міжособистісну ситуацію підлітків, виявляючи в багатьох випадках недостатню продуманість дій, а точніше – небажання й невміння думати про наслідки своїх учинків. Порушена функція прогнозу нерідко призводить до проблем, на подолання яких особистісних резервів у підлітків не вистачає. Складності взаємин часто породжують переживання, пов'язані з відчуттям відторгнення або незадоволеності реальним статусом у групі, непевності,

підвищеною вразливістю. Усе це може викликати відчуття особистої неспроможності, зниження самооцінки, провокувати виникнення проблемної ситуації, що може призвести до агресивності у поведінці, як захисної реакції.

Міжособистісні і міжгрупові конфлікти позначаються на всіх процесах життєдіяльності школи. Загальноприйнятою є позиція, що конфлікти між учнями мають виключно негативний характер й, відповідно, негативно впливають як на тих, хто конфліктує, так і на соціально-психологічний клімат у класі загалом. У той же час повністю уникнути конфліктів в колективі неможливо. Але конфлікт не завжди відіграє негативну роль. Нерідко дезорганізація зумовлює пошук рішень, перехід взаємовідносин в групі до нової оптимальної якості. Знання чинників, які обумовлюють виникнення міжособистісних конфліктів в підлітковому середовищі, дозволяє використати ряд методів, спрямованих на їх профілактику та формування навичок успішного вирішення. На думку Д. Джонсона і Р. Джонсона, причини негативного ставлення до конфліктів у школі полягають у тому, що рівень насильства і деструктивно керований конфлікт в суспільстві перевершують позитивний вплив конфлікту на навчання; рівень знань про типи конфліктів, що трапляються в школі, і можливість управління ними є недостатнім; а також не вистачає ефективних програм з вирішення конфліктів і посередництва, які могли б бути використані у школах і безпосередньо ґрунтувалися на певній теоретичній моделі [2].

На сьогодні застосовується кілька освітніх програм, спрямованих на розвиток у школярів навичок вирішення конфліктів ненасильницьким шляхом. Одна з них – програма «Медіація однолітків»: школярі-медіатори проводять зустрічі з однолітками, між якими виник конфлікт, і допомагають їм залагодити суперечку з урахуванням інтересів усіх сторін. Таким чином, через медіацію однолітків відповідальність за вирішення конфліктів покладається на самих учнів [3].

Водночас соціальний педагог, шкільний психолог та класні керівники в жодному разі не можуть бути виключені з процесу подолання підліткових

конфліктів. На нашу думку, найкращім способом вирішення конфлікту є його попередження. Одним із ефективних методів профілактики є використання тренінгових занять під час виховної роботи з метою засвоєння підлітками навичок поведінки у конфліктних ситуаціях.

Література

1. Драгунова Т. В. Воспитание подростка в семье / Т. В. Драгунова. – М. : Изд-во Акад. пед. наук РСФСР, 1955. – С. 11-12.

2. Джонсон Д. В. Программы по разрешению конфликтов и посредничеству лиц, равных по статусу, в начальной и средней школах: Обзор исследований / Д. В. Джонсон, Р. Т. Джонсон // Социальный конфликт. – 1997.– № 1 – С. 66–91.

3. Шкільний центр медіації. Крок за кроком / упор. Шестакова Л., Кашина А. – Кіровоград : Центрально-Українське видавництво. – 2012. – 48 с

В статье раскрыты основные причины возникновения конфликтов среди подростков в классном коллективе. Отмечено, что умение конструктивно разрешать конфликтные ситуации является важным аспектом на пути социализации личности. Эффективным методом решения подростковых конфликтов определена медиация, а в качестве профилактических мер предложено использовать тренинговые занятия.

Ключевые слова: подростки, конфликт, медиация, тренинг.

The article reveals the main causes of conflicts among adolescents in a school group. The ability to solve conflicts constructively is determined to be an important aspect of socialization. The author suggests to use training sessions as preventive measures and defines mediation as an effective method of conflicts' solution.

Keywords: adolescents, conflict, mediation, training.

І. В. Литвин, м. Київ

ВИКОРИСТАННЯ ІСТОРИЧНИХ ПОСТАТЕЙ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ З МЕТОЮ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ В ШКОЛІ (НА ПРИКЛАДІ ОБРАЗУ ІВАНА МАЗЕПИ)

В статті розкривається специфіка патріотичного виховання під час уроків історії з опорою на життєвий приклад видатних історичних постатей. Підкреслено, що основою сучасного патріотичного виховання школярів є історична правда, гуманізм, високі демократичні та громадянські цінності. Автор висвітлює роль І. Мазепи у боротьбі України за свою незалежність та суверенність.

Ключові слова: патріотичне виховання, громадянські цінності, уроки історії.

Останні події суспільно-політичного життя в Україні після Революції Гідності, обставини, пов'язані з російською агресією на сході нашої держави, усе більше актуалізують необхідність виховання в молодого покоління

почуття патріотизму, відданості загальнодержавній справі зміцнення країни, активної громадянської позиції тощо.

Для педагогічного колективу нашої школи патріотичний напрям діяльності був і залишається пріоритетним. Формування громадянина-патріота України, підготовленого до життя, з високою національною свідомістю є стратегічним завданням виховної роботи на уроках історії.

Знання про давнє минуле українського народу, його мову, культуру, ментальні риси характеру, державно-політичне життя як невід'ємну складову європейської цивілізації формуються саме на уроках історії. Під час них учні отримують базові наукові знання, що слугуватимуть підвалинами становлення їх історичної свідомості та патріотизму [1].

Вчителі-історики нашої школи акцентують увагу учнів на тому, що існування України сьогодні – це результат тисячолітньої боротьби українського народу за право мати свою національну державу, яка повинна стати запорукою успішного культурного і політичного розвитку суспільства.

Важливу роль у цій боротьбі відіграло козацтво. Адже українці – єдина в світі козацька нація. Козацько-лицарські традиції є вищим здобутком українського національного життя, культури, державотворення і духовності. Півтисячоліття соборність українського козацтва була гарантом єдності етнічних земель, цілісності України [2].

Нині в освіті панує концепція людиноцентризму. Провідні науковці та педагоги сучасності звертають все більше уваги на вивчення місця людини-особистості в історичному процесі [3]. Історія складається з людей, які її творять, тому використання на уроках історичних портретів особистостей є невід'ємним елементом виховання патріотизму.

Постать видатного гетьмана України – Івана Мазепи, його життя, діяльність та боротьба за державну незалежність демонструє національну гідність нашого народу, його природне прагнення мати власну державу.

Навколо постаті Івана Мазепи завжди точилося безліч суперечок. Дехто вважає його героєм, дехто – зрадником. На мою думку, не варто

сперечатися та доводити комусь ту чи іншу позицію, адже найвагомим аргументом є історичні факти, які говорять самі за себе. На уроках, присвячених гетьмануванню І. Мазепи, учні вчаться критично мислити, аналізувати та робити власні висновки, оперуючи історичними фактами.

Гетьманування Івана Мазепи стало вирішальним моментом у стосунках між Україною та Московщиною. Він народився 1639 року в с. Мазепинці на Київщині та належав до давнього роду української православної шляхти. Здобув освіту: навчався у Київській академії, в єзуїтській колегії у Варшаві. Іван Мазепа був пажем при дворі польського короля Яна Казиміра, писарем в уряді І. Самойловича, наступником якого і став 1687 року [4].

Варто зазначити, що Іван Мазепа став гетьманом у надзвичайно складний для України час, коли українські землі були розчленовані, а «Коломацькі статті» 1687 року (договірні статті між гетьманом і московським урядом) ще більше обмежували автономні права України.

Своєю політикою Іван Мазепа сприяв соціально-економічному і культурному розвитку України, зміцнив владу гетьмана, підніс свій авторитет завдяки активній меценатській діяльності.

Об'єднання України в одну незалежну державу було головною метою Івана Мазепи. Як виявилось пізніше, занадто великі сподівання гетьман покладав на московського царя Петра I, з яким у нього склалися довірливі стосунки.

У 1700 році розпочалася Північна війна між Швецією та Росією. Активну допомогу Росії у цій війні надавала Україна, але вже 1708 року Іван Мазепа уклав таємний союз зі шведським королем Карлом XII, спрямований проти Петра I [5]. Саме за цей вчинок російські, а потім і радянські історики називали Івана Мазепу «зрадником», а слово «мазепинець» стало синонімом слова «сепаратист». Якщо говорити про зраду – то єдиний, кого зрадив І. Мазепа, – це Петро I, а не український народ.

Він спробував відновити боротьбу за самостійну державу, саме тому, я вважаю, його вагоме значення в історії України неможливо спростувати та

піддати сумнівам, адже історичні факти залишаються фактами, висвітлюючи та доносячи до нас усю позитивну спрямованість намірів гетьмана щодо позиції рідної землі.

У незалежній Україні чесне ім'я гетьмана було відновлено. З'явилося багато досліджень про самого І. Мазепу та його епоху. На державному рівні проводиться «Мазепа-фест», який має на меті відродження всього українського, національно-патріотичне виховання молоді. У 2009 р. запроваджено державну нагороду – Хрест Івана Мазепи – відзнака Президента України, що встановлена для відзначення громадян за значний внесок у відродження національної культурно-мистецької, духовної, архітектурної, військово-історичної спадщини, заслуги у державотворчій, дипломатичній, гуманістичній, науковій, просвітницькій та благодійній діяльності.

Отже, образ Івана Мазепи – це образ патріота-державника, а вивчення його особистості на уроках історії України сприяє формуванню в учнів громадянської свідомості, гідності та честі в гармонійному поєднанні національних і загальнолюдських цінностей, утвердження ідеалів гуманізму, демократії, добра й справедливості.

Література

1. Гарнійчук В. Патріотичне виховання в українській педагогічній науці: наукові підходи та концепції / Валентина Гарнійчук // Історія в школі. – 2014. – № 3. – С. 28–30.
2. Гутник І. Козацька педагогіка як складова система національного виховання молоді / Ірина Гутник // Початкова школа. – 2003. – № 10. – С. 47–49.
3. Кремень В. Г. Філософія людиноцентризму у світлі національної ідеї / Василь Григорович Кремень // Вища освіта України. – 2009. – № 1. – С. 5–12.
4. Аркас М. Іван Мазепа / Микола Аркас // Козацькі ватажки та гетьмани України : уклад. на основі «Історії України – Русі» М. Аркаса / упоряд.: Я. Мельничук, Б. Карабін. – Л., 1991. – С. 97–114.
5. Стародуб О. Анафема гетьманові Мазепі: факти відомі і невідомі / Олексій Стародуб // Дзеркало тижня – 2003. – № 23. – С. 21.

В статтє представлена специфика патриотического воспитания во время уроков истории с опорой на жизненный пример выдающихся исторических фигур. Подчеркнуто, что основой современного патриотического воспитания школьников является историческая правда, гуманизм, высокие демократические и гражданские ценности. Автор раскрывает роль Мазепы в борьбе Украины за свою независимость и суверенность.

Ключевые слова: патриотическое воспитание, гражданские ценности.

In the article, the specificity of patriotic education based on real-life example of prominent historical figures during history lessons has been revealed. The basis of modern patriotic education of students is determined to be historical truth, humanism, high democratic and civic values. The author highlights the role of Ivan Mazepa in the fight of Ukraine for its independence and sovereignty.

Keywords: patriotic education, civic values, history lessons.

О. В. Литовченко, м. Київ

ПОТЕНЦІАЛ СОЦІАЛЬНО-РЕАБІЛІТАЦІЙНОГО НАПРЯМУ У ЗАГАЛЬНОМУ КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

Матеріали статті представляють аспекти сучасного розвитку позашкільної освіти. Актуалізовано роль позашкільної освіти як інституту виховання, зміст якого має бути спрямований на становлення світогляду, виховання патріотичних почуттів, громадянських якостей особистості; коротко представлено потенціал соціально-реабілітаційного напрямку позашкільної освіти.

Ключові слова: позашкільна освіта, позашкільні навчальні заклади, соціально-реабілітаційний напрям.

Позашкільна освіта України виступає одним із найбільш важливих інститутів виховання і соціалізації дітей та молоді, створює умови для соціального розвитку та творчої самореалізації особистості, сприяє соціальній захищеності та професійній орієнтації дітей, профілактиці негативних проявів у молодіжному середовищі.

Сфера позашкільної освіти України також є провідною у вирішенні завдань організації дозвілля молодих людей, що є одним із 15 пріоритетних напрямів роботи, визначених Генеральною Асамблеєю ООН у Всесвітній програмі дій, що стосуються молоді.

Розвиток позашкільної освіти України відбувається у вкрай складних соціально-економічних і політичних умовах.

На сьогодні немає точної *статистики* про мережу позашкільних навчальних закладів, про дітей, які їх відвідують. Кожне міністерство (Міністерство освіти і науки, Міністерство культури, Міністерство молоді та спорту) веде відомчу статистику, але єдиної державної статистики, яка б

відображала тенденції в означеній галузі, немає¹. Утім, намітилися як позитивні, так і негативні тенденції щодо охоплення дітей позашкільною освітою. За даними Міністерства освіти і науки України², станом на 01.01.2016 р. у системі освіти функціонує 1395 позашкільних навчальних закладів, в яких навчається 1 млн 231 тис. 644 дітей, що становить 33,3 % від загальної кількості дітей шкільного віку.

Позитивною тенденцією останніх років стало розширення мережі центрів військово-патріотичного виховання (сьогодні налічується 540), в гуртках, групах та інших творчих дитячих і молодіжних об'єднаннях яких навчається 7 728 дітей та молоді. Проте, за даними МОН України, в останній рік загалом чисельність гуртків, груп та інших творчих об'єднань зменшилася (на 4 тис. 649), як і охоплення дітей позашкільною освітою (у 2016 році порівняно з 2015 роком – на 58 тис. 382 дитини).

Водночас, *військові дії на території двох областей України* вносять корективи у діяльність позашкільних навчальних закладів, погіршують їхній матеріальний стан, створюють труднощі із наданням якісних освітніх послуг. Так, у системі освіти Донеччини, на території, підконтрольній українській владі, збережена мережа позашкільних навчальних закладів (80) та забезпечено їх діяльність відповідно до нормативно-правових актів. На території Луганської області продовжують працювати 24 позашкільні навчальні заклади. У 2016 році зафіксовано незначне збільшення охоплення дітей позашкільною освітою у Донецькій (на 1 тис. 44 дитини) та Луганській областях (на 166 дітей)³, що загалом не свідчить про відсутність проблем у цій сфері. Досить гостро у зв'язку з воєнними діями на сході України постає питання забезпечення прав дітей, які проживають у буферній зоні Донецької

---

¹ Дотримання прав дитини в Україні 2012-2015. Коаліція неурядових організацій «Права дитини в Україні».

² Інформаційний бюлетень «Позашкільні навчальні заклади МОН України» (станом на 01.01.2015 та 01.01.2016).

³ Інформаційний бюлетень «Позашкільні навчальні заклади МОН України» (станом на 01.01.2015 та 01.01.2016).

та Луганської областей і взагалі не мають доступу до будь-якої освіти, не кажучи вже про культурний і духовний розвиток.

Таким чином, у надзвичайно складних умовах розвитку країни лише підвищується цінність освіти і виховання дітей та молоді. Сьогодні серед соціальних цінностей українців найбільш значущими є: мир, Батьківщина, незалежність, справедливість. Саме такі цінності мають покладатися в основу навчально-виховного процесу, зокрема, позашкільних навчальних закладів.

Необхідно підкреслити, що значну увагу колективи цих закладів приділяють залученню своїх вихованців та інших дітей до соціальних та благодійних акцій, концертів, флешмобів тощо, спрямованих на допомогу бійцям АТО, пораненим та сім'ям загиблих, переселенцям зі східних регіонів і Криму, створюючи таким чином умови для формування світогляду та ціннісних орієнтацій молоді. Окрім того, варто підкреслити важливість вирішення соціально-педагогічних завдань, пов'язаних із подіями в країні. Нині до позашкільних закладів приходять на навчання діти та молодь, які вимушено залишили постійне місце проживання; вони отримують тут психологічну та соціально-педагогічну підтримку, можливість самореалізації.

У загальному контексті саме творчі об'єднання *соціально-реабілітаційного напрямку позашкільної освіти* набувають вагомого значення. Законом України «Про позашкільну освіту» (2000) окреслено соціально-реабілітаційний напрям позашкільної освіти, який забезпечує соціальне становлення та розвиток інтересів, здібностей учнів, їх потреб у самореалізації, підготовку до активної професійної та громадської діяльності, організацію змістовного дозвілля і відпочинку.

До соціально-реабілітаційного напрямку позашкільної освіти належать: клуби старшокласників, клуби спілкування, євро-клуби, школи лідерів та об'єднання учнівського самоврядування, творчі об'єднання для дітей з особливими потребами; творчі об'єднання, які мають на меті профілактику відхилень у соціальному розвитку і поведінці дитини тощо. Зокрема, мережа

євро-клубів, з огляду на прагнення України до європейської інтеграції, залучає учнівську молодь до спільної європейської культурної спадщини, а також осмислення сучасних проблем європейської спільноти.

У сучасних умовах розвитку країни значення творчих об'єднань соціально-реабілітаційного напрямку, зокрема орієнтованих на дітей з особливими потребами та дітей, які потребують підвищеної уваги, збільшується, що обумовлено соціально-економічним станом, військовими діями на сході країни. Значною залишається частка вихованців, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку (6 тис. 909), дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (10 тис. 626), дітей з малозабезпечених сімей (43 тис. 28; за період з 2015 по 2016 рік ця категорія зросла на 1 тис. 964 дитини)⁴.

Зміст соціально-реабілітаційного напрямку представлено також у навчальних програмах, навчальних та тренінгових курсах, спрямованих на формування здорового способу життя дітей та молоді (наприклад, тренінг-курс «Сприяння просвітницькій роботі «рівний-рівному» серед молоді України щодо здорового способу життя», «Кроки до здоров'я» та інші), формування безпечної поведінки (наприклад, «Правила дорожнього руху і робота загонів ЮІР в навчальних закладах України»), програми проведення дозвілля («Культура дозвілля»); програми, спрямовані на соціальну реабілітацію підлітків з девіантною поведінкою, підготовку старшокласників до сімейного життя (наприклад, «Школа майбутніх батьків») тощо.

Таким чином, творчі об'єднання соціально-реабілітаційного напрямку позашкільної освіти виконують важливі *соціально-педагогічні завдання*, зокрема:

– сприяння соціальному становленню дітей та молоді, підготовка їх до активної професійної та громадської діяльності; забезпечення можливостей

---

⁴ Інформаційний бюлетень «Позашкільні навчальні заклади МОН України» (станом на 01.01.2015 та 01.01.2016).

для самореалізації дітей та молоді у соціально й особистісно значущих справах;

- створення умов для соціального захисту всіх учасників навчально-виховного процесу;

- надання соціально-педагогічної підтримки учням, які опинилися у складних життєвих обставинах;

- забезпечення профілактики девіацій у дитячому і молодіжному середовищі тощо.

Водночас, серед пріоритетних завдань *виховної та просвітницької роботи* творчих об'єднань соціально-реабілітаційного напрямку варто виокремити:

- створення умов для становлення світогляду, інтеріоризації загальнолюдських і національних цінностей, формування соціальної позиції особистості на основі здобуття знань про історію, культуру, сучасний розвиток країни;

- виховання моральних якостей, формування особистої гідності, культури дітей та молоді шляхом залучення до кращих надбань українського народу, культури інших країн;

- виховання патріотичних почуттів, любові і поваги до національних цінностей, історії, культури;

- заохочення учнів до волонтерської діяльності, що сприяє становленню моральних якостей особистості;

- виховання молодих громадян України як членів європейської спільноти, залучення дітей та молоді до європейських демократичних цінностей та ін.

Таким чином, за нинішніх умов розвитку країни позашкільні навчальні заклади володіють унікальними можливостями щодо формування світогляду, системи цінностей особистості, долучаючи дітей та учнівську молодь до національної культури, історії, а також осмислення сучасних подій боротьби

за незалежність України. Вагомим у загальному контексті є потенціал творчих об'єднань соціально-реабілітаційного напрямку позашкільної освіти.

Водночас система позашкільних навчальних закладів потребує підтримки, належного матеріально-технічного забезпечення, підвищення соціальної захищеності педагогічного складу, всіх учасників навчально-виховного процесу.

Материалы статьи представляют аспекты современного развития внешкольного образования. Актуализирована роль внешкольного образования как института воспитания, содержание которого должно быть направлено на становление мировоззрения, воспитания патриотических чувств, гражданских качеств личности; коротко представлен потенциал социально-реабилитационного направления внешкольного образования.

Ключевые слова: *внешкольное образование, внешкольные учебные учреждения, социально-реабилитационное.*

The article presents some aspects of modern development of out-of-school education. The role of out-of-school education is stressed as an institution of social education, the contemporary content of which has to be focused on expanding the worldview, developing patriotism, civic qualities of personality. The potential of the social and rehabilitation direction of out-of-school education is briefly outlined.

Keywords: *out-of-school education, out-of-school educational institutions, social and rehabilitation direction.*

І. О. Луценко, Т. В. Прокофієва, м. Київ

ВИКОРИСТАННЯ ТРЕНІНГОВИХ ЗАНЯТЬ У РОБОТІ З ДІТЬМИ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ІЗ РОДИН УЧАСНИКІВ АТО І ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ

Розкрито особливості використання тренінгових занять у роботі з дітьми дошкільного віку із родин учасників АТО і внутрішньо переміщених осіб. Доведено, що тренінгові заняття є ефективною формою роботи з дітьми означеної категорії.

Ключові слова: *психотравма, тренінгові заняття, рольові ігри, діти дошкільного віку, родини учасників АТО, внутрішньо переміщені особи.*

Нинішній воєнний конфлікт в Україні неминуче збільшує кількість дітей дошкільного віку, які пережили психотравматичні події, й частина з них – отримали психічну травму. Лише в місті Києві на сьогодні налічується більше ніж 2 500 тис. дітей військовослужбовців та понад 3 тис. дітей – з родин внутрішньо переміщених осіб. Кожна з цих категорій так чи інакше

зазнала травматичного впливу. Діти з сімей військовослужбовців опинилися в ситуації переїзду, тривалої розлуки з батьком, тривожної атмосфери в сім'ї, пов'язаної з безвістю або втратою. Не легшим є психологічний стан дітей із сімей-переселенців, адже їм довелося стати свідком бойових дій або їх наслідків, пережити екстремальну ситуацію поспішного й небезпечного переїзду, складну адаптацію до нових умов життя.

Досліджено, що діти віком від 4,5 до 6,5 років здатні вже не просто відчувати і згадувати травмуючі події, але й осмислювати та глибоко переживати їх. У них діагностують посттравматичний стресовий розлад, який виявляється у надмірній настороженості, тривожності; виразному страху розлуки з батьками; відчутному страху при появі атрибуту, що нагадує про пережиту травму (людина в камуфляжі або в капюшоні, що нагадує балаклаву; різкий звук, телевізійна передача, малюнок у книжці); проблемах із засинанням, нічних кошмарах та жахіттях; частих криках та істериках; підвищеній агресивності чи надмірній пасивності: старші дошкільники, які бачили безпомічність своїх батьків у складних життєвих обставинах, переживають кризу довіри до спроможності дорослих людей захистити їх, тому створюють власні захисні стратегії – нападати першим або ховатися; іграх, що повторюються (нав'язливі ігрові сюжети), в яких діти відтворюють свою травму: щодня граються у війну, обстріли, лікарню, бомбосховище; тривозі за майбутнє: дитина постійно вимагає пояснень, чому сталося те, що сталося, і чи не може воно повторитися в майбутньому; тенденціях до регресивної поведінки: у старших дошкільників може повернутися енурез та енкопрез, звичка смоктати палець, можуть зникати засвоєні навички мовлення; проблемах із концентрацією уваги та непосидючості; скаргах на самопочуття, які не підтверджуються аналізами та лікарським обстеженням. Однак ці скарги не можна вважати симуляцією; розповідях з елементами ностальгії: міфологізація минулого, сприйняття нового оточення як ворожого [2].

З метою психологічної допомоги таким дітям, психолого-педагогічного супроводу процесів виховання і розвитку пропонуємо використовувати

тренінгові заняття. Метод соціально-психологічного тренінгу з використанням рольових ігор, які сприяють формуванню комунікативних навичок, розробив М. Форверг (1971). Надалі цей різновид тренінгів виявився найбільш вдалим для використання у дитячій аудиторії.

Тренінг (від англ. train – тренуватися) – визначається як спосіб, сукупність різних прийомів і способів, спрямованих на розвиток тих або інших умінь і навичок. Цей термін використовується у значенні «навчання», «виховання», «тренування», «підготовка». Як один із психологічних інструментів, його можна застосовувати в індивідуальній та груповій роботі [3].

Основним засобом тренінгу для дітей є рольова гра. Рольові ігри, як і багато інших ігор та тренінгових вправ, можна віднести до інтерактивних методів навчання. Інтерактивне навчання передбачає використання різних видів активності учасників. Спілкування під час тренінгу охоплює дві складові: зміст і процес. Зміст визначається певною ідеєю, питанням, закономірностями. Процес тренінгу – це взаємодія учасників, створена атмосфера, ролі, які обираються і через які здійснюється вплив один на одного. Особливе значення при цьому має авторитетна роль вчителя, який проводить заняття [1].

Тренінг, зокрема у виховній роботі з дошкільниками, поступово стає звичним, а іноді й єдиним ефективним коригувально-розвивальним методом. Тренінгові заняття можуть бути спрямовані на розвиток комунікативних навичок, практичних навичок безпечної поведінки на дорозі тощо. Розвивальні тренінги пропонується використовувати у діяльності з дітьми, які постраждали внаслідок воєнного конфлікту [4].

При роботі з тими дітьми, котрі пережили травмуючі події, на основі яких й склався травматичний досвід, тренінг важливий тим, що дає змогу виробити нові знання, здобути нових умінь, подолати негативні моделі управління своєю поведінкою, діяльністю, спілкуванням.

Для здійснення цілеспрямованих змін у власному житті й самому собі тренінг ефективний як метод прояву активності. Група методів розвитку

здібностей до навчання й оволодіння будь-яким складним видом діяльності, зокрема спілкуванням [5], містить потужний потенціал для досягнення необхідних змін у поведінці дитини, формування життєвих навичок позитивної взаємодії з близьким оточенням, здатності адаптуватись і творчо застосувати знання безпечної поведінки в нових ситуаціях, в обставинах невизначеності або непорозуміння з іншими, формування почуття єдності з малою групою родини та ровесників, дитячим садочком, містом, країною, активної потреби співпрацювати з іншими людьми заради досягнення конструктивного результату [4].

Починати роботу з дітьми слід з тренінгу партнерського спілкування. Такий тренінг спрямований на досягнення стану відкритості, відвертості, довіри, емоційної свободи, згуртованості. Завдяки тому, що знімається емоційна напруга, підвищується впевненість у собі, діти відчують захищеність, підтримку, емоційну близькість з іншими, що створює умови для успішного просування, переходу до інших етапів тренінгу – вирішення розвивально-коригувальних завдань.

Література

1. Бевз В. Основні положення щодо проведення тренінгів [Електронний ресурс] / В. Бевз, О. Главник // 1998–2017 Osvita.ua. – Плянди. – Режим доступу: <http://osvita.ua/school/method/technol/598/>
2. Допомога дітям, постраждалим внаслідок воєнного конфлікту: довідник вихователя дошкільного навчального закладу / Н. В. Пророк, С. А. Гончаренко, Л. О. Кондратенко та ін. ; за ред. Н. В. Пророк. – Слов'янськ : ПП «Канцлер», 2015. – 84 с.
3. Пахальян В. Э. Групповой психологический тренинг. – СПб. : «Питер», 2006. – С. 15.
4. Піроженко Т. О., Хартман О. Ю. Парціальна програма з розвитку соціальних навичок ефективної взаємодії дітей від 4 до 6–7 років «Вчимося жити разом» / Т. О. Піроженко, О. Ю. Хартман. – К. : Алатон, 2016. – 32 с.
5. Пузиков В. Г. Технологии ведения тренинга. – СПб. : Речь, 2005. – С. 11–12.

Автором раскрыты особенности использования тренинговых занятий в работе с детьми дошкольного возраста из семей участников АТО и внутренне перемещенных лиц. Отмечено, что тренинговые занятия являются эффективной формой работы с детьми данной категории.

Ключевые слова: *психотравма, тренинговые занятия, ролевые игры, дети дошкольного возраста, семьи участников АТО, внутренне перемещенные лица.*

The article reveals the peculiarities of training method in work with preschool children from families of ATO participants and internally displaced persons. Training sessions are defined as an effective form of activities with children of this category.

***Keywords:** psychotrauma, training sessions, role games, preschool children, family, ATO participants, internally displaced persons.*

Р. В. Малиношевський, м. Київ

РИЗИКОВАНА ПОВЕДІНКА І АПРІОРНА МОЖЛИВІСТЬ ВИБОРУ В КОМУНІКАТИВНИХ СИТУАЦІЯХ ІНТЕРНЕТ-ПРОСТОРУ

У статті тематизовано проблему дослідження ризикованої поведінки старшокласників у сфері інтернет-спілкування. Ризикована поведінка під час інтернет-спілкування розглядається як явище зі специфічною межовою природою і перехідним статусом, супутнє для мережевого суспільства.

***Ключові слова:** ризикована поведінка, мережеве суспільство, інтернет-спілкування.*

Поява мережі Інтернет призвела не лише до подвоєння реальності шляхом утворення фактично осяжної віртуальності, а й до виникнення супутніх явищ, таких як електронна комунікація, цифрові медіа, соціальні мережі тощо. Розвиток і поширеність застосування індивідом та групами у повсякденній практиці соціальних мереж обумовили, за висловом М. Кастельса, появу нової соціальної морфології суспільства. Йдеться не про що інше, як про утворення мережевого суспільства. І саме цифрові комунікаційні технології та їх використання стають тією точкою, навколо якої самоорганізується і на якій ґрунтується сутнісне й функціональне ядро такого суспільства. Таким чином, можна констатувати, що безпосередньо технології виступають однією із детермінант соціальних змін. Оскільки саме технології, і насамперед інформаційно-комунікаційні, забезпечили суб'єкту можливість здійснити певний вихід за межі просторово-часової обмеженості власної тілесності, зокрема завдяки сталому комунікативному інтерсуб'єктному та міжгруповому наближенню. Проте, таке наближення й налагодження сталих інтерсуб'єктивних комунікативних зв'язків сприяє не лише взаємопроникненню різних культур, поширенню інформації, знання, а й видозміні способів генерування та транслявання досвіду, культури, цінностей тощо. Закономірно, що ця модифікація певним чином вплинула і на усталені соціальні практики, спричинивши модерні соціальні явища і процеси. Їх поява досить часто супроводжується виникненням нових

ймовірних та реальних ризиків. Більше того, частково такі ризики детерміновані трансформаційними процесами. У такому контексті постає проблема нівеляції їхньої негативної дії та пошуку релевантних способів їх упередження.

На сьогодні одним із джерел генерування ризику визначається мережа Інтернет. Але не сама по собі, а виключно через такі специфічні можливості для інтерсуб'єктної взаємодії, як просторово-часова доступність, інтерактивність, анонімність тощо. Характерно, що основним суб'єктом, котрий потрапляє під негативну дію ймовірних та реальних ризиків, які супроводжують інтерсуб'єктну взаємодію в інтернет-просторі, є дитина. І не можна категорично стверджувати, що негативний вплив інтернет-простору на дітей зумовлений виключно його фундаментальними ознаками або виключно конституційними психофізіологічними особливостями дитини. Радше, варто вести мову про їх комплементарність. Проте залишається відкритим питання, як саме це відбувається і яких ймовірних векторів може набути. Отже, предметом інтересу є окреслення загального контуру ризикованої поведінки старшокласників у сфері інтернет-спілкування та особливостей їх соціально-педагогічної підтримки, що актуалізується феноменом ризику.

Діагностика, проведена на етапі констатувального експерименту, продемонструвала закономірну розбіжність між кваліфікуванням дій самого суб'єкта (старшокласника), безпосередньо залученого у комунікативну ситуацію інтернет-простору, та стороннього спостерігача (педагога, батьки). Тобто, старшокласники, на відміну від батьків та вчителів, не вбачали у своїх комунікативних діях в мережі Інтернет ані самого потенційного ризику, ані його елементів. Але чому ж виникає така розбіжність? Вочевидь, інтерпретація такої розбіжності неможлива поза площиною розгляду власне ситуацій вибору та визначення маркерів, за якими можна встановити, що поведінка певного суб'єкта містить ризик; для комунікативних ситуацій в інтернет-просторі зокрема. Одним із таких маркерів ризикованої поведінки

виступає апріорна можливість вибору і спосіб, у який суб'єкт співвідносить свої дії та вчинки з такою можливістю. Цього разу існує певна відмінність від розуміння специфіки вибору, описаної у межах досліджень ризику і ризикованої поведінки в економічних та соціологічних теоріях.

Апріорна можливість вибору в ситуаціях економічного, політичного або соціального характеру підкріплюється певною інформацією про вірогідні альтернативи та ймовірні загрози. У процесах же, котрі відбуваються в соціальному інтернет-просторі, демаркаційна лінія між можливими альтернативами розмивається з причини неповноти інформації або її викривлення.

Відтак, для цілісного розуміння феномену ризикованої поведінки у сфері інтернет-спілкування необхідно дещо видозмінити психолого-педагогічну та соціально-педагогічну диспозицію наукової інтерпретації природи самої ризикованої поведінки. Закономірно, що така видозміна має вибудовуватися на видозміні методологічного нормативу щодо уявлень про людину і впливу знання та поінформованості на прийняття нею рішень. Сенс такої трансформації полягає в утриманні від трактування як цілераціональних особистісних дій та вчинків суб'єкта в умовах невизначеності. Варто підкреслити, що зазначений норматив не є підставою для редукції таких дій до чистої ірраціональності у її звичному розумінні. Скоріше йдеться про некритичне та нерелекційне сприйняття суб'єктом явищ і процесів соціального буття, яке суттєво відрізняється від раціональних теоретичних моделей. Принаймні, методологічний норматив обмеженості раціональності суб'єкта чітко простежується у Д. Каннемана, зокрема в межах його психологічного пояснення ірраціонального ставлення суб'єкта до очевидного чи ймовірного ризику при прийнятті рішень про вибір, що, власне, і характеризує тип його поведінки.

Постає закономірне питання: яким чином зміна методологічного нормативу співвідноситься з розумінням природи і сутності ризикованої

поведінки у сфері інтернет-спілкування? І як це впливає на соціально-педагогічне?

Передусім, напевно, необхідно виходити з того, що сама ризикована поведінка має пограничний статус, а отже є поведінкою зі специфічною (проміжною) модальністю. Якщо спробувати сконструювати умовну лінійну шкалу, де на одному кінці розмістити безпечну поведінку, а на іншому – деструктивну, то ризикована поведінка буде розташована між ними й охопить певні елементи обох типів, але не редукуватиметься до жодного з них. Тобто, ризикованій поведінці притаманні деякі ознаки й атрибути безпечної поведінки, які не дозволяють їй присвоїти негативну модальність. Але водночас їй властиві ознаки й атрибути поведінки з негативною модальністю. Така умовна шкала демонструє нам, що модальність ризикованої поведінки є більш лабільною, нестабільною. І саме такий характер модальності ускладнює її дослідження.

У комунікативних ситуаціях інтернет-простору через специфічні атрибути мережі: анонімність, інтерактивність, просторово-часова доступність, невідповідність інформації реальності, відсутність особистісного фізичного контакту певним чином модифікується сама інтерсуб'єктна взаємодія та апріорна можливість вибору. Перелічені атрибути та прикметні ознаки мережі привносять елемент невизначеності у вибір, що імпліцитно містить ризик та частково детермінує ризиковану поведінку.

З огляду на цей факт варто диференціювати ризиковану поведінку у сфері інтернет-спілкування ще й за типом апріорної можливості вибору і вчинком. Таке диференціювання можна здійснити, розподіливши ризиковану поведінку на спорадичну (ситуативну), що обумовлена комунікативною ситуацією інтернет-простору (яка спричиняє випадковий некритичний вибір і не має свого продовження у часі), і системну, коли з апріорної можливості вибору дій у комунікативній ситуації старшокласником неререфлексівно обираються дії, які примножують ризик і мають своє продовження у часі.

Проте як ситуативна, так і системна ризикована поведінка становлять предмет наукового інтересу, внаслідок ймовірного негативного впливу на особистість.

Отже, з причини специфічної модальності ризикованої поведінки, її лабільності необхідно доповнити традиційний діагностичний інструментарій аналізом конкретних комунікативних ситуацій інтернет-простору, до яких залучаються старшокласники, та вивченням особливостей способів реалізації ними апріорної можливості вибору у спілкуванні. Водночас, при розробленні соціально-педагогічних технологій варто орієнтуватися на необхідність нівеляції некритичного сприйняття віртуальної реальності..

Зазначене актуалізує потребу парадигмального осмислення у предметному полі соціальної педагогіки дослідних методологій та інструментарію соціальних наук, подальшого осучаснення наукової мови соціальної педагогіки та конструювання нових методів і дослідницьких процедур.

В статтє тематизирована проблема исследования рискованного поведения старшеклассников в сфере интернет-общения. Рискованное поведение во время интернет-общения рассматривается как сопутствующее явление со специфической пограничной природой и переходным статусом, характерное для сетевого общества.

Ключевые слова: рискованное поведение, сетевое общество, интернет-общение.

The paper studies the problem of risk behaviors of high school students in the field of Internet communication. Risky behavior during online communication is considered as a phenomenon with specific boundary nature and transitional status, accompanying network society.

Keywords: risky behavior, network society, Internet communication.

В. В. Мачуський, м. Київ

НАУКОВО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПОЗАШКІЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

У статті викладено історію створення і діяльності лабораторії позашкільної освіти Інституту проблем виховання НАПН України.

Ключові слова: позашкільна освіта, позашкільний навчальний заклад, виховання, виховний потенціал, вихованці позашкільних навчальних закладів.

Модернізація національної системи освіти здійснюється нині у контексті гуманістичних освітніх парадигм і пов'язана з визнанням значущості знань як рушійної сили суспільного прогресу та добробуту. Ці зміни стосуються створення нових освітньо-виховних моделей, перегляду змісту і методів навчання та виховання молодого покоління. Розв'язання окресленої проблеми особливо актуалізується у позашкільних навчальних закладах.

Рішенням Президії АПН України 1996 року у структурі Інституту проблем виховання було створено лабораторію діяльності позашкільних закладів, концептуальні основи котрої передбачали активне залучення до розробки законодавчої бази позашкільної освіти України та науково-методичного забезпечення освітньо-виховного процесу позашкільних навчальних закладів.

З перших кроків науковий колектив лабораторії брав активну участь у розробленні Законів України «Про освіту», «Про позашкільну освіту», «Про охорону дитинства в Україні», державної Програми розвитку позашкільних навчальних закладів, Національної доктрини розвитку освіти України, інших нормативних документів.

Протягом **1997-1999** років опрацьовувалася комплексна тема **«Науково-методичне забезпечення позашкільних закладів різних типів»**.

Під час дослідження було закладено концептуальні основи позашкільної освіти, які відображені в «Концепції позашкільної освіти та виховання» (1997). Концепція стала спробою наукового осмислення розвитку позашкільної освіти та виховання, що сприяло становленню нової галузі педагогічної науки – позашкільної педагогіки. Було визначено принципи позашкільної освіти і виховання, її основні напрями, зміст та структуру, шляхи розвитку творчої особистості, завдання з науково-методичного та кадрового забезпечення позашкільля.

У зазначений період і до нинішнього часу глибоко працює над проблемою Г. П. Пустовіт. Зокрема, він обґрунтував концептуальні основи

діяльності, сутність, мету і завдання позашкільних закладів еколого-натуралістичного профілю; визначив принципи і напрями їх діяльності, що передбачають виховання творчої особистості засобами дослідницької роботи екологічного змісту.

У **2000-2002** роках співробітники лабораторії досліджували тему **«Соціально-педагогічні основи діяльності позашкільних закладів освіти в сучасних умовах»**. Основним здобутком цього періоду стало наукове обґрунтування соціально-педагогічних засад діяльності позашкільних навчальних закладів та розроблення перспективної моделі їх функціонування.

Згідно із замовленням МОН України, науковий колектив лабораторії залучався до розроблення низки проектів нормативних документів, зокрема у цей час були затверджені Закон України «Про позашкільну освіту», «Програма розвитку позашкільних навчальних закладів», Положення про «Народний художній» та «Зразковий художній» колективи у закладах освіти, Положення про Малу Академію наук України, Критерії оцінювання діяльності позашкільних навчальних закладів, Положення про Всеукраїнський конкурс майстерності педагогічних працівників позашкільних навчальних закладів «Джерело творчості».

У період **2003-2005** років наукові співробітники лабораторії виконували НДР **«Методика виховної діяльності у позашкільних навчальних закладах»**.

Відповідно до Програми дослідження, розроблено «Положення про районне наукове товариство учнів», програму спецкурсу з основ науково-дослідницької роботи «Наукова зміна» для членів МАН України, науково-методичний посібник «Методика виховної діяльності в МАН України», методичні рекомендації з організації навчально-виховного процесу у наукових гуртках та секціях тощо.

З метою реалізації поставлених завдань на практиці, поряд із експериментальним дослідженням, колектив лабораторії діяльності

позашкільних закладів працював над укладанням особливо важливих для позашкільної освіти документів, а саме: Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про позашкільну освіту» від 02.06.2005 р., Типових навчальних планів для гуртків, секцій, творчих об'єднань за напрямками позашкільної освіти; Положення про Всеукраїнський конкурс майстерності педагогічних працівників позашкільних навчальних закладів «Джерело творчості», Положення про Всеукраїнський конкурс навчальних програм, посібників з позашкільної освіти; Положення про Всеукраїнський конкурс на кращу науково-методичну розробку з питання дослідницько-експериментального напрямку позашкільної освіти.

Крім того, співробітники лабораторії брали активну участь у виконанні Програми розвитку позашкільних навчальних закладів на 2002-2008 рр. Результатом цієї роботи стали підготовлені до друку нові збірники програм, що допомогло значно оновити зміст гурткової роботи у ПНЗ.

Актуальність проблем, пов'язаних з творчим розвитком особистості, потреба розроблення їх науково-методичних засад обумовили вибір теми наукового дослідження лабораторії на **2006-2008** роки: **«Науково-методичні засади розвитку творчої особистості учнів у позашкільних навчальних закладах»**.

Об'єктом дослідження було визначено процес розвитку творчої особистості учнів, метою – наукове обґрунтування та апробація науково-методичних засад розвитку творчої особистості учнів у позашкільних навчальних закладах; умовами ефективності цього процесу: наукове обґрунтування мети педагогічного керівництва; розроблення та наукове обґрунтування дидактичного компоненту формування творчої особистості; обґрунтування соціального портрету особистості учня, його творчої спрямованості; розвиток творчих рис характеру, творчих якостей інтелекту, творчої самосвідомості.

З метою вивчення напрацьованого досвіду роботи науковців, педагогів, працівників методичних служб та органів управління освіти

колектив лабораторії ініціював проведення Всеукраїнської науково-практичної конференції «Теоретико-методичні основи виховання творчої особистості учнів в умовах позашкільних закладів». З-поміж 160 учасників цього заходу, що відбувся 30-31 березня 2006 р., понад 50% – науковці з різних регіонів України, матеріали виступів яких увійшли до збірника наукових доповідей.

Науково-дослідна та організаційно-педагогічна робота лабораторії діяльності позашкільних закладів у 2010-2011 роках спрямовувалась на реалізацію положень Державної цільової соціальної програми розвитку позашкільної освіти на період до 2014 року (постанова КМУ № 785 від 27.08.10 року), зокрема вирішення завдання щодо підвищення рівня науково-методичного забезпечення діяльності позашкільних навчальних закладів.

Наукова тема **“Педагогічні засади оптимізації виховного потенціалу навчального процесу у позашкільних навчальних закладах”** досліджувалася лабораторією у **2009-2011** роках.

Діяльність науковців у звітному періоді була пов’язана з виконанням такого актуального завдання для національної позашкільної освіти, як наукове обґрунтування і науково-методичне забезпечення оптимізації виховного потенціалу позашкільних навчальних закладів. Результати цієї роботи оформлено у вигляді підручника «Позашкільна освіта і виховання» (рукопис), колективної монографії «Виховний потенціал позашкільних навчальних закладів», науково-методичного посібника «Формування в учнів допрофесійного досвіду у позашкільних навчальних закладах» (рукопис), трьох методичних рекомендацій: «Організаційно-педагогічні умови оптимізації виховного потенціалу навчального процесу у гуртках художньо-естетичного напрямку позашкільних навчальних закладів», «Оптимізація виховного процесу у технічних гуртках позашкільних навчальних закладів», «Організаційно-педагогічні умови оптимізації виховного потенціалу навчального процесу у гуртках гуманітарного напрямку позашкільних навчальних закладів».

У **2012-2014** роках досліджувалася наукова тема **«Формування у вихованців позашкільних навчальних закладів базових компетентностей у процесі пізнавально-практичної діяльності»**.

Встановлено, що компетентнісний підхід у позашкільній освіті ґрунтується на застосуванні в меті, завданнях, змісті, формах та методах позашкільної освіти базових компетентностей особистості. Він заперечує однобічний характер і передбачає посилення практичної спрямованості позашкільної освіти та виховання.

За результатами дослідження, згідно з тематичним планом і технічним завданням, підготовлено і видано колективну монографію «Формування у вихованців позашкільних навчальних закладів базових компетентностей у процесі пізнавально-практичної діяльності» та методичний посібник «Компетентнісний підхід у навчально-виховному процесі позашкільного навчального закладу». Також спільно з МОН України розроблені і впроваджені у практику роботи ПНЗ Вимоги до навчальних програм з позашкільної освіти; **навчальні програми для позашкільної освіти:** „Мистецтво нашого народу”, „Валяння вовни”, „Петриківський розпис”, „Юний конструктор-дослідник”, „Школа радості і здоров'я”, „Оздоровча гімнастика”, „Оздоровчий волейбол”, „Клуб „Точка зору”, „Мистецтво спілкування”; ряд навчальних **програм для гуртків дитячих закладів оздоровлення та відпочинку:** „Конструювання повітряних зміїв”, „Авіамоделювання”, „Спорт на відпочинку”, „Здоровим будь”, „Валяння вовни”, „Петриківський розпис” „Юні журналісти”), котрі були видані як збірник видавництвом «Шкільний світ».

У **2016** році лабораторію діяльності позашкільних закладів перейменовано на лабораторію позашкільної освіти. Нині колектив науковців досліджує дві теми: **«Формування ціннісних орієнтирів навчально-виховного процесу у позашкільних навчальних закладах»** й **«Екологізація освітнього простору сучасної загальноосвітньої школи»**.

Література

1. Мачуський В. В. Стратегічні напрями удосконалення науково-методичного забезпечення діяльності позашкільних навчальних закладів / В. В. Мачуський, Г. П. Пустовіт // Становлення особистості. – Кам'янець-Подільський : ПП Зволейко Д. Г., 2007. – С. 111-121.

2. Позашкільна освіта: додаткові можливості для розвитку особистості учня / автор. кол.: А. В. Корнієнко, В. В. Мачуський, Г. П. Пустовіт, О. В. Литовченко, О. В. Просіна // Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні / Нац. акад. пед. наук України ; [редкол.: В. Г. Кремень (голова), В. І. Луговий (заст. голови), А. М. Гуржій (заст. голови), О. Я. Савченко (заст. голови)] ; за заг. ред. В. Г. Кременя. – К. : Товариство «Знання» України, 2016. – С. 59-67.

В статтє изложена история создания и деятельности лаборатории внешкольного образования Института проблем воспитания НАПН Украины.

Ключевые слова: *внешкольное образование, внешкольное учебное заведение, воспитание, воспитательный потенциал, воспитанники внешкольных учебных заведений.*

The article presents the history and activities of Out-of-School laboratory of the Institute of Problems on Education of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine.

Keywords: *out-of-school education, out-of-school educational institutions, educational potential, out-of-school educational institutions students.*

О. Л. Морін, м. Київ

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ В УМОВАХ ОСВІТНЬОГО ОКРУГУ

У статті представлено результати дослідження, проведеного лабораторією трудового виховання Інституту проблем виховання НАПН України з метою розроблення змісту та педагогічних засобів забезпечення професійного самовизначення учнівської молоді в умовах освітнього округу.

Ключові слова: *освітній округ, професійне самовизначення, учнівська молодь.*

Важливість формування в учнівській молоді готовності до професійного самовизначення зумовлена тим, що від обґрунтованості й адекватності вибору професії залежить подальше життя молодої людини. Справді, професійне самовизначення – це подія, яка не тільки впливає на професійний складник життєдіяльності, а й може докорінно змінити життєвий шлях загалом. Від цього вчинку залежать сімейні перспективи, матеріальний добробут, психологічна гармонія, самооцінка тощо.

У результаті проведеного лабораторією трудового виховання в 2014-2016 роках дослідження теоретично обґрунтовано та експериментально

перевірено ефективність запропонованого змісту і педагогічних засобів формування професійного самовизначення учнівської молоді в умовах освітнього округу.

Теоретико-методологічну основу дослідження склали праці К. Абульханової-Славської, Б. Ананьєва, Л. Анциферової, Г. Балла, Л. Божович, Л. Виготського, А. Голомштока, Г. Костюка, В. М'ясищева, К. Платонова, Н. Пряжнікова, К. Платонова, С. Рубінштейна та ін. (теоретико-методологічні основи професійного самовизначення особистості); Л. Ботякової, О. Колесникової, Д. Костянтинівського, В. Сидоренка, О. Мельника, А. Мордовської, Є. Павлютенкова, А. Федоришина, І. Чечель, П. Шавіра та ін. (психолого-педагогічні основи формування готовності до професійного самовизначення); Л. Гуцан, Ж. Вірної, Д. Закатнова, Л. Йовайши, Є. Клімова, Г. Левченка, З. Охріменко, А. Сазонова, В. Симоненка, В. Мачуського, М. Тименка, І. Ткачук, Є. Павлютенкова, М. Піддячого, Д. Тхоржевського, М. Янцура, О. Ястремської та ін. (методи активізації професійного та особистого самовизначення, методичні основи профорієнтації); Б. Федоришина, В. Лозовецької, Н. Побірченко, В. Синявського (проблеми психології профорієнтації та професійного розвитку особистості); І. Бега, О. Киричука, О. Коберника, Г. Костюка, К. Платонова, Г. Пустовіта, В. Сухомлинського, М. Ярмаченка (особистісно орієнтований підхід у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи).

Під час дослідження було здобуто нові наукові дані, які засвідчують: професійне самовизначення учнівської молоді в умовах освітнього округу є процесом цілеспрямованих і послідовних самозмін особистості, що відбуваються під впливом профорієнтаційної діяльності суб'єктів освітніх округів, скоординованої єдиною визначеною ними структурною одиницею у своєму складі; формування готовності учнівської молоді до професійного самовизначення в умовах освітнього округу має відбуватися комплексно у процесі урочної, позаурочної і позашкільної предметно-перетворювальної

діяльності під час допрофільної підготовки та профільного навчання, яке забезпечено усіма наявними ресурсами суб'єктів освітніх округів.

Також, зокрема, було доведено, що процес формування готовності учнівської молоді до професійного самовизначення безпосередньо пов'язаний з використанням ідей особистісно орієнтованого виховання, за якого вихованець є суб'єктом суспільно значущої поведінки як істотного складника суспільної практики.

Тобто, під час формування готовності має забезпечуватися динамічна взаємодія вихователя та вихованців, спрямована на засвоєння у різних видах діяльності цінностей культури, самореалізацію, самоствердження, особистісний розвиток.

Крім того, така взаємодія спонукає вихованця до свідомого вироблення у себе позитивних рис і подолання негативних. Це сприяє формуванню у суб'єкта вимогливості до себе як постійної риси характеру, без якої неможливо досягти успіху в будь-якій справі.

Аналіз результатів дослідження дає змогу стверджувати – процес формування готовності учнівської молоді до професійного самовизначення відбувається так: потреба (необхідність суб'єкта пристосовуватись до вимог, які висуває життя, а саме обов'язковість вибору майбутнього професійного шляху) сприяє виникненню мотиву (прагнення суб'єкта до самоствердження), який встановлює мету (готовність суб'єкта до професійного самовизначення). Мета ж визначає сутність того, чого необхідно досягти (психологічне утворення особистості) і прояв цього досягнення (дії у ситуації вибору професії), які, своєю чергою, детермінують механізм формування (самореалізація шляхом самовдосконалення та саморозвитку) і засоби цього процесу (засвоєння знань про структуру і зміст професійної діяльності людини; розвиток умінь узгодження та зіставлення вимог професії з власними індивідуальними особливостями; формування інтелектуально-моральної саморегуляції, тобто умінь і навичок підготовки до практичної реалізації майбутньої професійної кар'єри). Результатам процесу

виступають безпосередньо дії з розгортання освітньої і професійної траєкторії.

Отриманий науково-методичний матеріал було систематизовано, узагальнено, інтерпретовано та включено до змісту обов'язкової друкованої продукції (монографії і посібника), впровадження якої має збагатити сферу знань в галузі теорії і методики виховання, загалом сприяти удосконаленню процесу виховання й розвитку особистості, надати можливість якісно та ефективно вирішувати завдання забезпечення професійного самовизначення особистості.

За результатами проведеного дослідження обґрунтовано доцільність впровадження у профорієнтаційну практику визначених та експериментально перевірених змісту і педагогічних засобів забезпечення професійного самовизначення учнівської молоді в умовах освітнього округу. Доведено, що дієвими осередками для їх застосування є створені в освітніх округах ресурсні центри професійної орієнтації.

Також, з метою супроводу освітньої і професійної траєкторій випускників навчальних закладів, майбутніх студентів, було запропоновано на базі закладів професійно-технічної та вищої освіти, які включено до складу освітніх округів, створювати "Центри розвитку кар'єри", які, крім іншого, надаватимуть студентам ПТНЗ і ВНЗ індивідуальні інформаційно-довідкові консультації, проводитимуть профконсультаційну діагностику з метою визначення професійної придатності, сприятимуть у складанні усвідомленого й обґрунтованого плану особистої реалізації у професійній сфері, забезпечуватимуть підтримку і допомогу в діях, спрямованих на виконання цього плану, а також здійснюватимуть подальший моніторинг перебігу професійної кар'єри випускників.

Варто зазначити, що перспективним шляхом упровадження результатів проведеного дослідження є їх застосування в опорних закладах, які з вересня 2016 р. створюються на підставі нової редакції Положення про освітній округ, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від

20 січня 2016 р. № 79.

Функціонування освітніх округів і опорних закладів у їх складі, дозволяє побудувати дієву систему освіти практично усіх рівнів, забезпечити доступ учнівської молоді до якісної освіти, ефективно застосовувати досвід педагогічних працівників, фахівців психологічної служби, залучати широке коло зацікавлених осіб і організацій, раціонально використовувати наявну навчально-методичну і матеріально-технічну базу суб'єктів округу.

На базі опорних закладів можуть функціонувати як “Ресурсні центри професійної орієнтації”, так і “Центри розвитку кар’єри”.

Важливість формування в учнівської молоді готовності до професійного самовизначення зумовлена тим, що від обґрунтованості й адекватності вибору професії залежить усе подальше життя молодої людини. Це актуалізує необхідність продовження досліджень, спрямованих на модернізацію змісту, пошук нових форм суб'єктів профорієнтаційної діяльності навчальних закладів різного рівня, інноваційних виховних технологій забезпечення професійного самовизначення особистості. Вивчення досвіду освітньої і виховної практики свідчить – створені в Україні освітні округи мають потужний потенціал для розгортання професійної орієнтації учнівської молоді.

Література

1. Бех І. Д. Виховний процес в осягнутих глибинах // Шкільний світ (спецвипуск). – 2014. – № 5 (685), березень. – 42 с.
2. Гуцан Л. А. Освітній округ як інноваційна модель управління в умовах профільного навчання / Л. А. Гуцан // Вісник Черкаського університету. Серія “Педагогічні науки”. – 2015. – № 37 (370). – С. 35–42.
3. Мельник О. В. Післяіндустріальний світ: нові виклики до професійної орієнтації дітей та учнівської молоді / О. В. Мельник // Педагогіка і психологія. – 2014. – № 1. – С. 24–31.
4. Охріменко З. В. Проблема удосконалення системи професійної орієнтації старшокласників у контексті вимог сьогодення / З. В. Охріменко // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. праць. – Інститут проблем виховання НАПН України. – 2016. – Вип. 20, кн. 2. – С. 88–100.

В статтю представлені результати дослідження, проведеного лабораторією трудового виховання Інституту проблем виховання НАПН України з метою розробки содержания і педагогічних засобів забезпечення професійного самоопределення учащейся молодежи в условиях образовательного округа.

Ключевые слова: образовательный округ, профессиональное самоопределение,

учащаяся молодежь.

The article reveals the results of the research of Labor Education laboratory of the Institute of Problems on Education of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine aimed at developing the content and pedagogical means of ensuring vocational self-determination of students in the conditions of educational district.

Keywords: educational district, vocational self-determination, student youth.

С. П. Нечай, м. Київ

ДОСЛІДЖЕННЯ ВИХІДНОГО РІВНЯ СОЦІАЛЬНОГО ДОСВІДУ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В ПРОЦЕСІ МУЗИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Статтю присвячено актуальній проблемі формування соціального досвіду дітей старшого дошкільного віку в процесі музичної діяльності. Визначено сутність поняття, критерії та показники досліджуваного феномену. Висвітлено якісні та кількісні результати констатувального етапу науково-дослідної роботи, спрямованого на визначення вихідного рівня соціального досвіду старших дошкільників під час музичної діяльності.

Ключові слова: соціальний досвід, музична діяльність, діти старшого дошкільного віку.

Переоцінка базових цінностей особистості – актуальна педагогічна стратегія сучасності. З одного боку, зміни, що відбуваються в суспільстві, істотно впливають на процес формування соціального досвіду дітей; з іншого – розвиток суспільства безпосередньо залежить від того, які цінності будуть формуватися у дітей сьогодні, наскільки молоде покоління виявиться готовим до нового типу соціальних відносин.

На основі аналізу зарубіжних та вітчизняних досліджень у галузі педагогіки, психології, філософії, естетики, культурології, музикознавства нами визначено зміст поняття «формування соціального досвіду дітей старшого дошкільного віку в процесі музичної діяльності» як «процес прийняття, накопичення, осмислення дитиною знань, умінь і навичок змінюваних позицій: «я слухаю», «я інтерпретую», «я творю», що забезпечують розвиток здібностей до соціальних комунікацій через різні види музичної діяльності».

Критеріями сформованого соціального досвіду у дітей дошкільного віку в процесі музичної діяльності визначаємо: *досвід вслуховування у звукову інформацію* (показники: вміння диференціювати зони аудіального сприйняття; визначати напрямок звуку; диференціювати звуки як компоненти звукового середовища, виділяти звучання заданого предмета з ряду запропонованих; розрізняти звучання декількох звукових сигналів (немузичних звуків і музичних інструментів), виділяти однакові за звучанням сигнали); *досвід музично-інтонаційного спілкування* (показники: вміння розрізняти голоси однолітків і дорослих (рідних, з найближчого оточення); передавати голосом інтонаційні характеристики різних казкових персонажів, настрій людини; імпровізувати власним голосом, з використанням дитячих музичних інструментів); *досвід пластичного самовираження* (вміння передавати у вільних, пластичних рухах характер музики, її емоційно-образний зміст; самостійно створювати і виразно передавати художній образ у музичній гри-драматизації, тіньовому театрі); *досвід творчої міжособистісної взаємодії (у групі дітей, дітей і дорослих)* – вміння діяти спільно з партнером, у команді; підпорядковувати свої дії задуму режисера-постановника, прислухатися до його рекомендацій; прагнення в процесі міні-концертів, святкових ранків творчо проявляти себе.

Розглянемо детально методику і результати спостереження за дітьми. Визначення *досвіду дітей вслуховування у звукову інформацію* здійснювалося за допомогою серії музично-дидактичних ігор: «Що чути?», «Визнач, звідки звук», «Вгадай, що ти чуєш?», «Звукові збіги».

Результати показали, що більша частина дітей акцентує свою увагу на звуках, які лунають у найближчій аудіальній зоні. Звуки, чутні на середній відстані, диференціюються або як близькі, або як далекі. Ранжування відповідей учасників експерименту засвідчило, що за просторовим розташуванням джерела звуку діти локалізують звуки у такій спрямованості: попереду – ліворуч або праворуч – зверху. Тільки 10 % дошкільників визначили звуки, які лунали за спиною.

Завдання на з'ясування здатності диференціювати звуки як компоненти звукового середовища виявилось досить складним для дітей. Порівняльний аналіз результатів показав, що звукове середовище сприймається дошкільниками частково; найчастіше вони звертають увагу і намагаються визначити лише ті компоненти, які яскраво виділяються у звуковому потоці. Виявлено, що діти добре розрізняють звучання декількох звукових сигналів, майже всі виділяють сигнали, однакові за звучанням.

Досвід музично-інтонаційного спілкування дітей визначався за допомогою серії завдань: «Вгадай за голосом», «Передай голосом інтонаційні характеристики різних казкових персонажів, настрої людини», «Намалюй звуком».

Аналіз отриманих результатів засвідчив, що дошкільники у 85 % випадків безпомилково визначають своїх однолітків за голосом. 6 % дошкільників не визначають за голосом двох однолітків з восьми, а 9 % дітей – одного однолітка з тих же восьми осіб.

Завдання на виявлення уміння передавати голосом інтонаційні характеристики різних казкових персонажів, настрої людини виконувалися дітьми з великим бажанням. За його результатами було виявлено, що 27 % дітей старшого дошкільного віку мають уявлення про можливості свого голосового апарату, володіють навичками відтворення звуків різної висоти, тембру, характеру. Виконання завдань були емоційно насичені. 32 % дітей при відтворенні голосом інтонаційних характеристик дотримуються звуковисотності, проте їхні репліки не завжди емоційно насичені. 40 % дошкільників передають образ експресивно і впевнено, але звуковисотність мало вирізняється. Один відсоток дітей, які брали участь в експерименті, не змогли передати характер казкових персонажів, звуки були або недостатньо віддалені один від одного, або всі репліки звучали монотонно.

Завдання зобразити власним голосом музичну картинку (човник і чайку, яким вдалося вибратися на берег острівця, перечекати бурю і попливти далі) викликало інтерес у дітей. Однак найчастіше вони використовували не

можливості свого голосового апарату (горловий звук, шепіт, вібрація губ, глісандо і тому подібне), а підбирали мовні звуки: ш-ш (море), у-у (вітер).

Завдання на створення музичної картинки за допомогою дитячих музичних інструментів виявилось для дітей складним. Створюючи музичний фрагмент, багато дітей концентрували свою гру на звуках середнього діапазону інструмента, крайні звуки озвучувались рідко, частіше – найвищі як закінчення. Більшість дітей грали уривчасто з використанням коротких тривалостей нот, не поєднуючи їх з довгими, діапазон динаміки звучання – від помірно голосного до голосного.

Завдання «Танок» (під музику «Сарказми» С. Прокоф'єва) та етюд «Пробудження на сільському подвір'ї» (під музику «Ранок» Е. Гріга) сприяли виявленню *досвіду пластичного самовираження* дитини старшого дошкільного віку в процесі музичної діяльності.

Ці завдання не викликали у дітей труднощів. Аналіз результатів показав, що всі діти правильно визначили характер музики і рухалися в заданому темпі (фіксували: захопленість музикою і створенням образу; відповідність танцювальних рухів характеру музичного твору; адекватність передачі в жестах акцентів, пауз; яскраві інтонаційні звороти; доречні мімічні реакції).

Для виявлення *досвіду творчої міжособистісної взаємодії* (у групі дітей, дітей і дорослих) старших дошкільників у процесі музичної діяльності застосовувалися гра «Танець на газетці», дитяча естафета «Без рук», спостереження за дітьми під час музичних ігор-драматизацій, міні-концертів, святкових ранків.

Контрольний зріз засвідчив, що для 18 % дошкільників ситуація спільного розв'язання завдання виявилася фактично нездійсненою. 58 % учасників експерименту формально сприймали мету як спільну, але потім діяли індивідуально. 24 % дітей при виконанні завдання були спрямовані на кінцевий результат, усвідомлюючи значення якості дій кожного учасника, успішно проявили себе у спільно-взаємодіючій моделі.

За результатами спостереження було виявлено, що більшість дошкільників люблять і відчують потребу бути в центрі уваги, грати «в артистів». Але в кожній групі є діти, які, хоча і мають бажання виступати, не можуть впоратися з незручністю, сором'язливістю, тривожністю.

На основі аналізу якісно-кількісних даних виділено чотири рівні вихідного соціального досвіду дітей старшого дошкільного віку в процесі музичної діяльності: *багатий, достатній, обмежений, бідний*.

Рівень *багатого соціального досвіду в процесі музичної діяльності* склали дошкільники з такими показниками: чутливий слух, уміння диференціювати звуки, виділяти задані або однакові за звучанням (шум, звук, голос). Такі діти володіють голосом, різноманітними і виражальними способами звуковідтворення, емоційно і самостійно створюють пластичний художній образ, знаходять виразні мімічні реакції, злагоджено діють з партнером або в команді заради досягнення мети. Вони підпорядковують свої дії задуму режисера-постановника, прислухаються до його рекомендацій, прагнуть творчо проявляти себе під час міні-концертів і святкових ранків. Таких дошкільників налічувалося 6 %.

До рівня *достатнього соціального досвіду в процесі музичної діяльності* зараховано дошкільників з такими показниками: розвинений слух і водночас нестала слухова увага; здатність розрізняти і співвідносити звуки. Діти імпровізують з музичними звуками (тембрально, ритмічно, мелодійно), знаходять різноманітні способи створення пластичних художніх образів, однак проявляють стриманість у мімічних реакціях. Під час спільної діяльності діти усвідомлюють значущість власної активності в грі-драматизації, міні-концерті, відчують певне хвилювання за колективний результат, однак не помічають відступу від первинного задуму. До цього рівня належало 32 % дітей експериментальної групи.

Показниками рівня *обмеженого соціального досвіду в процесі музичної діяльності* були уміння: виділяти звуки як компоненти звукового середовища, самостійно або за допомогою педагога правильно

диференціювати звуки, вирізняти заданий та однаковий (шум, звук, голос). Ці дошкільники зазнають труднощі в передачі звуковисотності голосом, а для створення музичного фрагмента частіше обирають шумові інструменти і діють, постійно звертаючись по допомогу до педагога. Їхні рухи під музику здебільшого копіюють рухи інших дітей, мімічні ж реакції відсутні. Під час виконання спільної діяльності у таких дітей фіксуються різні диспозиція і темп. У гри-драматизації і міні-концерті проявляють несміливість та невпевненість. Таких досліджуваних виявлено 44 %.

Показниками рівня дітей з *бідним соціальним досвідом у процесі музичної діяльності* ми визначили недостатню сформованість різноманітних умінь. Таким вихованцям притаманна спонтанна увага до звуків середовища, вслуховування лише в яскраву звукову інформацію, розрізнення і спроби аналізу тільки її звучання. Водночас, ця категорія дітей володіє одним засвоєним способом звуковідтворення, застосовуючи його в будь-яких випадках. Озвучення музичного фрагменту вони здійснюють у вигляді хаотичного відтворення звуків. Рухи виконують відповідно до темпу музики, проте без урахування характеру музичного твору, мімічні реакції переважно недоречні. Діти цього рівня виявляють соціальну реактивність у взаємодії з іншими учасниками музичної діяльності. Для них характерна відсутність інтересу до деталей драматургії, епізодичність уваги до рекомендацій режисера-постановника. Таких дітей налічувалося 18 %.

Отже, можемо констатувати, що висвітлені якісні та кількісні результати визначення вихідного рівня соціального досвіду дітей старшого дошкільного віку вказують на необхідність проведення цілеспрямованої роботи щодо збагачення соціального досвіду дітей і розроблення методичних основ для оптимізації музичної діяльності з цього напрямку.

Стаття посвячена актуальній проблемі формування соціального опыта дітей старшого дошкільного віку в процесі музичної діяльності. Визначено сутність поняття, критерії та показники досліджуваного феномена. Представлено якісні та кількісні результати констатуючого етапу науково-дослідницької роботи, направленої на визначення вихідного рівня соціального опыта старших дошкільників в процесі музичної діяльності.

Ключевые слова: *социальный опыт, музыкальная деятельность, дети старшего дошкольного возраста.*

The article deals with the topical problem of formation of senior preschool children's social experience in the process of music activities. The essence of the notion, criteria, and indices of the phenomenon under research have been determined. The qualitative and quantitative results of the ascertaining stage of the experiment have been highlighted aimed at the determination of the initial level of senior preschool children's social experience in the process of musical activities.

Keywords: *social experience, music activities, senior preschool children.*

В. Б. Нечерда, м. Київ

ОСОБЛИВОСТІ ТЕАТРАЛЬНОЇ ТЕХНОЛОГІЇ В РОБОТІ З ПІДЛІТКАМИ УРАЗЛИВИХ КАТЕГОРІЙ

Автор розглядає проблему вразливості підліткового віку й наголошує на соціальній доцільності впровадження театральної технології у практику ЗНЗ. В центрі уваги дослідниці один із найбільш ефективних методів роботи з підлітковою аудиторією – «рівний – рівному».

Ключові слова: *підлітки, уразливість, просоціальна поведінка, театральна технологія, метод «рівний – рівному».*

Держава сьогодні як ніколи потребує молодих людей, здатних на духовний і соціально-культурний саморозвиток, творче самостановлення, самовіддане служіння Україні та суспільству. Однак, все більш загрозливих форм набувають зневіра у майбутньому, нечітка позиція щодо життєвих орієнтирів, конфлікти між поколіннями, девальвація моральних та інтелектуальних цінностей, соціальна байдужість і агресивність. Зазначені фактори спричиняють загальну дегуманізацію суспільства й перешкоджають гармонійній взаємодії в соціальному середовищі. За таких умов досить гостро постає проблема соціальної дезадаптованості людини, дитини зокрема. Відтак, одним із головних пріоритетів національного виховання має стати створення безпечного, якісного і дружнього для дитини навчально-виховного середовища ЗНЗ. Рефлексія науково-педагогічних джерел засвідчує, що освітяни недостатньо використовують свої можливості передусім через брак знань з певної проблеми, досвіду, недостатність змістовно-методичного забезпечення й низький рівень готовності педагогів

застосовувати ефективні технології роботи з учнями, зокрема з підлітками уразливих категорій.

Підлітковий вік – це час підвищеної уразливості, що зумовлено багатьма психологічними та фізичними змінами, а також політичною та економічною ситуацією в країні, впливом соціального оточення, зокрема однолітків. Сучасному підліткові властиві проблеми як особистісного, так і міжособистісного характеру: комплекс неповноцінності, відсутність комунікативної компетентності, несформованість внутрішньої позиції, підвищена агресивність тощо.

Робота з підлітками 11–15 років, на нашу думку, є особливо важливою, оскільки в цей віковий період учні перебувають у перехідній віковій стадії: від дитинства до юності, від незрілості до зрілості, в результаті чого виникає новоутворення – «самовизначення» (Л. Божович). Більшість дослідників (О. Видра, Д. Ельконін, Ж. Піаже, Н. Сухарева, А. Яшкова та ін.), підкреслюючи роль спілкування у підлітковому віці як провідного виду діяльності, зауважують, що для учнів 5-9 класів «учбова діяльність робить «поворот» дитини від спрямованості на світ до спрямованості на самого себе» [1]. Підліток приписує собі істотну роль в порятунку людства й організовує життєвий план залежно від мети. Таку нову форму егоцентризму, що прагне до перевлаштування світу, Ж. Піаже назвав «наївним ідеалізмом». З огляду на це у шкільній практиці необхідним є формування й міцне закріплення у свідомості й поведінці підлітків позитивних настанов і мотивів, значущих ціннісних орієнтацій. Лише в такому випадку фундаментом життєвої позиції у вже дорослої людини стануть установки на просоціальну поведінку. Така поведінка, за визначенням науковців лабораторії фізичного розвитку та здорового способу життя, є системою дій та вчинків особистості, зумовленою свідомим прийняттям соціально значущих норм і цінностей, умінням конструктивно вирішувати міжособистісні та групові суперечності, несприйнятливістю до ризикованих способів полісуб'єктних взаємодій, здатністю до самореалізації у різних видах соціально значущої діяльності.

На сьогодні в Україні підлітки – одна з найбільш уразливих соціальних груп населення. Особливо це стосується дітей з тимчасово переміщених родин, а також сімей військових – учасників АТО. Такі діти можуть залишитися без опіки або бути сиротами, мати обмежений доступ до соціальної або медичної допомоги через відсутність документів, які підтверджують особу, проживати у злиднях через безробіття батьків. Вони потерпають від негативних наслідків тривалої політичної нестабільності; від політики та законодавства, які не сприяють створенню необхідних умов і розвиткові доступних соціальних послуг; від соціально-економічних негараздів, які найболісніше відбиваються на сім'ях з дітьми та жінках; від малоспроможних системи охорони здоров'я та соціального сектору; від загрози стати жертвою сексуальної та трудової експлуатації; від легкодоступності алкоголю, хімічних речовин і наркотиків; від успадкованої з радянських часів практики утримувати сиріт та дітей, позбавлених батьківської опіки, у спеціальних державних установах; від належності до маргінальних соціальних груп, вилучених із суспільного життя [2].

Усі ці чинники можуть створити ситуації, в яких хлопці та дівчата підліткового віку починають практикувати ризиковану поведінку. Саме тому у цей віковий період заходи з формування просоціальної поведінки мають бути спрямовані на активне та свідоме самовиховання підлітків, залучення ними сили волі для подолання внутрішніх суперечностей та кризових явищ.

Вибір театральної технології зумовлений її ефективністю щодо активізації творчого потенціалу підлітка та розвитку його загальної культури й особистості загалом. Вчені відзначають, що засобами театального мистецтва для учнів відкриваються можливості співпраці зі своїми однолітками, надається змога реалізувати природне прагнення людини до спілкування [3]. Технологія театру створює максимальні умови для вільного емоційного контакту, розкритості, взаємної довіри і творчої атмосфери.

Важливою, на нашу думку, перевагою театральної технології в роботі з підлітками уразливих категорій є те, що кожен учасник отримує можливість

«проживати» різні ситуації, визначати свої здібності до лідерства, підтримки, творчості, визнання заслуг іншого, до переконання, вміння відстоювати свою позицію; також кожному надається можливість, а іноді й необхідність, розуміти та приймати іншого і т.д. Будь-який підліток впізнає себе як партнера по спілкуванню, відкриває в собі найрізноманітніші сторони особистості: ті, які допомагають встановлювати гармонійні контакти з оточуючими, й ті, що заважають цьому.

У діяльності театру втілюється основний метод роботи – «рівний – рівному», тобто робота серед однолітків. Він передбачає вплив членів певної групи на інших членів тієї ж групи з метою домогтися зміни поведінки останніх. На індивідуальному рівні використання цього методу розраховано на те, щоб спробувати змінити знання, установки, переконання або поведінку тієї чи іншої людини. Дослідниками помічено, що вистави за участю підлітків та молоді найкраще сприймаються підлітковою аудиторією. Саме на довірі до однолітків ґрунтується відповідна навчально-виховна робота. Перевага цієї методики в тому, що головну участь у поширенні знань беруть самі підлітки, а підліткове середовище виступає природним соціокультурним середовищем для однолітків, доступність до якого дорослим обмежена віком, соціальним статусом, мовою, стилями комунікації й ефективністю впливів. Передавання інформації від однолітка до однолітка відбувається легше й простіше тому, що підлітки більше часу спілкуються один з одним, ніж з дорослими, вони більше довіряють один одному, більше готові до взаєморозуміння і наслідування поведінки; знають особливості своєї субкультури, тобто їм знайомі проблеми підліткового середовища і шляхи їх вирішення, вони розуміють мову, комунікативний стиль та смаки один одного.

Саме в підлітковий період дружня атмосфера у навчально-виховному середовищі та в родині, позитивні стосунки з батьками, вчителями, іншими дорослими та однолітками, активна участь у громадському житті

сприятимуть утриманню підлітків від поведінки, яка може їм зашкодити або призвести до потрапляння в кризові чи небезпечні ситуації.

Література

1. Павелків Р. В. Вікова психологія: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / Р. В. Павелків. – К. : Кондор, 2011. – 468 с.

2. Підлітки груп ризику: доказова база для посилення відповіді на епідемію ВІЛ в Україні : аналіт. звіт / ЮНІСЕФ, Укр. ін-т соц. дослідж. ім. О. Яременка. – К. : К.І.С., 2008. – 196 с.

3. Пометун О. І. Енциклопедія інтерактивного навчання / Олена Іванівна Пометун. – К. : СПД Кулінічев Б. М., 2007. – 144 с.

Автор рассматривает проблему уязвимости подросткового возраста и акцентирует на социальной целесообразности внедрения театральной технологии в практику общеобразовательного учебного заведения. В центре внимания исследователя один из наиболее эффективных методов работы с подростковой аудиторией – «равный – равному».

Ключевые слова: подростки, уязвимость, просоциальное поведение, театральная технология, метод «равный – равному».

The author examines the vulnerability of adolescence and focuses on the social expediency of implementing theatrical technology into the practice of the school. There is one of the most effective methods of working with adolescents – «equal to equal» in the researcher's spotlight.

Keywords: adolescence, vulnerability, prosocial behavior, theatrical technology, method «equal to equal».

Т. К. Окушко, м. Київ

ДИТЯЧИЙ ГРОМАДСЬКИЙ РУХ УКРАЇНИ ЯК ОБ'ЄКТ ДОСЛІДЖЕННЯ: ХРОНОГРАФІЯ, РЕФЛЕКСІЯ, ПОШУКИ

У статті висвітлено діяльність та науковий доробок лабораторії дитячих об'єднань Інституту проблем виховання НАПН України за період 2001-2015 років. Представлено деякі аспекти наукового дослідження «Особистісно-орієнтовані технології патріотичного виховання учнівської молоді в громадських об'єднаннях», яке здійснюється в лабораторії громадянського та морального виховання Інституту проблем виховання НАПН України у 2016-2018 роках.

Ключові слова: лабораторія дитячих об'єднань, лабораторія громадянського та морального виховання, національно-патріотичне виховання, учнівська молодь, особистісно орієнтовані технології, громадські об'єднання.

Лабораторію дитячих об'єднань було створено у 2001 році з ініціативи та підтримки академіка-секретаря Відділення загальної педагогіки та філософії освіти НАПН України Ольги Василівни Сухомлинської. Першим

завідувачем лабораторії стала кандидат психологічних наук Раїса Михайлівна Охрімчук. У різні роки завідувачами лабораторії дитячих об'єднань працювали Олена Валентинівна Кравченко, Людмила Володимирівна Шелестова, Жанна Василівна Петрочко, з 2010 року лабораторію очолила Тетяна Костянтинівна Окушко.

З перших років створення і донині в лабораторії працює дослідниця проблем дитячого руху Наталія Вікторівна Харченко. Неоцінним внеском у діяльність стало включення до складу лабораторії практиків дитячого громадського руху – координатора ВДС «Екологічна варта» Олени Вікторівни Пащенко, ВДГР «Школи безпеки» Алли Олегівни Негрієнко.

У 2015 році у зв'язку з процесами оптимізації діяльності відбулося злиття лабораторій морально-етичного виховання і дитячих об'єднань та з'явилася нова структурна одиниця – лабораторія громадянського та морального виховання.

Основні напрями наукових пошуків у площині діяльності дитячих громадських об'єднань охоплюють широкий спектр роботи. Зокрема:

- здійснення наукового аналізу сучасного стану дитячого руху, дитячих об'єднань і організацій як його інституційної основи;
- вивчення сутнісних характеристик дитячого руху та його місця в системі інших інститутів виховання, соціалізації дітей і молоді, аналіз, узагальнення та впровадження відповідного інноваційного досвіду в Україні;
- дослідження історико-педагогічних питань, змісту та тенденцій розвитку дитячого руху в різні історичні періоди в Україні і світі;
- розроблення теоретичних положень, концепцій як теоретико-методичної основи щодо виховання учнівської молоді в Україні;
- дослідження виховного потенціалу дитячих об'єднань як суб'єктів соціального виховання;
- розроблення авторських програм, методик, технологій з різних аспектів діяльності дитячих об'єднань, апробація результатів наукових досліджень у практиці діяльності дитячих об'єднань;

- розроблення теоретико-методичних положень наукових досліджень з різних аспектів діяльності дитячих об'єднань і громадських організацій, упровадження сучасних методів наукових досліджень.

За роки існування з 2001 року здійснено п'ять фундаментальних НДР:

- 2002–2003 – „Соціально-педагогічні засади діяльності дитячих об'єднань”
- 2004–2006 – „Особистісне становлення дитини у Національній Скаутській організації”
- 2007–2009 – „Виховний потенціал дитячих громадських об'єднань”
- 2010–2012 – „Дитяче об'єднання як чинник формування світоглядної позиції підлітків”
- 2013–2015 – „Формування соціальної ініціативності підлітків у дитячому об'єднанні”
- нині на 2016–2018 – розробляється прикладна НДР “Особистісно орієнтовані технології патріотичного виховання у громадських об'єднаннях учнівської молоді”.

Узагальнюючи підсумки наукових досліджень, слід зазначити, що вони дали змогу: визначити суперечності і тенденції розвитку дитячого руху в Україні та світі; обґрунтувати підходи до вдосконалення законодавства у сфері молодіжної політики, зокрема дитячого руху; визначити його пріоритетні напрями, механізми реалізації, зміст та окреслити прогнозовані результати; розробити змістово-технологічне забезпечення для вдосконалення виховного процесу у дитячих громадських об'єднаннях за досліджуваними темами та безпосередніми запитами інститутів громадянського суспільства. За результатами досліджень представлено кращі соціальні практики дитячих громадських об'єднань та досліджено досвід діяльності дитячих громадських об'єднань у країнах СНД і Європи.

Водночас було окреслено коло нерозв'язаних питань щодо реалізації державної політики у сфері забезпечення прав дітей на участь у житті суспільства та їх залучення до процесу ухвалення рішень. Для вирішення цієї

проблеми наукові співробітники лабораторії ініціювали розроблення Концепції підтримки та сприяння розвитку дитячого руху в Україні. У березні 2016 року Комітетом дитячого руху при Громадській раді Міністерства молоді та спорту України було проведено перші громадські слухання «Дитячий громадський рух України: кращі практики», на яких презентовано проект Концепції підтримки та сприяння розвитку дитячого руху в Україні. Проект Концепції розглянуто та схвалено Комітетом Верховної Ради України з питань сім'ї, молодіжної політики, спорту та туризму. Наступним кроком стали парламентські слухання «Права дитини в Україні: забезпечення, дотримання, захист», які відбулися 12 жовтня 2016 року. У рекомендаціях парламентських слухань стосовно забезпечення права дітей на участь у житті суспільства знайшли відображення такі важливі питання, як доручення Кабінету Міністрів України щодо затвердження проекту Концепції підтримки та сприяння розвитку дитячого руху в Україні, сприяння науковим дослідженням з питань розвитку дитячого громадського руху України, вивчення зарубіжного досвіду з проблем дитячого руху і правового забезпечення діяльності дитячих громадських організацій та об'єднань з метою його подальшого використання в Україні.

Усі реалізовані науково-дослідні роботи мають підтвердження у надрукованих результатах. За результатами НДР підготовлено: 3 – монографії, 251 – наукова стаття, 18 – науково-методичних посібників, 3 – навчальних посібників, 2 – підручники, 2 – методичні рекомендації, 2 – довідники, 2 – енциклопедії, 3 – словники, 44 – статті у матеріалах конференцій, 36 – тез, 229 – інших видів друкованої продукції.

На рахунку співробітників лабораторії участь як співавторів у розробленні:

- 5 щорічних державних доповідей Президенту України, Верховній Раді України про становище дітей та молоді в Україні;
- 2 державних доповідей “Реалізація Конвенції ООН про права дитини в Україні”;

- 2 Національних доповідей про стан та перспективи розвитку освіти в Україні;

- Концепції Державної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини на 2017–2021 роки»;

- Державної цільової соціальної програми “Молодь України” на 2016–2020 роки;

- Стратегії національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016–2020 роки», затвердженої Указом Президента України від 13 жовтня 2015 року.

За роки діяльності у лабораторії виконано і захищено 8 дисертаційних досліджень.

Тема НДР, яка наразі розробляється в лабораторії, є надзвичайно актуальною, оскільки сучасна соціокультурна і політична ситуація, що склалася в Україні, потребує інноваційних дієвих особистісно орієнтованих технологій для роботи з дітьми та учнівською молоддю. В основу дослідження покладено наукову позицію академіка І. Д. Беха, що патріотизм в сучасному вимірі – це високосмислова безумовна якість-цінність, яка виражає ставлення людини до Батьківщини, народу, держави й до самої себе. Основними складниками патріотизму є: любов до Батьківщини, народу, держави (любов до України); діяльнісна відданість Україні; суспільно значуща цілеспрямованість; моральна стійкість; готовність до самопожертви; почуття власної гідності.

Технологія виховання, яка є елементом загальної педагогічної технології, вченими Інституту проблем виховання НАПН України визначається як теоретично обґрунтована системи глибоких знань психології вихованця й підтверджених практикою способів, прийомів, процедур розгортання гуманістично спрямованого змісту та педагогічно адекватних умов виховної діяльності, яка забезпечує підвищення рівня вихованості особистості. Отже, методичні посилки у розробленні технологій спрямовано на впровадження змісту, який акумулюється у таких складниках, як

формування знань, розуміння сутності і важливості національно-патріотичного виховання для людини, формування уявлень, понять, відносин, цінностей, поглядів; узагальнення власного досвіду та досвіду близьких людей; трансформація суспільних цінностей, норм, настанов у сферу індивідуальних (принцип інтеріоризації-екстеріоризації).

Виховні технології спрямовані на аксіологічне, розвивальне виховання, що потребує зміни акцентів практичного здійснення педагогічної суб'єкт-суб'єктної взаємодії, яка передбачає подолання абстрактних суджень, що часто використовуються у виховному процесі. Для апробації в умовах громадських об'єднань учнівської молоді нами розроблено технологію тренінгу, проектну технологію, технологію формування критичного мислення та ігрову технологію.

Перспективи науково-дослідної роботи лабораторії громадянського та морального виховання безпосередньо пов'язані з розвитком, стратегією та модернізацією виховної діяльності, відображених у концепції “Нова українська школа”. Зокрема, щодо розширення цілеспрямованого партнерства школи з інститутами громадянського суспільства; становлення громадянських та соціальних компетентностей дітей та учнівської молоді; вдосконалення законодавчої бази з реформування державної молодіжної політики й ухвалення нового Закону України “Про молодь”; реалізації розробленої лабораторією Концепції підтримки та сприяння розвитку дитячого руху в Україні.

Перспективними, на наш погляд, напрямками НДР є розвиток ціннісних основ виховного процесу у громадських об'єднаннях учнівської молоді; інтеграція сімейного та суспільного виховання; формування громадянських та соціальних компетентностей; створення розвивального виховного простору, вдосконалення системи партнерства школи із соціальними інституціями та громадськими організаціями; розроблення дієвих державних механізмів реалізації прав дітей на участь у житті суспільства та залучення до процесу прийняття рішень в інтересах дітей.

В статье освещена деятельность и научный потенциал лаборатории детских объединений Института проблем воспитания Национальной академии педагогических наук Украины за период 2001-2015 годов. Представлены некоторые аспекты научного исследования «Личностно-ориентированные технологии патриотического воспитания учащейся молодежи в общественных объединениях», которое осуществляется в лаборатории гражданского и нравственного воспитания Института проблем воспитания НАПН Украины в 2016-2018 годах.

Ключевые слова: лаборатория детских объединений, лаборатория гражданского и нравственного воспитания, национально-патриотическое воспитание, учащаяся молодежь, личностно ориентированные технологии, общественные объединения.

The article highlights the activities and achievements of Children's Associations laboratory of the Institute of Problems on Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine for the period of 2001-2015 years. Some aspects of the scientific research "Personality-oriented technologies of patriotic education of youth in public associations" are presented, which is performed by Civic and Moral Education laboratory of the Institute of Problems on Education of the NAES of Ukraine in 2016-2018.

Keywords: Children's Associations laboratory, Civic and Moral Education laboratory, national-patriotic education, students, personality oriented technology, associations.

Г. В. Орлова, м. Київ

ОСОБИСТІСНО ОРІЄНТОВАНИЙ ПІДХІД У ВИХОВАННІ Я-КОНЦЕПЦІЇ ДИТИНИ

Статтю присвячено проблемі виховання Я-концепції особистості дитини. Розкрито поняття «Я-концепція», фактори впливу на її становлення у дитячому віці. Автор розглядає особистісно орієнтований підхід у навчанні та вихованні в загальноосвітньому навчальному закладі та обґрунтовує доцільність його використання як теоретико-методологічної основи виховання Я-концепції особистості.

Ключові слова: Я-концепція, виховання, особистісно орієнтований підхід.

За нинішніх соціально-економічних перетворень в Україні актуалізується необхідність виховання активного та свідомого молодого покоління громадян. Одним із найважливіших завдань сучасного навчально-виховного процесу, таким чином, стає виховання цілісної особистості, розкриття особистісного потенціалу кожної дитини, оскільки лише цілісна, спрямована на вдосконалення людина є активним та свідомим суб'єктом громадянського суспільства. Важливою передумовою реалізації цього завдання є розвиток у дітей самосвідомості та виховання позитивної Я-концепції.

Поняття та структура феномену Я-концепції розкриті такими вітчизняними та зарубіжними вченими, як Р. Бернс, В. Джеймс, Е. Еріксон, Ч. Кулі, Дж. Мід, К. Роджерс, З. Фройд, К. Абульханова-Славська, М. Боришевський, Р. Каламаж, І. Кон, О. Жигайло, С. Максименко, А. Налчаджян, О. Соколова, І. Чеснокова та ін. Я-концепцію в аспекті становлення самосвідомості особистості розглядали Л. Божович, Б. Ананьєв, В. Столін, П. Чамата. Проблема формування Я-концепції у різних вікових періодах вивчалася Г. Абрамовою, А. Андреєвою, І. Булах, Н. Гуткіною, Л. Долинською, І. Дубровіною, О. Жигайло, В. Мухіною, Л. Співак.

У працях вчених Я-концепція розглядається як сукупність установок індивіда, спрямованих на самого себе (Р. Бернс), цілісний, хоча й не позбавлений внутрішніх суперечностей образ власного Я людини, на основі якого вона будує свої взаємовідносини з іншими і визначає ставлення до себе (О. Жигайло); соціальна установка, спрямована на самого себе, яка є системою когнітивних, афективних та поведінкових ознак (І. Кон, І. Чеснокова). Р. Бернс зазначав, що «Я-концепція, по суті, визначає не просто те, що собою являє індивід, але й те, що він про себе думає, як дивиться на своє діяльне начало і можливості розвитку в майбутньому» [4, с. 31].

Поняття «Я-концепція» тісно пов'язане з «образом Я», «свідомістю», «самосвідомістю». Важливою складовою образу Я як структурної одиниці Я-концепції, на думку І. Беха, є система особистісних цінностей людини – її морально-духовне Я. Вчений зазначає, що здоровий, моральний образ Я становить мету формування і розвитку особистості.

Таким чином, Я-концепція виступає ядром особистості та великою мірою визначає спрямованість і характер її діяльності. Нині Я-концепція дитини стихійно формується на основі досвіду інтерперсональної взаємодії в сім'ї, у навчальних та позанавчальних закладах, при спілкуванні з дорослими та однолітками. Цей стихійний досвід, на жаль, не завжди сприяє формуванню в дитини здорового позитивного образу Я. Тому саме

цілеспрямоване виховання в дитини Я-концепції у гармонійній відповідності до гуманістичних цінностей сучасного суспільства та розвиток її морально-духовного Я постає надзвичайно важливим педагогічним завданням.

Теоретико-методологічною основою виховання Я-концепції дитини є: наукові принципи про єдність свідомості і діяльності, про провідну роль діяльності у розвитку психіки, принцип детермінізму, відображення, викладені у працях Л. Виготського, Г. Костюка, О. Леонтьєва, С. Рубінштейна, П. Чамати; концептуальні положення особистісно орієнтованого (І. Бех, Є. Бондаревська), компетентісного (Н. Бібік, О. Савченко) підходів до виховання особистості.

«Особистісно зорієнтоване виховання – це утвердження людини як найвищої цінності, навколо якої ґрунтуються всі інші суспільні пріоритети», – вважає І. Бех [1, с. 29]. Мета застосування особистісно орієнтованого підходу у навчанні і вихованні дітей полягає в тому, щоб гуманізувати навчально-виховний процес, наповнити його морально-духовним змістом, розкрити індивідуальні можливості дитини, стимулювати її до творчості та самостійності. В основі підходу – особистість дитини, розкриття її творчих здібностей, сприяння самореалізації в різних сферах. При цьому значна увага педагога зосереджується на вихованні цінностей дитини, її моральному становленні та духовному розвитку, почутті людської гідності, самоцінності, чесності та справедливості. І. Бех зазначає, що ключовим принципом виховання виступає «принцип ціннісної орієнтації, реалізація якого передбачає залучення дітей до взаємодії з навколишнім світом і сприяння формуванню ціннісних ставлень до цього світу з позицій сучасної культури» [2, с. 6]. Учений стверджує, що особистісно орієнтований виховний процес повинен забезпечити розвиток моральної особистості, та приділяє увагу вихованню високого рівня моральної свідомості і самосвідомості як моральної чутливості до себе та відповідальності перед собою [2, с. 8].

Виховання, орієнтоване на особистість, є тим теоретико-методологічним фундаментом, який можна покласти в основу цілеспрямованого розвитку Я-концепції дитини. Стратегія реалізації особистісно орієнтованого підходу полягає у створенні виховного середовища, яке б сприяло саморозвитку кожної дитини, її індивідуальному становленню [3, с. 69].

Отже, цілеспрямоване виховання в дитини Я-концепції як ядра особистості є важливим педагогічним завданням. Теоретико-методологічною основою цього процесу, що відповідає викликам сучасності, є особистісно зорієнтоване виховання. Практичне втілення стратегій реалізації особистісно орієнтованого підходу до виховання Я-концепції є перспективним напрямом подальших наукових пошуків.

Література

1. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання : наук.-метод. посібник / І. Д. Бех ; М-во освіти України, Ін-т змісту і методів навчання. – К., 1998. – 204 с.
2. Бех І. Д. Особистісно-орієнтована модель виховання як науковий конструкт [Електронний ресурс] / І. Д. Бех. – Режим доступу: [http:// library.udpu.org.ua/library_files/psuh_pedagog_probl_silsk_shkolu/3/vupysk_21.pdf](http://library.udpu.org.ua/library_files/psuh_pedagog_probl_silsk_shkolu/3/vupysk_21.pdf).
3. Бондаревская Е. В. Вариативность стратегии личностно-ориентированого воспитания / Е. В. Бондаревская // Лучшие страницы педагогической прессы. – 2001. – № 1. – С. 63-71.
4. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитания / Р. Бернс. – М. : Прогресс, 1986. – 421 с.

Статья посвящена проблеме воспитания Я-концепции личности ребенка. Раскрыто понятие «Я-концепция», факторы влияния на ее становление в детском возрасте. Автор рассматривает личностно ориентированный подход в обучении и воспитании в общеобразовательных учебных заведениях и обосновывает целесообразность использования его как теоретико-методологической основы воспитания Я-концепции.

Ключевые слова: Я-концепция, воспитание, личностно ориентированный подход, компетентностный подход.

The article is devoted to the problem of formation of the self-concept of children. It describes the notion of «self-concept» and different influences on its formation in childhood. The author considers the personality oriented approach in teaching and education of children in secondary schools and substantiates the expediency of using it as theoretical and methodological foundations of formation of self-concept.

Keywords: self-concept, education, personality-oriented approach.

З. В. Охріменко, м. Київ

ВИХОВАННЯ ЦІННІСНОГО СТАВЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ДО ПРАЦІ У СІМ'Ї ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

У статті окреслено особливості трудового виховання молодших школярів у сучасній сім'ї. На основі аналізу зарубіжного досвіду з цього напрямку зроблено висновок про важливість партнерської взаємодії сім'ї, учня і школи у вихованні ціннісного ставлення до праці.

Ключові слова: *трудове виховання, праця, молодший шкільний вік, партнерство.*

Сучасна Україна переживає багато динамічних суспільно-економічних процесів, які позначаються на ціннісному ставленні особистості до себе, до інших, до матеріальних речей, до праці. Позитивне ставлення до праці визначає не лише благополуччя окремої людини, а й держави загалом. Адже праця – основне джерело духовного, матеріального багатства суспільства, головний критерій соціального престижу людини, її священний обов'язок, фундамент особистісного розвитку. Праця – природний засіб саморозвитку, прояву й утвердження розуму, здібностей, можливостей, самозабезпечення своїх потреб, самовідтворення, власного самовизначення, соціального співжиття.

Саме тому ідея трудового виховання молоді пронизує всі педагогічні системи і погляди прогресивних педагогів та мислителів (І. Бех, А. Макаренко, С. Русова, М. Стельмахович, В. Сухомлинський, К. Ушинський та ін.), які довели, що трудове виховання лежить в основі формування особистості, що саме праця є джерелом духовного та морального збагачення людини.

Так, К. Ушинський звертав увагу на те, що виховання має не готувати людину для щастя, під яким педагог розумів споживацьке ставлення до життя, а розвивати звичку та любов до праці. Головним завданням виховання особистості, на думку вченого, є вплив на формування моральних параметрів людини, таких як обов'язок і відповідальність перед іншими й особливо перед самим собою [4]. А. Макаренко, звертаючись до батьків, наголошував, що цінність громадянина в суспільстві визначається виключно тим, наскільки

він зможе брати участь у суспільній праці, наскільки він буде до цієї праці підготовлений [2, с. 265]. В. М'ясищев стверджує, що праця є обов'язковою і не залежить від бажання людини, а детермінується суспільними вимогами. Це положення дало підстави стверджувати, що завдання суспільно-трудового виховання полягають у синтезі бажання і обов'язку, в поєднанні необхідності та свободи праці. Із зазначеного, на думку науковця, впливає найважливіше завдання виховання – зробити діяльність, якої вимагають, предметом потреби [3, с. 154].

Отже, праця – це основна ланка, яка допомагає підняти всю виховну роботу у школі на найвищий рівень. Саме тому трудове виховання завжди посідало чільне місце в навчально-виховній системі. Трудове виховання – цілеспрямований, організований, систематичний педагогічний процес залучення і стимуляції школярів до різноманітних видів праці з метою формування певних виробничих знань, умінь, навичок, розвитку творчого мислення, інтелекту, працьовитості, усвідомлення необхідності праці як основи життєдіяльності кожної людини. Зміст трудового виховання полягає в здійсненні психологічної і практичної підготовки дітей до праці, формуванні навичок колективної праці, культури праці та вмінь поєднувати в ній фізичні зусилля і творчість, розвитку здібностей, інтересів до науки. Трудове виховання набуває особливої актуальності в дошкільному і молодшому шкільному віці. Саме в ці вікові періоди закладаються основи ціннісного ставлення до праці, яке позитивно впливає на формування особистісних якостей, розвиває упевненість у собі, забезпечує самовиховання і саморозвиток молодшого школяра.

Готовність до ефективної трудової діяльності – доволі складне динамічне утворення, яке не обмежується лише виховними впливами у школі. Педагоги завжди розуміли, що родина за своїми виховними можливостями (О. Хромова) перевищує будь-який інший соціальний інститут, який не спроможний скласти їй конкуренцію ані у передачі соціальної інформації, ані у розвитку інтелектуальних та емоційних

здібностей дитини.

Тому ідеї взаємодії, партнерства, співробітництва школи і сім'ї є актуальними не лише у вітчизняному, а й в зарубіжному науковому просторі. Цікавим щодо цього є досвід співробітництва сім'ї, школи та громади у США. Якщо дитину сприймати лише як учня, то такий підхід автоматично відокремлює її від сім'ї, яка є носієм певних цінностей, норм, правил, що є визначальними в індивідуальній поведінці дитини. Якщо ж учителі сприймають учнів як членів сімей, то вбачають у сім'ї та громаді своїх партнерів з навчання та виховання, котрі поділяють відповідальність за дітей, мають спільні інтереси і разом працюють над створенням нових ефективних програм розвитку. Саме така шкільна політика дає змогу визнавати різноманітність учасників виховного процесу. Якщо батьки, учителі, учні сприймають один одного як партнерів у навчанні та вихованні, то завдяки їхнім зусиллям створюється громада, яка дбає про інтереси учнів і розпочинає свою роботу з виховання активного громадянина, котрому притаманні демократична культура й усвідомлення взаємозв'язку між індивідуальною свободою, правами людини та її громадянською відповідальністю. Доведено, що чим більша підтримка школи, сім'ї та громади, тим більше учні відчують піклування та захист, тим краще вони розуміють мету освіти, тим наполегливіше працюють над розкриттям свого потенціалу, налагоджують позитивні відносини та визначають свою поведінку в школі. Спільні інтереси школи, сім'ї та громади, створення відповідних умов, піклування про дітей – основні чинники успіху учнів.

Звичайно, співпраця школи, сім'ї та громади не є гарантом успішності школярів, але розроблені ними партнерські заходи щодо залучення учнів, учителів, керівництва шкіл до взаємодії посилюють мотивацію на досягнення особистих успіхів. Отже, якщо діти відчують піклування та турботу про них, усвідомлюють необхідність наполегливо працювати в ролі учнів, то вони зможуть зробити все можливе, щоб навчитися і опанувати навички, які допоможуть досягти кращих результатів у навчанні.

На основі досліджень, проведених американськими вченими у школах США, можна зробити важливі висновки щодо впровадження партнерства школи, сім'ї та громади. Наприклад, Н. Голубкова зазначає, що майже всі американські сім'ї піклуються про своїх дітей, хочуть, щоб вони успішно вчилися в школі, і вважають за необхідне отримувати детальну інформацію від шкіл і громад, щоб залишатися діючими партнерами в процесі навчання та виховання дітей; американські вчителі та адміністратори шкіл усвідомлюють важливість залучення батьків до партнерства; більшість учнів американських шкіл усіх ступенів – молодшого, середнього та старшого – хотіли б, щоб їхні батьки більше залучалися до життя школи, за умови, що вони відіграватимуть головну роль у встановленні зв'язків між домівкою і школою. Учні вимагають детальної інформації про діяльність школи, щоб поділитися нею зі своїми батьками [1].

Аналізуючи викладене, коротко окреслимо особливості взаємодії сім'ї і вітчизняної школи в контексті трудового виховання молодших школярів. На нашу думку, українська школа, особливо за радянських часів, намагалася посилити свій вплив на сім'ю, аби з її допомогою реалізувати виховний та інтелектуальний потенціал учня. Але мета, зміст, завдання трудового виховання у сучасній сім'ї подекуди не співзвучні із загальноприйнятими в педагогічній науці. По-друге, сучасна школа часто спрямовує свої зусилля лише на нагромадження дітьми певної суми знань, вважаючи виховання суто сімейною справою. По-третє, низька педагогічна культура батьків є перепорою у рівноспрямованому виховному процесі. По-четверте, взаємодія школи і сім'ї опосередкована несистематичними впливами на дитину, яка має донести їх до відома батьків.

Така ситуація часто створює бар'єр непорозуміння між школою і сім'єю, заручником якого є учень. Отже, однією з умов оптимізації процесу трудового виховання молодших школярів є налагодження взаємодії сім'ї та школи, яка відбуватиметься на засадах взаємоповаги та партнерства. Адже успішна співпраця школи і сім'ї ґрунтується на взаємності, а саме взаємній

відповідальності за навчання та виховання дітей. Розвиток успішного партнерства є процесом демократичним, що передбачає визнання різноманітності інтересів, поглядів та освітнього статусу його учасників. Саме ідеї трудового виховання підростаючого покоління мають інтегрувати навколо себе всіх учасників навчально-виховного процесу. Знаходження несуперечливих цінностей, узгодження загальних цілей виховання, врахування індивідуальної своєрідності кожної сім'ї, на нашу думку, – шлях до ефективного виховання любові і поваги до праці у молодших школярів, які є основою ефективної трудової діяльності в майбутньому.

Сім'я, школа і суспільство формують дитину як майбутнього активного члена суспільства. Відповідно, зростає значення ефективної, плідної взаємодії всіх учасників виховного процесу. Провідна роль щодо плекання духовних цінностей, у тому числі цінності праці, належить родині. Зазначимо, що національна українська родинна педагогіка є самобутньою системою трудового виховання. Однак останнім часом у батьків спостерігається втрата ціннісних орієнтирів, відсутність ґрунтовної педагогічної позиції, дихотомія: з одного боку, залучення дітей до непосильної праці, а з іншого – формування споживацького ставлення, обмеження у будь-яких видах діяльності, навіть самообслуговуванні. За таких умов саме школа має об'єднати виховний потенціал всіх учасників трудового виховання з метою інтеграції виховних впливів на дитину відповідно до вимог сьогодення.

Література

1. Голубкова Н. Л. Розвиток партнерства школи, сім'ї, та громади: американський досвід / Н. Л. Голубкова // Педагогічні науки : зб. наук. пр. – Суми : СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2008. – Ч. 3. – С. 16–22.

2. Макаренко А. С. Книга для батьків / А. С. Макаренко. – К. : “Радянська школа”, 1972. – 335 с.

3. Мясичев В. Н. Психология отношений: избранные психологические труды / В. Н. Мясичев ; [под. ред. А. А. Бодалева]. – М. : Ин-т практической психологи НПО “МОДЕК”, 1995. – 356 с.

4. Ушинський К. Д. Труд в его психическом и воспитательном значении / К. Д. Ушинский // О трудовом воспитании : хрестоматия / [сост. Д. Е. Аксенов]. – М. : Просвещение, 1982. – С. 114–133.

В статье раскрыты особенности трудового воспитания младших школьников в современной семье. На основе анализа зарубежного опыта сделан вывод о важности партнерского взаимодействия семьи, ученика и школы в воспитании ценностного отношения к труду.

Ключевые слова: трудовое воспитание, труд, младший школьный возраст, партнерство.

The article outlines the features of labor education of primary school children in modern families. Based on the analysis of international experience, the conclusion is made about the importance of partnership between family, student and school in the education of value attitude to work.

Keywords: labor education, labor, primary school age, partnership.

О. М. Пархоменко, м. Київ

ВИХОВАННЯ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЦІННІСНОГО СТАВЛЕННЯ ДО ПРАЦІ В ПРОЦЕСІ ПОЗАКЛАСНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті розглянуто теоретичні основи формування у молодших школярів загальноосвітньої школи ціннісного ставлення до праці, проаналізовано різні підходи до проблеми виховання такого ставлення у процесі позакласної діяльності.

Ключові слова: праця, ціннісне ставлення, трудова підготовка, позакласна діяльність, гурток.

Нині звичними стали судження про кризу української системи освіти, педагогічної науки. Але, констатуючи факт, необхідно об'єктивно аналізувати ситуацію, що склалася, й формулювати відповідні практичні завдання, за допомогою науки шукати шляхи й засоби їх ефективного вирішення.

Усі ми розуміємо, що рівень цієї ефективності безпосередньо залежить від економічних подій, які відбуваються в суспільстві. Саме вони визначають сутність проблем, що виникають, та процес реформування освіти і виховання.

І ось ці соціально-політичні й ідейні трансформації сьогодні висунули на перший план українського шкільництва аксеологічні проблеми, які докорінно змінили освітню мету та виховні цінності й ідеали. Це варто усвідомлювати як незаперечний факт, як наявну цінність. Стосовно освіти, то в цій галузі, при всіх суперечностях і недоробках, є певні досягнення: це і створення нових технологій, і побудова інтегративних навчальних курсів,

розроблення питання диференціації освіти тощо.

Вирішення проблеми взаємодії школи і позашкільних закладів є однією з педагогічних передумов підвищення ефективності організації та проведення позакласної діяльності серед учнів. Ця проблема розв'язується на стику наук про суспільство і людину. Актуальними є філософсько-соціологічні розробки взаємодії освіти, культури і суспільства загалом, соціокультурна теорія розвитку, педагогічного середовища, результати сучасних досліджень з окресленої тематики.

Питання організації позакласної діяльності дітей посідали важливе місце у педагогічній діяльності С. Т. Шацького. Він вважав, що школа не може повністю сприяти розвитку інтересів, нахилів, здібностей дітей. На думку вченого, слід створювати нові форми роботи з дітьми, спрямовані на задоволення дитячих запитів, з вільними заняттями, що підтримують ініціативу і самодіяльність. С. Т. Шацький зазначав, що невпорядкованому впливові вулиці треба протиставити організацію цікавих справ у майстернях, гуртках, секціях, створити кожній дитині умови для розвитку її творчих здібностей. Цього можна досягнути спільними зусиллями всіх освітньо-виховних закладів [5].

У працях Л. К. Балясної, М. І. Болдирєва, М. І. Кондакова, Е. І. Монозона, А. В. Мудрик значну увагу приділено питанням взаємодії школи і соціального середовища як засобу вирішення завдань виховання учнівської молоді за місцем проживання.

Окремі аспекти проблеми взаємодії середовища та особистості розглядають також Б. Г. Бочарова, Ю. С. Бродський, Г. С. Корда, Н. Г. Нинкало, В. І. Чепелєв. Науковці виходять із притаманних сучасному суспільству тенденцій розвитку виробництва, соціальних відносин, громадського виховання, що на практиці педагогічної роботи знаходить вияв у визначених формах співробітництва школи і позашкільних закладів різних відомств. При цьому основою інтеграції виховних сил суспільства педагоги вважають особистісний підхід до дитини.

Школа є центром усієї позакласної виховної та освітньої роботи, що

здійснюється в мікрорайоні. Вона має підтримувати найтісніші зв'язки з позашкільними закладами свого міста, допомагати їм в організації і проведенні позаурочної діяльності з дітьми, використовувати допомогу цих закладів для кращого розгортання позаурочної роботи серед учнів. Школа є важливим компонентом єдиної системи суспільного розвитку і виховання. Ця система містить і навколишнє середовище, в якому відбувається навчання, праця, відпочинок дітей, і цілісну сукупність взаємопов'язаних факторів виховного впливу суспільства, що існують в реальній діяльності.

Позакласна робота – це найоптимальніший майданчик для розвитку внутрішніх сил дитини, джерело її особистісного самовираження і самовдосконалення.

Школа не може захистити дітей від негативного впливу середовища, але вона в змозі долучити учнів до турбот і проблем найближчого оточення, перетворившись на культурно-духовний центр, здатний удосконалювати життя в мікросоціумі [1].

У розв'язанні цих завдань незаперечна перевага надається позакласній роботі, котра утвердила себе повноцінною ланкою в системі неперервного виховного процесу, здатною реагувати на зміни в соціальному середовищі, надавати дітям можливості виходити за межі звичайного в житті, культурі, природі, науці, економіці.

Зокрема, завдяки позакласній роботі формуються такі найважливіші характеристики повноцінної людської діяльності:

- позитивне ставлення до свого життя через реалізацію себе як особистості в улюбленій діяльності;
- соціальна відповідальність, яка виявляється у турботі про добробут близьких і далеких людей;
- культура дозвілля;
- прагнення до безперервного духовно-творчого самовдосконалення.

Цілеспрямоване поєднання шкільної і позашкільної стратегії – запорука повноцінного виховання особистості, і тому має велике майбутнє [3].

Позакласна робота, за логікою, належить до неформальної додаткової

освіти та виховання. Однак по суті своїй вона є більш дієвою і впливовою з огляду на формування прагнення і вміння безперервно й усвідомлено здійснювати духовне самовдосконалення, саморозвиток. Свобода і можливість вибору улюблених занять у позакласній роботі з метою задоволення своїх захоплень впливають на характер самоорганізації усієї подальшої життєдіяльності дитини, на її базисну професійну підготовку і компетентність, допомагають відшукати власну модель майбутньої професійної діяльності, безпомилково «приміряти» її до своїх можливостей, свого характеру, в ранньому віці визначити гідне місце в житті, повноцінно реалізувати творчі можливості.

Позакласне заняття має інші виміри педагогічних цінностей. Про шкільний урок кажуть: «провести урок». Це природно і логічно. Так сказати про гурткове заняття не можна. Його разом з дітьми треба прожити, чітко виявляючи свою людську позицію, гідність і честь, глибокий інтерес до особистості дитини, зосередженість на її духовному світі [4].

Головна особливість позакласного педагогічного процесу полягає у взаємній співтворчості педагогів і дітей, їх дружбі і духовній спільності, визнанні самоцінності особистості дитини, взаємодопомозі та взаємній зацікавленості у спільному успіхові і результаті діяльності.

Тому найпершим завданням позакласної роботи є створення таких психолого-педагогічних умов, за яких дитина з першого дня перебування, скажімо, у гуртку змогла б реалізувати хоча б мінімум товариських очікувань. Тоді її позитивне ставлення до цього середовища закріпиться якісно новими враженнями, зближенням із чимось важливим і значним, незвичайним, виявленням нехай маленької ініціативи.

Вагомими принципами позакласного педагогічного процесу є його індивідуалізація, добровільність, пріоритет виховання, співтворчість, єдність розвитку і саморозвитку, емоційна привабливість міжособових взаємин.

У позакласній діяльності дитина не просто відтворює те, що засвоює, наприклад культуру чи соціальний досвід. Завдяки своїй унікальності і неповторності вона їх розвиває, доповнює і вдосконалює. Саме в цьому

полягає закон творчості поведінки й особливість методів позакласного педагогічного процесу, які будуються на всілякому заохоченні максимального творчого самовиявлення дитини, багатстві вражень, налагодженні спеціально передбачених та організованих оптимальних стосунків, які є джерелом продуктивної творчої діяльності і дитячої спільності [2].

Отже, позакласний педагогічний процес залежить від складу його вихованців і характеру взаємин між ними. Він відповідає терміну «творчий процес», оскільки будується на пізнанні внутрішнього світу дитини в умовах максимальної емоційної зручності, у результаті значних і систематичних творчих зусиль. Дитина в такому процесі виявляє свої кращі риси характеру, свідомо керує власними почуттями й бажаннями, робить їх відповідними ситуації. В одних випадках це може виявлятися як самостримування, в інших – як самоактивізація уміння тримати себе в руках і долати в собі негативні емоції (наприклад, страх) або стан бездіяльності.

Література

1. Берена В. І. Підготовка педагогічних кадрів для позашкільних закладів в умовах реформування // Радянська школа. – 2000. – № 3. – С. 63-66.
2. Волощук І. С. Методи розвитку творчих здібностей учнів молодшого шкільного віку : метод. посібник. – К. : Радянська школа, 1988.
3. Сущенко Т. І. Позашкільна педагогіка. – К. : Освіта, 1996.
4. Тименко В. П. Гурткова робота з трудового навчання // Початкова школа. – 1996. – № 3. – С. 33-39.
5. Шацький С. Т. Педагогічні твори : у 4 т. Т. 2. – М., 1982. – С. 251-285.

В статье рассмотрены теоретические основы формирования у младших школьников общеобразовательной школы ценностного отношения к труду, проанализированы различные подходы к проблеме воспитания ценностного отношения в процессе внеклассной деятельности.

Ключевые слова: *труд, ценностное отношение, трудовая подготовка, внеклассная деятельность, кружок.*

In the article, the theoretical basis for the formation of primary school students' value attitude to work is considered; various approaches to value attitude education in the process of extracurricular activities.

Keywords: *labor, value attitude, training, extracurricular activities, club.*

ОСНОВНІ ШЛЯХИ ВИХОВАННЯ ЦІННІСНОГО СТАВЛЕННЯ ДО ПРАЦІ

У статті визначено основні шляхи виховання у підростаючого покоління ціннісного ставлення до праці. Підкреслено провідну роль сім'ї щодо формування ціннісних орієнтацій. Схарактеризовано роль закладів освіти у процесі виховання ціннісного ставлення до праці.

Ключові слова: виховання, праця, ціннісне ставлення, сім'я, заклади освіти.

Головною метою виховання є всебічний гармонійний розвиток особистості, який не можна уявити без трудового виховання. Адже тільки в процесі праці дитина розвивається духовно і фізично. І сьогодні, в час складних випробувань для нашого народу, проблема виховання ціннісного ставлення до праці у підростаючого покоління залишається однією з найактуальніших. Саме завдяки усвідомленню значущості та цінності праці дитина поступово стає особистістю, людиною.

Дослідження щодо обґрунтування змісту понять “цінності” і “ціннісні орієнтації” відображені у працях видатних вчених В. Кременя, І. Бега, О. Сухомлинської. Значну увагу формуванню ціннісного ставлення до праці приділяють вітчизняні вчені В. Бурдун, А. Данієлян, В. Кішкурно.

Мета статті – визначити шляхи виховання ціннісного ставлення до праці у дітей.

Ціннісне ставлення до праці є важливою складовою змісту виховання особистості. Воно передбачає усвідомлення дітьми та учнівською молоддю соціальної значущості праці, розвинену потребу в трудовій активності, ініціативність, схильність до підприємництва; розуміння економічних законів і проблем суспільства та засобів їх розв'язання, готовність до творчої діяльності [2]. Праця посідає чільне місце у навчально-виховному процесі, що дуже важливо для молодого покоління.

Процес виховання ціннісного ставлення до праці є тривалим, по суті, він охоплює все життя людини. Проте його основи закладаються ще в дитинстві. Працьовитість є моральною категорією і належить до

загальнолюдських морально-духовних цінностей, тому так важливо в ранньому дитинстві сформувані психологічні засади працелюбства людини.

Згідно з основними виховними орієнтирами, першим і найважливішим чинником виховання виступає сім'я – та найменша клітина у житті суспільства, його фундамент, що через власну культуру, мову, цінності виявляє значний вплив на виховання підростаючого покоління. Саме в родині закладаються основи моральності людини, формуються норми її поведінки, цінності, розкриваються внутрішній світ та індивідуальні якості. Сім'я сприяє не тільки формуванню, але й самоствердженню особистості, стимулює її соціальну, творчу активність, розкриває її індивідуальність [2].

Бажання деяких батьків вилучити дітей дошкільного віку зі сфери праці взагалі, з надією, що вони прилучаться до трудових процесів пізніше, після закінчення школи, помилкове і негативно впливає на розвиток дитини. Воно призводить до затримки загального розвитку організму. Варто наголосити: якщо батьки хочуть, щоб їхні діти вирости справжніми людьми, вони повинні забути про легке безтурботне дитинство для них. Життя дітей немислиме без праці, без фізичної і духовної напруги. Праця дітей в сім'ї має бути посилюююю, різноманітною, продуктивною, цікавою і систематичною.

Безперечно, вся відповідальність за виховання своїх дітей лежить на сім'ї, на батьках, а відвідування дитиною дошкільного навчального закладу не звільняє сім'ю від обов'язку виховувати, розвивати і навчати її в родинному колі. Саме виховання ціннісного ставлення до праці в сім'ї є найважливішим етапом розвитку особистості [3].

Таким чином, перебуваючи у дошкільних навчально-виховних закладах, діти, відповідно до вікових особливостей та згідно з програмою, залучаються до різних видів трудової діяльності, у них насамперед формуються вміння та навички праці з обслуговування. У дошкільних закладах дітей ознайомлюють із працею батьків, оскільки це дає можливість донести дошкільникам конкретні знання, створити уявлення про різні види

діяльності, виховати повагу до людей, праці, бажання брати участь у посильній роботі з дорослими.

Важливо, щоб у дитячих садках була створена атмосфера спільної трудової діяльності. Спочатку діти усвідомлюють необхідність праці для дорослих, які ставлять перед собою певні завдання, потім до цього мотиву додається інтерес до роботи, відчуття задоволеності нею. Звичайно, наголошував В. О. Сухомлинський, не можна чекати, що з перших кроків трудової діяльності праця буде привабливою для дитини і вона одразу полюбить її. Навпаки, дійсна любов до праці виховується завдяки розумінню дитиною творчої ролі своїх зусиль, усвідомленню суспільної значущості праці [4, с. 16].

Ще одним важливим чинником виховання ціннісного ставлення до праці є школа, яка сьогодні покликана, насамперед, стати осередком виховання, у тому числі самовизначення і самореалізації кожної особистості. У навчально-виховному процесі головний акцент має бути перенесений із засвоєння певного обсягу знань на виховання особистості з урахуванням її унікальної природи, і вже на цій основі слід формувати моральні цінності, прагнення до творчої і самотворчої активності.

Як відомо, у загальноосвітніх навчально-виховних закладах впродовж усього навчання учні задіяні у двох основних видах праці, передбачених навчальними планами та програмами, – розумовій та фізичній. Зміст такої діяльності визначено, зважаючи на вік учнів і соціально-економічні потреби. Проте фізична праця має здебільшого навчальний характер, недостатньо уваги приділяється залученню дітей до різноманітних педагогічно організованих видів суспільно корисної взаємодії з метою передання їм певного виробничого досвіду, розвитку в них творчого практичного мислення, працьовитості й свідомого ставлення до праці.

Дитина повинна навчитися переборювати труднощі, виконуючи певну роботу, а це не так легко. Щоб виховати повагу і любов до праці, необхідне довготривале вправляння у трудовій діяльності, оскільки потреба в ній

виступає результатом, а не початковою стадією трудового розвитку. Тільки в процесі подолання труднощів, набуття умінь користуватися знаряддями праці дитина починає відчувати задоволення від виконаної роботи. Відповідні ж психологічні зусилля у школяра з'являються і формуються лише тоді, коли він виступає активним учасником постановки мети праці, її планування, а не тільки виконавцем.

На початковому етапі залучення дітей у трудову діяльність позитивне ставлення до праці може бути викликане почуттям задоволення, радості від виконаного завдання. Важливим джерелом емоційних переживань слугує також позитивний приклад дорослого. При цьому простежується така послідовність: спочатку дитина радіє речі, потім дорослому учаснику трудового процесу, далі власній трудовій діяльності, і, нарешті, вона радіє за себе, за те, що вміє працювати. Цінність праці учень усвідомлює тоді, коли починає сприймати її як один з аспектів своєї життєдіяльності, поєднує з певним емоційним станом. Ставлення кожної людини до праці визначають певні мотиви. Основний з них – почуття обов'язку перед суспільством. Але праця – це водночас і необхідність: людина повинна працювати заради життєвих благ.

Важливими чинниками та суб'єктами виховання дітей виступають і позашкільні навчальні заклади, які дають змогу покращувати та корегувати виховний процес. Значну роль у формуванні позитивного ставлення учнів до праці відіграє громадське визнання. Схвалення громади поліпшує настрій дитини, зумовлює в неї свідоме ставлення до необхідності працювати на загальну користь.

Варто відзначити, що не менш важливий вплив на ціннісне ставлення до праці мають заняття у професійних навчальних закладах, які забезпечують підготовку людини до активної професійної діяльності відповідно до соціально-економічних потреб держави [1].

Отже, усвідомлене ціннісне ставлення до праці відбувається, коли дитина розглядає мету майбутньої діяльності як соціально цінну, розуміє її

значення для суспільства, а також переконана в особистісній значущості майбутньої справи.

У процесі проведення дослідження зроблено висновок, що єдність вимог, систематичність і наступність, а також взаємодія сім'ї, дошкільного навчального закладу, загальноосвітнього навчального закладу, позашкільних закладів та професійних навчальних закладів в організації трудової діяльності підростаючого покоління є найефективнішими шляхами вирішення завдань виховання ціннісного та свідомого ставлення до праці.

Література

1. Кузьмінський А. І. Педагогіка у запитаннях і відповідях : навч. посіб. / А. І. Кузьмінський, В. Л. Омеляненко. – К. : Знання, 2006. – 311 с.
2. Основні орієнтири виховання учнів 1–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів України : наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 31.10.2011 № 124 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mon.gov.ua/ua/activity/education/extracurricular-activities-and-childrenrights-protection/196/6561/>. – Назва з екрана.
3. Соколовська О. С. Взаємодія дошкільного навчального закладу і сім'ї у формуванні ціннісного ставлення до праці дітей старшого дошкільного віку / О. С. Соколовська // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Сер. : Педагогічні науки. – 2014. – Вип. 1.45. – С. 121-127.
4. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : у 5 т. Т. 5. – К. : Педагогіка, 1985. – 567 с.

В статье определены основные пути воспитания у подрастающего поколения ценностного отношения к труду. Подчеркнута ведущая роль семьи в формировании ценностных ориентаций. Охарактеризовано значение учебных заведений в процессе воспитания ценностного отношения к труду.

Ключевые слова: *воспитание, труд, ценностное отношение, семья, учебные заведения.*

In the article, the basic ways of education of value attitude to labour in the younger generation are ascertained. The leading role of family in forming the value orientations is underlined. The significance of educational institutions in the education of value attitude to labour is described.

Keywords: *education, labor, value attitude, family, educational institutions.*

О. В. Пащенко, м. Київ

ГРА ЯК ОСОБИСТІСНО ОРІЄНТОВАНА ТЕХНОЛОГІЯ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ У ДИТЯЧИХ ОБ'ЄДНАННЯХ ПРИРОДООХОРОННОГО СПРЯМУВАННЯ

У статті розглянуто теоретичні та прикладні аспекти застосування ігрових технологій під час виховної діяльності підлітків в умовах роботи природоохоронних дитячих організацій.

Ключові слова: *гра, патріотичне виховання, підлітки, дитячі громадські організації, освіта для збалансованого розвитку.*

Глобальні зміни, пов'язані із процесами руйнації довкілля, низьким рівнем політичної волі щодо вирішення питань охорони природи, а також численні екологічні проблеми України зумовили створення дитячих природоохоронних організацій – таких об'єднань, де ціннісне ставлення до природи виховують у позашкільній діяльності, екологічний світогляд формують через практичну природоохоронну роботу. У 2017 році в Україні діє понад 200 дитячих організацій різного рівня (всеукраїнські, обласні, районні, міські), які обрали метою діяльності захист довкілля.

Ми вважаємо, що такі організації для виховання патріотизму застосовують гуманістично орієнтовану розвивальну модель, складовими якої є суб'єкт-суб'єктна стратегія (може реалізуватись у формі смислоактуалізуючого діалогу, який спрямовує вихованця до його Я-духовного) та соціально-педагогічна стратегія (здійснюється у формі виховних просторів як відповідних проектів).

За І. Д. Бехом, патріотизм – це особливе, тобто безумовне і високосмислове почуття-цінність, яке характеризує ставлення особистості до народу, Батьківщини, держави та до самої себе. Важливими є визначені вченим базові складники почуття патріотизму – діяльнісна відданість Батьківщині та суспільно значуща цілеспрямованість, тому що справи дитячих природоохоронних організацій обов'язково містять і діяльнісний компонент, і суспільну значимість дій.

За результатами бесід із координаторами об'єднань та підлітками було виявлено, що такі екологічно спрямовані форми і методи виховної діяльності в дитячому об'єднанні, як тренінг, бесіда, практична акція, конкурс, семінар, конференція, слухання є традиційними видами діяльності. Більшістю респондентів було відзначено, що для досягнення позитивного виховного результату необхідно використовувати методи прямого впливу, а також опосередкованої та довготривалої дії. Вплив на свідомість та поведінку дитини буде ефективним за умов насичення усіх сфер дитячого життя в об'єднанні. Педагоги-координатори розглядають методи виховної діяльності як засоби взаємодії з дітьми, організації та самоорганізації їх життя, психолого-педагогічного впливу на їх свідомість та поведінку, стимулювання до діяльності.

Вважаємо, що у роботі дитячої громадської організації доцільно використовувати таку діяльність, яка дозволяє водночас надавати знання, виховувати, здійснювати практичні заходи з реалізацією розвивального та розважального компонентів. Діяльність має будуватися таким чином, щоб підлітки здобували знання, навички поведінки та закріпили набуті уміння на практиці. Доцільно не проводити одноразових короткострокових заходів, а впроваджувати у діяльність довготривалі програми, під час яких формування екологічного світогляду забезпечується найбільш ефективно і системно.

Однією з таких технологій для дитячого природоохоронного руху є гра.

Важливе місце в житті дитини належить грі, як супутнику дитинства. Гра – не тільки забава, а водночас і школа життя. В іграх закладена народна мудрість, вони не лише розвивають фантазію, кмітливість, спритність, а й навчають справедливості, чесності, бережливого ставлення до всього живого, ознайомлюють дітей із давніми народними звичаями, уявленнями про світ, активізують пізнавальну діяльність, а це є необхідною умовою розвитку особистості.

Координатори дитячих природоохоронних організацій проводять різноманітну ігрову діяльність під час природоохоронних акцій, екскурсій у

природу, таборувань тощо. Ігри вводяться у план роботи з урахуванням принципу сезонності, тематики природоохорних заходів, вікових, психологічних особливостей дітей.

Необхідно постійно збагачувати досвід дітей народними іграми, які великою мірою присвячені природі та стосункам людини з природою. Використовуються рольові, динамічні ігри (переважно спортивні), «творчі майстерні» – ігри прояву особистості, розвитку творчих здібностей та естетичного виховання. Вихователі використовують казкові елементи, заохочують дітей до прояву творчості у виготовленні костюмів тощо.

Доцільність застосування методу гри у дитячому об'єднанні зумовлена тим, що дитина отримує можливість в ігровій формі виявити свої бажання та прагнення, розкрити власне Я, долучитися до загальнолюдських цінностей, відчувачи зацікавленість і допитливість.

Література

1. Вербицький В. Проектна форма навчання і виховання у загальноосвітніх навчальних закладах та позашкільних закладах освіти психолого-натуралістичного напрямку. Проблеми та шляхи їх вирішення / В. Вербицький // Рідна школа. – 2007. – № 3. – С. 35–47.
2. Особливості формування світоглядної позиції особистості в умовах дитячого об'єднання : монографія / О. В. Безпалько, О. В. Касьянова ; наук. ред. Т. К. Окушко. – Кіровоград; К. : Імекс-ЛТД, 2013. – 260 с.
3. Пустовіт Н. Екологічна компетентність як мета освіти в інтересах збалансованого розвитку / Н. Пустовіт // Формування законодавчої та інституційної бази збалансованого розвитку. – К. : Аспект-Поліграф, 2010. – 32 с.
4. Як сформувані світоглядну позицію особистості в дитячому об'єднанні : метод. посіб. / Пашенко О. В., Чиренко Н. В., Чорна К. І. [та ін.] ; наук. ред. Т. К. Окушко. – Кіровоград : Імекс-ЛТД. – 200 с.
5. Бібліотека Всеукраїнської екологічної ліги. Серія «Екологічна освіта та виховання». Ділова гра «Лідер». – К. : ТОВ «Центр екологічної освіти та інформації», 2004. – № 10. – 32 с.
6. Бібліотека Всеукраїнської екологічної ліги. Серія «Екологічна освіта та виховання». Граємо разом у природі – 2. – К. : ТОВ «Центр екологічної освіти та інформації», 2006. – № 2. – 32 с.
7. Бібліотека Всеукраїнської екологічної ліги. Серія «Екологічна освіта та виховання». Школа лідера-еколога. – К. : ТОВ «Центр екологічної освіти та інформації», 2007. – № 6. – 32 с.
8. Пруцакова О. Л. Інтерактивні технології для освіти сталого розвитку / О. Л. Пруцакова // Україна – рік після 5-ої Всеєвропейської конференції міністрів охорони навколишнього середовища „Довкілля для Європи” : зб. наук. праць Всеукр. екол. конф. – К., 2004. – С. 140-142.
9. Пруцакова О. Л. Типологія та особливості організації екологічних дидактичних

ігор у позашкільній діяльності / О. Л. Пруцакова // Матеріали науково-практичної конференції “Теоретико-методичні основи виховання творчої особистості учнів в умовах позашкільних навчальних закладів”. – К. : Грамота, 2006. – 183 с.

10. Пруцакова О. Л. Ігрові технології формування культури екологічної поведінки учнів основної школи / О. Л. Пруцакова // Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал : матеріали звітної наук.-практ. конференції Інституту проблем виховання НАПН України (за 2012 рік). – Івано-Франківськ, НАІР, 2013. – Вип. 3. – С. 250-253

В статье рассмотрены теоретические и прикладные аспекты применения игровых технологий во время воспитательной деятельности подростков в условиях работы детских организаций по охране природы.

Ключевые слова: игра, патриотическое воспитание, подростки, детские общественные организации, образование для устойчивого развития.

In the article the theoretical and applied aspects of game technologies in the educational activity of teenagers in children's environmental organizations are considered.

Keywords: game, patriotic education, education for sustainable development, environmental worldview, teenagers, children's public associations.

К. В. Плівачук, м. Сквир

ВИКОРИСТАННЯ ІДЕЙ РОДИННОГО ВИХОВАННЯ В ДІЯЛЬНОСТІ ЛІЦЕЮ

У статті аналізується використання ідей, форм та методів родинного виховання в ліцеї.

Ключові слова: мораль, сім'я, методи, форми роботи, родинне виховання.

Одна з головних проблем сучасної школи стосується правильної організації роботи із батьками. Вважаємо, що родинне виховання має бути провідним у виховному процесі ліцею, адже родина є основою держави. Соціально-педагогічна робота з батьками в НВК «Сквирський ліцей – загальноосвітній навчальний заклад І-ІІ ступенів» визначена пріоритетним напрямом діяльності педагогічного колективу. Позаяк у сім'ї здійснюється виховання підростаючого покоління, формується духовно багата особистість. Допомога батьківською мудрістю, примноження життєвого досвіду, поширення знань про моральні цінності свого народу та сприяння їх засвоєнню – головні завдання батьків. Щоб діти вирости гідними громадянами України, потрібно докласти багато зусиль і родині, і навчальному закладу. Педагоги нашого ліцею вважають, що необхідність

виховання любові та гордості за свою Батьківщину, поваги до національних традицій, формування історичної пам'яті, моральних цінностей – висуває нові вимоги до вдосконалення роботи з батьками, поєднання зусиль батьків і вчителів.

Розглянемо основні завдання родинного виховання в ліцеї :

- виховання морально здорової особистості;
- розвиток почуттів, любові, створення атмосфери захищеності дитини;
- формування культури поведінки, засвоєння моральних цінностей;
- виховання працелюбності, шанобливого ставлення до старших та менших, природи;
- прищеплення культури спілкування і дотримання мовленнєвого етикету;
- формування цінності здорового способу життя.

Однією з умов реалізації родинного виховання в НВК «Сквирський ліцей – загальноосвітній навчальний заклад I-II ступенів» є планування роботи з батьками.

Окремо зазначимо, що в навчальному закладі створено банк даних про сім'ї, діти яких навчаються в ліцеї. Класні керівники, психолог, соціальний педагог проводять анкетування, опитування, тестування з батьками учнів. Стосунки між батьками та педагогами злагоджені, довірливі, побудовані на засадах партнерства. Вчителі використовують різні форми та методи у роботі з батьківською громадськістю: лекції, круглі столи, відео-, кінолекторії, сімейні свята, тренінги, виховні заходи, конференції, театралізовані дійства, конкурси, «телефон довіри», відвідування класним керівником батьків та дітей вдома, батьківські збори (у тому числі загальношкільні).

Варто зауважити, що вчителі розробляють нові технології роботи з батьками, щоб розкрити індивідуальні та пізнавальні можливості кожної сім'ї. Для вчителя ключовими словами є: допомога і підтримка. Класний керівник на батьківських зборах створює оптимальні умови для активізації

діяльності батьків у процесі виховання їх дитини. Відповідно до виховних планів роботи, у кожному класі проводяться батьківські збори на такі теми: «Сім'я і родинне виховання»; «Конституційні обов'язки і права батьків та їх дітей»; «Громадянин України формується з дитинства»; «Сімейне спілкування та його роль у національному вихованні дітей»; «Людина без Батьківщини – все одно, що людина без матері»; «Співробітництво батьків і педагогів у безперервному процесі виховання дітей»; «Родинні традиції та звичаї у процесі формування особистості»; «Батько і мати – найперші вихователі дитини»; «Вплив родини на рівень підготовки учнівської молоді до подружнього життя»; «Національно-патріотичне виховання дітей у родинях української інтелігенції»; «Праця – головний вихователь»; «Мова – великий народний педагог».

Крім батьківських зборів, класні керівники проводять різноманітні бесіди, консультації: «Спілкування з дитиною на статеві теми»; «Навчаємо власним прикладом»; «Як залучити дітей до домашньої роботи»; «Як виявити й розвивати здібності дитини»; «Виховання інтересу до читання»; «Проблеми спілкування батьків і дітей»; «Сімейні прогулянки в природу»; «Приклад наслідування в сім'ї»; «Єдині вимоги батька й матері до виховання дитини у сім'ї»; «Статеве виховання дітей в умовах сім'ї»; «Залежність дітей від інформаційних засобів»; «Василь Сухомлинський і його «Батьківська педагогіка»; «Цінності сімейного життя і конфлікти»; «Проблеми наркоманії, ВІЛ-інфекції та ЗПСШ в Україні»; «Дитина, телебачення, комп'ютер».

Слід підкреслити: педагоги навчального закладу усвідомлюють, що неможливо виховати повноцінне покоління, здатне побудувати гуманне суспільство, без засвоєння дітьми норм моральної культури. Звичайно, не можна проігнорувати ту обставину, що моральна культура, її першооснови мають формуватися саме в сім'ї. Перед українською родиною стоїть важливе завдання – виховання моральних цінностей – справедливості, чесності, гідності, людяності. Проводячи бесіди та консультації з батьками, вчителі

намагаються спиратися на потенціал виховання, закладений у традиціях українського народу.

Успішно проводяться у класних колективах сімейні свята. На таких святах батьки навчаються усвідомлювати місце самої дитини у сім'ї, формувати почуття поваги і духовної єдності родини, виховувати шанобливе ставлення до свого родоводу, української нації, її культури, побуту. Під час проведення родинних свят в учнів та батьків формуються глибокі почуття любові до членів своєї сім'ї, близьких і далеких родичів, гордість за їх талановитість і майстерність. Протягом останніх років відбулися родинні свята на такі теми: «Ой роде, наш красний!»; «Шануй і поважай дідуся і бабусю»; «Домашні обереги і символи»; «Любов до матері – це благородне, святе почуття»; «Батько – захисник, годувальник сім'ї»; «Тільки родина – як вічна зернина»; «На невмирущому полі життя!»; «Таланти моєї родини»; «Дерево з коріння починається, а людина – з сім'ї»; «Наша сімейна реліквія»; «Походження мого сімейного прізвища»; «Традиційні свята в моїй родині»; «Звичаї, які шанують у моїй родині»; «Улюблені страви моєї сім'ї».

Видатний педагог К. Ушинський стверджував: «Важко виразити словами те особливе світле щось, що народжується в душі, коли ми згадуємо тепло рідного сімейного гнізда. До глибокої старості залишаються у нас якісь сердечні зв'язки з тією родиною, з якої ми вийшли» [7].

Слід взяти до уваги, що велику допомогу у навчанні батьків надають рольові ігри. Рольова гра – це вид гри, у якій батьки беруть на себе певні ролі та в ігровій формі відтворюють їх. Рольова гра дає змогу батькам зосередити увагу на важливості дотримання норм культури поведінки, профілактиці шкідливих звичок і, разом із тим, сформувати доцільну поведінку дорослого в тій чи іншій ситуації [8]. Це також дає можливість здійснити корекцію повсякденної поведінки в сім'ї.

Таким чином, навчальний заклад, в якому вчителі люблять дітей, а діти з пошаною і любов'ю ставляться до батьків, навколишніх і живуть у злагоді між собою, є перспективним для життєдіяльності кожного учня.

Першою запорукою ефективного функціонування такого закладу є згода й мир між усіма особами педагогічного дійства, що формуються і розвиваються, відпрацьовуються в родині на основі заповідей Божих, серед них: шануй батька свого і матір свою – і добре тобі буде, і довго будеш жити на землі [6].

Родина – це школа, де людина навчається жити в суспільстві. Батьки в сім'ї – найперші вчителі, а тому виконують функції педагога: освітню, виховну, розвивальну. Співпраця вчителів, батьків у створенні умов для розвитку особистості дає можливість сформувати сприятливий сімейний мікроклімат, громадянську й моральну відповідальність батьків за дітей.

Література

1. Бондаровська В. Школа для батьків / В. Бондаровська, К. Бабченко, О. Возіянова та ін. – Київ : ТОВ «Батискаф»; ТОВ «Видавничий будинок „Аванпост-Прим”». – 2003. – 320 с.
2. Вілюк С. М. Педагогічний всеобуч батьків / С. М. Вілюк, В. В. Барановська // Все для вчителя. – 2000. – № 25-26. – С. 32.
3. Постовий В. Г. Тенденції і пріоритети виховання дітей у сучасній сім'ї : монографія / В. Г. Постовий. – Київ : Інститут проблем виховання АПН України, 2006. – 190 с.
4. Стельмахович М. Г. Українська родинна педагогіка : навч. посібник / М. Г. Стельмахович. – Київ : ІСДО, 1996. – 288 с.
5. Сухомлинський В. О. Батьківська педагогіка / В. О. Сухомлинський. – Київ, 1978. – 263 с.
6. Ушинський К. Д. Людина як предмет виховання : вибр. пед. твори / К. Д. Ушинський. – Київ, 1983. – Т. 1. – 320 с.
7. Ціннісне ставлення до сім'ї, родини, людей: Виховні заходи. 5-8 класи / упор.: Л. Шелестова, Н. Чиренко, Н. Чернякова. – Київ : Шкільний світ, 2012. – 128 с.
8. Яременко Н. В. Концептуальні засади підготовки майбутніх учителів до організації дозвіллевої ігрової діяльності учнів основної школи / Н. В. Яременко // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми : зб. наук. пр. – Київ-Вінниця : ДОВ «Вінниця», 2008. – Вип. 18. – С. 166-177.

В статтє анализируеться использование идей, форм и методов родительского воспитания в лицее.

Ключевые слова: *нравственность, семья, методы, формы работы, семейное воспитание.*

In the article, the usage of ideas, forms and methods of family education in a lyceum has been analyzed.

Keywords: *morals, family, methods, forms of work, family education.*

О. В. Просіна, м. Київ

ПІДГОТОВКА ПЕДАГОГІВ ДО ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ВИХОВАНЦІВ У ШКОЛАХ МИСТЕЦТВА

У статті розкрито сутність проекту професійного розвитку для вчителів за темою: «Методика формування ціннісних орієнтацій вихованців у школах мистецтв», який передбачає формування готовності педагогів до розвитку в учнів ціннісних орієнтацій (зокрема патріотичних та естетичних) засобами мистецтва.

***Ключові слова:** цінності, патріотична цінність, естетична цінність, проект професійного розвитку, готовність до розвитку ціннісних орієнтацій.*

Під час констатувального експерименту встановлено, що педагогами шкіл мистецтв не приділяється достатньо уваги формуванню ціннісних орієнтацій вихованців. Спостереження свідчать, що дуже часто провідною метою є навчити окремих практичних умінь, а не сформувати духовну складову особистості вихованців, прищепити естетичні цінності, естетичний смак, розвинути патріотичні почуття тощо.

Так, наприклад, уроки з фортепіано нерідко зводяться до того, щоб вивчити ноти, оволодіти текстом музичного твору (підготуватися до академічного концерту або скласти технічний залік). У процесі занять часто втрачається справжній сенс навчання – оволодіти вмінням відчувати художній образ твору, корегувати власний емоційний стан мистецькими засобами, інтерпретувати мистецтво, вчитися імпровізувати, творити, удосконалювати власну креативність тощо.

Для вирішення виявлених проблем нами розроблено проект професійного розвитку: **«Методика формування ціннісних орієнтацій вихованців у школах мистецтв»**. Метою впровадженого проекту є формування готовності педагогів школи мистецтв до розвитку в учнів ціннісних орієнтацій (зокрема патріотичних та естетичних) засобами мистецтва.

Завдання проекту професійного розвитку:

- *систематизувати знання щодо:*
  - ✓ сутності поняття «життєві цінності»;
  - ✓ поняття «патріотизм» та його складників;

Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал

- ✓ естетичних ціннісних орієнтації як елементу духовної культури;
- ✓ сучасних методів викладання в школі мистецтв;
- *сформувати вміння:*
  - ✓ впроваджувати діалогічні методи викладання;
  - ✓ використовувати інноваційні педагогічні технології для формування ціннісних орієнтацій у вихованців;
- *розвинути установки до:*
  - ✓ інноваційності,
  - ✓ комунікативності,
  - ✓ творчості.

Методична розробка забезпечує поетапне формування готовності педагогів до формування в учнів ціннісних орієнтацій.

Таким чином, під *проектом професійного розвитку* ми розуміємо спосіб підготовки педагогів, що будується на засадах суб'єкт-суб'єктної взаємодії андрагога (тренера, наукового консультанта, який володіє методами та технологіями навчання дорослих) та педагога, котрий проходить підготовку, і спрямований на формування готовності вчителя до виховання ціннісних орієнтацій вихованців засобами мистецтва.

Підготовка педагогів має бути особистісно орієнтованою, тому що вчитель виступає головним суб'єктом навчання, який прагне набути професійного досвіду для формування ціннісних орієнтацій в учнів. З-поміж ознак особистісної спрямованості підготовки ми виокремлюємо такі:

- акцент на професійному саморозвитку у процесі самоосвітньої діяльності для опанування засад формування ціннісних орієнтацій;
- актуалізація суб'єктивного досвіду вчителя, його рефлексивної позиції;
- можливість вибору, оцінки й особистісної відповідальності під час активного навчання та в практичній педагогічній діяльності щодо формування ціннісних орієнтацій учнів;

- суб'єкт-суб'єктна взаємодія у процесі навчання між андрагогом (тренером, науковим консультантом) та педагогом.

Важливо зазначити, що особистісно орієнтований підхід має реалізуватись у системі науково-методичного супроводу, який забезпечується андрагогом (тренером, науковим консультантом) під час реалізації проекту професійного розвитку.

Формування у педагогів готовності до розвитку ціннісних орієнтацій вихованців ґрунтується на визначених професійних цілях, а саме:

- удосконалення професійної педагогічної майстерності;
- оволодіння сучасними методами виховання;
- оновлення навчальних матеріалів українськими мистецькими творами;
- отримання установок до саморозвитку.

Для ефективного впровадження проекту професійного розвитку необхідні такі умови:

- *неперервність навчання* – забезпечення цілісності, послідовності етапів підготовки педагога;

- *інноваційність педагогічних методів* – забезпечення навчання, за якого акцент зі знаннєвого аспекту зміщується на дієвий; розвивається вміння виділяти спільне та відмінне, аналізувати, систематизувати, критично оцінювати; упровадження інтерактивних методів, дискусій, ділових ігор;

- *сформованість андрагогічної компетентності у тренерів, наставників* – сукупність фахових знань, комунікативних та особистісних якостей андрагога, володіння особистісно орієнтованою, фасилітованою технологіями, усвідомлення психолого-дидактичних особливостей навчання дорослих.

Забезпечення цих умов сприяє ефективному впровадженню представленого проекту.

Програма проекту професійного розвитку педагогів школи мистецтв складається з двох модулів:

- *Модуль 1.* «Ціннісні орієнтації. Формування естетичних цінностей в учнів».

- *Модуль 2.* «Патріотизм як почуття. Формування патріотичної цінності у вихованців».

Тематичний зміст та форми роботи за першим модулем проекту:

- ✓ «Формування ціннісних орієнтацій у вихованців школи мистецтв: стан та перспективи» (круглий стіл – 4 год.)

- ✓ «Формування естетичних ціннісних орієнтацій у вихованців шкіл мистецтв» (тренінг – 12 год.)

- ✓ «Я – носій змін» (формування власної траєкторії самоосвіти з питань розвитку естетичних цінностей в учнів, впровадження отриманих знань та вмінь у виховний процес (самостійна робота – протягом двох місяців)

- ✓ «Впровадження сучасних методів та підходів формування естетичних ціннісних орієнтацій у навчально-виховному процесі» (світове кафе («The World Cafe») – 3 год.)

Тематичний зміст та форми роботи за другим модулем проекту:

- ✓ «Патріотичне виховання в умовах східного пограниччя України» (тренінг – 18 год.)

- ✓ Оновлення навчального матеріалу українськими творами мистецтв (самостійна робота – протягом року)

- ✓ «Мистецтво – могутній потенціал для патріотичного виховання учнів» (проведення художніх виставок, концертів, лекцій-презентацій тощо – протягом року)

- ✓ «Патріотичне виховання учнів засобами мистецтва» (обмін досвідом – семінар-практикум)

- ✓ Узагальнення результату проекту (анкетування, рефлексія – 1 год.)

Отже, розроблений проект професійного розвитку педагогів шкіл мистецтв, спрямований на оптимальне досягнення виховних і дидактичних цілей, системне планування та управління вирішенням навчально-виховних

завдань, забезпечує формування готовності педагогів до розвитку ціннісних орієнтацій учнів.

Література

1. Бех І. Особистісні цінності як духовне надбання людини / І. Д. Бех // Виховання особистості : у 2 кн. – К. : Либідь, 2003. – Кн. 1. – 278 с.
2. Масол Л. М. Загальна мистецька освіта: теорія і практика : монографія / Л. М. Масол. – К. : Промінь, 2006. – 432 с.
3. Сорочан Т. М. Проект професійного розвитку – інноваційна технологія післядипломної освіти педагогічних кадрів : матеріали V Международной научно-практической конференции [«Иновационные технологии в образовании»], Алушта, сентябрь 2008 / Сорочан Т., Дьяченко Б. – Алушта, 2008. – С. 188-192.

В статье описан проект профессионального развития для учителей по теме: «Методика формирования ценностных ориентаций воспитанников в школах искусств», который предусматривает формирование готовности педагогов школы искусств к развитию у учащихся ценностных ориентаций (в частности, патриотических и эстетических) средствами искусства.

Ключевые слова: ценности, патриотическая ценность, эстетическая ценность, проект профессионального развития, готовность к развитию ценностных ориентаций.

The article deals with the project of professional development for teachers on the topic: "Methodology of the formation of value orientations of students in art schools", which provides for the formation of the readiness of the teachers of art school to develop students' value orientations (in particular patriotic and aesthetic) through art.

Keywords: value, patriotic value, aesthetic value, project of professional development, readiness to develop value orientations.

О. Л. Пруцакова, м. Київ

ЛАБОРАТОРІЯ ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ: РЕТРОСПЕКТИВА ТА СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ

У статті представлено ретроспективу діяльності лабораторії екологічного виховання, відображення у дослідженнях сучасних тенденцій екологічної освіти й освіти сталого розвитку суспільства.

Ключові слова: екологічне виховання, освіта сталого розвитку, екологічна компетентність.

Лабораторію екологічного виховання Інституту педагогіки (з 1997 року – Інституту проблем виховання НАПН України) створено у 1992 році з метою теоретичного обґрунтування та розроблення методичного забезпечення усіх ланок шкільного екологічного виховання. Знаменно, що цього ж року у м. Ріо-де-Жанейро (Бразилія) відбулася Друга конференція

ООН з навколишнього середовища і розвитку – подія справді історична для всіх екологів світу. Названі у Порядку денному концептуальні ідеї є теоретико-методологічним підґрунтям всіх прикладних і фундаментальних досліджень, здійснюваних лабораторією.

Очолювала лабораторію екологічного виховання від її створення до об'єднання з лабораторією позашкільної освіти кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник Пустовіт Наталія Афанасіївна.

Стратегічними напрямками роботи лабораторії визначено такі:

- Змістово-методичний супровід особистісно орієнтованого екологічного виховання школярів різного віку.

- Організаційно-методичне забезпечення взаємодії сім'ї, громадських організацій та школи в екологічному вихованні школярів.

- Формування екологічної компетентності школярів.

- Обґрунтування змісту та технологій формування екологічно доцільної поведінки учнів загальноосвітньої школи.

- Екологізація освіти і гармонізація відносин з природою.

- Обґрунтування і розроблення екологічної складової освіти для сталого розвитку (на рівні загальноосвітніх навчальних закладів).

Відповідно до високого суспільного запиту на екологічну виховну проблематику і специфіку наукового дослідження, співробітники лабораторії реалізували такі форми діяльності:

- проведення експериментальної роботи з визначення рівня сформованості складників екологічної культури і компетентності особистості, екологічно доцільної поведінки у загальноосвітніх навчальних закладах;

- науково-методичний супровід упровадження особистісно орієнтованих технологій екологічного виховання школярів на експериментальних майданчиках;

- проведення інтерактивних семінарів-практикумів для вчителів з метою оволодіння ними комплексом ефективних, інтерактивних методик

екологічного виховання школярів, ознайомлення з основними засадами, вимогами, принципами освіти сталого розвитку суспільства;

- написання і видання планової та позапланової друкованої продукції: монографій, навчально-методичних, науково-методичних, навчальних посібників, методичних рекомендацій, енциклопедичних статей, матеріалів у збірниках конференцій, статей у пресі тощо;

- надання фахової допомоги аспірантам та пошукувачам з питань організації і проведення наукових досліджень та захисту дисертаційних робіт.

Досліджувані науковими працівниками теми зберігають наступність і послідовно поглиблюють, конкретизують найактуальніші аспекти екологічного виховання школярів. Упродовж всієї діяльності лабораторії екологічного виховання досліджено сім науково-дослідних тем:

1992–1995 – „Формування екологічної культури школярів”. Розпочато розроблення Концепції екологічної освіти в Україні. Навчальний посібник „Екологічні ігри, задачі та вікторини” (автори Пустовіт Н. А., Плечова З. Н.) стає переможцем конкурсу „Трансформація гуманітарної освіти в Україні” і виходить друком у видавництві „Наукова думка”.

1996–1998 – «Міжпредметний підхід до екологічного виховання школярів». Під час цієї роботи розроблено Стандарт змісту шкільної екологічної освіти.

Найвагоміші публікації:

Екологія. Узагальнюючий курс для учнів 10-11 класів загальноосвітніх шкіл // Екологічна освіта школярів: Збірник програм. 5-11 класи. – К.: Перун, 1998.

Людина і довкілля (К.: Абрис, 1997) – перший міжнародний проект, у якому беруть участь науковці лабораторії, зокрема на рівні підготовки методичного посібника, а також на рівні адаптації і проведення тренінгів для вчителів України. Завдяки цьому проекту співробітники оволодівають інтерактивними технологіями, набувають навичок тренерської роботи.

1999–2001 – „Особистісно орієнтовані технології екологічного виховання школярів”. Розпочинається співпраця із Всеукраїнськими екологічними організаціями „Екологічна ліга” та „Екологічна варта”, для якої розробляється проект *“Прибери планету”* // Імідж сучасного педагога. – 2000. – № 7. Цей проект реалізується і донині, методичні матеріали застосовуються у різних областях України і позитивно оцінюються педагогами.

2002–2004 – “Організаційно-методичне забезпечення особистісно орієнтованого екологічного виховання школярів”. Спільно з ресурсно-методичним центром „АЙОРН-Україна” виконуються екологічні інтернет-проекти *„Поруч з нами”* і *„Нечупара”*. Створюються технології взаємодії школи, батьків, громадських організацій, екологічна складова освіти в інтересах стійкого розвитку.

2005–2007 – “Науково-методичні основи формування екологічної компетентності учнів загальноосвітньої школи”. Співпраця з Управлінням охорони навколишнього природного середовища КМДА, ГО „Жива планета”, спільно з якими розробляються і впроваджуються навчально-просвітницькі та інформаційні проекти *„Правила утримання домашніх тварин”*, *„Натисни на сміття”*, *„Дім, в якому ти живеш”*, *„Енергозбереження”*, *„Екологічний атлас маленького киянина”*, *„Екологічний атлас Києва”* тощо.

Розробки науковців привертають увагу Міністерства охорони навколишнього природного середовища, і у 2007 році реалізується Всеукраїнський проект *„Дім, в якому ти живеш”*. Цього ж року також з ініціативи Міністерства охорони навколишнього природного середовища публікується науково-популярне видання *„Екологія для дітей”*. Матеріали цих проектів застосовуються у навчальних закладах і мають попит донині.

Науковці лабораторії беруть участь у підготовці статей до видання: *Екологічна енциклопедія: у 3 т. / редколегія: А. В. Толстоухов (головний редактор) та ін.* – К. : ТОВ „Центр екологічної освіти та інформації”, 2006.

2008–2010 – „Науково-методичні основи формування екологічно доцільної поведінки учнів загальноосвітньої школи”. Вперше за історію існування лабораторії у видавництві „Педагогічна думка” виходить друком плановий посібник *„Формування екологічної компетентності школярів: наук.-метод. посібник* / Н. А. Пустовіт, О. Л. Пруцакова, Л. Д. Руденко, О. О. Колонькова (2008).

Спільно з Управлінням охорони навколишнього природного середовища КМДА та ГО „Жива планета” реалізується проект *„Місто, в якому ти живеш”* (К. : ТОВ „Гнозис”, 2008). Науковці беруть участь у підготовці статей до *«Енциклопедії освіти»* (2008). Методичні розробки співробітників лабораторії використовуються у міжнародних проектах – підручнику *„Устойчивое развитие”* (2009) та методичному посібнику *„Зелений пакет”* (2010).

2011–2013 – „Технології формування культури екологічної поведінки учнів основної школи”. Започатковується співпраця з обласним інститутом післядипломної освіти педагогічних працівників, ГО „Київський еколого-культурний центр”.

У січні 2015 року лабораторію екологічного виховання було реорганізовано, скорочено її науковий склад і приєднано до лабораторії позашкільної освіти. Після реорганізації досліджувалась тема «Екологізація освітнього простору сучасної загальноосвітньої школи» (**2014–2016**), результатом якої стало створення однойменної монографії та навчально-методичного посібника «Мій екологічний вибір».

У **2017** році започатковано прикладне дослідження «Науково-методичне забезпечення формування в учнів основної школи і ПНЗ гармонійних відносин з природою».

Загалом для діяльності лабораторії характерні:

- єдність концептуального підходу у проведенні досліджень;
- орієнтованість на світові та європейські стандарти екологічної освіти, зв'язок зі спеціалізованими міжнародними організаціями (ЮНЕСКО,

ЮНЕП, Міжнародна спілка охорони природи, ОБСЄ, ПРООН). Співробітники лабораторії неодноразово брали участь у міжнародних конференціях з проблем екологічної освіти, освіти в інтересах сталого розвитку, здорового способу життя (Великобританія, Франція, Чехія, Швейцарія, Австрія, Польща, Угорщина, Швеція), працювали у складі європейської комісії з екологічної освіти Міжнародної спілки охорони природи (Швейцарія);

- активна співпраця з міжнародними організаціями: Координатором ОБСЄ в Україні, ПРООН. Науковці взяли активну участь в адаптації міжнародних проектів «Зелений пакет» (ОБСЄ) – «Green Pack» та «Чорноморська скринька» (ПРООН) – «Black Sea Box». **«Зелений пакет»** (ЗП) було ініційовано Регіональним екологічним центром для Центральної та Східної Європи у 2001 році й упроваджено вже у 12 країнах. Метою курсу є узагальнення та систематизація екологічних знань, набутих учнями з різних предметів, формування свідомої екологічної мотивації, навичок і зразків поведінки, безпечної для довкілля і здоров'я, спрямованої на реалізацію принципів стійкого розвитку. Проект **«Чорноморська скринька»** є освітньою частиною глобального проекту «Кожна краплина має значення», що реалізується Програмою розвитку ООН (ПРООН) спільно з компанією „Coca-Cola”. Метою комплексу є виховання культури екологічної поведінки людей, що мешкають (або тимчасово перебувають) на узбережжі Чорного моря. Протягом 2011–2012 років співробітниками лабораторії екологічного виховання здійснено науково-педагогічну та методичну адаптацію матеріалів Комплексу із вивчення Чорного моря, проведено серію тренінгів для підготовки вчителів-методистів з чотирьох регіонів.

- широка і продуктивна взаємодія з громадськими екологічними організаціями (Всеукраїнська екологічна ліга, Всеукраїнська дитяча спілка „Екологічна варта”, „Жива планета”, „АЙОРН-Україна”, «Еремурус», «Світ освіт», а також Управлінням охорони навколишнього природного середовища КМДА, Міністерством екології і природних ресурсів,

комунальним підприємством «Київський міський будинок природи» та Київським міським будинком учителя (спільне здійснення еколого-просвітницьких проектів). Ця співпраця реалізувалась у низці практичних проектів із значним рівнем соціального запиту: „Правила утримання домашніх тварин”, „Натисни на сміття”, „Дім, в якому ти живеш”, „Енергозбереження”, „Місто, в якому ти живеш”, „Екологічний атлас маленького киянина”, „Екологічний атлас Києва”;

- участь у розробленні національних документів з екологічної освіти (Концепції екологічної освіти).

Співробітниками і здобувачами лабораторії захищено 14 кандидатських дисертацій (Л. М. Різник, І. М. Костицька, Н. В. Левчук, С. В. Лапаєнко, А. М. Ясинська, О. Л. Пруцакова, О. О. Колонькова, В. В. Маршицька, О. В. Крюкова, О. М. Лазебна, Л. М. Титаренко, Н. В. Немченко, А. П. Колишкіна, Г. М. Найдьонова).

Підбиваючи підсумок, варто зазначити:

Науково-дослідна робота лабораторії завжди тяжіла до виховної проблематики. Теоретико-методичні розробки співробітників спрямовані на доповнення змісту освіти інформацією стосовно екологічних проблем, до яких безпосередньо причетні й у вирішенні яких можуть брати участь школярі. Це, зокрема, питання утримання і гуманного ставлення до тварин, побутового забруднення, енергозбереження, комплексного екологічного менеджменту у побуті, ощадливого ресурсозбереження. Розроблені матеріали мають на меті трансформацію усталених споживацьких стереотипів щодо навколишнього середовища, корекцію особистого екологічного досвіду та формування нових цінностей щодо довкілля, відповідних моделей поведінки, розширення спілкування та обміну інформацією учнів в активних формах і методах.

На основі такого змісту школярі набувають вмінь розпізнавати екологічний контекст будь-яких ситуацій і власних дій, і відповідно,

навчаються приймати компетентні рішення, здійснювати екологічно доцільні вчинки.

Діяльність співробітників лабораторії відзначено сертифікатами міжнародних, державних і міських екологічних організацій, відмічено численними подяками і грамотами. Зокрема, два науковці нагороджені знаком „Відмінник освіти”; один співробітник отримував стипендію Кабінету Міністрів України. Досягненням також вважаємо створення дружнього колективу одностайців, для яких збереження довкілля не робота, а спосіб життя, особистісна цінність, без якої вони себе не мислять.

В статіє представлена ретроспектива діяльності лаборатории екологического воспитания, отражение в ее исследованиях современных тенденций экологического образования и образования в интересах устойчивого развития общества.

Ключевые слова: *экологическое воспитание, образование устойчивого развития, экологическая компетентность.*

The article deals with a retrospective review of activity of Environmental Education laboratory of the Institute of Problems on Education of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine. Current trends of environmental education and education for sustainable development are presented in the study.

Keywords: *environmental education, education for sustainable development, ecological competence of students.*

В. В. Рагозіна, м. Київ

РЕАЛІЗАЦІЯ ЕСТЕТИЧНОГО РОЗВИТКУ ВІД РАННЬОГО ДО СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ У СЕРІЇ АВТОРСЬКИХ АЛЬБОМІВ З ХУДОЖНЬОЇ ТВОРЧОСТІ ДІТЕЙ «ДИВО-ТВОРЧІСТЬ», «МАЛЕНЬКИЙ МИТЕЦЬ»

Актуалізовано важливість естетичного розвитку дитини від раннього до старшого дошкільного віку, що впливає на її естетичне сприймання, емоційно-почуттєву сферу й активізує її художньо-естетичну діяльність. Наголошено на необхідності навчально-методичного забезпечення естетичного розвитку дитини в умовах ДНЗ. Представлено 17 авторських альбомів з художньої творчості дітей раннього, молодшого, середнього і старшого віку серій «Диво-творчість», «Маленький митець».

Ключові слова: *естетичний розвиток, ранній і дошкільний вік, авторські альбоми, художньо-творча діяльність, серія «Диво-творчість», серія «Маленький митець».*

Вагому роль в естетичному розвитку дитини – її естетичного сприймання, емоційно-почуттєвої сфери відіграє образотворче мистецтво, – у

різних видах художньо-естетичної діяльності дитина проявляє свої художньо-творчі нахили й здібності, розвиває естетичну, емоційну, інтелектуальну та морально-вольову складові своєї особистості. Про значення образотворчої діяльності в естетичному розвитку дошкільників зазначалося ще з середини ХХ століття (Р. Казакова, В. Космінська, В. Мухіна, Н. Сакуліна, О. Фльоріна, Н. Халезова). Сучасні вчені-педагоги (Н. Голота, Г. Григор'єва, К. Демчик, О. Дронова, Т. Комарова, Т. Казакова, Т. Нижник, І. Ликова, Н. Сакуліна, Г. Сухорукова, Л. Янцур та ін.) вбачають в образотворчій діяльності чинник і середовище художньо-естетичного та загального розвитку особистості. Оскільки дитина опановує образотворчу діяльність не стихійно, а потребуючи педагогічного супроводу з раннього віку, існує необхідність вивчення особливостей такої діяльності для забезпечення естетичного розвитку на етапі раннього дитинства та надання педагогам конкретних методик і технологій.

У Державному стандарті дошкільної освіти України, з-поміж інших, зазначена освітня лінія «Дитина у світі культури», що передбачає формування почуття краси, ціннісного ставлення до світу мистецтва, розвиток творчих здібностей, прищеплення художньо-продуктивних навичок у різних видах художньої діяльності та реалізується чинними програмами навчання, виховання і розвитку дошкільників. Однак, як свідчить аналіз навчально-методичної літератури для дошкільнят, методичне забезпечення програм, зокрема щодо наступності естетичного розвитку дітей від раннього до старшого дошкільного віку, не є достатнім. Це знижує якість виконання державних вимог до рівня розвиненості дитини на кінець старшого дошкільного віку, прописаних у Базовому компоненті дошкільної освіти.

З метою реалізації естетичного розвитку дітей у навчально-виховному процесі ДНЗ та в родинному вихованні розроблено авторські альбоми для дітей раннього і молодшого («Пластилінові горошинки», «Пластилінові плямки», «Кольорові долоньки», «Кольорові плямки», «Незвичайне із звичайного», «Паперові пластівці» у серії «Диво-творчість»), середнього

(«Пластилінові цікавинки», «Чарівний пензлик», «Незвичайні візерунки природи», «Паперові вертульки», «Диво-ножнички», «Творимо природу разом» у серії «Диво-творчість») і старшого («Учимося в майстрів декоративно-ужиткового мистецтва: малюємо, ліпимо» у серії «Маленький митець»; вид-во «Генеза») дошкільного віку. Альбоми підготовлено відповідно до вимог Базового компоненту і схвалено комісією з дошкільної педагогіки і психології Науково-методичної ради з питань освіти МОН України.

Науковою новизною вирізняється ідея конструювання змісту занять у методичній системі – від раннього віку і впродовж усього періоду дошкільця, що передбачає поступове набуття дітьми досвіду творення у власній практичній діяльності з різними художніми матеріалами, розширення уявлень дошкільників про виразні засоби образотворчого мистецтва і самовираження у різних його видах; а також інтегрований підхід до занять, які містять ігри, завдання на мовленнєвий, сенсорний, фізичний розвиток дитини. Запропоновано нові способи і техніки образотворчої діяльності, які становлять цінність для роботи з дошкільнятами.

Зміст альбомів практично спрямований: упроваджено систему завдань різного типу і рівня складності для дітей від 1 до 6 років, що забезпечує індивідуальний і диференційований підхід до навчання та розвитку відповідно до психологічних особливостей дітей дошкільного віку, з урахуванням їхніх інтересів, потреб, особливостей сприймання і художньої діяльності.

Альбоми можуть використовуватись під час групових та індивідуальних занять з дітьми у дошкільному навчальному закладі чи в домашніх умовах. Для розробок характерні чітко організований змістовий складник, що представлений текстами казок (історій), кольоровими ілюстраціями, авторськими віршами (Н. Очеретяна), різнорівневою системою завдань, і дидактичний складник – для педагогів докладно прописані загальні

методичні рекомендації щодо використання кожного альбому (рубрика «Сторінка для дорослих») і методика проведення кожного з 11 занять.

Особливо слід відзначити альбом для дітей шостого року життя «Учимося в майстрів декоративно-ужиткового мистецтва: малюємо, ліпимо», унікальність якого полягає в залученні дітей до пізнання вітчизняної художньої спадщини минулого й сучасності у практично-творчій діяльності. Специфіка авторського підходу (В. В. Рагозіна), що є підґрунтям методики роботи з дітьми, в тому, що дітям надаються можливості сприймати твори декоративного мистецтва – роботи українських митців, ознайомлюватися з їх манерою і у такий спосіб опанувати прийоми декоративного малювання й ліплення та створювати власні художньо-творчі композиції за мотивами їх художніх творів.

Успішна експериментальна апробація впродовж шести років на базі Центру розвитку дитини «Моя умничка» (м. Київ), схвальні рецензії авторитетних учених в галузі дошкільної педагогіки дають підстави вважати, що альбоми отримали позитивну оцінку і викликали інтерес з боку науковців, педагогів та батьків дітей дошкільників як видання, що відповідають сучасним вимогам до навчальних матеріалів і задовольняють потреби практиків у естетичному розвитку дітей-дошкільників.

Актуализирована важность эстетического развития ребенка от раннего к старшему дошкольному возрасту, которое влияет на его эстетическое восприятие, эмоционально-чувственную сферу и активизирует его художественно-эстетическую деятельность. Отмечена необходимость учебно-методического обеспечения эстетического развития ребенка в условиях дошкольного учебного заведения. Представлены 17 авторских альбомов по художественному творчеству детей раннего, младшего, среднего и старшего возраста серий "Чудо-творчество", "Маленький художник", что обеспечивает последовательность эстетического развития ребенка.

Ключевые слова: эстетическое развитие, ранний и дошкольный возраст, авторские альбомы, художественно-творческая деятельность, серия "Чудо-творчество", серия "Маленький художник".

This paper underlines the importance of aesthetic development of children from 1 to 7 years old. Such development influences a child's aesthetic comprehension, activates his or her artistic engagement and enhances emotional sphere. The necessity to ensure methodical provision of educational program of aesthetic development of children in kindergartens is emphasized. The author presents 17 albums for children's artistic activities (aimed at 1-to-3

years olds, 3-to-5 years olds and 5-to-7 year olds) from series “Miracle-Creativity” and “Little Artist”, which ensure sequential aesthetic development of a child.

Keywords: aesthetic development, early and preschool age, albums for children’s art, “Miracle-creativity”, “Little artist” series.

В. В. Рагозіна, м. Київ

ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ НАУКОВО-МЕТОДИЧНИЙ ЖУРНАЛ «МИСТЕЦТВО ТА ОСВІТА» – 20-РІЧНИЙ ЮВІЛЕЙ

Представлено видання «Мистецтво та освіта» – всеукраїнський науково-методичний журнал, що висвітлює проблеми теорії та історії мистецької освіти, теорії і методики виховання, методики викладання музики, образотворчого мистецтва і художньої культури. Наголошено на унікальності цього єдиного на теренах України часопису з мистецької освіти і художньо-естетичного виховання, в якому вітчизняними і зарубіжними вченими та педагогами-практиками розкривається досвід мистецької освіти України й інших країн світу. Простежуються етапи розвитку журналу на шляху його становлення, виокремлено здобутки 20-ти років існування.

Ключові слова: всеукраїнський науково-методичний журнал «Мистецтво та освіта», 20-річний ювілей, мистецька педагогіка, мистецька освіта.

У палітрі вітчизняних педагогічних видань виокремлюється науково-методичний журнал «Мистецтво та освіта», що ґрунтовно висвітлює становлення і розвиток в Україні та за її межами особливої педагогічної галузі – педагогіки мистецтва, всебічно аналізує проблеми теорії та історії мистецької освіти, теорії та методики виховання, методики викладання музики, образотворчого мистецтва і художньої культури у загальноосвітніх, спеціалізованих школах, позашкільних, середніх і вищих навчальних закладах.

Унікальність журналу полягає в тому, що це єдиний на теренах України часопис художньо-педагогічного спрямування, метою якого визначено розвиток взаємопов’язаних між собою напрямів: теоретичного, що передбачає ознайомлення педагогічної громади з розробленими і впровадженими психолого-педагогічними концепціями у галузі педагогіки мистецтва; практичного, що репрезентує методики і технології мистецької освіти та художньо-естетичного виховання й охоплює усі основні види мистецтва – музичне, образотворче, хореографію, кіно, театр; контекстного,

що пов'язаний із розміщенням матеріалів для підвищення загальної культури і професійної компетентності вчителів, їх самоосвітньої діяльності.

Журнал був заснований 1995 року за сприяння Міністерства освіти України, Академії педагогічних наук України, Київської дитячої Академії мистецтв, що стали його засновниками. Як друкований засіб масової інформації, «Мистецтво та освіта» зареєстровано Міністерством юстиції України у 1996 році. У цьому ж році світ побачили перші два номери за підтримки Міжнародного фонду «Відродження» і спонсорської допомоги видання «Початкова школа».

Слід зазначити, що журнал розпочав свою діяльність у складних умовах реформування вітчизняної системи освіти і з першого дня свого існування «тримав руку» на пульсі динамічного розвитку мистецької галузі: для обговорення широкими колами громадськості в ньому друкувалися законодавчі документи, концепції, державні стандарти; на допомогу вчителям публікувалися навчальні програми і навчально-методичне забезпечення до них у вигляді календарних планів, методичних рекомендацій, розробок уроків, заходів.

Видання стало особливим серед предметних журналів, започаткованих МОН України, оскільки задовольняло потребу вчителів мистецтва у роз'ясненні новітніх концептуальних засад, дидактичних і методичних підходів до викладання мистецьких предметів, представленні інформації, методик, художньо-ілюстративних матеріалах в умовах започаткування вивчення мистецтва з 1 по 11 класи загальноосвітньої школи і визначення змісту базової мистецької освіти. У часописі висвітлювалися результати ґрунтовних наукових досліджень докторів і кандидатів педагогічних наук, обговорювалися інновації, пропагувався найкращий досвід мистецького навчання і виховання від дошкільної до вищої ланки освітньої системи, – усе це сприяло підвищенню авторитету видання і зростанню його затребуваності серед науковців і практиків.

Журнал виходив друком чотири рази на рік. Його становлення відбувалося паралельно з розвитком мистецької освіти в Україні, зокрема

визначенням її базового змісту: поява перших програм мистецьких курсів, розробка Концепції художньо-естетичного виховання учнів, а згодом і державних стандартів загальної початкової і середньої освіти в Україні у галузі «Мистецтво», чинних державних програм з мистецтва і художньої культури для учнів 1-11 класів.

З 2000-х років часопис активно якісно удосконалюється: 1999 року з'явилась нова обкладинка з логотипом (автор – член Союзу дизайнерів України – В. Рагозін); до співпраці запрошуються вчені (І. Зязюн, О. Рудницька, Г. Падалка, О. Щолокова, Л. Левчук, О. Оніщенко, Н. Миропольська та ін.), педагоги; започатковано нові рубрики, цікаві й корисні матеріали розміщуються у додатках «Художня галерея» і «Нотна вкладка». Така активність теж суттєво підвищила авторитет видання і сприяла зростанню кількості дописувачів.

Особливо варто відзначити склад редакції. Керівницею журналу, його «мозком» і «серцем» на 19 років стала Масол Л. М. – кандидат педагогічних наук, науковий співробітник (молодший, науковий, старший, провідний) і завідувачка (1986-2015) лабораторії естетичного виховання ІПВ НАПН України, автор монографій і підручників з мистецької освіти. У різні роки в редакції працювали: Сокол Т. Т. (відповідальний секретар з початку існування видання до середини 2015 року), Пшінка О. С. (незмінно і до сьогодні літературний редактор), Шевнюк О. Л. (науковий редактор впродовж 2000–2006 років), Рагозіна В. В. (науковий редактор з 2006 року), Очеретяна Н. В. (з 2006 на посаді виконуючого обов'язки заступника головного редактора, з 2015 року – відповідального секретаря). Окрім редакції, журнал функціонує завдяки чіткій роботі видавництва НАПН України «Педагогічна думка» і ДП «Педагогічна преса», що доставляє номери його передплатникам на території України.

Реорганізаційні зміни в системі освіти України протягом 2014–2015 років торкнулися і часопису «Мистецтво та освіта». У 2015 році, згідно із закінченням попереднього терміну, він був перереєстрований Міністерством юстиції України. Засновниками стали Інститут проблем виховання НАПН

України та Інститут обдарованої дитини НАПН України. У зв'язку зі зміною засновників та перереєстрацією видання, яке незмінно є фаховим, було створено редакційну раду (Бех І. Д., Камишин В. В., Сухомлинська О. В.), оновлено склад редакційної колегії, серед якого вісім докторів педагогічних наук у системі інститутів НАПН України і вчені Росії та Казахстану. Змінився склад редакції: головний редактор – Рагозіна В. В., заступник головного редактора – Просіна О. В., відповідальний секретар – Очеретяна Н. В.

У 2016 році всеукраїнський науково-методичний журнал «Мистецтво та освіта» відзначив свій 20-літній ювілей (надруковано 82 номери) й окреслив перспективи свого подальшого розвитку. Науково-методичний часопис входить до переліку фахових видань України; він поновив свою обкладинку і загальний дизайн, що дозволило йому набути більш сучасного вигляду. Діє сайт журналу за підтримки фахівців Інституту обдарованої дитини (Сухий О., Юрченко Т.). Інформація про видання і його новини розміщується на сайтах інститутів-засновників, сторінці журналу у Фейсбук, на освітньому шкільному інтернет-порталі «Острів знань». Журнал «Мистецтво та освіта» доступний широкому колу вчителів мистецтва, науковцям: окрім передплатників він надсилається до провідних наукових бібліотек країни, у тому числі ЦНБ імені В. Вернадського, ДНПБ України імені В. О. Сухомлинського.

За роки свого існування часопис «Мистецтво та освіта», що традиційно працює у співдружності з лабораторією естетичного виховання і мистецької освіти ІПВ НАПН України (нині завідувачка Комаровська О. А.), став платформою для осмислення й обговорення фахівцями галузі нагальних проблем мистецької педагогіки і висвітлення становлення мистецької освіти, поштовхом для об'єднання зусиль теоретиків і практиків; сприяв появі нових ідей, які відкривають нові перспективи досліджень і розвитку мистецької освіти в Україні.

Представлено издание «Искусство и образование» – всеукраинский научно-методический журнал, освещающий проблемы теории и истории художественного образования, теории и методики воспитания, методики преподавания музыки, изобразительного искусства и художественной культуры. Отмечена уникальность этого единственного на территории Украины издания по вопросам художественного образования и художественно-эстетического воспитания, в котором отечественными и зарубежными учеными и педагогами-практиками раскрывается опыт художественного образования Украины и других стран мира. Прослеживаются этапы развития журнала на пути его становления, представлены достижения 20-летней работы.

Ключевые слова: всеукраинский научно-методический журнал «Искусство и образование», 20-летний юбилей, художественная педагогика, художественное образование.

The author presents the national scientific and methodical journal "Art and Education". This edition publishes materials on problems of theory and history of art education, theory and methodology of education, and on methods of instruction in music, fine art and visual culture. We emphasize the uniqueness of this artistic-pedagogical record, the only Ukrainian journal on art education, artistic and aesthetic development, one in which Ukrainian and foreign scientists and practical educators provide insight into the achievements of pedagogy of art and the experience of art education in Ukraine and other countries of the world. The stages of the journal's development since its establishment have been traced, and its achievements over its 20-year existence have been described.

Keywords: national education theory journal "Art and Education", 20th anniversary, pedagogy of art, art education.

I. V. Ратинська, м. Київ

СУТНІСТЬ І ФУНКЦІЇ МОРАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ

Статтю присвячено визначенню сутності та функцій моральної відповідальності студентів. Проаналізовано наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених, котрі досліджували різні аспекти зазначеної проблеми. Схарактеризовано функції моральної відповідальності: імперативну, рефлексивну, розвивальну, регулятивну. Визначено психологічні механізми виховання моральної відповідальності студентів (моральна оцінка, моральний вибір і обов'язок).

Ключові слова: моральна відповідальність, сутність моральної відповідальності, функції моральної відповідальності, студенти, психологічні механізми.

Для розвитку громадянського суспільства на засадах гуманістичної моралі ключовим питанням є виховання моральної відповідальності у молоді, яка має дати відповідь на виклики часу і розбудовувати Українську державу за складних умов зовнішньої агресії, політичної кризи і соціальної невизначеності.

Вивчення проблеми виховання моральної відповідальності студентів у позааудиторній роботі передбачає визначення ключового поняття.

З нашої точки зору, у трактуванні моральної відповідальності важливим є акцент С. Анісомова на зверненні до адресата та сприйнятті іншою людиною, що зумовлює певну інтерпретацію діяльності, окреслення функціональних характеристик.

У праці Є. Суханова „Гражданское право” [1] моральна відповідальність визначається як відповідальність особистості перед собою, а також перед іншими членами суспільства чи соціальними утвореннями, що розуміється автором як почуття морального обов’язку, відповідальна поведінка, готовність звітувати про свої дії.

У розгорнутому визначенні М. Жарової моральна відповідальність співвідноситься із совістю людини, що охоплює аналіз власної поведінки й узгодження її з етичним належним [2]. На думку ученої, моральна відповідальність є втіленням моральної свободи, яка передбачає морально-відповідальну поведінку людини в соціумі. У вузькому розумінні моральна відповідальність розглядається як самостійно прийнята особистістю відповідальність, обов’язок та дотримання моральних норм поведінки у суспільстві. На наш погляд, цінним є те, що у своєму визначенні автор опирається на розуміння інших людей та себе, вияв поваги до них, уміння керувати власними потребами, бажаннями і вчинками.

Так, М. Савчин трактує поняття моральної відповідальності як смислове утворення особистості, загальний принцип співвіднесення мотивів, цілей і засобів життєдіяльності, що не зводиться до якихось конкретних моральних правил чи кодексу поведінки, а також не є конкретним мотивом чи сукупністю. На думку науковця, цей смисловий принцип реалізується у конкретній життєвій ситуації, де в одних випадках виступає покладанням обов’язку, у других – оцінюванням та добором засобів досягнення цілей, виконанням зобов’язань, у третіх – зміною або уточненням цілей. Моральна відповідальність також може зумовити припинення певної діяльності, навіть успішної, зміну поведінки, коригування обсягу самої відповідальності [3].

У дисертаційному дослідженні Г. Семенової „Проявление ответственности личности в контексте жизненных ситуаций” відповідальність визначається як первинне особистісне утворення, що виявляється в усвідомленні та прийнятті особистістю своєї участі у життєвій ситуації та свого авторства щодо почуттів, думок, поведінки, які виникають у цій ситуації. Учена також вирізняє внутрішньоособистісний (забезпечує постійність і звичність проявів відповідальності у звичайних життєвих ситуаціях (інтернальність)) та ситуативний компоненти (виявляється лише в особливих життєвих ситуаціях відповідальності) [4, с. 5].

У тлумаченні О. Власовою моральної відповідальності зважається на автономію, добровільне здійснення необхідності у тих межах і формах, які суб’єкт відповідальності визначає самостійно. Дослідниця розкриває поняття через такі характеристики:

- самостійність стосується вибору способу діяльності чи спілкування для досягнення результату, а також виявлення рівня складності діяльності, часу, меж, потрібних для реалізації;
- незалежність від зовнішнього контролю завдяки перетворенню зовнішнього обов’язку на внутрішню потребу через самоконтроль;
- розуміння поставленого завдання та визначення критеріїв діяльності й усвідомлення наслідків власних дій;
- упевненість у своїх силах, прийняття адекватних рішень [5].

Моральна відповідальність охоплює ставлення особистості до інших („Я – Ти”) та до суспільства („Я – Суспільство”) і передбачає не лише двосторонні стосунки, а й навіть тристоронні, оскільки особа може бути відповідальна за когось або за щось і перед кимсь [6, с. 94-99].

Водночас моральна відповідальність є внутрішнім почуттям, що виникає не спонтанно, а в результаті гуманістичного виховання і життєдіяльності, за яких людина визначається найвищою цінністю. Моральна відповідальність є результатом свободи, усвідомленням себе суб’єктом життя. І, навпаки, обмеження свободи призводить до звуження

відповідальності. „Відповідальність – це регулятор мотивів поведінки особистості, її вчинків; вона становить внутрішній стрижень дисципліни та самодисципліни особистості, яка не дає їй змогу розглядати та використовувати свободу як вседозволеність” [7, с. 173].

За типами, моральну відповідальність розрізняють внутрішню (совість) і зовнішню (закони суспільства), а також індивідуальну й групову, ретроспективну і перспективну, адміністративну та громадянську, дисциплінарну, кримінальну, матеріальну й ін. [8, с. 85-86].

Так, внутрішня позитивна відповідальність – це не лише обов’язок перед собою, звітування перед власною совістю, а й пошук та реалізація смислу життя. Важливими аспектами моральної відповідальності є те, перед ким звітується особистість за свої вчинки, і те, що з нею відбувається, коли вона порушує моральні приписи, власні закони совісті, які знаходить резерви для самокорекції і самовдосконалення [9, с. 68].

Відсутність або невизначеність моральних цінностей негативно впливає на здатність особистості нести відповідальність за свої дії і вчинки. Стосовно цього слушною видається думка В. Грозова та Ю. Краснова, згідно з якою „нині інтелектуально розвинена людина, яка не має моральних цінностей, що становлять підґрунтя її життєдіяльності, може бути більш небезпечна для суспільства, ніж малоосвічена людина. Саме тому вихованню слід приділяти більшу увагу, порівняно з навчанням” [10, с. 48].

Протилежною моральній відповідальності є безвідповідальність, яку ми розуміємо як невизначеність моральних цінностей, небажання і моральну неготовність покласти на себе зобов’язання, самостійно розв’язувати життєві проблеми і завдання, що виявляється також у завищених очікуваннях, прагненні перекласти відповідальність на інших.

Таким чином, узагальнений нами педагогічний досвід доводить, що *моральна відповідальність – це наскрізне стрижневе утворення, що характеризує моральну зрілість особистості, рівень розвитку її моральних цінностей свободи, гідності, совісті, що виявляється у готовності нести*

відповідальність за свої дії, вчинки та реалізується через механізм морального вибору, обов'язку, прийняття рішення. Моральну відповідальність характеризують також рівень знань, мотивів, емоцій, почуттів, переживань, поведінки людини, що знаходять вияв у різних ситуаціях морального вибору і моральної поведінки.

Також моральна відповідальність проявляється у готовності здійснювати моральний вибір та відповідати за наслідки власних дій в особистій і професійній діяльності; як моральна відповідальність „за” і „перед”.

Відтак, доходимо висновку, що моральна відповідальність – це зворотний аспект вільно ухваленого рішення, природний результат свободи вибору. Бути вільним, самостійним означає бути відповідальним. Свобода та відповідальність перебувають у безпосередній залежності: чим більша свобода, тим більша відповідальність.

Рівень особистої відповідальності завжди конкретний. Він визначається характером вимог, які соціум висуває до особистості, можливостями, які надає для реалізації цих вимог, а також мірою свідомого використання наявних можливостей. Цей рівень має велике практичне значення. Відповідальність суттєво залежить від відповідності чи невідповідності поведінки людини інтересам суспільства, тобто від суспільного резонансу цієї поведінки. Відповідальною є така дія, яка виконується добровільно і співвідноситься з вимогами об'єктивної ситуації. Але саме в цьому набуває втілення свобода особистості. Відповідальність стає мірою свободи, і навпаки – свобода є мірою відповідальності. Чим вища відповідальність людини у вигляді вимог, що висуваються до неї оточенням, тим більшими правами і можливостями вона має володіти для їх реалізації.

Моральна відповідальність оснований на *моральних цінностях*, що відображають ставлення особистості до власного морального вибору та визначають стратегію поведінки у тій чи іншій життєвій ситуації. Моральним цінностям притаманна ґрунтовність, опора на життєвий досвід,

універсальність, схвалення громадською думкою, значущість у житті спільноти і окремої людини.

Моральні цінності лежать в основі світорозуміння особистості, що дає їй змогу співвідносити власний вчинок з моральними пріоритетами. Вибір конкретних моральних цінностей сприяє виробленню індивідом моральної позиції та об'єктивному оцінюванню ним своїх дій та дій оточуючих, що забезпечує реалізацію моральної відповідальності у життєдіяльності людини.

Моральними цінностями, які характеризують моральну відповідальність, є свобода, гідність і совість.

Функції моральної відповідальності:

– *імперативна* функція, яка визначає лінію становлення та розвитку особистості, її моральну характеристику і самохарактеристику, вибір моральних цінностей, якими керується особистість у своїй відповідальній поведінці;

– *рефлексивна* функція як здатність осмислювати наслідки власних дій, поведінки для себе та інших, узгодження її з моральними цінностями, нормами, законом;

– *розвивальна* функція реалізується через самовдосконалення і саморозвиток моральних якостей, створення власних моральних цінностей, які детермінують моральну відповідальність особистості;

– *регулятивна функція* визначає самоконтроль і корекцію поведінки через співвіднесення їх з моральними цінностями, громадською думкою, власними моральними переконаннями.

Психологічними механізмами моральної відповідальності виступають моральна оцінка, моральний вибір і обов'язок.

Отже, з огляду на вищезазначене можна зробити висновок, що в сучасних умовах зростає роль виховання моральної відповідальності як регулятора суспільної життєдіяльності. Цей виховний процес має провадитися з урахуванням вікових особливостей студентів та специфіки вищих навчальних закладів.

Література

1. Суханов Е. А. Гражданское право : у 4 т. / Е. А. Суханов. – М. : Волтерс Клувер, 2008. – 585 с.
2. Жарова М. Этика, ответственность и правовые нормы в профессиональной деятельности медицинских работников [Электронный ресурс] / М. Жарова // RELFA. – 2010. – № 7. – Режим доступа: <http://www.relga.ru/Enrivot/WebObjects>.
3. Савчин М. В. Відповідальність: смисловий принцип мотиваційної регуляції поведінки особистості / М. В. Савчин // Педагогіка і психологія. – 1996. – № 1. – С. 10–18.
4. Семенова Г. В. Проявление ответственности личности в контексте жизненных ситуаций : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. психол. наук : 19.00.01 «Общая психология, психология личности, история психологии». – СПб., 2006. – 20 с.
5. Власова О. І. Педагогічна психологія : навч посібник / О. І. Власова. – К. : Либідь, 2005. – 400 с.
6. Брокман М. Теология страха // Вестник Гуманитарного ин-та ДВГМА. – 2001. – № 2. – С. 94–99.
7. Гобозов И. А. Социальная философия: учебник для вузов / И. А. Гобозов. – М. : Академический проект, 2008. – 736 с.
8. Муздыбаев К. Психология ответственности / К. Муздыбаев. – Л. : Наука. Ленингр. отд-ние, 1983. – 239 с.
9. Гурлева Т. С. Відповідальність, совість, високі життєві смисли у розвитку особистості по висхідній / Т. С. Гурлева // Практична психологія та соціальна робота. – 2013. – № 6. – С. 67–73.
10. Грозов В. В. Умом и совестью. О необходимости введения в белорусских школах курса «Основы отечественной духовной культуры» / В. В. Грозов, Ю. Э. Краснов // Белорусская думка. – 2011. – № 7. – С. 48–51.

Статья посвящена определению сущности и функций моральной ответственности студентов. Проанализированы научные труды отечественных и зарубежных ученых, исследовавших различные аспекты данной проблемы. Охарактеризованы функции моральной ответственности: императивная, рефлексивная, развивающая, регулятивная. Определены психологические механизмы воспитания нравственной ответственности студентов (моральная оценка, нравственный выбор и обязанность).

Ключевые слова: моральная ответственность, сущность моральной ответственности, функции моральной ответственности, студенты, психологические механизмы.

The article is devoted to the nature and functions of moral responsibility of students. The author presents an analysis of scientific works of domestic and foreign scientists who have studied various aspects of the problem under research. The functions of moral responsibility are determined, namely: imperative, reflexive, developmental, regulatory. Psychological mechanisms of educating moral responsibility in students (moral evaluation, choice and moral duty) are defined.

Keywords: moral responsibility, essence of moral responsibility, moral responsibility functions, students, psychological mechanisms.

ЛАБОРАТОРІЯ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ І ВИХОВАННЯ: НАУКОВО-ДОСЛІДНА ДІЯЛЬНІСТЬ З РЕФОРМУВАННЯ ЗМІСТУ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

У статті визначено особливості організації науково-дослідної діяльності лабораторії дошкільної освіти і виховання Інституту проблем виховання НАПН України. Розкрито теоретичні та методичні засади реформування змісту дошкільної освіти України.

Ключові слова: *дитина дошкільного віку, дошкільна освіта, особистісно орієнтований підхід, компетентнісний підхід, принцип дитиноцентризму.*

Модернізація системи дошкільної освіти вимагає визначення чітких наукових засад, урахування сучасних тенденції розвитку європейської освітньої політики і, водночас, збереження національних надбань. Вихідною тезою оновлення змісту, методики навчання і виховання є ідея дитиноцентризму, згідно з якою в основу організації освітньої діяльності у дошкільному навчальному закладі (ДНЗ) має покладатися орієнтація на цінність і неповторність особистості та специфіку означеного вікового періоду.

З огляду на те, що в Законі України «Про дошкільну освіту», Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті, Базовому компоненті дошкільної освіти (державний стандарт) наголошено на пріоритеті особистісного спрямування в освіті, проблема розвитку дитини як суб'єкта власного життя набула особливого значення. Так, в основу модернізації було покладено теорію ампліфікації (О. Запорожець) та ідею цілісного розвитку особистості (Л. Виготський).

Підґрунтям нових концептуальних засад науково-дослідної роботи лабораторії дошкільної освіти і виховання Інституту проблем виховання НАПН України є визначення О. Леонтьєва про дошкільне дитинство – період первісного фактичного становлення особистості. Саме тому становлення дошкільника як суб'єкта життєдіяльності розглядається в контексті ідей гуманізації, пов'язується з реформуванням змісту першої ланки освіти,

оновленням цілей та принципів її організації, працює на впровадження у практику діяльності ДНЗ відповідного навчально-методичного забезпечення.

У період створення Інституту проблем виховання НАПН України (1997) співробітники лабораторії завершували дослідження теми «Концептуальні засади і досвід функціонування різних типів ДНЗ України» (З. Плохій – наук. керівник, Н. Кириченко, Г. Марочко, Т. Науменко, К. Стрюк, В. Ждан, М. Мельничук, Н. Баглаєва, Г. Раратюк). Актуальність тематики була зумовлена стрімким скороченням на початку 1990-х років мережі ДНЗ, їх перепрофілюванням.

Протягом 1998–2000 років наковці (З. Плохій – наук. керівник, Н. Кириченко, Г. Марочко, Т. Науменко, К. Стрюк, В. Ждан., М. Мельничук, С. Єлманова) виконували науково-дослідну роботу: «Гуманізація освітньо-виховного процесу в дитячих будинках». У рамках НДР було визначено психолого-педагогічні умови соціальної реабілітації дітей-сиріт; схарактеризовано типологію їх взаємин; окреслено виховні можливості образотворчої, екологічної, ігрової діяльності та художньої праці; обґрунтовано умови оптимізації діяльності педколективу дитячого будинку на засадах гуманістичної педагогіки.

Важливим для розвитку дошкільної освіти стало виконання у цей період (на замовлення МОН України) іншої НДР: «Концептуальні засади та науково-методичне обґрунтування БКДО в Україні» (О. Кононко – наук. керівник, З. Плохій, Н. Баглаєва, Г. Раратюк). Результати дослідження: Базовий компонент дошкільної освіти (БКДО); навчальний посібник «Соціально-емоційний розвиток особистості в дошкільному віці» (О. Кононко), монографія «Психологічні основи становлення особистості дошкільника» (О. Кононко), матеріали Експериментальної програми розвитку дитини в дошкільному віці.

За часів реформування початкової школи, її переходу на чотирирічний термін навчання актуалізувалася проблема обґрунтування підготовленості шестирічної дитини до шкільного життя. Це й зумовило вибір теми науково-

дослідної роботи 2000–2003 років: «Педагогічні засади підготовки дітей до школи у ДНЗ і сім'ї» (З. Плохій – наук. керівник, В. Григоренко, С. Єлманова, Н. Кириченко, Г. Марочко, Т. Науменко, Г. Раратюк, І. Резниченко, К. Стрюк). Співробітниками лабораторії встановлено відмінності в характері готовності до школи 6- і 7-річних дітей, запропоновано диференціювати категорії «готовність до школи», «шкільна зрілість», «компетентність дошкільника».

Наступна тема дослідження лабораторії дошкільної освіти і виховання – «Методичне забезпечення БКДО» 2004–2006 років (О. Кононко – наук. керівник, В. Григоренко, А. Гончаренко, С. Єлманова, З. Плохій, В. Старченко, О. Терещенко, Л. Якименко). Науково-дослідна робота виконувалась у контексті компетентнісного підходу до виховання особистості на базі експериментальних ДНЗ і ґрунтувалась на розумінні того, що компетентнісна стратегія відповідає вимогам сучасності, потребам сьогодення, узгоджена із гуманістичним підходом до організації та оцінювання результативності дошкільної освіти. Співробітниками вперше розроблено, видано і впроваджено у педагогічну практику Програму розвитку й виховання дітей раннього і молодшого дошкільного віку «Зернятко» (О. Кононко, А. Гончаренко, О. Терещенко), видано п'ять методичних рекомендацій до БКДО.

2007–2009 роки: тема «Формування у старших дошкільників основ компетентності в різних сферах життєдіяльності» (О. Кононко – наук. керівник, З. Плохій, А. Гончаренко, В. Луценко, В. Старченко, О. Терещенко, Л. Якименко). Співробітниками обґрунтовано та перевірено ефективність педагогічних умов оптимізації компетентної поведінки старших дошкільників (підтримка педагогом проявів самостійної та креативної поведінки зростаючої особистості в різних життєвих ситуаціях; вияв дорослими довіри до можливостей дітей, надання їм права на помилку і власний вибір; виховання у дошкільників свідомого та оптимістичного ставлення до проблем, уміння долати труднощі; вправління дітей 5–6 років в

умінні здійснювати елементарний самоконтроль і саморегуляцію поведінки; збагачення навичок практичного життя, формування вправності як якості особистості; розвиток у дітей елементарних форм самопокладання відповідальності).

2010–2012 роки: тема «Педагогічні умови формування у старших дошкільників цілісного світобачення» (О. Сидельникова – наук. керівник, О. Кононко, В. Луценко, С. Нечай, З. Плохій, В. Старченко, О. Терещенко, Л. Шелестова, Л. Якименко). Вперше визначено зміст, структуру категорій досліджуваного процесу та введено в обіг низку нових, важливих для впровадження у практику особистісно орієнтованої моделі дошкільної освіти, а саме: «цілісне світобачення дошкільника», «образ світу», «картина світу», «дитячий світогляд», «усвідомлене ставлення», «свідомість», «цінність». З-поміж вагомих здобутків – робота над новою редакцією БКДО (О. Сидельникова, Л. Якименко; 2012 р.).

2013–2015 роки: тема «Науково-методичне забезпечення формування базових якостей особистості дітей старшого дошкільного віку в ДНЗ» (О. Рейпольська – наук. керівник, Г. Беленька, Н. Гавриш, В. Луценко, В. Маршицька, С. Нечай, О. Остряньська, О. Полякова, В. Рагозіна, В. Старченко, Л. Шелестова, Л. Якименко). Актуальність розробки науково-методичного забезпечення формування базових якостей особистості старшого дошкільника зумовлена суспільним запитом на становлення та розвиток інноваційної особистості з дошкільного дитинства та Державним стандартом дошкільної освіти. Провідною концептуальною ідеєю НДР стало твердження, що базові якості особистості є результатом індивідуального життєвого досвіду дитини та зовнішніх впливів (виховних, навчальних). Такі якості дослідники визначали вершинними показниками конструктивності, продуктивності життєдіяльності дошкільника, реалізації ним свого особистісного потенціалу. У цьому контексті місія вихователя дошкільного навчального закладу розглядалася як сприяння формуванню особистості дитини, «ліпленню образу» власного Я шляхом привласнення культурних

здобутків за допомогою різних навчальних та виховних засобів. Серед базових якостей дошкільника визначено: спостережливість, допитливість, розсудливість, відповідальність, самостійність, справедливість, чуйність, шанобливість, креативність, міжособистісну злагоду та міжособистісне партнерство. Окрім того, співробітники лабораторії долучилися до роботи над програмою розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» 2014 року, (О. Кононко – наук. ред., О. Луценко, С. Нечай, О. Терещенко, О. Сидельникова, В. Старченко, Л. Шелестова, Л. Якименко).

Тема НДР лабораторії дошкільної освіти і виховання на 2016–2018 роки – «Теорія і практика соціалізації старших дошкільників в умовах ДНЗ» (О. Рейпольська – наук. керівник, С. Васильєва, Н. Гавриш, В. Луценко, В. Маршицька, С. Нечай, О. Остряньська, В. Рагозіна, Н. Шкляр). Діяльність науковців спрямовується на всебічний теоретичний аналіз проблеми, визначення концептуальних положень дослідження, які передбачають організацію роботи ДНЗ на засадах дитиноцентричного та гуманістичного підходів; обґрунтування необхідності збагачення соціального досвіду в різних видах дитячої діяльності через часткове делегування старшим дошкільникам повноважень, розподіл доручень; уточнення змісту ключових понять дослідження (соціалізація, соціальна компетентність, соціальна активність, соціальний досвід, соціально-комунікативні вміння, соціальна обізнаність). Науково-дослідна робота триває, її перебіг та результати окремих етапів будуть презентовані у майбутніх публікаціях.

Ретроспективний погляд на минуле двадцятиріччя переконливо свідчить про ефективність функціонування лабораторії дошкільної освіти і виховання Інституту проблем виховання НАПН України; вагомий науковий доробок її співробітників упроваджений і застосований у діяльності дошкільних закладів. Зміни тематики науково-дослідної роботи дають підстави вважати підрозділ відкритим до оновлення наукової позиції, здатним відгукуватись на запити держави і реального життя, орієнтуватись на потреби педагогічної практики.

Література

1. Коментар до Базового компонента дошкільної освіти в Україні : наук.-метод. посіб. / наук. ред. О. Л. Кононко. – К. : Ред. журн. «Дошкільне виховання», 2003. – 243 с.
2. Становлення особистості / [ред. колегія: О. Сухомлинська, І. Бех, О. Кононко, А. Сиротенко, В. Оржеховська, Н. Миропольська, І. Зверева, Г. Пустовіт]. – Кам'янець-Подільський : Видавець ПП Зволейко Д. Г., 2007. – 212 с.

В статье представлены особенности организации научно-исследовательской деятельности лаборатории дошкольного образования и воспитания Института проблем воспитания НАПН Украины. Раскрыты теоретические и методические основы реформирования содержания дошкольного образования Украины.

Ключевые слова: *ребенок дошкольного возраста, дошкольное образование, личностное ориентированный подход, компетентностный подход, принцип центрированности на ребенке.*

In this article, the author describes some features of organization of research activity of Preschool Education laboratory of the Institute of Problems on Education of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine. Theoretical and methodological foundations for reforming the content of preschool education in Ukraine are revealed.

Keywords: *child of preschool age, preschool education, individually oriented approach, competence approach, principle of child-centeredness.*

Л. Б. Сафронова, м. Дніпро

МЕТОДИКА НАБУТТЯ СОЦІАЛЬНОГО ДОСВІДУ ПІДЛІТКАМИ У ПНЗ: ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ ФОРМУВАЛЬНИХ ВПЛИВІВ

Стаття присвячена проблемі набуття підлітками соціального досвіду. Висвітлюються оптимальні засоби формування соціального досвіду підлітка у позашкільному навчальному закладі.

Ключові слова: *позашкільні навчальні заклади, діяльність, соціально-педагогічний процес, соціалізація, соціальний досвід, підлітки.*

Позашкільні навчальні заклади є одним із важливих соціальних інститутів, що відіграють значну роль у формуванні соціального досвіду підлітків і мають великі можливості для цього. Створюючи підліткам умови для розвитку їх талантів, обдарувань, здібностей, у позашкільному навчальному закладі можна визначити перспективу творчого зростання кожного з них, допомогти розробити програму саморозвитку.

Найбільш ефективною і результативною методикою підготовки і проведення виховних справ у позашкільному навчальному закладі, на думку багатьох дослідників, є методика колективного творчого виховання, сутність

якої полягає у формуванні особистості під час роботи на користь інших людей; в організації певного способу життя колективу, де все ґрунтується на моральності і соціальній творчості [1].

Одна з основних ідей методики колективного творчого виховання – формування особистості через єдиний виховний колектив. Творчий підхід до процесу виховання у позашкільному навчальному закладі забезпечується групою методів і засобів виховної роботи (переконання, привчання, уваги, довіри, похвали) і виховними засобами (колективна організаторська діяльність, творчі ігри, творчі свята) [2].

Оптимальним засобом формування соціального досвіду підлітків є тренінг. Він дозволяє ефективно вирішувати завдання, пов'язані із засвоєнням знань про соціальні норми, відносини, норми спілкування з однолітками, дорослими, набуттям умінь регулювати відносини, утверджувати себе серед підлітків, взаємодіяти з іншими людьми відповідно до конкретної комунікативної ситуації, приймати рішення.

Оржеховська В. визначає тренінг як «запланований процес, призначений поповнити знання та навички його учасників і перевірити їх ставлення, ідеї, поведінку з метою зміни та оновлення» [3, с. 23].

Формуванню у підлітків соціального досвіду, на нашу думку, сприяють саме соціально-психологічні тренінги. Соціально-психологічний тренінг, за нашим трактуванням, – групова психолого-педагогічна робота, орієнтована на використання активних методів з метою розвитку компетентності у спілкуванні як здатності ефективно взаємодіяти з навколишніми людьми в системі міжособистісних стосунків.

Коло завдань, що вирішуються засобами соціально-психологічного тренінгу, велике і різноманітне. Відповідно, застосовуються і різноманітні форми тренінгу. Усі ці форми можна розділити, зокрема, на дві великі групи: орієнтовані на розвиток спеціальних умінь (наприклад, уміння вести дискусію, вирішувати міжособистісні конфлікти); спрямовані на поглиблення досвіду аналізу ситуацій спілкування – маємо на увазі підвищення

адекватності аналізу себе, партнера по спілкуванню, групової ситуації загалом.

Результативним засобом збагачення соціального досвіду підлітка у позашкільному навчальному закладі також є гра. Будучи формою умовної діяльності людей, гра виступає ідеальним феноменом людської культури. Під час гри діти умовно моделюють середовище, в якому вони перебувають, і розв'язують актуальні для себе проблеми. Педагог, користуючись грою як засобом формування соціального досвіду, створює умовні проблемні ситуації, які діти мають самі вирішити.

Гра є найбільш природною формою взаємодії між людьми, саме в ній особа розвивається вільно, нестримно і гармонійно, гра забезпечує невимушену атмосферу співпраці і співтворчості; ігрова діяльність є одним з головних чинників соціалізації, зокрема набуття особистого досвіду спільної життєдіяльності [5].

Ігрова імітація допускає рольову поведінку учасників. Роль має виконувати не лише конструктивну функцію у сценарії гри, але й сприяти формуванню соціально значущих якостей особистості, розвитку соціального досвіду підлітка.

Сюжетно-рольова гра у позашкільному навчальному закладі повинна відповідати таким вимогам: мати пізнавальне значення; створювати умови для спільної творчості її учасників; забезпечувати розумову діяльність, як дорослих, так і дітей; сприяти об'єднанню дитячого колективу. А для того, щоб ці вимоги стали реальними, необхідно дотримуватися правила: якомога менше глядачів, якомога більше учасників, дійових осіб.

У процесі проведення сюжетно-рольової гри учні ознайомлюються з різними соціальними ролями, відпрацьовуються позитивні способи вирішення конфліктів, опановують різні стилі і способи спілкування, засвоюють етику поведінки. Підліток стає незалежнішим, набуває досвіду самостійних дій, вчиться контролювати свої вчинки, легше пристосовується до зміни оточення. У нього формується уявлення про себе, власне становище

у соціумі. Будь-яку гру неможливо повторити, тому що вона вирізняється унікальністю кожної ігрової взаємодії.

Для нашого дослідження важливо, щоб підліток був задіяний у процесі самопізнання, який проходить паралельно з дослідницькою діяльністю дорослого учасника гри. Це дає підліткові змогу або копіювати способи пошуку дорослого, або шукати їх спільно з ним, залучаючись до співпраці і взаємодії.

Дослідження особливостей формування у підлітків соціального досвіду уможлиблює висновок, що позашкільний навчальний заклад є унікальним соціальним інститутом, який сприяє формуванню соціального досвіду своїх вихованців.

Література

1. Иванов И. П. Энциклопедия коллективных творческих дел / Игорь Петрович Иванов. – М. : Педагогика, 1989. – 208 с.
2. Мудрик А. В. Психология и воспитание / А. В. Мудрик. – М. : Моск. психол.-соц. ин-т, 2006. – 472 с.
3. Оржиховская В. М. Использование интерактивных технологий в превентивном воспитании детей и молодежи : учеб.-метод. пособие / В. М. Оржиховская, Т. Е. Федорченко. – К., 2005. – 130 с.
4. Позашкільна освіта: додаткові можливості для розвитку особистості учня / автор. кол.: А. В. Корнієнко, В. В. Мачуський, Г. П. Пустовіт, О. В. Литовченко, О. В. Просіна // Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні / Нац. акад. пед. наук України ; [редкол.: В. Г. Кремень (голова), В. І. Луговий (заст. голови), А. М. Гуржій (заст. голови), О. Я. Савченко (заст. голови)] ; за заг. ред. В. Г. Кременя. – К. : Товариство «Знання» України, 2016. – С. 59-67.
5. Чернишова Г. Ф. Ігрова основа діяльності оздоровчого дитячого центру як фактор формування соціального досвіду підлітка / Г. Ф. Чернишова // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. праць. – К., 2006. – Вип. 9. – С. 221–226.

В статье рассматривается проблема приобретения подростками социального опыта. Освещаются оптимальные средства формирования социального опыта подростков во внешкольном учебном заведении.

Ключевые слова: *внешкольные учебные заведения, деятельность, социально-педагогический процесс, социализация, социальный опыт, подростки.*

The article is devoted to the problem of acquiring social experience by teenagers. Highlights the best means of forming social experience of teenagers in out-of-school educational institutions.

Keywords: *out-of-school educational establishments, activity, social pedagogical process, socialization, social experience, adolescents.*

Л. А. Северинчук, м. Черкаси

КРИТЕРІЇ СФОРМОВАНOSTІ КУЛЬТУРИ РОДИННИХ ВЗАЄМИН СТАРШОКЛАСНИКІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ В КОНТЕКСТІ САМОПІЗНАННЯ

У статті обґрунтовано необхідність підвищення культури родинних взаємин учнівської молоді з метою її підготовки до створення в майбутньому власної сім'ї; описані критерії визначення стану сформованості культури родинних взаємин старшокласників загальноосвітньої школи в контексті самопізнання та окремі показники, які характеризують зазначені критерії.

Ключові слова: *культура, родинні взаємини, самопізнавальна діяльність, критерії, показники.*

Ознакою стабільної, процвітаючої держави є міцна сім'я як осередок суспільства. На парламентських слуханнях у Верховній Раді України з теми: «Ціннісні орієнтації сучасної української молоді» (2 листопада 2016 року) зазначалося, що друге місце за значущістю для української молоді (після здорового способу життя) посідають сімейні цінності, а саме міцна сім'я і благополуччя дітей. Водночас було вказано на наявність низки проблем в українському суспільстві, які стосуються функціонування родини. Показовим є факт, що кожний десятий українець у віці двадцяти п'яти років вже має негативний досвід подружнього життя чи розлучений [1]. Це засвідчує необхідність упровадження заходів з підготовки молоді до створення сім'ї та підвищення рівня культури родинних взаємин, зокрема для старшокласників загальноосвітніх шкіл.

Концепт «культура родинних взаємин» містить норми, правила міжособистісної взаємодії у родині, а отже, рівень культури родинних взаємин залежить від внутрішньої культури членів сім'ї, тобто від їх рівня культури бажань, емоцій, мислення та почуттів [2, с. 19]. Тому формування культури родинних взаємин старшокласників нерозривно пов'язане із самопізнавальною діяльністю, яка охоплює усвідомлення особистої відповідальності за стосунки у батьківській родині та у власній сім'ї в майбутньому, пізнання свого внутрішнього потенціалу, формування у собі таких позитивних якостей, як миролюбність, правдивість, вдячність,

терпіння, прощення, любов до ближнього, які стануть фундаментом гармонійної, стабільної, благополучної сім'ї.

Питання визначення змісту і напрямів родинного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах, підготовки молоді до створення сім'ї висвітлені у працях таких науковців, як: Т. Алексеєнко, О. Доукіна, Л. Гончар, Л. Канішевська, В. Кириченко, Г. Ковганич, Т. Кравченко, І. Мачуська, О. Мельник, В. Омеляненко, В. Постовий та інші.

Проблеми духовного, морального розвитку особистості, культури взаємин, самопізнавальної діяльності суб'єктів педагогічного процесу досліджували як педагоги-класики: К. Ушинський, А. Макаренко, В. Сухомлинський, так і сучасні вчені, педагоги-новатори: Ю. Азаров, А. Алексюк, Ш. Амонашвілі, І. Бех, І. Вахоцька, І. Гапійчук, М. Євтух, І. Підласий, Т. Черкашина, Г. Шевченко й інші.

Аналіз філософської, педагогічної літератури підтверджує актуальність проблеми формування культури родинних взаємин молоді та дає підстави для висновку, що впровадження самопізнавальних методик у навчально-виховний процес загальноосвітньої школи сприятиме підвищенню ефективності родинного виховання учнів.

Дослідження вказаного педагогічного питання потребує визначення критеріїв та показників сформованості культури родинних взаємин старшокласників загальноосвітньої школи в контексті самопізнання та самовдосконалення.

Відповідно до тлумачного словника української мови, критерій – це підстава для оцінки, визначення або класифікації чогось; мірило для визначення, оцінки певного явища чи предмету; основна ознака, ідеальний зразок, спираючись на який здійснюється оцінка [3, с. 357].

З метою дослідження рівня культури родинних взаємин старшокласників сучасної загальноосвітньої школи було визначено такі критерії: знання учнів про культуру родинних взаємин, емоційно позитивне

ставлення до норм і цінностей культури родинних взаємин, соціонормативні вміння комунікації в родині.

Зміст критеріїв детермінується сукупністю показників, які співвідносяться між собою як загальне і часткове, конкретне [4, с. 185]. Показники виявляються за певними ознаками, які можна спостерігати безпосередньо та вимірювати [5, с. 549].

Розглянемо окремі показники, які, відповідно до змісту визначених критеріїв, вказують на стан сформованості культури родинних взаємин старшокласників загальноосвітньої школи.

Критерій «знання про культуру родинних взаємин» визначається такими показниками: знання значення шлюбу та сім'ї; розуміння батьківського обов'язку; усвідомлення необхідності поглиблення знань про самопізнавальну діяльність для гармонізації родинних взаємин.

Показники критерію «емоційно позитивне ставлення до норм і цінностей культури родинних взаємин»: бажання створити в майбутньому шлюб та сім'ю; прагнення розширити знання про культуру взаємин у родині; ставлення до вживання наркотиків, алкоголю, паління, використання ненормативної лексики; зважання на інтереси і потреби інших членів сім'ї; врахування особистих ресурсів при створенні власної сім'ї; спрямованість на справедливий розподіл прав та обов'язків в родині; вияв взаємоповаги у родинних відносинах на основі принципу ієрархії; ціннісне ставлення до самопізнання та самовдосконалення (виявлення і трансформації власних негативних якостей на позитивні) з метою покращення родинних взаємин.

Такі показники, як дотримання міри в бажаннях та самовладання у родинних комунікаціях, вміння системно виконувати самопізнавальну діяльність для поліпшення стосунків у родині характеризують критерій «соціонормативні вміння комунікації в родині».

Отже, описані критерії визначення стану сформованості культури родинних взаємин старшокласників в контексті самопізнання та показники, що їх детермінують, відображають ступінь розуміння учнями необхідності

самопізнавальної діяльності для гармонізації відносин у родині, усвідомлення особистої відповідальності за стабільність власної майбутньої сім'ї, за духовно-моральне і фізичне здоров'я своїх дітей.

Педагогічне дослідження за описаними критеріями дозволить розробити освітню програму з підвищення рівня культури родинних взаємин старшокласників загальноосвітньої школи на засадах самопізнання для підготовки молоді до сімейного життя; упровадження такої програми сприятиме укріпленню соціального інституту сім'ї та зміцненню генофонду нації.

Література

1. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://rada.gov.ua/news/Novyny/Parlamentski_slukhannya/136683.html. – Назва з екрана.
2. Євтух М. Б. Культура взаємин / М. Б. Євтух, Т. В. Черкашина : підручник. – 3-тє вид., переробл. і доп. – Черкаси : видавець Чабаненко Ю. А., 2012. – 340 с.
3. Великий тлумачний словник української мови / уряд. Т. В. Ковальова. – Х. : Фоліо, 2005. – 767 с.
4. Сорочан Т. М. Підготовка керівників шкіл до управлінської діяльності: теорія і практика : монографія / Т. М. Сорочан. – Луганськ : Знання, 2005. – 384 с.
5. Великий тлумачний словник української мови / уряд. Т. В. Ковальова. – Х. : Фоліо, 2005. – 767 с., с. 488; Новий словник української мови : у 3-х т. Т. 3. П-Я / уклад. В. Яременко, О. Сліпушко. – К. : АКОНІТ, 2003. – 862 с.

В статтє обоснована необходимость повышения культуры семейных взаимоотношений учащейся молодежи с целью ее подготовки к созданию семьи, описаны критерии определения степени сформированности культуры семейных взаимоотношений старшеклассников общеобразовательной школы в контексте самопознания, а также отдельные показатели, характеризующие указанные критерии.

Ключевые слова: культура, семейные взаимоотношения, самопознавательная деятельность, критерии, показатели.

The article presents reasoning of improving family relation culture among secondary school students, in order to prepare them to getting married and family life. It describes the criteria of determining the level of family relation culture among students, as well as indexes, that characterize the defined criteria.

Keywords: culture, family relations, self-cognition activity, criteria, indexes.

МЕТОДИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ ЦІННІСНО ОРІЄНТОВАНОЇ АКТИВНОСТІ МОЛОДШИХ ПІДЛІТКІВ

Стаття присвячена підготовці соціальних педагогів до підтримки ціннісно орієнтованої активності молодших підлітків. Схарактеризовано поняття “соціально-педагогічна підтримка”; розкрито основні методи соціально-педагогічної підтримки.

Ключові слова: молодші підлітки, соціально-педагогічна підтримка.

Виховання дитини у сучасній школі здійснюється в контексті громадянської і загальнолюдської культури, охоплює весь навчально-виховний процес, ґрунтується на свободі вибору мети життєдіяльності та поєднує інтереси особистості, суспільства і держави. На сьогодні можемо констатувати вагомий внесок науковців у розробку загальних основ соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю (Т. Алексеєнко, О. Безпалько, І. Зверєва, А. Капська, Л. Міщик, С. Харченко та ін.). Соціально-педагогічна підтримка є однією з актуальних категорій сучасної педагогічної теорії і практики. У малій енциклопедії із соціальної педагогіки зазначено, що серед пріоритетних завдань соціально-педагогічної діяльності є і завдання з “надання соціальної, психологічної, педагогічної підтримки та допомоги особистості” [3, с. 265].

У контексті нашого дослідження ми розглянемо соціально-педагогічну підтримку ціннісно орієнтованої активності молодших підлітків.

Захопленню молодших підлітків притаманна безпосередність; їх цікавить все, що “впадає в око”. Внутрішній світ людини, її душевні якості, розум, почуття, сила волі – приваблюють менше. Діючи, підлітки значну увагу приділяють враженню, яке справляють на оточуючих. При цьому наслідки власних дій відходять на другий план. У своїх вчинках проявляють імпульсивність, безконтрольність. Вони недостатньо усвідомлюють власні вчинки і не завжди здатні до самоаналізу. Соціальна ситуація розвитку підлітка особливо залежить від його сім’ї та активності, спрямованості на засвоєнні нових зразків поведінки та цінностей, на побудову стосунків з

дорослими. Це дає змогу дитині долучитися до суспільно корисної діяльності, за допомогою якої розширюється сфера світосприйняття. У молодших підлітків знижена пізнавальна активність у навчальній діяльності, проте спостерігається активне пізнання міжособистісних відносин. В особистісній сфері розвитку проявляють нестабільність дотримання засвоєних соціальних норм та цінностей. Соціальна сфера розвитку орієнтована на спілкування з однолітками своєї статі [2, с. 195].

Для успішної соціально-педагогічної підтримки ціннісно орієнтованої активності молодших підлітків необхідно мати дані щодо особистісних якостей кожного учня. До роботи із школярами та їхніми батьками мають бути залучені соціальні педагоги. В організації експерименту та під час проведення занять з підлітками дуже важливо враховувати їх особистий життєвий досвід – сукупність знань, умінь, переконань та переживань стосовно тих чи інших життєвих ситуацій. Слід також зважати на те, що в підлітковому віці особистість майже не має досвіду виходу із певних стресових станів. Підлітки настільки переймаються своїм визнанням серед однолітків, що не вважають за можливе звертатися до них по допомогу.

Під час надання соціально-педагогічної підтримки може бути використаний комплекс взаємопов'язаних форм та методів, з-поміж яких: тренінг, міні-лекція, дискусія, диспут, групова бесіда, рольова гра тощо. Робота з підлітками здійснюється, переважно, на тематичних виховних годинах та тренінгових заняттях.

Наведені заходи для підлітків можуть проводитися у позаурочний час. Метою такої діяльності є задоволення інтересів і запитів дітей, розвиток їх творчого потенціалу, нахилів і здібностей у різних видах активності. Виховні заходи спрямовані на закріплення, поглиблення знань, застосування їх на практиці, розширення кругозору учнів, формування наукового світогляду. Не менш важливим є вироблення умінь і навичок самоосвіти, розвиток творчих здібностей, організація дозвілля, культурного відпочинку.

Виховна година як одна з форм роботи передбачає створення оптимальних умов для продуктивного спілкування класного керівника й учнів з метою формування у них певних соціальних цінностей. Дбаючи про ефективність виховної години, класний керівник перед її проведенням має продумати питання: “Якою вона буде? Кому потрібен захід – педагогу чи школярам? Які можливі результати?” Відповіді на ці питання визначально впливають на вибір теми виховної години, особливості її підготовки та проведення. Бесіда, як форма виховної роботи, спрямована на формування в учнів умінь і навичок моральної поведінки, оволодіння загальнолюдськими і національними морально-духовними цінностями.

Поряд з іншими формами роботи для підліткової аудиторії можливо проводити дискусії, що мають на меті визначення особистих цінностей, поглиблення розуміння активності, цінностей інших, розвиток здорової системи переконань, мотивів, якими людина керується під час прийняття життєво важливих рішень, демонстрування різних позицій щодо певних спірних питань, заохочення відстоювати свої почуття, переконання, надання учням можливості прислухатися до думок інших членів групи.

Цікавою формою роботи з підлітками є проект. Проектна діяльність має на меті вирішення особистісної та соціально значущої проблеми з орієнтацією на конкретний результат із подальшою презентацією. Реалізація проекту передбачає дотримання певного алгоритму (визначення проблеми, цілі, завдань, очікуваних результатів, планування дій та вирішення проблеми, узагальнення матеріалів і їх презентація). В організації діяльності важливою є роль дорослих. Залежно від досвіду, віку, ресурсів і взаємин з дітьми, класний керівник може бути консультантом, експертом, керівником одного з мікроколективів. Результат діяльності багато в чому залежить від взаємин педагога з класом і стосунків між учнями. Педагог повинен з самого початку стати для дітей старшим другом, який цікавиться їхнім життям, бере в ньому участь і, навчаючи, вчиться сам. Надзвичайно важливо при цьому викликати інтерес до себе. Перевагами проекту є реальна ситуація (проблема), досвід

вирішення проблеми, створення мотиваційної ситуації, самостійність та активність, співробітництво, розвиток комунікативних умінь і навичок, досвід презентації [1, с. 47].

Інтерактивні методи (творчі завдання, запитання, метод конкретних ситуацій, ділові, сюжетно-рольові ігри, засідання експертних груп) – це різновид активних методів, сутність яких полягає в активній взаємодії усіх учасників навчального та виховного процесів. Інтерактивні методи найбільше сприяють формуванню довгострокових навичок і вмінь, виробленню цінностей, створюють атмосферу співпраці, взаємодії, дають педагогам змогу стати консультантами, модераторами під час навчання, а не єдиними джерелами знань. Інтерактивні методи застосовуються для активізації навчально-виховного процесу.

Отже, використання наведених методів роботи має ґрунтуватися на активності кожного учасника, вільному висловлюванні власних поглядів і їх обговоренні.

Література

1. Виховання особистості у добродійній діяльності : метод. посіб. / [Алексеєнко Т. Ф., Данілова А. П., Малиношевський Р. В. та ін.] / під заг. ред Т. Ф. Алексеєнко. – Ніжин : ПП Лисенко, 2015. – 192 с. – С. 47.
2. Основи практичної психології / В. Панок, Т. Титаренко та ін. – Либідь, 2003. – 536 с. – С. 195.
3. Соціальна педагогіка : мала енциклопедія / [за заг. ред. проф. І. Д. Зверєва]. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 336 с. – С. 265.

Статья посвящена подготовке социальных педагогов к поддержке ценностно ориентированной активности младших подростков. Охарактеризовано понятие “социально-педагогическая поддержка”; раскрыты основные методы социально-педагогической поддержки.

Ключевые слова: *младший подростковый возраст, социально-педагогическая поддержка.*

The article is devoted to the training of social pedagogues to supporting the value-oriented activity of younger adolescents. The concept of "value orientations" is characterized. The basic methods of social pedagogical support are revealed.

Keywords: *younger teens, social pedagogical support.*

РОЗРОБКА ОСОБИСТІСНО ОРІЄНТОВАНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ: ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Автор розглядає тему розроблення особистісно орієнтованих технологій, а саме вивчення їх психологічного складника. Встановлено, що моральна самосвідомість виступає провідним психологічним чинником, який має бути врахований у процесі розробки таких технологій. Представлено аналіз вікових особливостей дітей та молоді у контексті їх психологічної готовності до здійснення патріотичного, морального вчинку.

Ключові слова: *особистісно орієнтовані технології, моральна самосвідомість, патріотичне виховання, особистість.*

Сучасні умови неоголошеної війни Росії проти незалежності України не мають зашкодити цивілізаційному розвитку нації, що полягає у збереженні «власної душі, як найвищої почуттєвої інстанції» [7, с. 217]. У ній, на думку Г. Філіпчука, закладено ідею, віру, національну пам'ять, власну історію і традицію, мову і світоглядні цінності, інтелект та духовну культуру. Саме «душа народу» допомагає в моменти історичних катаклізмів, втрати територій чи державності, зберегти позаекономічну ідею, віру, мову чи інші ідеали національного буття народу – його «Я», яке стає чинником національного самовітворення «з попелу» [7].

На наш погляд, саме пробудження, збереження та актуалізація цих сил «народної душі» у внутрішньому самосприйнятті особистості має виступати провідним завданням патріотичного виховання особистості. Психологічним же механізмом цього процесу виступає розвиток самосвідомості людини, а саме її моральної складової [1; 7].

Особистісно орієнтована технологія патріотичного виховання має «запустити» процес самоусвідомлення, самоаналізу особистістю в полі діаметрально протилежних якостей «патріот» – «не патріот». Однак для цього необхідне існування певної «шкали патріотизму», відповідно до якої людина зможе оцінювати саму себе. Проте складність полягає в тому, що «норма», патріотичний ідеал не може бути чітко визначений, адже він, як зазначає В. О. Сухомлинський, є характеристикою особистості в контексті її самоусвідомлення «сином» або «донькою» свого народу [6].

Тому, на наш погляд, варто говорити про ступінь усвідомлення індивідом власної самотності, що актуалізується через почуття належності до культурно-історичного родового «дерева» певного народу. Якраз самоідентифікація людини у культурно-історичному вимірі, а також усвідомлення нею факту, що навіть зміна місця проживання не змінює її особистісний, набутий від народження ментальний код, породжує в неї почуття причетності до свого роду, землі, традицій та нації [6; 7]. Спонукання до самоаналізу, який заснований на рефлексивно-вольових механізмах, механізмах співпереживання і позитивно-емоційного оцінювання, виступає тією особистісно орієнтованою виховною технологією, психологічним підґрунтям якої є розвиток моральної самосвідомості особистості [1].

Одним із вихідних принципів застосування особистісно орієнтованих технологій є принцип цілеспрямованого створення емоційно-збагачених виховних ситуацій. Такою виховною ситуацією, що стає підґрунтям формування патріотичної спрямованості особистості є ситуація морального вибору [4; 5]. Саме у ній актуалізується поведінкова готовність здійснити патріотичний вчинок на користь не лише однієї конкретної людини, а й народу загалом. Такий вчинок – складний процес, генеза якого пов'язана з динамікою розвитку моральних якостей особистості, її вмінням аналізувати та проектувати події життя, здатністю до децентрації, ціннісним ставленням до іншого, емпатією, навичками саморегуляції. На психологічному рівні готовність особистості до здійснення патріотичного вчинку пов'язана з рівнем розвитку моральної самосвідомості, яка, у свою чергу, пов'язана з набуттям складного комплексу морально-етичних якостей, що дають можливість самостійно, відповідально та ініціативно самовизначитися в ситуації наявності декількох альтернатив [4; 5].

Отже, патріотичний вчинок ґрунтується на моральному виборі особистості, здійснюваного серед кола безлічі альтернатив моральної

поведінки, тому варто говорити про готовність людини до його здійснення в контексті розвитку її моральної самосвідомості [4].

Звернемося до теоретичного аналізу наукових надбань, що описують розвиток моральної самосвідомості особистості щодо можливості здійснення нею патріотичного, морального вчинку. За результатами досліджень, які здійснювалися в радянські та пострадянські часи, виявлено, що важливим фактором здійснення особою патріотичного вчинку є її спрямованість (просоціальна чи асоціальна). Показниками асоціальної поведінки В. С. Мухіна вважає відсутність у індивіда почуття сорому та вини. Натомість, саме вони є важливими індикаторами здатності до обрання моральних пріоритетів і з'являються вже наприкінці дошкільного віку. Реакція значущого дорослого на здійснений дитиною вчинок, а не сам факт знання, "що таке добре і погане", зумовлює її обрання в ситуації вибору альтруїстичної поведінки [3]. Дослідження, проведені С. Г. Якобсон, показали, що реальний вплив на моральну поведінку дитини має лише та оцінка, яку вона дає собі як відповідальній за свою поведінку особистості. При цьому нею усвідомлюється власна тотожність зразкам, зафіксованим у суспільній свідомості як втілення добра або зла. Рівень розвитку моральної самосвідомості, на думку вченої, обумовлює готовність дитини до альтруїстичного вибору. Однак у дошкільному віці моральну самооцінку дитина здійснює у більшості випадків за допомогою дорослого [8].

Молодший шкільний вік, на думку ряду дослідників (І. Д. Бех, І. Ю. Кулагіна, В. С. Мухіна та ін.), характеризується подальшим розвитком когнітивного, емоційно-ціннісного та саморегуляційного компонентів самосвідомості – засвоюються моральні зразки та критерії, удосконалюється інтелектуальна сфера та процеси самопізнання дитини, формуються навички довільної поведінки. За позицією І. Д. Беха, у цей віковий період генезис морального вибору певною мірою відображає особливості становлення вольової сфери особистості [1; 4; 5].

У підлітковому віці розвиток самосвідомості супроводжується появою здатності до децентрації. Патріотичний вчинок, що містить у собі механізм моральної децентрації, виступає як процес осягнення смислів та вирішення міжособистісних конфліктів, як вибір між установкою на власний комфорт (добробут) та установкою на самореалізацію свого «Я». Поява у підлітків поряд з егоцентризмом моральної децентрації пов'язана зі зміною точки відліку в моральних судженнях особистості, з “переміщенням” критерію зовнішньо нормативної правильності вчинку до критерію його внутрішньої значущості для конкретної людини. Таке переструктурування смислової сфери підлітка є не що інше, як можливість усвідомити істинну цінність цієї норми, тобто вийти за її межі.

Саме підлітковий вік є визначальним етапом становлення моральної самосвідомості особистості. Складність психологічних перетворень, що відбуваються у процесі розвитку всіх компонентів моральної самосвідомості підлітка, зайняття ним нової Я-позиції в соціальному просторі обумовлюють значні зміни у формуванні його готовності до здійснення патріотичного вчинку. Дослідженню такої готовності та розробленню особистісно орієнтованої технології виховання патріотичних якостей буде присвячена наша подальша робота.

Література

1. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання : наук.-метод. посіб. – К. : ІЗМН, 1998. – 204 с.
2. Бех І. Д. Патріотичне і громадянське виховання: пункт зіткнення та лінія розмежування // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. праць Інституту проблем виховання НАПН України / за ред. Бека І. Д. – К., 2016. – Т. 1. Вип. 20. – С. 6-12.
3. Мухина В. С. Детская психология : учеб. для студентов пед. ин-тов / под ред. Л. А. Венгера. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Просвещение, 1985. – 272 с.
4. Сокол Л. М. Специфіка готовності особистості підлітка до здійснення морального вибору // Проблеми загальної та педагогічної психології : зб. наук. праць Інституту психології імені Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. – Т. VIII, вип. 7. – К., 2006. – С. 312-316.
5. Сокол Л. М. Моральний вибір як умова становлення самосвідомості особистості підлітка : дис. ... канд. психол. наук / Л. М. Сокол ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2006. – 267 с.

6. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : у 5-ти томах. – К. : Рад. шк., 1977. – Т. 3. – 670 с.
7. Філіпчук Г. Національна ідентичність: культурно-освітній вимір : монографія / Георгій Філіпчук. – Чернівці : Друк Арт, 2016. – 304 с.
8. Якобсон С. Г. Последняя победа Буратино. – М. : Знание, 1983. – 64 с.

Статья посвящена теме личностно ориентированных технологий, а именно изучению его психологической составляющей. Установлено, что моральное самосознание выступает ведущим психологическим фактором, который должен быть учтен в процессе разработки таких технологий. Представлен анализ возрастных особенностей детей и молодежи в контексте их психологической готовности к осуществлению патриотического, нравственного поступка.

Ключевые слова: личностно ориентированные технологии, моральное самосознание, патриотическое воспитание, личность.

The article is dedicated to the development of personality oriented technologies, namely the study of its psychological component. Moral consciousness acts are defined as leading psychological factors which must be taken into account in the development of such technologies. Analysis of children's age characteristics is presented in the context of their psychological readiness for implementing patriotic, moral act.

Keywords: personality oriented technology, moral consciousness, patriotic education, personality.

Г. П. Тарасюк, м. Київ

МІЖСОБИСТІСНЕ СПІЛКУВАННЯ ШКОЛЯРІВ ЩОДО ПРИРОДИ У СУЧАСНОМУ ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРІ

Розкрито умови та особливості міжособистісного спілкування школярів на екологічну тематику в освітньому просторі.

Ключові слова: спілкування, міжособистісне спілкування, екологічна поведінка.

Поширення екологічних знань в освітньому середовищі може забезпечуватися у тому числі і через такі форми роботи, як екологічне просвітництво та комунікація (спілкування).

Проблема комунікації, або спілкування, нині є однією з найактуальніших у теоретичному і практичному аспектах. Це стосується також навчання і виховання, що становлять собою опосередковану спілкуванням спільну діяльність людей, одні з яких передають, а інші засвоюють накопичений людством досвід.

Проблему спілкування та його особливості досліджували Ф. С. Бацевич, І. Д. Бех, О. Ю. Нестерова, І. С. Делик, О. О. Леонт'єв, М. М. Філоненко, А. І. Кузьмінський, О. О. Бадьолов, Р. С. Немов та інші.

Існує декілька визначень цього терміна. Дослідник М. С. Каган вважає, що: „Спілкування – це процес творення нової інформації, спільної для учасників спілкування і породженої їх спільністю”. Причому інформація при спілкуванні” циркулює між партнерами”, „збільшується”, „збагачується”, „розширюється” завдяки активності усіх учасників, тому з цієї позиції комунікація розглядається як діалог [2].

Спілкування поряд із працею, на думку І. Д. Беха, є основним способом існування людини, головною умовою її виховання і розвитку, засвоєння суспільного досвіду. Воно зумовлює всю систему психічних процесів, станів, властивостей індивіда. Тому можна зробити висновок, що особистість є продуктом і результатом індивідуального досвіду її спілкування з іншими людьми [1].

Спілкування дуже істотно впливає на формування основних структурних особистісних компонентів. Від того, як складатиметься комунікація, залежить формування майбутньої особистості. Тому вивчення проблеми спілкування стає дуже актуальним.

Взагалі спілкування надзвичайно різноманітне за своїми формами та видами. У сучасній педагогіці частіше користуються терміном «міжособистісне спілкування».

Міжособистісне спілкування – це взаємодія між декількома людьми, здійснювана за допомогою засобів мовленнєвого і немовленнєвого впливу, в результаті якої виникає психологічний контакт і певні відносини між учасниками [3].

Основною структурною одиницею аналізу міжособистісного спілкування є не окрема особистість, а взаємозв'язок, взаємодія осіб, що вступили у спілкування.

Учасниками комунікації в сучасному освітньому просторі є вчителі і учні та учні між собою, тому між ними встановлюється не міжролевий контакт «вчитель-учень», а міжособистісний, у результаті чого виникає діалог, а, значить, створюється оптимальна основа для позитивних змін у пізнавальній, емоційній та поведінковій сферах кожного з учасників.

Зокрема, міжособистісне спілкування стосовно екологічної освіти і виховання має забезпечувати передачу достовірної інформації екологічного змісту. Воно також є засобом організації еколого орієнтованого простору та екологічної поведінки особистості в довкіллі.

Мотивувати учнів до міжособистісного спілкування щодо природи можна за виконання таких умов:

- врахування інформаційного потенціалу природного середовища в організації міжособистісного спілкування школярів щодо природного середовища;

- забезпечення усвідомлення учнями причинно-наслідкових зв'язків у взаємодії з природою;

- формування здатності учнів до самоаналізу та самооцінки при організації міжособистісного спілкування стосовно природи.

Організацію міжособистісного спілкування учнів загальноосвітньої школи ми оцінювали за рівнями: високий, середній, низький.

Високий рівень ефективності міжособистісного спілкування мали 5,9% учнів, середній – 58,4%, низький – 35,6%.

Значна кількість учнів з низьким рівнем комунікації пояснюється тим, що вони не цікавляться проблемами збереження й охорони природи і не обговорюють їх зі своїми однолітками. Саме це перешкоджає самовдосконаленню школярів у сфері екологічної діяльності.

Учні із середнім рівнем поінформованості відповіли, що отримують інформацію про екологічний стан довкілля від батьків. Школярі високого рівня комунікативних здібностей стверджують, що вчителі пояснюють їм, як потрібно поводитися на природі.

Педагоги, котрі організують екологічну діяльність учнів, найбільш значущими формами спілкування між ними вважають педагогічно кероване спілкування з однолітками. Друге місце посідає індивідуальне спілкування з учителем, а неформальне спілкування з однолітками поза школою виявилось найменш ефективним.

Практика засвідчила, що формування екологічної поведінки школярів має відбуватися тільки за умови супроводу процесу екологічного виховання вчителем, а також через ефективне міжособистісне спілкування між учнями і вчителями, авторитетними дорослими (батьками), учнів між собою. Це, своєю чергою, сприятиме самовдосконаленню підлітків у сфері екологічної діяльності.

Ефективність міжособистісного спілкування у процесі формування екологічної поведінки визначається її специфікою:

- відповідністю особливостям підліткового віку;
- високою ефективністю засвоєння інформації і норм поведінки (згідно з „пірамідою засвоєння”);
- відсутністю комунікативних бар'єрів між тими, хто поширює інформацію екологічного змісту, і тими хто її сприймає;
- цілеспрямованою підготовкою школярів-лідерів, які виступають носіями екологічних норм, цінностей і культури екологічної поведінки.

З огляду на вищесказане міжособистісне спілкування вважається провідною діяльністю школярів. Спілкування підлітка з молодшими за віком учнями задовольняє потребу оцінювати інших та самостверджуватись, спілкування з однолітками – потребу оцінювати партнера.

Адже спілкування з оточуючими, зокрема значущими дорослими і ровесниками, є найбільш важливою стороною життя підлітків, умовою їх особистісного розвитку.

Тому міжособистісне спілкування школярів можна забезпечувати через організацію екологічного просвітництва старших учнів серед однолітків та серед молодших учнів; необхідно, щоб старші школярі виступали агентами

змін у шкільному середовищі. Це покращить комунікацію з екологічних проблем та активізує мотиви екологічної поведінки як для менших за віком, так і для старших школярів.

Література

1. Бех І. Д. Технологія інтимно-особистісного спілкування / Бех І. Д. // Педагогіка і психологія. – 2003. – № 1. – С. 17-29.
2. Каган М. С. Мир общения: Проблема межобъектных отношений / М. С. Каган. – М. : Политиздат, 1988. – С. 147-152.
3. Философский энциклопедический словарь / [ред. коллегия: С. С. Аверинцев и др.]. – 2-е изд. – М. : Советская энциклопедия, 1989. – С. 8.

Раскрыты условия и особенности межличностного общения школьников на экологическую тематику в образовательном пространстве.

Ключевые слова: *общение, межличностное общение, экологическое поведение.*

The conditions and characteristics of interpersonal communication of students on environmental issues in the educational space are considered in the article.

Keywords: *communication, interpersonal communication, environmental behavior.*

I. С. Тихонькова, м. Київ

ВИХОВАННЯ САМОСТВЕРДЖЕННЯ СТАРШИХ ПІДЛІТКІВ ЗАСОБАМИ СПОРТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті представлено зміст виховання самоствердження старших підлітків засобами спортивно-ігрової діяльності. Проведено теоретичний аналіз проблеми виховання самоствердження учнів підліткового віку. У процесі експериментальної роботи з окресленої тематики доведено значущість позакласної діяльності, яка сприяє задоволенню потреб учнів у формуванні нових взаємостосунків; самостійності під час практичної діяльності; позитивної мотивації до спортивно-ігрової активності.

Ключові слова: *старші підлітки, виховання самоствердження, спортивно-ігрова діяльність, особистість.*

Процес особистісного самоствердження набуває особливої складності в реаліях сучасного українського суспільства, коли стрімкі соціально-економічні зміни та розмаїття трансформацій ціннісної системи соціуму спричиняють нестабільність розвитку емоційно-ціннісної сфери молоді, що значним чином утруднює особистісне самоствердження сучасних підлітків.

Молода людина не завжди встигає швидко адаптуватись до змін й нових способів існування та належно засвоїти соціокультурні і морально-ціннісні орієнтири; крім того, сучасний соціум не завжди в змозі

«запропонувати» молоді адекватні засоби особистісного самоствердження. Цими особливостями і зумовлюється актуальність нашого дослідження. [4, с. 39].

Вивчення психолого-педагогічної літератури [2; 3; 4; 5] свідчить, що у вихованні самоствердження учнівської молоді велике значення має різноманітна спортивно-ігрова діяльність. Це пояснюється тим, що вона популярна серед учнів і є однією з ефективних форм їх всебічного розвитку. Систематичне і цілеспрямоване застосування спортивних ігор у позакласній та позашкільній роботі сприяє формуванню в школярів морально-вольових якостей, загалом розв'язанню важливих оздоровчих, освітніх та виховних завдань.

Особистісне самоствердження у підлітковому віці було предметом дослідження багатьох вчених, як-от І. Бех, Л. Божович, Д. Бокум, І. Булах, Т. Говорун, А. Грецов, Ф. Дольто, О. Жизномірська, Д. Колесов, Г. Крайг, В. Крутецький, А. Личко, Є. Нікітін, Л. Осьмак, Л. Петровська, Х. Ремшмидт, М. Савчин, І. Станевич, Д. Фельдштейн, Л. Фрідман, Н. Харламенкова, А. Хрипкова, О. Хухлаєва та інші.

На думку І. Булах, самоствердження особистості є найбільш значущим у старшому підлітковому віці, а його відображенням є особистісне зростання молоді людини. Вчена наголошує, що у цьому віці в особистості з'являються нові прояви самосвідомості, такі як самостереження, самопізнання, саморегуляція, самоствердження, що є ієрархічно взаємоузгодженими та утворюють у сукупності цілісний процес особистісного розвитку підлітка [3].

Аналіз вікових особливостей свідчить, що у старшому підлітковому віці посилюється потреба в самопізнанні, а саме здатність диференціювати у самому собі позитивні й негативні якості, завдяки можливості порівнювати себе з іншими та аналізувати оцінки, отримані від оточуючих. Загалом це зумовлено необхідністю повніше, раціональніше використовувати свої внутрішні ресурси та реалізувати свій особистісний потенціал. У процесі

самопізнання відбувається становлення моральної самосвідомості, здатності до самоаналізу власних вчинків та відповідних ціннісних настанов.

Отже, у цьому віці формується здатність підлітків до особистісної рефлексії як навичок самоаналізу особистісних якостей, потреби занурюватися у власні переживання, сприймати та осмислювати різноманіття власних емоцій і почуттів, що знаходить свій розвиток у виникненні особистісної саморегуляції – умінні керувати власною поведінкою в результаті трансформації зовнішнього контролю на самоконтроль. Але гостра потреба розібратися у власному внутрішньому світі означає появу амбівалентного ставлення до своєї особистості та оточуючих: усвідомлення власної неповторності та унікальності межує з відчуттям несхожості на інших, внутрішньої самотності й невизначеності, а внутрішня неузгодженість мотивів (прагнень, бажань) та поведінкових проявів викликає відчуття дисгармонії тощо [3, с. 150-151].

Як вважає Н. Харламенкова, у підлітковому віці відбувається підтвердження цінності власного «Я», шляхом встановлення тотожності з іншими цінностями, отже, самоствердження забезпечується за допомогою двох взаємопов'язаних між собою процесів – проєкції та інтроєкції, результатом яких є відчуття цінності власного «Я», отримання визнання та почуття власної гідності. Внутрішньою потребою у самоствердженні, на думку автора, є потреба у саморозумінні та здатності адекватно діяти, тоді як нездатність до самоствердження прирікає людину на втрату власного «Я», ідентичності та цілісності своєї особистості [5].

Більшість учених вважають, що старші підлітки здатні засвоювати вже наявні схеми, які в подальшому мають сприяти різним рівням прояву самоствердження, та створювати власні «матриці-самоствердження», котрі, безумовно, мають для них набагато більшу особистісну значущість, ніж загальноприйняті в міні-колективах. Наприклад, імідж підлітка формується на основі критеріїв середовища (одяг, зачіска, макіяж тощо) або його внутрішніх потреб; особистість відокремлює себе від соціуму

екстравагантним зовнішнім виглядом та бажанням здійснити щось нове, нестандартне, завдяки активній реалізації власного творчого потенціалу.

Досліджуючи проблему особистісного самоствердження у підлітковому віці І. Бех дійшов висновку, що у разі реалізації позитивного життєвого сценарію поведінка підлітка буде спрямована на досягнення успіхів, отримання престижу, визнання та позитивне ставлення до самого себе, тоді як в іншому випадку підліток може підпасти під звабливу легкість здобуття авторитету серед однолітків завдяки демонстрації деструктивних манер поведінки, зловживанню алкогольними й наркотичними речовинами та схильності до азартних ігор [2].

Процес самоствердження підлітків ускладнюється через наявність у них почуття меншовартості, пригніченого настрою, страху перед новими випробуваннями, зневіри у власних можливостях. Усе це активізує в учнів механізми компенсації та підштовхує їх до прояву активності у тих сферах, які б забезпечували їм швидкий успіх та утвердження власного «Я» в соціумі. Часто це можуть бути неконструктивні способи, такі як прагнення до ненормативного способу життя, втечі з дому, вживання алкоголю і наркотиків.

Не знайшовши самоствердження через позитивну діяльність (добре й відмінне навчання, успішну працю, громадську діяльність і т.д.), підліток шукатиме його в негативному вчинку, щоб хоча би ненадовго, за будь-яку ціну, побувати в центрі уваги (отримати тимчасове або помилкове визнання). Отже, самоствердження можливе і в негативних формах, коли метою дії є не позитивна, а саме негативна оцінка з боку інших людей, головним при цьому є відчуття власної значущості та увага оточуючих [1, с. 93].

Ефективно побудований виховний процес сприятиме поступовому розвитку у старших підлітків здатності до продуктивного самоствердження, формуванню зрілої особистісної ідентичності та розгортанню життєвого сценарію відповідно до життєвих планів, які внутрішньо узгоджені з визначеною ціннісною позицією. Безумовно, це передбачає наявність

сформованих особистісних вмінь та навичок, а саме: вмінь самопізнання і самоаналізу, конструктивної взаємодії з навколишнім світом, побудови автентичних стосунків з іншими людьми та успішного виконання власних життєвих завдань.

Саме тому актуальною метою виховної роботи є спрямування старших підлітків на можливість конструктивного самоствердження, наприклад, шляхом участі у спортивних іграх, коли особа самостверджується завдяки здобуттю спортивних перемог та досягнень. Вивчення літератури також свідчить, що у підлітковому віці ігрова діяльність має надзвичайно важливе значення в контексті особистісного розвитку школярів, адже сприяє становленню ідентичності молодій людині, її творчим пошукам та самовираженню. Участь підлітків у спортивно-ігровій діяльності створює широкий діапазон можливостей для відпрацювання навичок соціальної взаємодії та співробітництва в процесі командної гри, розвитку навичок саморегуляції, комунікативних здібностей тощо.

Література

1. Безкоровайна О. В. Теоретико-методичні засади виховання культури особистісного самоствердження в ранньому юнацькому віці : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.07 / О. В. Безкоровайна; Інститут проблем виховання НАПН України – К., 2010. – 460 с.
2. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання : наук.-метод. посіб. / І. Д. Бех. – К. : ІЗІН, 1998. – 204 с.
3. Булах І. С. Психологічні основи особистісного зростання підлітків : дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.07 / І. С. Булах ; Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова. – К., 2004. – 466 с.
4. Жизномірська О. Я. Психологічні особливості самоствердження молодших та старших підлітків : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / О. Я. Жизномірська ; Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова. – К., 2010. – 277 с.
5. Харламенкова Н. Е. Самоутверждение подростка / Н. Е. Харламенкова. – М. : ИП РАН, 2007. – 384 с.

В статье раскрывается содержание процесса воспитания самоутверждения старших подростков средствами спортивно-игровой деятельности. Проведен теоретический анализ проблемы воспитания самоутверждения учащихся подросткового возраста. Во время экспериментальной работы по проблеме исследования доказана значимость внеклассной деятельности, которая способствует удовлетворению потребностей учащихся в формировании новых взаимоотношений; самостоятельности во время практической деятельности; положительной мотивации к спортивно-игровой активности.

Ключевые слова: старшие подростки, воспитание самоутверждения, спортивно-игровая деятельность, личность.

The article reveals the content of forming self-assertion of older adolescents by means of sport activities. Theoretical analysis of the problems of educating student`s self-assertion is presented. In the process of experimental work on the problem under research, the significance of extracurricular activities, which contributes to meeting the needs of students in the formation of new relationships; independence during the practical activities; a positive motivation for sports activities.

Keywords: older teenagers, self-assertion, education of self-assertion, sports activities, personality.

С. В. Уфімцева, м. Київ

КРИТЕРІЇ ВИХОВАННЯ ОБДАРОВАНОЇ ОСОБИСТОСТІ

У статті визначено критерії виховання обдарованої особистості. Основна увага приділена творчості (креативності) вчителя, його педагогічній майстерності як умови виховання обдарованої дитини. Підкреслено взаємообумовленість педагогічної діяльності вчителя та розвитку талантів у його учнів.

Ключові слова: обдарована дитина, педагогічна творчість, креативність, педагогічна майстерність

Українська держава прямує шляхом оновлення й утвердження. Багатство держави – в її людях, адже розвиток кожного народу, нації забезпечується прийдешніми поколіннями людей, котрі несуть надбання і здобутки попередників.

Соціальне замовлення суспільства стосовно школи, насамперед, полягає у формуванні мислячих особистостей, які б володіли основами сучасних знань, були здатними творчо застосовувати їх на практиці, – людей творчих і, що особливо важливо, з високим рівнем моральної свідомості. Від результатів праці вчителя, його громадської і педагогічної позиції багато в чому залежать світовідчуття і творчість молодого покоління, а отже, доля країни й усіх нас, її громадян. Розглядаючи концептуальні засади теорії освіти в Україні, академік І. А. Зязюн зазначає, що освіта – це історико-культурний феномен, процес і умова розвитку духовного початку народу і кожного індивіда, вона неможлива без учителя, з іменем якого пов'язане особистісне зростання учня.

З огляду на це ми вважаємо, що творчий педагог – це, передусім, дослідник, який має високий рівень педагогічної майстерності та вміння нетрадиційно мислити, котрому властива дослідницька сміливість, інтуїція, усвідомлення необхідності професійного самовдосконалення. Один з дослідників цієї проблеми М. М. Поташник виділяє такі риси творчого вчителя: 1) високий рівень ідейно-моральної свідомості; 2) постійний пошук оптимальних дидактичних, виховних, методичних, управлінських та інших педагогічних розв'язків; 3) творчий стиль мислення, здатність передбачити проблему, виявляти суперечності; 4) прагнення досягти ефективних результатів у конкретних умовах педагогічної праці; 5) високий рівень загальної культури.

Значення творчості як неодмінної умови педагогічного процесу підкреслюють й інші дослідники: В. А. Кан-Калік, С. О. Сисоєва. В їх роботах стверджується, що вчитель – це особистість, яка характеризується усвідомленням творчості в професійній праці на рівні переконання, спрямована на творчість, інтелектуально активна. Н. В. Кічук вважає, що у творчій діяльності вчителя наявний не тільки високий творчий потенціал, а й зусилля самої особистості, її активність, прагнення до самовдосконалення.

Творчий вчитель – лише один із суб'єктів взаємодії, креативний процес якого складається з декількох основних етапів, серед яких творчість під час підготовки до уроку чи виховного заходу є безпосередньою взаємодією з дітьми. Творчу педагогічну діяльність учителя С. О. Сисоєва визначає як педагогічну діяльність, котрій притаманні властивості творчого процесу.

Особистісний підхід до формування творчої особистості учня тісно пов'язаний із діяльнісним підходом. При дослідженні творчості вчителя пріоритетним є діяльнісний підхід: творча професійна діяльність учителя розглядається автором як провідний фактор, що впливає на розвиток креативних можливостей учня і забезпечує його ефективність.

В. О. Сухомлинський вбачав покликання педагога у тому, щоб дитина вчилась не заради оцінок, а мала потяг до знань, до нового, до творчості.

Тільки той вчитель, який сам є творчим, може розвинути творчі можливості й здібності в учнів, тільки творчий вчитель має право плекати творчу особистість учня. Визначаючи педагогічну творчість, В. О. Сухомлинський пише: “Педагогічна творчість – це здатність допомогти людині пізнати свій внутрішній світ, перш за все свій розум, допомогти їй підвищити інтелектуальні сили, навчити її розуміти і створювати красу своєю працею, своїми зусиллями”.

Педагоги, які обрали творчий і самостійний шлях пошуку оптимальної системи навчання, рано чи пізно розробляють свої технології. Готовність вчителя до творчого пошуку разом з учнями, уміння створити атмосферу продуктивного пізнання, творчої праці, вдало застосувати ті чи інші інноваційні технології на уроці залежать від його обізнаності та володіння арсеналом педагогічної професійної майстерності, умінь та навичок, знання предмету, глибокого інтересу до нього, до впровадження педагогічного досвіду інших з урахуваннями своєї індивідуальності. Така система педагогічної діяльності реалізується на основі особистісного підходу у навчанні до кожного учня, застосуванні потенціалу предметних модулів, розвитку ініціативи і творчості, використанні нестандартних форм навчання.

Учитель, який формує творчу особистість, сам повинен бути нею, він має бути новатором за своєю суттю. Тільки за таких умов спеціальна професійна підготовка і самовдосконалення, нові ідеї, прогресивні принципи та прийоми, знання, уміння і навички педагогічної праці, розвиток здібностей допоможуть вчителю створити нові педагогічні технології та продукт науково-педагогічної творчості.

Лише маючи високий рівень педагогічної креативності, яка розвивається протягом всієї професійної діяльності і є вирішальним фактором просування до вершин педагогічної майстерності, педагог зможе впроваджувати різноманітні інновації в навчально-виховний процес, і тільки за таких умов можливо перебудувати всю систему виховання і навчання заради підвищення її ефективності.

Проблема розвитку особистості вчителя завжди була у центрі уваги вчених, педагогів і психологів. Так, питання формування педагогічної майстерності у професійній діяльності майбутнього вчителя розглянуто в роботах Ю. П. Азарова, І. А. Зязюна; професійності і кваліфікованості праці педагога – у дослідженнях В. І. Бондаря, Н. В. Кузьміної, О. А. Абдулліної, С. О. Сисоевої, Л. М. Зінченко, Н. В. Кічук, О. Г. Мороза, В. А. Семиченко, Р. Х. Шакурова та ін. Підготовку до педагогічної діяльності учені трактують як розвиток у майбутніх учителів педагогічного мислення і соціальної активності (В. В. Сагарда), педагогічної креативності; професійної спрямованості свідомості, мислення, діагностичної культури, здібностей до прогнозування, інноваційності (З. С. Левчук); формування творчого потенціалу особистості майбутнього вчителя (Н. В. Кічук).

Творчий вчитель, на думку С. О. Сисоевої, – це творча особистість з високим ступенем розвиненості мотивів, характерологічних особливостей і творчих умінь, що сприяють успішній творчій діяльності, яка, внаслідок спеціальної професійної підготовки та професійного самовдосконалення набуває знань, умінь і навичок педагогічної праці, оволодіває уміннями формування творчої особистості учня у навчально-виховному процесі.

Основним критерієм ефективності педагогічної творчості вчителя є її результативність, під чим розуміють забезпечення вчителем позитивної динаміки формування творчої особистості учня і підвищення рівня творчої педагогічної діяльності самого вчителя, які визначатимуться в результаті порівняння досягнутого з вихідним значенням. Діяльність вчителя-творця складається із змістовного, процесуального і комунікативного компонентів.

Отже, творчий розвиток дитини тісно пов'язаний з педагогічною діяльністю вчителя. Сутність творчого процесу полягає в тому, що педагог, який сприяє креативному розвитку учнів, творчо розвивається сам. Педагогічна творчість учителя полягає в особистісно орієнтованій розвивальній взаємодії суб'єктів навчально-виховного процесу (педагога і учня), яка зумовлена специфікою психолого-педагогічних взаємовідносин

між ними і спрямована на формування творчої особистості учня та підвищення рівня творчої професійної діяльності педагога.

Література

1. Державна національна програма «Освіта» (Україна XXI століття). – К. : Райдуга, 1994. – 61 с.
2. Зязюн І. А. Концептуальні засади теорії освіти в Україні // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2000. – № 1. – С. 11-24.
3. Іванова Т. В. Професійна культура майбутнього вчителя // Педагогіка і психологія. – 1995. – № 2. – С. 86-93.
4. Кекух Л. В. Формування стимулів до педагогічної творчості: навчальне творче завдання для майбутніх вчителів початкових класів. – К. : Науковий світ, 2000. – 60 с.
5. Мороз О. Г. Перші кроки до майстерності / О. Г. Мороз, В. П. Омеляненко. – К. : Товариство «Знання», 1992. – 112 с.
6. Педагогічна майстерність : підручник / І. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос та ін. ; за ред. І. А. Зязюна. – 2-ге вид., допов. і переробл. – К. : Вища школа, 2004. – 422 с.
7. Сагарда В. В. Система підготовки педагога в умовах університетської освіти : дис. ... д-ра пед. Наук : 13.00.01. – К., 1992. – 133 с.
8. Сисоєва С. О. Основи педагогічної творчості : підручник. – К. : Міленіум, 2006. – 346 с.
9. Сисоєва С. О. Підготовка вчителя до формування творчої особистості учня : монографія. – К. : Політграфкнига, 1996. – 407 с.
10. Сухомлинський В. А. Розмова з молодим директором // Сухомлинський В. О. Вибрані твори : в 5 т. – К. : Рад. школа, 1977. – Т. 4. – С. 391-625.
11. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : в 5-ти томах. – К. : Рад. школа, 1976. – Т. 1-5. – 654 с.

В статтє раскрыты критерии воспитания одаренной личности ребенка. Основное внимание уделено творчеству (креативности) учителя, его педагогическому мастерству как условию воспитания одаренного ребенка. Подчеркнута взаимообусловленность педагогической деятельности учителя и развития талантов и способностей у его учеников.

Ключевые слова: одаренный ребенок, педагогическое творчество, креативность, педагогическое мастерство.

The article is devoted to criteria of educating a gifted personality. The main attention is paid to the teacher's creativity, teaching skills as conditions of education of gifted children. The interdependence of a teacher's educational activities and development of talents in his (her) students is underlined.

Keywords: gifted child, teaching art, creativity, pedagogical skills.

С. В. Федоренко, м. Київ

ЦІННОСТІ ЖИТТЯ СУЧАСНОЇ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ В США

Розглянуто загальноосвітній складник бакалаврської підготовки у вищій школі США як підґрунтя формування загальнолюдських цінностей у студентської молоді. Зазначено, що з метою досягнення успіху в різних сферах своєї життєдіяльності сучасна американська молодь виявляє дедалі більший рівень сформованості цінностей та

особистої і соціальної відповідальності. Окреслено основні цінності, які характеризують і водночас спрямовують життєдіяльність молоді в США.

Ключові слова: вища школа США, загальноосвітня підготовка, бакалаврат, студентська молодь, цінності.

Під впливом глобалізаційних процесів у сучасній Україні відбувається трансформація вищої освіти. Осягнення ціннісних основ життєдіяльності людства на початку XXI століття відкриває нові можливості творення аксіологічного підґрунтя вищої освіти, що відповідає цивілізаційним запитам сучасної людини. За цих умов доцільним є використання світового досвіду організації вищої школи. З одного боку, це Болонський процес, а з іншого – система вищої освіти в США як один із можливих орієнтирів.

Звернення до американських досягнень в означеній галузі ми пояснюємо тим, що протягом минулого століття США постали на чолі загальних глобалізаційних процесів суспільного розвитку внаслідок не лише свого економічного добробуту та політичної сили, а й прогресивних напрямів в освітній сфері, в основу яких покладено навчання і виховання людини на засадах духовності, як критично мислячого, відповідального громадянина й успішного учасника соціально-економічної системи. Іншими словами, – як ідеаліста і реаліста одночасно. Цьому значною мірою сприяло подолання роз'єднаності природничо-наукового та гуманітарного знання шляхом їх інтегрованого включення у систему загальноосвітнього складника бакалаврської підготовки студентів (General Education) у вищій школі США протягом перших двох років навчання, яка з'явилася на початку XXI століття. Разом із тим, змістове наповнення загальноосвітньої підготовки студентів на бакалавраті у вищій школі США ґрунтується на значущих, історично стійких нормах, цінностях життєдіяльності людини та є критерієм визначення, яким чином у межах американського суспільства вирішується завдання самореалізації людини, а також якою мірою цьому суспільству притаманний гуманістичний потенціал.

Ця удосконалена модель загальноосвітньої підготовки у вищій школі США по праву називається суто американською, на протигагу класичній англосаксонській моделі, з якої вона бере свої витокі. Її основу становлять гуманістично орієнтовані дисципліни Liberal Arts, що охоплюють комунікативну підготовку, науково-природничі, суспільно-гуманітарні дисципліни, математику і мистецтво та забезпечують формування загальнолюдських цінностей. Такі цінності, на переконання американського соціолога Т. Парсонса (2011), слугують орієнтирами внутрішньо організованої, осмисленої життєдіяльності сучасної американської молоді. Учений стверджує, що «основна модель загальнолюдських цінностей була і надалі лишатиметься доволі сталою, тоді як структура американського суспільства, включаючи його підсистеми цінностей, піддається досить активному процесу змін із далекосяжними наслідками» (Парсонс, 2011, с. 164). Ці зміни спричиняють певні труднощі стосовно особистісної оцінки молодих людей. Американське суспільство розвивається в напрямі «прогресивного вдосконалення» (Парсонс, 2011, с. 163). Але таке вдосконалення здійснюється за рахунок автономної ініціативи, відповідальності та досягнень його членів. Отже, це суспільство покладає відповідальність (у формі очікувань) на індивідів та водночас створює для них дуже жорсткі схеми обмежень у контексті нормативного устрою. Досягнення, успіх індивіда в ідеалі мають узгоджуватися із правилами колективної організації. І першочергово з тими правилами, які гарантують усім рівні можливості, а також утримують суспільство у відповідності до загальнолюдських цінностей (Парсонс, 2011). За таких умов молодь змушена діяти у значно складніших, аніж раніше, ситуаціях. Вона намагається робити багато такого, чого її попередники ніколи в житті не робили, адже це було їм просто не до снаги. Аби досягти успіху в різних сферах своєї життєдіяльності, молодь у США мусить виявляти дедалі більший рівень сформованості цінностей та відповідальності, як особистої, так і соціальної.

Директор Вашингтонського міжнародного центру Р. Колза (Kohls, 1984) виокремив тринадцять основних цінностей, які наповнюють сенсом життєдіяльність сучасної молоді в американському суспільстві:

1. *Особистий контроль над обставинами* (Personal Control over the Environment). Американці вважають, що кожна окрема людина має контролювати все, що потенційно може впливати на неї, та загалом на всі події її життя. Вона повинна нести відповідальність за прийняті рішення, власні вчинки, діяльність тощо.

2. *Зміни завжди на краще* (Change is good). Американська спільнота стверджує, що будь-які зміни в житті завжди пов'язані з розвитком, удосконаленням, прогресом.

3. *Час та управління ним є важливим* (Time and Its Control is important). Для будь-якого американця час – це цінність виняткової важливості. Усі сфери життєдіяльності американців підпорядковані детальному плануванню та ретельному виконанню наміченого.

4. *Рівність можливостей, рівноправність* (Equality/Egalitarianism). Усі люди мають однакові можливості (політичні, економічні, правові) для добробуту, досягнення успіху в різних сферах своєї життєдіяльності.

5. *Індивідуалізм та недоторканість особистого життя* (Individual and Privacy). Кожна людина є абсолютно унікальною та має цінувати власне життя.

6. *Самоствердження, самореалізація, самодопомога* (Self-Affirmation, Self-Realization, Self-Help). У Сполучених Штатах Америки цінується тільки те, що людина зробила сама. Американці пишаються тим, що лише завдяки власним зусиллям і працьовитості вони досягають поставлених цілей у житті.

7. *Конкуренція і вільне підприємництво* (Competition and Free Enterprise). Американці вважають, що конкуренція позитивно впливає на саморозвиток, самопізнання, а в економіці вона сприяє прогресивному розвитку суспільства.

8. *Спрямованість на майбутнє* (Future Orientation). Американці спрямовують усі свої зусилля на здійснення свого «кращого» майбутнього.

9. *Активність* (Action/Work Orientation). У США цінують активність як прояв власної індивідуальності в усіх сферах своєї життєдіяльності.

10. *Невимушеність* (Informality). Американці виявляють невимушеність у всьому – від одягу до соціальних інтеракцій.

11. *Прямота, відвертість, чесність* (Directness, Openness, Honesty). Американці віддають перевагу прямому підходу до справи та всіляко вимагають від інших більшої відвертості й прямої. Численні програми відвертості, що з'явилися у США наприкінці 70-х років минулого століття, добре відображають цей настрій суспільства.

12. *Практичність та ефективність* (Practicality and Efficiency). Пріоритет практичних питань виник у Сполучених Штатах також як прояв зневаги до «емоційних» і «суб'єктивних» оцінок та прагнення до оцінок «раціональних», «об'єктивних». Американці намагаються робити так, щоб емоції найменше впливали на прийняття рішень. Вони завжди оцінюють ситуацію за наявністю об'єктивних факторів. Популярний серед мешканців США «емпіричний» підхід до вирішення проблем також відображає їх прагматизм. Цей підхід припускає складання списку можливих рішень певної проблеми, а потім їх послідовний розгляд з метою виявлення найбільш ефективного з низки можливих.

13. *Матеріалізм та споживання* (Materialism/Acquisitiveness). Американці вважають, що матеріальні об'єкти, які вони купують, є природною перевагою, що надається їм як винагорода за працю (Kohls, 1984).

Таким чином, усвідомлені та засвоєні студентською молоддю цінності слугують механізмом, що забезпечує інтеграцію її дій в єдину цілісну систему соціальних інтеракцій та регламентує засоби задоволення потреб, регулюючи цим норми поведінки в усіх сферах життєдіяльності.

Література

1. Парсонс, Т. (2011). *Соціальна структура і особистість*. Київ : Дух і літера.

2. Kohls, R. (1984). *The Values Americans Live by*. Washington, DC : Meridian House International.

Рассмотрена общеобразовательная составляющая бакалаврской подготовки в высшей школе США как основа формирования общечеловеческих ценностей у студенческой молодежи. Отмечено, что для достижения успеха в различных сферах своей жизнедеятельности современная американская молодежь проявляет все больший уровень сформированности ценностей, личной и социальной ответственности. Определены основные ценности, которые характеризуют и одновременно направляют жизнедеятельность молодежи в США.

Ключевые слова: *высшая школа США, общеобразовательная подготовка, бакалаврат, студенты, ценности.*

General education component of the US higher education as the basis of human values instilling in students is considered. It is noted that in order to achieve success in various areas of life, the American youth are demonstrating a growing level of formation of values, and personal and social responsibility. Key values that characterize life of young people in the USA are outlined.

Keywords: *the US higher education, general education, college students, values.*

Н. В. Харченко, м. Київ

ДЕБАТИ ЯК ТЕХНОЛОГІЯ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ

Стаття присвячена актуальному питанню розвитку критичного мислення підлітків. Розкрито виховний потенціал дитячих громадських організацій у цьому контексті, схарактеризовано дебати як технологію розвитку критичного мислення.

Ключові слова: *дебати, технологія, критичне мислення, дитячі та молодіжні громадські об'єднання.*

Пропагандистська інформаційна війна, що протягом останніх років розгорнулася в медіа-просторі України, постає одним із ключових факторів, що спричиняє конфліктогенність у вітчизняному суспільстві та змушує активно боротися за інформаційний простір. Мета інформаційної війни – нав'язати готові висновки, «єдино правильну» позицію, ідеологію шляхом вибіркового інформування, але аж ніяк не навчити людину критично мислити та робити власні висновки.

Однією з причин гальмування демократичного розвитку суспільства є неготовність значної частини людей до свідомої участі в цьому процесі, їх нездатність самостійно і критично осмислювати складності реального життя. Від наявності чи відсутності вищезгаданих рис залежить певною мірою доля

людства. Критичне мислення є не тільки наслідком демократичного способу життя, але і чинником його формування [1].

На думку П. Полянського, освітня галузь за сучасних умов не менше, ніж будь-яка інша сфера, є об'єктом інформаційної війни. Але освіта не лише пасивний об'єкт, жертва цієї агресії, вона має потенціал стати активним суб'єктом медіа-простору; її потрібно розглядати як стратегічний ресурс.

Тому одним із завдань соціальних та освітніх інститутів, і дитячих об'єднань зокрема, є розвиток критичного мислення, що допомагатиме учнівській молоді у створенні системи індивідуального психологічного самозахисту в умовах пропагандистської атаки.

Практично всі дитячі об'єднання спрямовують свої зусилля на виконання таких виховних завдань: відкривати нові можливості для спілкування з ровесниками, оволодіння навичками співробітництва та умінням працювати в одній команді; надавати знання та формувати навички, необхідні у сучасному житті; допомагають формувати ціннісні орієнтації підлітків, осмислити себе і своє місце у житті; набути впевненості у своїх силах; навчати брати на себе відповідальність, гідно справлятися із ситуаціями соціального неуспіху та залишатись оптимістом, усвідомлювати значущість та силу індивідуальної ініціативи; сформувати навички співробітництва тощо.

Поряд із використанням вже наявних форм і методів виховання у дитячих та молодіжних об'єднаннях, вважаємо за необхідне сконцентрувати свою увагу на запровадженні у виховну практику особистісно орієнтованих технологій розвитку критичного мислення.

Одним з інструментів, який ефективно розвиває критичне мислення, є дебати. Існує безліч доказів на підтримку проведення дебатів. Найважливіший – це можливість розвивати вміння та навички, що допоможуть людині у подальшому житті. Дебати вчать розуміти, що будь-яка тема та судження мають право на існування, а всі думки можуть не тільки обговорюватись, а й мати сильні та слабкі сторони. Вони допомагають

дивитися на речі всебічно; ставити запитання до розв'язання суті справи або проблеми; знаходити факти і розвивати кмітливість, логіку та вміння аргументувати. Людина, яка пройшла школу дебатів, виявляє здатність організовувати свій процес мислення, викладати думки зрозуміло, чітко, ефективно та переконливо [2].

Як зазначає А. Панченков, діти, котрі беруть участь у дебатах, насамперед, вчать думати критично. Критичне мислення не означає шукати помилки. Це означає аналізувати та синтезувати ідеї. Дебати вчать, як збільшити силу аргументу, як чітко сформулювати тези та перевірити законність ідей.

Дебати різнобічно та глибоко ознайомлюють учасників з обговорюваними питаннями, сприяють вихованню емоційної саморегуляції, вмінню коректно вести дискусію, переконувати інших структурованою аргументацією.

Участь у дебатах формує активну життєву позицію, вміння публічно довести свою думку, обрати власний спосіб розв'язання певної проблеми та переконати інших у його доцільності.

Дебати надають можливість глибоко проаналізувати питання і визначити його сутність, установити критерії для оцінювання резолюції, досягти неупередженого висновку на основі доказів; оцінювати переваги альтернативних стратегічних рішень.

Такий захід передбачає певну структуру, встановлену обмеженість у часі та порядок викладу матеріалу, таким чином, демонструє елементи контролю, що визначає чітку схему організованого обміну ідей.

Серед основних елементів дебатів визначають: наявність актуальної теми, її аргументований розгляд з протилежних позицій для переконання третьої сторони та чіткий алгоритм процедури обговорення з дотриманням етичних норм і правил риторики.

На думку І. Сущенка, обговорення суперечливого питання стає дебатами тоді, коли цей процес набуває таких обов'язкових ознак (характеристик):

- тема для обговорення відома учасникам заздалегідь і є суспільно значущою та актуальною. Кожного разу це повинна бути лише одна тема, яка не змінюється протягом обговорення. Вона має бути сформульована як певне твердження;

- розуміння теми тими, хто бере участь у дебатах, має бути тотожним. Тому обидві сторони мають домовитися про дефініції – визначення ключових термінів, понять із певної теми, що мають бути спільними для обох сторін. Такі визначення пропонуються учасниками, виходячи із загальновизнаних та достовірних джерел;

- кожна сторона має можливість висловити свою позицію та обов'язково відповісти на аргументи опонентів. Рівність участі у дебатах проявляється і в чіткому визначенні часу як для виступів, так і для періоду перехресних запитань та відповідей;

- у процесі обговорення учасники мають використовувати аргументи та докази, адже довести правильність власної позиції можливо тільки тоді, коли аргументація переконлива;

- обговорення передбачає виділення певного часу на «перехресне опитування» – запитання та відповіді, які учасники дебатів використовують як для ствердження власної позиції, так і для виявлення слабких сторін в аргументації опонентів [3].

Дебати є ефективною виховною технологією розвитку критичного мислення. У процесі дебатів розвиваються аналітичні здібності та здатність знаходити продуктивні ідеї й думки, активізуються вміння досліджувати предмет обговорення та формулювати аргументи, що є ясними, продуманими і добре підтримані доказами.

Критичне мислення допомагає вчитися міркувати абстрактно та приводить до розуміння, що конфлікт інтересів як правило спричинюється розбіжностями між цінностями та принципами.

Література

1. Белкіна-Ковальчук О. В. Формування критичного мислення учнів початкових класів у процесі навчання : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.09 / О. В. Белкіна-Ковальчук ; Волин. держ. ун-т ім. Л. Українки. – Луцьк, 2006. – 21 с.
2. Дебати : навч. посіб. : метод. рек. щодо ведення дебатів. – К. : А.П.Н., 2001. – С. 102.
3. Сущенко І. Дебати в школі. Як навчити учнів аргументації та публічного мовлення? : посібник для вчителів / І. Сущенко. – Тернопіль : Астон, 2006. – 128 с.

Статья посвящена актуальному вопросу развития критического мышления подростков. Раскрыт воспитательный потенциал детских общественных организаций, охарактеризовано дебаты как технологию развития критического мышления.

Ключевые слова: *дебаты, технология, критическое мышление, детские и молодежные общественные объединения.*

The article is devoted to the development of critical thinking of adolescents. It reveals the educational potential of children's organizations, describes the debate as a critical thinking formation technology.

Keywords: *debates, technology, critical thinking, children and youth associations.*

Л. В. Хоменко, м. Київ

ЕМОЦІЙНО-ЦІННІСНИЙ КОМПОНЕНТ МОТИВАЦІЇ ДО МУЗИЧНО-ВИКЛАДАЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У СТУДЕНТІВ ПЕДАГОГІЧНИХ КОЛЕДЖІВ

У тезах розкриваються особливості емоційної сфери особистості студента коледжу. Розглядаються емоції та їх специфіка у юнацькому віці. Висвітлюється емоційно-ціннісний компонент як один з основних у процесі формування мотивації студентів педагогічних коледжів до музично-викладацької діяльності.

Ключові слова: *емоційно-ціннісний компонент, особистість, студент, емоції.*

Людські емоції і механізми емоційності неодноразово були предметом наукових досліджень. Емоції посідають особливе місце у регулюванні поведінки і виступають внутрішнім механізмом перетворення зовнішніх подразників на мотиви, вони є фундаментом для створення оптимальних умов пристосування і нормального функціонування організму. Особливості

емоційного реагування певною мірою визначають своєрідність та неповторність творчої особистості.

Теоретичний аналіз проблеми демонструє факт, що дослідження емоційної врівноваженості творчих осіб є досить суперечливими. Психологи гуманістичного напрямку (А. Маслоу, К. Роджерс) схильні до ствердження того, що творчі особистості є емоційно стійкими та соціально зрілими, мають високу адаптивність [3; 4]. Водночас, частина дослідників (Г. Айзенк, О. Байєр, Ч. Ломброзо) приписують творчим людям емоційну нестійкість, невірноваженість, тривожність, високий невротизм та низьку адаптивність [2]. Ми ж вважаємо що кожен з дослідників по-своєму правий, позаяк йдеться про творчу особистість, яка є надзвичайно самотньою і непередбачуваною залежно від свого життєвого досвіду.

Шляхом дослідження нами виявлено недостатню розвиненість певних рис і якостей у студентів педагогічних коледжів, а саме таких як: обізнаність у назвах емоцій та почуттів, їх характерних ознаках прояву; уміння емоційно реагувати; адекватна оцінка емоційних проявів оточуючих; стримання себе в конфліктних ситуаціях; відчуття краси, переживання радості, захоплення; здатність емоційно відгукуватись на різноманітні вияви естетичного в навколишньому світі. Це зумовило виокремити **емоційно-ціннісний компонент** як один з основних у процесі успішного формування мотивації до музично-педагогічної діяльності у студентів педагогічних коледжів.

Під час навчання студенти стикаються з низкою проблем, психолого-педагогічний аспект яких пов'язаний із пристосуванням до нової дидактичної ситуації, що принципово відрізняється від шкільної формами та методами організації навчального процесу. Про це наголошують Г. Хекхаузен, А. Н. Леонтьєв, І. Д. Бех, Р. С. Немов, А. К. Маркова та ін. [1]. Часто такі проблеми призводять до внутрішнього конфлікту емоційних переживань студента.

Сформованість **емоційно-ціннісного компоненту** має зробити майбутню трудову діяльність засобом задоволення інтересів, потреб і

розвитку власного потенціалу особистості. Він виступає стратегічним компонентом у структурі професійної ідентичності, націлений на формування позитивного самопочуття, забезпечує майбутньою фахову адаптацію та ідентифікацію особистості.

Дослідження показали, що студенти, які навчаються у педагогічних коледжах на мистецьких факультетах, переживають з приводу різних життєвих подій більш емоційно, порівняно зі студентами інших спеціальностей. Це стосується як позитивних, так і негативних емоцій. Стани нестримної радості і глибокого відчаю можуть швидко змінювати один одного, навіть протягом одного дня, настроїв таких молодих людей рідко буває одноманітним, зазвичай він має змінну динаміку.

Водночас, їх емоції і почуття більшою мірою належать до внутрішнього життя, зовні ж виражаються менше. І навіть у найвідвертіших бесідах студенти здебільшого не говорять про всі свої переживання.

Розвинута здатність до саморегуляції може запобігати виникненню перенапруження, відчуття спустошеності, вичерпаності своїх внутрішніх ресурсів. Спіноза вважав, що людина має пізнати власні афекти і пристрасті, але не для усунення їх, а для влади над ними. Однак освітні, кар'єрні та життєві перспективи в юнацькому віці дещо завищені; у кожного другого випускника існує конфлікт у ціннісній сфері.

Відчуття задоволення від праці дасть змогу лише наявність правильно сформованої системи професійних цінностей. В юності особистість уже має розуміти свої можливості та перспективи. У цьому віці кордони «емоційних» понять стають більш чіткими: зафіксовано значне розширення словника емоцій у міру дорослішання і збільшення числа параметрів, за якими розрізняються емоції.

На основі аналізу проведених досліджень серед показників емоційно-ціннісного критерію ми визначили такі:

- наявність ціннісних орієнтацій, що визначають ставлення студента до себе та інших людей;

- глибина та сила емоційних переживань у ситуаціях морального вибору;
- здатність керувати своїм емоційним станом;
- рівень емпатії.

Отже, характеризуючи особливості емоційної сфери сучасних студентів педагогічних коледжів, необхідно, насамперед, відзначити її особливу вразливість, перемінність настрою та багатство емоційної сфери і т. д. Особливості емоційної сфери підлітків проявляються також у розширенні патернів емоційних переживань, збагачення їх палітри. Тому потрібно звертати особливу увагу на формування емоційного світу студентів, щоб надалі вони не мали проблем у своїй професійній діяльності.

Література

1. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання : науково-методичний посібник. – К. : ІЗМН, 1998. – 204 с.
2. Ломброзо Ч. Гениальность и помешательство / Ч. Ломброзо. – М. : 1995. – С. 86–102.
3. Маслоу А. Самоактуализация личности и образование / А. Маслоу // Самоактуализация личности и образование / пер. с англ., предисл. Г. А. Балла. – Киев-Донецк, 1994. – 52 с.
4. Роджерс Н. Путь к целостности: человеко-центрированная терапия на основе экспрессивных искусств // Вопросы психологии / Н. Роджерс. – М. : 1995. – С. 132-139.

В тезисах раскрываются особенности эмоциональной сферы личности студента колледжа. Рассматриваются эмоции и их особенность в юношеском возрасте. Освещается эмоционально-ценностный компонент как один из основных в процессе формирования мотивации к музыкально-преподавательской деятельности у студентов педагогических колледжей.

Ключевые слова: эмоционально-ценностный компонент, личность, студент, эмоции.

The peculiarities of the emotional sphere of the student's personality are shown abstractly. Emotions and their peculiarity in adolescence are observed. Emotional-valuable component is covered as a fundamental one, in the process of formation of motivation to musical-pedagogical activity in students from pedagogical colleges.

Key words: emotional-valuable component, the identity of the student, emotions.

ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТІСНОЇ МОБІЛЬНОСТІ У СТУДЕНТІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

У статті досліджено поняття «особистісна мобільність» та продемонстровано шляхи її формування у студентів вищих навчальних закладів. Обґрунтовано необхідність постійного та поступового саморозвитку і самоосвіти для сучасних студентів та молодих спеціалістів. Визначено основні групи вмінь, формування яких приводить до розвитку особистісної мобільності.

Ключові слова: особистісна мобільність, саморозвиток, самоосвіта, активність, адаптивність, креативність.

У зв'язку з реформуванням системи вищої освіти та зміщенням її орієнтирів, завданням вищів є не тільки озброєння студентів знаннями та вміннями, а насамперед формування мобільної особистості, здатної до саморозвитку, самоосвіти та творчого вирішення проблем.

Термін «мобільність» може одночасно означати як суспільний феномен, так і особистісну характеристику. Сутність поняття мобільності полягає в русі фізичному і метафоричному.

Мобільність у психології інтерпретується як одна з якостей особистості, здатність змінювати себе відповідно до власних потреб, поглядів і цілей. У своєму дослідженні Т. Артюхова запропонувала основні психологічні характеристики мобільної особистості:

- активність,
- пластичність,
- відкритість,
- прагнення до самоактуалізації,
- цілеспрямованість.

Ці якості дають людині змогу змінюватися самій та змінювати соціальну дійсність, виходячи з власних цілей; здійснювати це не насильницьким шляхом, а свідомо, без подальших деструктивних утворень у житті та професійній діяльності. Саме ці характеристики допомагають зберегти цілісність за змінних умов, які сприяють прояву мобільності.

Під активністю розуміють здатність до зміни дійсності, людей і самої себе, що становить внутрішню характеристику самої життєдіяльності людини в її родовому та індивідуальному вираженні.

Пластичність забезпечує мінливість вищих форм поведінки, залежно від обставин, та, як наслідок, мінливість самої особистісної структури; дає людині змогу легко адаптуватися до соціального простору.

Велике значення має також відкритість, забезпечуючи достатню сенситивність людини до соціальної реальності, формуючи в неї адекватне сприйняття навколишнього світу.

Мобільна особистість – це особистість, сприйнятлива до зовнішніх впливів, не покрита «бронєю» захисних механізмів, здатна до змін, зважає на інформацію, яка надходить ззовні. Зміни відбуваються з внутрішньої ініціативи індивіда, його немовби охоплюють ті обставини, які висуває оточення, стають частиною його Я, усвідомлюються ним [2].

Особистісну мобільність визначаємо як інтегративну якість, наявність якої забезпечує активність людини, її самовизначення в суперечливих ситуаціях, ефективну комунікацію, здатність до саморозвитку та самовдосконалення, перегляду способів своєї діяльності, життєвих пріоритетів. Сформована особистісна мобільність забезпечує конструктивне подолання внутрішніх криз, оволодіння різними соціальними ролями, уникнення саморуйнування у разі невдач або негативного досвіду, готовність до вироблення альтернативних рішень та їх практичної реалізації.

Особистісна мобільність характеризується здатністю людини активно і гнучко адаптуватися до життєвих умов, що змінюються, продуктивно діяти, приймати рішення, налагоджувати відносини з різними людьми, залучатися до процесу неперервного саморозвитку, бути самостійною та ініціативною.

Особистісна мобільність, вважають А. Аміров та Л. Амірова, є багатоаспектною і може розглядатися як: а) схильність, б) якість, в) властивість, г) стан, д) особливість особистості, й проявлятися в цілеспрямованості, самостійності, швидкості прийняття рішень і

відповідальності за них, критичності оцінювання результатів своєї діяльності. У структурі мобільності пропонується вирізняти чотири основні компоненти – активність, готовність, адаптивність, креативність [1].

Спираючись на концепцію особистісної мобільності, Л. Амірова запропонувала чинники, що впливають на її формування і можуть бути поділені на біологічні та соціальні. Біологічні чинники проявляються в адаптації індивіда до змінних умов середовища, розвитку, самозбереженні, а соціальні – в активному перетворенні самого себе, своєї соціальної сутності, найближчого соціального оточення. До одного з найбільш значущих соціальних чинників формування особистісної мобільності відносять рівень та якість освіти, сформованість здібностей, уміння та готовність вчитися, засвоювати нове, ступінь інтелектуальної працездатності, рівень знань, тобто розвиток тих складових особистості, який досягається якісною освітою.

Деякі вчені (Л. Амірової, Л. Горюнової, Н. Таланчука та ін.) у своїх дослідженнях виокремлюють три групи вмінь, які необхідні для формування особистісної мобільності:

1) психологічні вміння – здатність людини спостерігати за своїми діями та вчинками, аналізувати та оцінювати їх, проектувати і змінювати свою життєдіяльність, проявляти активність у саморозвитку та самовдосконаленні;

2) соціальні вміння – вміння знаходити шляхи взаємодії з навколишнім світом, мислити в порівняльному аспекті, спілкуватися та володіти спеціальними технологіями міжособистісного спілкування, ділової розмови, попередження та подолання конфліктних ситуацій, самопрезентації;

3) когнітивні вміння – здатність знаходити та використовувати нові знання на основі інтересу до пізнання й усвідомлення недостатності наявних знань, що мотивує людину до самоосвіти протягом усього життя [5]. Тільки сукупність сформованих умінь всіх трьох груп стане запорукою успішної реалізації планів та намірів й успішної самореалізації студентів. Молоді люди, у свою чергу, мають усвідомлювати це і під керівництвом педагогів

поступово та наполегливо працювати над формуванням і розвитком названих вище вмінь.

Студент вищого навчального закладу, майбутній спеціаліст, має володіти означеними вміннями, бути здатним розуміти себе і прогнозувати наслідки своїх дій, знаходити контакт з людьми, організувати свою поведінку згідно з метою діяльності, заснованої на особистісній мобільності.

Вищенаведені властивості розвинутої особистісної мобільності студентів зумовлюють необхідність забезпечення належної уваги до виховних процесів у ВНЗ. Набуті професійні знання та навички в сукупності зі сформованою особистісною мобільністю дадуть змогу випускнику університету реалізуватися в сучасному світі.

Література

1. Амирова Л. А. Развитие качеств мобильной личности на этапе допрофессиональной социализации : монография / Л. А. Амирова, А. Ф. Амиров. – Уфа : Вагант, 2011. – 194 с.

2. Артюхова Т. Ю. Психологические характеристики мобильной личности. – 2010. – № 7. – С. 96–98.

3. Котмакова Т. Б. Формирование личностной мобильности как профессионального качества будущего специалиста в процессе обучения в вузе: автореф. дис. на соискание научн. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования» / Т. Б. Котмакова. – Хабаровск, 2011. – 20 с.

В статье исследовано понятие «личностная мобильность» и продемонстрированы пути ее формирования у студентов высших учебных заведений. Обоснована необходимость постоянного и постепенного саморазвития и самообразования для современных студентов и молодых специалистов. Определены основные группы умений, формирование которых приводит к развитию личностной мобильности.

Ключевые слова: личностная мобильность, саморазвитие, самообразование, активность, адаптивность, креативность.

The article analyzes the concept of personal mobility. It demonstrates different ways of forming students' personal mobility in universities. It states the necessity of constant and gradual self-development and self-education for modern students and young professionals. The article presents three main groups of skills which lead to the formation of personal mobility.

Keywords: personal mobility, self-development, self-education, activity, adaptability, creativity.

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ЦІННОСТІ ЖИТТЯ У ПІДЛІТКІВ

Розглянуто актуальність вивчення цінності життя у підлітків в сучасних соціокультурних умовах та визначено складники концепції дослідження формування у підлітків цінності життя у взаємодії школи і сім'ї.

***Ключові слова:** цінність життя, безпека життя, повнота життя, школа, сім'я, підлітки.*

Цінність життя належить до розряду вічних філософських проблем, що здавна обговорювались ученими. Питання про те, в чому вона полягає, час від часу викликає гострі дискусії, особливо у переламні періоди історії.

Цілий ряд філософських напрямів і психологічних шкіл відзначають знецінення в ХХ-ХХІ ст. людського життя. Воно стало дуже динамічним, збільшились ризики техногенного, екологічного, політичного і воєнного характеру. Психологічні та фізичні навантаження на людину різко зросли. Їй доводиться безперервно переборювати себе, пришвидшувати задані природою фізіологічні, емоційні, інтелектуальні ритми, що призводить до зростання масових захворювань. Тому як ніколи раніше актуальною стала турбота про себе кожної людини. На думку Л. Сохань, «ХХІ століття гостро порушило питання про надійність особи, її здатність і готовність адаптуватися та жити в складному світі з високим динамізмом усіх суспільних процесів, непередбачуваністю глобальних змін і катастрофічних ситуацій, що перманентно виникають в різних регіонах планети. Це висуває підвищені вимоги до людини, її здатності адаптуватися до нових умов існування. Радикальні зміни в соціальному бутті на планеті, а також експерименти над людською природою, які щораз ширше розгортаються ... всіляко активізували завдання збереження людської особистості, її цілісності, суверенності» [2, с. 110].

Результати аналізу практики виховної роботи у загальноосвітніх закладах підтверджують, що проблемі формування цінності життя підлітків у виховній роботі загальноосвітніх шкіл не приділяється належної уваги,

оскільки немає повного усвідомлення педагогами важливості проблеми, відсутня системність у роботі, зокрема шляхом залучення до неї такої дієвої соціально-виховної інституції, як сім'я, переважають форми й методи виховання, що мало враховують внутрішній світ сучасного підлітка, його інтереси і потреби тощо.

Це зумовлює необхідність дослідження за темою «Формування у підлітків цінності життя у взаємодії школи і сім'ї».

Концепція дослідження охоплює три взаємопов'язані компоненти, які сприяють реалізації провідної ідеї.

Методологічний концепт відбиває взаємозв'язок та взаємодію різних підходів до вивчення проблеми формування у підлітків цінності життя: *антропологічного; аксіологічного; системного; особистісно-діяльного; компетентнісного; культурологічного.*

Теоретичний концепт визначає систему ідей, концепцій, вихідних категорій, дефініцій, що є основою для формування цінності життя особистості, виокремлення субцінностей буття, з'ясування особливостей їх формування залежно від сучасних соціокультурних умов тощо.

Цінність життя розуміють як ставлення особи до життя як найвищої людської цінності, що відображається в усвідомленні безпеки життя, організації повноти свого існування на основі творчості та життєвого оптимізму, розвитку життєвої компетентності; при цьому мають створюватися можливості гідної людської самореалізації в сучасному проблемному соціумі. Як зазначає Л. Сохань, «індивідуально-особистісна цінність життя – це індивідуально-особистісна самоцінність буття людського «Я», людської індивідуальності в системі соціуму, всього людства. Як спосіб індивідуального буття людське життя кожної людини унікальне і неповторне, воно є дарунком природи, історії та культури, разом з тим несе на собі відбиток індивідуальної неповторності життєвої долі кожного. Це обумовлює багатство і повноту життя як родового явища». У нашому дослідженні

цінність життя відображається в субцінностях: безпека життя, повнота життя, життєвий оптимізм, життєва компетентність тощо.

Безпека життя – такий стан людини, коли дія зовнішніх та внутрішніх чинників не призводить до смерті, погіршення функціонування та розвитку організму, свідомості, психіки та людини загалом і не перешкоджає досягненню певних бажаних для неї цілей.

Повнота життя – організація власної життєдіяльності як цілісної, всебічної, або багатосторонньої, на ґрунті всіх наявних особистих можливостей, насамперед творчих. Повнота життя передбачає пошук та визначення сенсу існування і задоволеність від нього, що знаходить своє вираження в такому феномені, як щастя. Повнота життя передбачає насичення його творчістю, що зумовлює постійне творення людиною себе та зовнішнього світу, духовно-моральне сходження, здатність до адекватного реагування на зміни в соціумі та природі. І. Бех загострює увагу на творчості як головній відзнаці людського буття, зокрема в контексті педагогічних ідей В. Сухомлинського. «Чому В. О. Сухомлинський життя людське розглядає як творчість? Його відповідь була точною й лаконічною: життя неможливо проживати за заданим зразком, воно є принципово новим для кожної особистості як у його мотиваційній основі (реально діючих спонуках), так і, що надзвичайно важливо, у способах і моделях повсякденної поведінки» [1, с. 9]. Повнота життя також спирається на врахування балансу між потребами, цілями особистості і її ресурсами – фізичними, психічними, соціальними, духовними. Її компонентами є свобода та відповідальність людини.

Життєвий оптимізм – ставлення до життя, яке передбачає переконаність у тому, що можна реалізувати свої задатки, вплинути на майбутнє, незважаючи на труднощі і всупереч різним перепонам. Це розбудова свого буття на ґрунті віри, надії, любові.

Життєва компетентність – знання, вміння, життєвий досвід особистості, її життєтворчі здатності, необхідні для розв'язання різноманітних завдань і продуктивної життєдіяльності. Життєва

компетентність формується на основі життєвого потенціалу, який охоплює фізичний, психічний, соціальний, духовний складники.

Технологічний концепт передбачає обґрунтування та експериментальну перевірку педагогічних умов формування цінності життя у дітей підліткового віку за співпраці школи і сім'ї в нових соціокультурних реаліях, організацію науково-дослідної роботи в експериментальних школах тощо.

Результатом дослідження стане створення науково-методичного забезпечення процесу формування цінності життя у підлітків загальноосвітньою школою у взаємодії із сім'єю.

Література

1. Бех І. Д. Проблема життєтворчості особистості у наукових пошуках В. О. Сухомлинського // Рідна школа. – 2013. – С. 9–11.
2. Сохань Л. В. Искусство жизнетворчества. Предназначение. Жизнетворчество. Судьба: Социологические очерки, социально-психологические эссе, интервью, глоссарий. – Киев : Издательский Дом Дмитрия Бурого, 2010. – 576 с.

Рассматривается актуальность изучения ценности жизни у подростков в современных социокультурных условиях, определены составляющие концепции исследования формирования у подростков ценности жизни во взаимодействии школы и семьи.

Ключевые слова: *ценность жизни, безопасность жизни, полнота жизни, школа, семья, подростки.*

The relevance of studying of adolescents' value of life in contemporary socio-cultural conditions is considered, and components of forming teenagers' value of life in the interaction of school and family have been researched.

Keywords: *the value of life, safety of life, the fullness of life, school, family, teenagers.*

О. В. Шевчук, м. Вінниця

ОСНОВНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОВЕДІНКИ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

У статті виділено та проаналізовано фактори, які обумовлюють екологічну поведінку учнів початкової школи, визначено їх пріоритетність методом експертної оцінки досвідчених педагогів-практиків.

Ключові слова: *екологічна поведінка, молодший школяр, детермінанти поведінки.*

Робота з формування екологічної поведінки учнів початкових класів вимагає від педагога знання факторів, що її детермінують, визначення, які з них є домінуючими, а які несуттєвими, на які діти цієї вікової категорії активно реагують, а на які не звертають уваги.

Метою цієї статті є систематизація чинників, що обумовлюють поведінку молодших школярів у довкіллі та з'ясування їх пріоритетів. Для цього ми вивчили досвід учителів початкових класів та використали метод компетентних суддів. Експертами стали вчителі початкових класів із педагогічним стажем від 15 до 35 років, в опитуваннях і анкетуванні взяли участь 50 педагогів.

Проблемам детермінації поведінки, а саме визначенню чинників, що зумовлюють поведінковий акт, присвячено чимало наукових досліджень, зокрема А. Бандури, Б. Ломова, Р. Гастіла, Я. Пловмана та ін. Серед робіт дослідників, які вивчали вплив на особистість з метою екологічної освіти та виховання, формування екологічно доцільної поведінки, можна виділити праці А. Н. Захлебного, І. Д. Зверєвої, О. О. Колонькової, О. Л. Пруцакової, Г. П. Пустовіта, Н. А. Пустовіт, І. Т. Суравегіної та ін. Учні початкових класів – вікова категорія, у якій поведінка і вплив на неї суттєво відрізняються від поведінки учнів підліткового віку і дорослих людей. Тому у цьому дослідженні ми спиралися і на фундаментальні наукові праці з педагогіки і психології, що стосуються проблем виховання молодших школярів.

Чинники, які впливають на екологічну поведінку учнів початкових класів, ми об'єднали у внутрішні (виходять від самої особи) і зовнішні (діють на учня з навколишнього середовища), а також на первинні (безпосередньо впливають на поведінку особи у певний момент) і вторинні (формуються у процесі набуття знань, навичок, умінь, а також емоційного досвіду). О. Л. Пруцакова вирізняє чинники, що впливають на екологічну поведінку особистості, і поділяє фактори за формою впливу – на спонукальні і обмежувальні [4, с. 253].

До внутрішніх чинників, що впливають на поведінку особистості, ми віднесли відчуття, мислення і волю.

Відчуття можуть мати біологічний, психологічний і соціальний характер. До біологічних відчуттів належать голод, спрага, втома і т. д. До психологічних – внутрішні переживання та емоції. Соціальні відчуття є реакцією індивіда на дії товариства (колективу, соціуму).

Мислення в молодшому шкільному віці активізується у процесі навчання, засвоєння певного обсягу знань, навичок і умінь за допомогою усвідомлення причинно-наслідкових зв'язків і морально-етичних норм. До кінця навчання у початковій школі воно починає переважати над почуттями, давати їм оцінку, направляти, підпорядковувати. Іноді в стані афекту відчуття домінують над інтелектом і можуть скеровувати та пригнічувати його.

Для запуску механізму реакції на подразники, що отримує людина внаслідок відчуттів та процесу мислення, потрібна також воля або бажання (воління, прагнення) змінити ситуацію. У формуванні вольових якостей важливу роль відіграють терпіння, наполегливість і працьовитість, вихованню яких необхідно приділяти увагу і в початковій школі.

До зовнішніх чинників ми віднесли: орудю (безпосереднє управління особою), зразок для наслідування, а також пасивний контроль.

Орудю – це цілеспрямований вплив однієї особи (або групи осіб) на поведінку інших, який проявляється через вимоги, прохання, поради, фізичний тиск або нав'язування власної думки силою авторитету, залякуванням, підкупом. Реакція на тиск іншої особи залежить від внутрішніх чинників і може бути як прямою, коли тиск приводить до очікуваної поведінки (співробітницька або підданська поведінка), так і зворотною (протест). Для учнів початкової школи більш характерною є підданська і співробітницька поведінка.

Зовнішній вплив на поведінку особистості може також проявлятися через здатність людей, а надто дітей, до наслідування поведінки інших. Через

наслідування учні початкових класів отримують переважну більшість необхідних навичок, зокрема поведіння у довкіллі. Наслідування в дитячому віці розвивається від спонтанного до вибіркового, може мати позитивний характер (еталон поведінки) і негативний (зразок, чого не можна робити). Відбір прикладів для наслідування може бути самостійним і під тиском (під орудою).

До групи обмежувальних чинників, які корегують або гальмують дії, викликані спонукальними чинниками, належать, на нашу думку, пасивний соціальний контроль та совість. Пасивний соціальний контроль є зовнішнім фактором, внутрішнім відповідником йому виступає совість.

Для з'ясування вагомості чинників, що запускають поведінковий акт учнів початкової школи у природі, ми використали метод компетентних суддів і запропонували їм оцінити в процентному співвідношенні, залежно від віку дітей (класу), чотири основних чинники – відчуття, мислення, оруду, наслідування. Середньостатистичний показник їх висновків ми відобразили у таблиці:

Головні первинні чинники, що започатковують поведінковий акт у довкіллі	Вік (клас навчання)			
	1 клас 6-7 років	2 клас 7-8 років	3 клас 8-9 років	4 клас 9-10 років
Власні відчуття та емоції	26,9%	21,6%	20,0%	18,8%
Розумова діяльність, інтелект	7,8%	15,7%	26,5%	32,9%
Оруда (безпосереднє керівництво, маніпуляція інших людей – батьків, вчителів, сусідів, друзів)	21,9%	25,4%	29,0%	31,1%
Наслідування поведінки інших	43,4%	37,3%	24,5%	17,2%

Як видно з таблиці, на думку досвідчених експертів, 43,4% поведінкових актів першокласника в природі відбуваються через наслідування поведінки інших, у той час як осмисленими дійовими актами є лише 7,8% вчинків, тобто лише кожен 10-й вчинок у довкіллі. Керівництво

(оруда) старших та власні емоції і відчуття впливають на поведінку шестиліток у природі практично однаково. В учнів другого класу ситуація дещо змінюється: удвічі зростає роль знань та мислення, а вплив наслідування поведінки інших дещо зменшується. На поведінку третьокласника в доквіллі дія чинників практично урівнюється: вплив емоцій та відчуттів – 20,0%, вплив знань та мислення – 26,5%, керівництво інших – 29,0%, наслідування поведінки інших – 24,5%.

Роль впливу чинників на поведінку в природі четвертокласників, порівняно з першокласниками, кардинально змінюється: починає домінувати вплив власних знань та мислення – 32,9%, практично аналогічний вплив на поведінку в доквіллі має керівництво інших – 31,1%, з перших позицій на останню вийшов вплив наслідування поведінки інших – 17,2%, також з другої позиції на передостанню виходять власні відчуття та емоції – 18,8%.

Отже, проаналізувавши детермінанти екологічної поведінки учнів молодшого шкільного віку та специфіку їх впливів на особистість, спробуємо виділити головні завдання, які слід вирішувати в рамках екологічного виховання та формування екологічно доцільної поведінки учнів початкових класів: формування чуттєво-емоційної сфери – чуйності, небайдужості, співпереживання до природи і відповідальності за економне витрачання ресурсів; накопичення якомога більшої кількості зразків (моделей) екологічно доцільної поведінки, як у природному середовищі, так і щодо ведення домашнього господарства, а також аналізування наслідків екологічно руйнівної і екологічно байдужої поведінки; оволодіння системою знань про доквілля і місце людини в природному середовищі; розвиток вольових якостей та працьовитості; правильне і узгоджене керування освітньо-виховними процесами з боку вчителів і батьків; робота над отриманням учнями власного досвіду екологічної поведінки; завершальним етапом формування екологічної поведінки у молодшій школі є формування екологічної свідомості і життєвої позиції – побудова стійкої системи цінностей, перевірених і підкріплених досвідом.

Загалом, процес формування екологічної поведінки досить копіткий і тривалий, саме в початковій школі закладається фундамент для подальшого її розвитку. Тому період молодшого шкільного віку надзвичайно важливий для формування екологічних поведінкових стереотипів особистості, і будь-які прорахунки у вихованні дітей, зроблені в молодших класах, надолужувати буде дуже складно.

Література

1. Дерябо С. Д. Экологическая педагогика и психология : учебное пособие для студентов вузов / С. Д. Дерябо, В. А. Ясвин. – Ростов-на-Дону : Феникс, 1996. – 480 с.
2. Ломов Б. Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии / Борис Федорович Ломов / отв. ред. Ю. Забродин, Е. Шорохова. – М. : Наука, 1984. – 445 с.
3. Основи психології : підручник для студ. вищ. навч. закладів / О. В. Киричук, В. А. Роменець, Т. С. Кириленко [та ін.]. – 5-те вид., стереотип. – Київ : Либідь, 2002. 632 с.
4. Пруцакова О. Л. Проблема формування культури екологічної поведінки школярів / О. Л. Пруцакова // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. – 2012. – № 16. – Т. 1. – С. 251-259.

В статтє выделены и проанализированы факторы, влияющие на экологическое поведение учеников начальной школы, определена их приоритетность методом экспертной оценки опытных педагогов-практиков.

Ключевые слова: *экологическая поведение, младший школьник, детерминанты поведения.*

The factors which influence the primary school pupils' ecological behaviour are analyzed in the article. Their priority is determined due to the expert evaluation of the experienced teachers.

Keywords: *ecological behavior, primary school pupils, determinants of behavior.*

І. М. Шкільна, м. Київ

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У СТАРШИХ ПІДЛІТКІВ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті розкрито теоретичні засади формування у старших підлітків національно-культурної ідентичності. Проаналізовано філософські, психологічні та педагогічні праці, в яких висвітлюється зазначена проблема.

Ключові слова: *ідентичність, національно-культурна ідентичність, самосвідомість, старші підлітки.*

Становлення політичної нації, відстоювання власної територіальної цілісності, формування у підростаючого покоління національно-культурної

ідентичності, активної громадянської позиції нині визнані проблемами загальнодержавного масштабу. Усвідомлення особистістю власної належності та схожості до представників певної нації, а також відмінностей від представників інших націй є важливим чинником міжнаціональних відносин.

Це знайшло відображення у стратегічних державних освітніх документах – Законах України „Про освіту”, „Про культуру”, „Про правовий статус та вшанування пам’яті борців за незалежність України у XX столітті”, постанові Верховної Ради „Про вшанування героїв АТО та вдосконалення національно-патріотичного виховання дітей та молоді”, у Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року, Концепції українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді в умовах сучасних модернізаційних змін; Стратегії національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016-2020 роки.

Проблема формування національно-культурної ідентичності старших підлітків у позакласній діяльності багатоаспектно відображена у філософських, психологічних і педагогічних наукових джерелах.

Аналіз праць з філософії, соціології, психології засвідчує, що питання формування національно-культурної ідентичності науковці (філософи, соціологи, психологи) найчастіше досліджують у площині феноменів – національної ідентичності (В. Болгаріна, О. Демиденко, М. Козловець, І. Лощенова, Д. Міллер, Л. Нагорна, О. Рябов, М. Цельміна, Л. Шнейдер та інші), соціокультурного розвитку України (І. Ковалинська, О. Маланчук, М. Слюсаревський та інші) міжкультурної взаємодії в соціумі (С. Бочнер, Ч. Кукатас, А. Солодка, Ю. Сорока та інші), культурної ідентичності (Е. Еріксон, О. Крилов, Л. Софронова та інші), національної культури (М. Семчишин, М. Жулинський, Г. Філіпчук та інші), національної свідомості (І. Бех, В. Карлова, К. Чорна та інші).

Різні аспекти зазначеної проблеми відображені у працях Є. Андроса, А. Астафєва, І. Бойченка, С. Веселовського, І. Дзюби, М. Жулинського,

О. Забужко, Т. Рудницького, В. Степаненко, Т. Ящука та інших. Становлення Української держави зініціювало пошук національно-культурної ідентичності, і ця тематика почала обговорюватися на концептуальному рівні (дослідження В. Андрющенка, Л. Губерського, В. Воронкової, Т. Воропай, В. Кременя, Л. Нагорної, Ю. Шинкаренка, Н. Черниш, Г. Яворської).

Спираючись на певні теоретичні здобутки, зауважимо, що проблема національно-культурної ідентичності ще недостатньо вивчена, особливо ті аспекти, які стосуються формування національно-культурної ідентичності молодого покоління. Питання національно-культурної ідентичності особливо загострюються в перехідні періоди – часи суспільної кризи, коли трансформуються і ламаються усталені соціальні зв'язки, норми, поведінкові стереотипи. Формування національно-культурної ідентичності має спиратися на: історичну правду, історичну пам'ять, національні ідеали, національну гідність, національну самосвідомість, національні цінності, патріотизм.

Актуальність теми зумовлена сучасними внутрішніми складними обставинами, в яких опинилася Україна. Збереження цілісності держави та її зміцнення, розвиток громадянських зв'язків, розбудова громадянського суспільства належать до фундаментальних інтересів нашої держави. Пошук і збереження власних коренів актуальні нині для всіх націй і країн. Національно-культурна ідентичність стає призмою, через яку розглядаються, вивчаються багато важливих аспектів сучасного життя, включаючи проблеми нації, мови, національного самовизначення, національної культури.

У науковій літературі поняття „ідентичність” має багато визначень. На сьогодні не існує єдиного універсального тлумачення. Термін „ідентичність” походить від латинського **identity** – тотожність та означає схожість і зв'язок з будь-чим. „Ідентичність” трактується як почуття тотожності людини до самої себе, відчуття цілісності, безперервності свого існування в часі і просторі, можливості контролю над собою й одночасно усвідомлення того факту, що твої тотожність і неперервність визнаються оточуючими.

Зазначена проблема була ґрунтовно досліджена відомим психологом І. Бехом і висвітлена у статті „Ідентифікація у вихованні та розвитку особистості”. Учений вважає, що ідентичність – це внутрішній, суб’єктивний стан особистості, у якому виражається усвідомлення нею себе як своєї рідності, як самототожності, переживання постійно наявного Я, його збереження. І. Бех зазначив, що якраз переживання є досить важливою характеристикою особи стосовно її ідентичності [1].

Інтерес для нашого дослідження становить праця М. Козловець „Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації”, в якій стверджується, що національну ідентичність визначають через низку ознак. Насамперед, через усвідомлення себе колективною спільнотою, відмінною від інших, що виступає як підстава „феномену етнічності”. Такий напрям об’єктивізує конкретні форми самовизначення національної ідентичності – „національні почуття”, „національні інтереси”, „національну ідею”, що веде до субстанціоналізації національної ідентичності [2]. Національну ідентичність науковець розглядає через належність особи до „народу”, який визнає за „націю” [2, с. 57–68].

Національно-культурна ідентичність надзвичайно багатогранна й різнопланова, однією з її складників є культурна ідентичність. Сутністю культурної ідентичності визначено усвідомлене віднесення людиною себе до певної культури, прийняття її норм, цінностей, моделей поведінки та інших культурних характеристик, прийнятих у суспільстві певної культури.

У дослідженні Е. Сміт національно-культурна ідентичність розглядається як особливий вид колективної ідентичності, котрому притаманні такі риси, як історична територія, або рідний край; спільні міфи та історична пам’ять; спільна масова, громадська культура; єдині юридичні права та обов’язки для всіх членів; спільна економіка з можливістю пересуватись у межах національної території за умови, що нація розглядається як сукупність людей, що має власну назву, свою історичну територію, спільні міфи та історичну пам’ять, спільну масову, громадську

культуру, спільну економіку і єдині юридичні права та обов'язки для всіх членів [3, с. 10–27].

Залежно від культурного самовизначення особистості формується її внутрішній духовний світ і світогляд. Оскільки культура – це цілісна система, то, як вважає В. Хьосле, „за допомогою складових систем цінностей, категорій, символів і мов, вони налаштовані на послідовний реальний образ світу” [4].

Людина набуває національно-культурної ідентичності, як зауважив А. Шаров, у процесі соціалізації, „шляхом засвоєння і прийняття панівних у суспільстві елементів свідомості, смаків, звичок, норм, цінностей” [5, с. 176].

На основі аналізу філософської, психологічної та педагогічної літератури ми дійшли висновку, що **національно-культурна ідентичність підлітка виявляється у суб'єктивному переживанні належності до українського народу, нації, свідомому прийнятті його моральних цінностей, що характеризується ототожненням і формуванням відповідної національної Я-концепції, що виявляється у власній самоповазі, національній гідності, умінні користуватись правами і свободами, справедливості, відповідальності, любові до України та бажанні пов'язати свою долю з долею України.**

Національно-культурна ідентичність передбачає формування у підлітків національного світогляду, національної культури, мови, національної ідеї, стійких моральних цінностей. Належність дитини підліткового віку до певної культури визначає її стиль життя. Усвідомлення своєї національно-культурної ідентичності для підлітків не просто знання себе, а динамічна установка, певне ставлення до себе.

На нашу думку, українська національно-культурна ідентичність перебуває на стадії становлення, в Україні формується національний наратив, відбуваються процеси, характерні для періоду створення національно-культурної ідентичності, формування української національної спільноти, яка має глибокі історичні корені.

Література

1. Бех І. Д. Ідентифікація у вихованні особистості // Рідна школа. – 2013. – № 4/5. – С. 20–25.
2. Козловець М. А. Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації: монографія / М. А. Козловець. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – 558 с.
3. Сміт Е. Д. Національна ідентичність / Е. Д. Сміт. – К. : Основи, 1994. – 224 с.
4. Хесле В. Кризис индивидуальной и коллективной идентичности // Вопросы философии. – 1994. – № 10. – С. 112-123. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.philosophy.ru/library/vopros/05.htm1>.
5. Шаров А. В. Взаимодействие культур и проблема идентичности // Общечеловеческое и национальное в философии: II международная науч.-практич. конференция КРСУ (27-28 мая 2004 г.) : матер. выст. / под общ. ред. И. И. Ивановой. – Бишкек, 2004. – С. 171-176.

В статье раскрыты теоретические основы формирования у старших подростков национально-культурной идентичности. Проанализированы философские, психологические и педагогические труды, в которых освещается эта проблема.

Ключевые слова: *идентичность, национально-культурная идентичность, самосознание, старшие подростки.*

The article reveals the theoretical foundations for the formation of national-cultural identity in older teens. Analysis of philosophical, psychological and pedagogical work is presented that highlights the problem.

Keywords: *identity, national and cultural identity, self-awareness, older teenagers.*

Н. А. Шкляр, м. Київ

ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ОБІЗНАНОСТІ ДОШКІЛЬНИКІВ ЗАСОБАМИ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ

У статті представлено аналітичний огляд науково-методичних праць з проблеми соціалізації дітей дошкільного віку та використання в цьому процесі творів художньої літератури як засобу формування соціальної обізнаності дітей. З'ясовано, як науковці і практики оцінюють соціально-виховний вплив художнього слова, художньо-мовленнєвої діяльності на соціальний розвиток зростаючої особистості.

Ключові слова: *дитина дошкільного віку, соціалізація, твори художньої літератури, засіб соціалізації.*

Становлення української державності, розбудова громадянського суспільства, інтеграція України у світове та європейське співтовариство передбачають орієнтацію на Людину, її духовну культуру. Закладена в сучасних державних документах (Національній доктрині розвитку освіти в Україні у XXI столітті, Законі «Про освіту», «Про дошкільну освіту», Базовому компоненті дошкільної освіти) методологія освіти надає

пріоритетності соціально розвиненій особистості, її життєвому самовизначенню, самореалізації, життєвотворчості, відповідно до сучасної особистісно зорієнтованої освітньої парадигми. Першорядного значення вищесказане набуває, коли йдеться про розвиток особистості у дошкільному дитинстві, яке посідає особливе місце у педагогічній і психологічній науці. Дослідження трактується науковцями як «період первинного фактичного становлення особистості» (О. Леонт'єв), коли конструюється образ соціального світу, розвивається соціальна активність як чинник світопізнання, закладаються основи особистісної культури, усвідомлення себе як індивідуальності, формується ставлення до людей і до світу загалом.

Теоретичний базис дослідження проблеми соціалізації становлять праці вітчизняних і зарубіжних науковців різних часів, присвячені вивченню впливу середовища на процес соціалізації людини (Т. Алексеєнко, О. Беспалько, Г. Гоббс, Н. Голованова, Дж. Дьюї, І. Зверева, А. Капська, Дж. Локк, М. Монтессорі, А. Мудрик, М. Новіков, Т. Парсонс, І. Рогальська, Ж.-Ж. Руссо, В. Сухомлинський, Г. Тард та ін.).

У психологічних джерелах проблема становлення особистості у період дитинства розглядається в різних аспектах, зокрема: розвиток особистості в онтогенезі та особливості структурування її компонентів (В. Кудрявцев, С. Ладивір, О. Леонт'єв, А. Петровський, Т. Піроженко, О. Рейпольська, Д. Фельдштейн); становлення самосвідомості, елементарного образу «Я» як умови формування суб'єктності, як прояву активності особистості на різних етапах онтогенезу (Б. Анан'єв, І. Бех, М. Єлагіна, В. Зеньковський, Є. Ісаєв, О. Кононко, В. Мухіна, С. Новосьолова, В. Слободчиков, Р. Створкіна); особливості сприймання літературних творів (Л. Виготський, М. Жинкін, О. Запорожець, Г. Леушина, О. Нікіфорова); діяльність уяви дітей як основи словесної творчості (Л. Венгер, О. Дяченко, М. Поддяков, С. Рубінштейн, Т. Рібо та ін.).

Одним із компонентів дитячої субкультури є система світобачення, що поєднує в собі сукупність уявлень, смислових відношень, яка охоплює основні

сторони взаємодії дитини зі світом та відбивається в різних видах та формах дитячої діяльності, передусім у мовленні: діалогах, іграх, запитаннях, дитячому філософствуванні, словотворчості. Як доводять дослідження психологів, лінгводидактиків, дошкільний вік характеризується значними здобутками та новоутвореннями в оволодінні мовленням й у психічному розвитку дитини загалом (Н. Астахова, А. Богуш, Л. Виготський, Л. Калмикова, К. Крутій, С. Ладивір, Т. Піроженко, О. Ушакова та інші). У цьому віці дитина засвоює всі граматичні форми мови, здатна контролювати правильність не тільки чужого, а й власного мовлення (А. Арушанова, А. Богуш, Н. Гавриш, К. Крутій, Г. Ніколайчук). Здійснюється перехід до контекстного мовлення, з'являються розгорнуті повідомлення-монологи, творчі розповіді. Отже, дитина стає здатною адекватно сприймати та передавати іншим не тільки нові знання, але й свої роздуми, переживання, почуття (Л. Калмикова, Н. Харченко, Л. Порядченко, Т. Постоян та ін.). Все це забезпечує соціалізуючий ефект численних засобів і способі педагогічного впливу на дітей. Характеризуючи їх, науковці наголошують на необхідності переоцінки механізмів, що утвердилися в системі виховання, і запровадження нових підходів до застосування тих засобів, що пройшли випробування століттями, були притаманні кожному народу і добре сприймаються дітьми дошкільного віку, зокрема творів художньої літератури [3].

Наукова позиція щодо ролі художнього слова у вихованні дітей залишається незмінною (О. Аматьєва, А. Богуш, О. Бочкарьова, Н. Гавриш, Р. Жуковська, О. Монке, Ю. Руденко, Є. Тихеева та ін.), з огляду на його значення для розвитку мовлення, образності мислення та уяви дошкільників, формування у них оцінно-етичних суджень, засвоєння соціокультурної норми. Науковцями доведено, що сприймання творів художньої літератури є активним процесом, тісно пов'язаним з мисленням, під час якого дитина навчається порівнювати, аналізувати, узагальнювати, тобто виконувати перцептивні і мисленнєві дії. Художнє слово надає дитині зразки діяння в

різних соціальних ситуаціях, спонукає до власної активності, стимулює творчість [2].

Таким чином, проблема соціалізації особистості на етапі дошкільного дитинства протягом останніх десятиріч перебуває в центрі уваги науковців. Створено розгалужену мережу досліджень, що виявляють міцний зв'язок соціальної педагогіки з психологією, соціологією, культурологією. Теоретичні засади проблеми представлено в теоріях соціального виховання дітей і молоді, теоретичних положеннях виховних концепцій, принципах організації освітнього процесу в освітніх закладах різних рівнів, принципах виховної роботи. Підтверджено величезну соціалізуючу роль художнього слова як засобу формування у дітей, починаючи з дошкільного віку, уявлень про соціокультурну норму, соціальних знань – важливого складника первинного соціального досвіду. Науковцями доведено цінність художньо-мовленнєвої діяльності, яка, за умов її реалізації у груповому форматі, виступає могутнім чинником збагачення дитячої субкультури сучасних дошкільнят.

Література

1. Виховуємо базові якості особистості старшого дошкільника в умовах ДНЗ : методичний посібник / [Г. Беленька, Н. Гавриш, С. Васильєва, В. Маршицька, С. Нечай, Г. Орлова, О. Остряньська, О. Полякова, В. Рагозіна, О. Рейпольська, Н. Шкляр] ; за заг. ред. Н. Гавриш. – Х. : Мадрид, 2015. – 220 с.
2. Гавриш Н. В. Художньому слову – гідне місце в освітньому процесі / Н. Гавриш // Дошкільне виховання. – 2006. – № 3. – С. 15-19.
3. Діти і соціум: особливості соціалізації дітей дошкільного та молодшого шкільного віку : [монографія А. М. Богуш, Л. О. Варяниця, Н. В. Гавриш та ін.] ; наук. ред. А. М. Богуш ; за заг. ред. Н. В. Гавриш. – Луганськ, 2006. – 368 с.
4. Просенюк А. І. Виховання інтересу до змісту художнього твору в дітей старшого дошкільного віку: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.08 «Дошкільна педагогіка» / А. І. Просенюк / ДЗ «Південноукр. нац. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського. – О., 2011. – 20 с.

В статъе представлен аналитический обзор научно-методических работ по проблеме социализации детей дошкольного возраста и использование в этом процессе произведений художественной литературы как средства формирования социальной осведомленности детей. Выяснено, как ученые и практики оценивают социально-воспитательное воздействие художественного слова на социальное развитие подрастающей личности.

Ключевые слова: *ребенок дошкольного возраста, социализация, произведения художественной литературы, способ социализации.*

This article presents an analytical review of scientific and methodological works on the issue of socialization of preschool children and use of fiction in this process as a method of formation of social awareness in children. Scientists and practitioners' point of view on the social educational influence of artistic word, artistically speech activity on social development of a personality is outlined.

Keywords: *preschool child, socialization, fiction, method of socialization.*

Т. І. Яценко, м. Київ

ВИХОВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ НА ТВОРЧОСТІ УКРАЇНСЬКОГО ГЕНІЯ ТАРАСА ГРИГОРОВИЧА ШЕВЧЕНКА

Статтю присвячено проблемі виховання національно культурної ідентичності на основі творчості українського поета Т. Г. Шевченка. Поетична спадщина Т. Г. Шевченка розглядається як культурний феномен і підґрунтя у виховній роботі зі школярами. Питання українства (єднання, любов до рідної землі, мови, національне самоусвідомлення, захисту України) сьогодні є актуальними і потребують активного вивчення на уроках і в позакласній роботі.

Ключові слова: *національно-культурна ідентичність, творчість Т. Г. Шевченка, національна свідомість, любов до Батьківщини.*

Життя кожної нації сповнене творчістю непересічних особистостей – відомих людей, справжніх світочів, які своєю непохитною міццю та неосяжним розумом творять епоху. Такою незвичайною, унікальною перлиною українського народу є Тарас Григорович Шевченко – відомий поет і письменник, поетична спадщина якого виступає неповторним феноменологічним явищем на історико-культурному просторі не лише українського, але і світового виміру. Творчість українського генія є змістовним підґрунтям для виховання національної свідомості та культурної ідентичності українця.

Т. Шевченко вважається першим, хто сформулював національну ідею на основі інтерпретації минулого досвіду народу. Віра в незламні сили українців, самовіддана любов до Батьківщини, боротьба і вічні прагнення до революційних зрушень силою слова, до вираження народних переживань – це основні компоненти творчості Тараса Шевченка, які «живлять» національну свідомість. Твори поета впливають на переосмислення національних уподобань і своєї ролі в процесі самоідентифікації та відродження нації.

Тарас Григорович завжди порушував проблему українства у своїх творах. Вивчаючи поему «Гайдамаки», яка повертає нас до часів боротьби не словесної, а зі зброєю проти свавілля загарбників, за державність України, учні ознайомлюються з багатостраждальними періодами історії нашого народу та переймаються несправедливістю щодо українського селянства з боку поміщиків, зламаними долями простих людей.

Сюжет наповнений переживаннями автора за його героїв. Трагічні смерті, помста та боротьба – це все висвітлюється в поемі, що свідчить про співчуття Тараса Шевченка до українських патріотів та їхньої долі. Логічним завершенням основної сюжетної лінії є зображення гайдамацького повстання – «Епілог», перейнятий сумним настроєм, характерним і для народних пісень про Коліївщину.

Після першої подорожі на Україну Т. Г. Шевченко створив вірш «Розрита могила», в якому висловив осуд поневолення українського народу царською Росією. Поет написав гостро політичну поему «Сон» («У всякого своя доля») з критикою самодержавної системи Російської імперії.

Визначну, неперевершену роль у формуванні почуття соборності й української ідентичності, безперечно, відіграв Пророк нашої нації Тарас Григорович Шевченко. Ідеями свободи і єдності пронизана, здається, уся творчість поета. Починаючи з раннього періоду, у творах засуджується самодержавно-кріпосницький лад та лунають заклики любові до рідної землі.

Поет вірив сам і переконував повірити інших, що лише скинувши ярмо пригнічення і злившись в одну сім'ю, ми зможемо народитись знову з почуттям гідного самоусвідомлення, прагнення до свободи й незалежності. Твори Великого Кобзаря також закликають до єднання української еліти, на яку була покладена функція згуртування народу. Все ж таки Т. Г. Шевченко не втрачає надії на те, що націю вдасться об'єднати в ім'я її визволення, визволення України і кожного українця. У посланні «І мертвим, і живим, і ненародженим» проявляється його глибока мудрість та послідовна державницька позиція:

*І на оновленій землі врага не буде супостата,
А буде син і буде мати і будуть люди на землі.*

Тарас Шевченко в останні роки життя підпорядковував ідейне спрямування своєї політичної і особистої лірики меті пробудження національної і соціальної свідомості народних мас України. У вірші «Заповіт» він розкриває завісу політичного і національного насильства і пророкує неминучість майбутньої революційної розправи над гнобителями України:

Поховайте та вставайте, кайдани порвіте

І вражою злою кров'ю Волю окропіте.

Україна, її минуле і майбутнє, стоїть у центрі державо-політичних поглядів Т. Г. Шевченка. Творчість поета відкрила новий щабель у становленні української літератури, заклала основи революційно-демократичного її розвитку. Саме у цій площині і будуватимуться його погляди на українську державність та засади існування нації.

Україна у творчості Великого Кобзаря – це передусім волелюбний народ, героїчна боротьба, душевна краса поборників волі. Тарас Григорович Шевченко мріяв про велику Україну, її велич він убачав у величі краси, неповторності, у величі одухотвореності, пам'яті народної, яку не можна стерти. У сучасному житті та в Шевченкових мріях є незаперечно спільне: ми спромоглися зберегти пам'ять народну, зберегли нашу калинову мову, котра є генетичним кодом майбутнього нації, освяченим високою духовністю:

Боже великий, єдиний!

Нам Україну храни!

Волі і світла промінням

Ти її осени...

Національне самоствердження Тараса Шевченка, його самовизначення на користь рідної української мови, збереження пам'яті про історичну минувшину земляків, сприйняття Батьківщини не лише як географічно-територіальної одиниці, природи, місця народження, а і як складової національного образу народу впливали на становлення національної ідентичності українців.

Через призму української мови Шевченко подає особливості національного образу світу, тобто те, що він переживає конкретно-чуттєво

через «живі рухливі символи». Національні погляди Тараса Шевченка, зокрема на історію України та на український етнос як передумову формування української нації, формувалися саме за часів, коли відбувалося становлення націй, їхніх новітніх національних культур, коли позбавилися національні рухи та гуманітарні науки (мовознавство, етнографія, історія). Т. Шевченко порушував українське національне питання, яке охоплює територію, національну історію, мовний самовибір, національну освіту, самосвідомість (як складник національної культури).

Основою національної ідентичності є ідентичність етнічна, яка містить у собі мову, культуру і Батьківщину як територію. Національна ідентичність виражається як спільність історичної долі для всіх етносів, що мешкають в Україні. Для поета було дуже важливим самовизначення національної належності.

Нація, за Шевченком, це спільнота людей, об'єднаних спільним походженнями, історичною долею, територією, мовою, дотриманням і знанням культурних елементів життя, самоусвідомленням та самовизначенням своєї національної ідентичності.

Отже, національне самоствердження Тараса Шевченка здійснило вагомий вплив на становлення національної ідентичності як його сучасників, так і наступних поколінь українців. Домінантними факторами цих процесів виявилися: мова як об'єктивний чинник національного збереження і національна свідомість як чинник суб'єктивний.

Література

1. Бовуа Д. Шляхтич, кріпак і ревізор. Польська шляхта між царизмом та українськими масами (1831-1863). – К. : Інтел, 1996. – 334 с.
2. Брижицька С. Життя і слово українця для українців. Тарас Шевченко і становлення національної ідентичності українців. За матеріалами книг вражень на його могилі 1896 – 1926 рр. – Київ : Задруга. – 2006. – 294 с.
3. Брижицька С. Національна ідентифікація Тараса Шевченка його сучасниками / Україна і світ: етнічні, науково-інтелектуальні та освітні виміри : збірник наук. праць. – К. : Українська Видавнича Спілка, 2004. – С. 257-265.
4. Дареньська Т. В. Український образ світу в ключових символах поетичної творчості Тараса Шевченка : дис. ... канд. філос.наук : 09.00.12. – К., 2002. – С. 28

Стаття посвячена проблеме воспитания национально-культурной идентичности на творчестве украинского поэта Т. Г. Шевченко. Поэтическое наследие Т. Г. Шевченко рассматривается как культурный феномен и основа в воспитательной работе со

школьниками. Вопросы украинства (единение, любовь к родной земле, язык, национальное самосознание, защита Украины) актуальны сегодня и требуют активного изучения на уроках и во внеклассной работе.

Ключевые слова: национально-культурная идентичность, творчество Т. Г. Шевченко, национальное сознание, любовь к Родине.

The article is devoted to education of national cultural identity on the works of Ukrainian poet Taras Shevchenko. Shevchenko's poetic heritage is seen as a cultural phenomenon and background of educational work with students. Ukrainian issues (unity, love for the homeland, language and national identity, protection of Ukraine) are relevant today and require active study during lessons and in extracurricular activities.

Keywords: national and cultural identity, creativity, Shevchenko, national consciousness, love for country.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Білоцерківець Ірина Петрівна, молодший науковий співробітник лабораторії фізичного розвитку та здорового способу життя Інституту проблем виховання НАПН України.

Богомолова Наталя Миколаївна, методист регіонального науково-методичного центру «Освіта та громадянське суспільство» Запорізького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти.

Бойко Анна Едуардівна, науковий співробітник лабораторії позашкільної освіти Інституту проблем виховання НАПН України.

Брежнєва Олена Геннадіївна, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри дошкільної освіти Маріупольського державного університету, докторант 3-го року навчання лабораторії дошкільної освіти і виховання Інституту проблем виховання НАПН України.

Васильєва Світлана Андріївна, науковий співробітник лабораторії дошкільної освіти і виховання Інституту проблем виховання НАПН України.

Власова Валерія Гаврилівна, аспірант лабораторії естетичного виховання та мистецької освіти Інституту проблем виховання НАПН України

Вороніна Ганна Раїсівна, аспірант лабораторії трудового виховання Інституту проблем виховання НАПН України, викладач англійської мови Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського».

Гончар Людмила Вікторівна, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник лабораторії виховання в сім'ї та закладах інтернатного типу Інституту проблем виховання НАПН України.

Гриненко Людмила Олександрівна, вихователь-методист дошкільного навчального закладу (ясла-садок) № 100 м. Києва.

Гуцан Леся Андріївна, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, завідувач лабораторії трудового виховання Інституту проблем виховання НАПН України.

Денисюк Інна Сергіївна, науковий співробітник лабораторії естетичного виховання та мистецької освіти Інституту проблем виховання НАПН України.

Дралюк Яна Миколаївна, завідувач дошкільного навчального закладу (ясла-садок) № 100 м. Києва.

Єжова Ольга Олександрівна, доктор педагогічних наук, професор, провідний науковий співробітник лабораторії фізичного розвитку та здорового способу життя Інституту проблем виховання НАПН України.

Жданович Юлія Миколаївна, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник лабораторії соціальної педагогіки Інституту проблем виховання НАПН України.

Журба Катерина Олександрівна, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник лабораторії громадянського та морального виховання Інституту проблем виховання НАПН України.

Заредінова Ельвіра Рифатівна, кандидат педагогічних наук, доцент, науковий кореспондент лабораторії виховання в сім'ї та закладах інтернатного типу Інституту проблем виховання НАПН України

Коваленко Наталія Іванівна, заступник директора з навчально-виховної роботи, учитель зарубіжної літератури НВК «Домінанта».

Колодцько Інна Миколаївна, аспірант Інституту проблем виховання НАПН України.

Колонькова Олена Олексіївна, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник лабораторії позашкільної освіти Інституту проблем виховання НАПН України.

Конончук Данило Іванович, аспірант Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.

Копчук-Кашецька Марія Степанівна, кандидат педагогічних наук, доцент, науковий кореспондент лабораторії громадянського та морального виховання Інституту проблем виховання НАПН України.

Корнієнко Анна Володимирівна, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник лабораторії позашкільної освіти Інституту проблем виховання НАПН України.

Котлярчук Галина Йосипівна, аспірант лабораторії позашкільної освіти Інституту проблем виховання НАПН України.

Коток Марія Олексіївна, аспірант лабораторії дошкільної освіти і виховання Інституту проблем виховання НАПН України.

Куниця Тетяна Юрївна, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник лабораторії соціальної педагогіки Інституту проблем виховання НАПН України.

Литвин Ірина Валеріївна, кандидат історичних наук, вчитель історії НВК «Домінанта».

Литовченко Олена Віталіївна, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник лабораторії позашкільної освіти Інституту проблем виховання НАПН України.

Луценко Ірина Олексіївна, доктор педагогічних наук, завідувач кафедри методик і технологій дошкільної освіти НПУ імені М. П. Драгоманова.

Малиношевський Руслан Васильович, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник лабораторії соціальної педагогіки Інституту проблем виховання НАПН України.

Мачуський Валерій Віталійович, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, завідувач лабораторії позашкільної освіти Інституту проблем виховання НАПН України.

Морін Олег Леонідович, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник лабораторії трудового виховання Інституту проблем виховання НАПН України.

Нечай Світлана Петрівна, доктор педагогічних наук, доцент, головний науковий співробітник лабораторії дошкільної освіти і виховання Інституту проблем виховання НАПН України.

Нечерда Валерія Борисівна, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник лабораторії фізичного розвитку та здорового способу життя Інституту проблем виховання НАПН України.

Окушко Тетяна Костянтинівна, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, завідувач лабораторії громадянського та морального виховання Інституту проблем виховання НАПН України.

Орлова Ганна Вікторівна, молодший науковий співробітник лабораторії дошкільної освіти і виховання Інституту проблем виховання НАПН України.

Охріменко Заріна Володимирівна, кандидат педагогічних наук, науковий співробітник лабораторії трудового виховання Інституту проблем виховання НАПН України.

Пархоменко Олександр Миколайович, науковий співробітник лабораторії трудового виховання Інституту проблем виховання НАПН України.

Пасічна Тетяна Сергіївна, молодший науковий співробітник лабораторії трудового виховання Інституту проблем виховання НАПН України.

Пащенко Олена Вікторівна, координатор Всеукраїнської дитячої спілки «Екологічна варта», старший науковий співробітник лабораторії громадянського та морального виховання Інституту проблем виховання НАПН України.

Плівачук Катерина Володимирівна, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри філологічних, суспільно-гуманітарних та мистецьких дисциплін КВНЗ КОР «Академія неперервної освіти», заслужений учитель України, учитель НВК «Сквирський ліцей – загальноосвітній навчальний заклад I-II ступенів».

Прокофіїва Тетяна Василівна, студентка спеціальності «Дошкільна освіта» ОКР «Спеціаліст» НПУ імені М. П. Драгоманова.

Просіна Ольга Володимирівна, кандидат педагогічних наук, провідний науковий співробітник Інституту проблем виховання НАПН України.

Пруцакова Олена Леонідівна, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник лабораторії позашкільної освіти Інституту проблем виховання НАПН України.

Рагозіна Вікторія Валентинівна, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник лабораторії дошкільної освіти і виховання Інституту проблем виховання НАПН України.

Ратинська Інна Василівна, аспірант лабораторії громадянського та морального виховання Інституту проблем виховання НАПН України.

Рейпольська Ольга Дмитрівна, кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач лабораторії дошкільної освіти і виховання Інституту проблем виховання НАПН України.

Сафронова Лариса Борисівна, аспірант лабораторії позашкільної освіти Інституту проблем виховання НАПН України.

Северинчук Людмила Анатоліївна, аспірант лабораторії виховання в сім'ї та закладах інтернатного типу Інституту проблем виховання НАПН України, начальник служби у справах дітей Черкаської райдержадміністрації.

Сергєєва Наталія Володимирівна, кандидат педагогічних наук, науковий співробітник лабораторії соціальної педагогіки Інституту проблем виховання НАПН України.

Сокол Любов Михайлівна, кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник лабораторії громадянського та морального виховання Інституту проблем виховання НАПН України.

Тарасюк Галина Петрівна, науковий співробітник лабораторії позашкільної освіти Інституту проблем виховання НАПН України.

Тихонькова Ірина Сергіївна, аспірант лабораторії фізичного розвитку та здорового способу життя Інституту проблем виховання НАПН України.

Уфімцева Світлана Василівна, кандидат педагогічних наук, директор НВК «Домінанта».

Федоренко Світлана Вікторівна, кандидат педагогічних наук, доцент, докторант лабораторії естетичного виховання та мистецької освіти Інституту проблем виховання НАПН України.

Харченко Наталія Вікторівна, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник лабораторії громадянського та морального виховання Інституту проблем виховання НАПН України.

Хоменко Леонід Вікторович, аспірант лабораторії естетичного виховання та мистецької освіти Інституту проблем виховання НАПН України.

Чіжова Наталія Володимирівна, аспірант лабораторії виховання в сім'ї та закладах інтернатного типу Інституту проблем виховання НАПН України

Шахрай Валентина Михайлівна, доктор педагогічних наук, доцент, завідувач лабораторії виховання в сім'ї та закладах інтернатного типу Інституту проблем виховання НАПН України.

Шевчук Олександра Валеріївна, аспірант Інституту проблем виховання НАПН України, викладач педагогіки та окремих методик ВГПК.

Шкільна Ірина Миколаївна, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник лабораторії громадянського та морального виховання Інституту проблем виховання НАПН України.

Шкляр Наталія Анатоліївна, науковий співробітник лабораторії дошкільної освіти і виховання Інституту проблем виховання НАПН України.

Яценко Тетяна Іванівна, заступник директора з навчально-виховної роботи, старший учитель, вчитель української мови та літератури НВК «Домінанта» м. Києва.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**СУЧАСНИЙ ВИХОВНИЙ ПРОЦЕС:
СУТНІСТЬ ТА ІННОВАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ**

**Матеріали
звітної науково-практичної конференції
Інституту проблем виховання НАПН України
(за 2016 рік)**

Випуск 5

За редакцією І. Д. Бега, Ж. В. Петрочко.

Формат 60x84 1/16. Папір офсетний.

Друк цифровий.

Гарнітура Times New Roman.

Умовн. друк. арк. 13,95

Наклад 300 прим.

Зам. № 012/06/15

**ВИДАВНИЦТВО
“НАІР”**

Івано-Франківськ, вул. Височана, 18,

тел. (034) 250-57-82, (050) 433-67-93

email: fedorynrr@ukr.net

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного
реєстру видавців, виробників і розповсюджувачів
видавничої продукції №4191 від 12.11.2011р.